

TEORIJA PRAKSA

1970 letnik 7
186613

6/7

Revija za družbena vprašanja

iz vsebine

- MARA BEŠTER: Kazalci ekonomske razvitosti
- ALEKSANDRA KORNHAUSER: Kadrovska sestava našega visokošolskega sistema
- ZDRAVKO MLINAR: Sociologija, agrarna politika in razvoj podeželja
- L. FILIPIČ-B. ŠTIH: Slovenski nacionalni kulturni program
- OKROGLA MIZA: Ideologija, teoretično delo in idejna akcija v ZK
- HENRIK SEBAHER: Oblikovanje energetske politike
- JANEZ ŠMIDOVNIK: Kako se uresničujejo konceptija o občini kot komuni?
- MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Problemi in perspektive razvoja manjših držav v zahodni Evropi

TEORIJA in PRAKSA

6/7

1970

IZDAJA:

Visoka šola za sociologijo, politične vede
in novinarstvo v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobil, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevec, Franc Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Boštjan
Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Ro-
ter, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Čihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-039 in
311-377

UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za posameznike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo,
politične vede in novinarstvo — za revijo
»Teorija in praksa«; devizni račun
VŠSPVN: 501-620-7-3204-10-646 — za re-
vijo »Teorija in praksa«

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
meseču. Maksimalni obseg uvodniških
člankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
julij 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 7,
št. 6/7, 881—1104, Ljubljana,
julij 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 7,
št. 6—7, str. 881—1104, Ljubljana
julija 1970

vsebina

MARA BEŠTER: Kazalci ekonomske raz-
vitosti 883

ČLANKI, RAZPRAVE:

ALEKSANDRA KORNHAUSER: Ka-
drovska sestava našega visokošolskega
sistema 890

ZDRAVKO MLINAR: Sociologija, agrar-
na politika in razvoj podeželja 901

L. FILIPIČ-B. ŠTIH: Slovenski nacio-
nalni kulturni program 914

IDEOLOGIJA DANES:

Ideologija, teoretično delo in idejna akcija
v ZK 924

STANE KRANJC: Napredna teorija —
pogoj sodobne vodilne vloge ZK 925

ADOLF BIBIČ: Teoretično delo in druž-
boslovni kadri 931

FRANE JERMAN: Ideologija pozitivizma
933

MATJAZ MAČEK: Politična ideologija
943

IVO TAVČAR: Ob stalinistični izkušnji
949

Razprava za okroglo mizo 953

POGLEDI, KOMENTARJI:

HENRIK SEBAHER: Oblikovanje ener-
getske politike 984

SAŠO MICKI: Moralni vidiki dela v druž-
benih dejavnostih 992

STJEPAN BUNTA: Prisilna uprava nad
zavodi — za zavarovanje družbenih koristi
1002

DJURO KNEŽEVIČ: Politični aktiv v
občini 1006

ZNANOST IN DRUŽBA:

ANTON PERENIČ: Georges Gurvitsch in
samoupravljanje 1011

VID PEČJAK: Kognitivna struktura poj-
mov komunizem, socializem in kapitalizem
1022

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

JANEZ ŠMIDOVNIK: Kako se uresni-
čuje koncepcija o občini kot komuni
1035

MEDNARODNI ODNOSI:

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Proble-
mi in perspektive razvoja manjših držav
v zahodni Evropi 1049

BREZ OVINKOV:

M. BREZOVŠEK: Mi in naši ljudje na
tujem: nadaljevanje 1061

Z. LEŠNIK: Ne fraze, marveč dejstva!
1064

D. MARIN: »Majhna revolucija« v ka-
drovski politiki federacije 1067

T. KRAŠOVEC: Zakaj se zavzemamo za
napredek ekonomskega sistema? 1069

E. RASBERGER: Ali smo sami grobarji
konvertibilnosti? 1073

M. MURKO: »Grk Zorba« in ljudje brez
posluha 1075

PRIKAZI, RECENZIJE:

D. ZAJC: Politično javno mnenje v Ita-
liji 1078

Zbornik »Dialektika osvoboditve« (R. Riz-
man) 1081

ATIF PURIVATRA: Nacionalni in poli-
tični razvoj Muslimanov (M. Hadžijahič)
1084

JOŽE GORIČAR: Oris razvoja sociolo-
ških teorij (M. Jogan) 1087

Kronika 1092

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1095

Avtorski sinopsisi 1101

CONTENTS

MARA BESTER: Indicators of the State of Economic Development	883
ALEKSANDRA KORNHAUSER: Cadre Composition in the System of Our Higher Schools	890
ZDRAVKO MLINAR: Sociology, Agrarian Policy and Rural Development	901
L. FILIPIČ-B.ŠTIH: Slovene National Cultural Programme	914

IDEOLOGY TODAY:

Ideology, Theoretical Work and Ideological Action in the League of Communists	924
STANE KRANJC: Progressive Theory — The Condition of the Contemporary Leading Role of the League of Communists	925
ADOLF BIBIČ: Theoretical Work and Cadres in Social Science	931
FRANE JERMAN: Ideology of Positivism	933
MATJAŽ MAČEK: Political Ideology	943
IVO TAVČAR: After Stalinist Experience	949
Round-Table Discussion	953

VIEWS, COMMENTS:

HENRIK SEBAHER: The Shaping of the Policy of Energetics	984
SASO MICKI: Moral Aspects of Work in Social Activities	992
STJEPAN BUNTA: Coercive Management over Institutions — for Protection of Social Benefit	1002
DJURO KNEŽEVIC: Political Active Groups in Commune	1006

SCIENCE AND SOCIETY:

ANTON PERENIČ: Georges Gurvitch and Self-government	1011
VID PEČJAK: The Cognitive Structure of the Concepts Communism, Socialism and Capitalism	1022

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

JANEZ ŠMIDOVNIK: How the Concept of Commune as a Fundamental Community is Realized?	1035
---	------

INTERNATIONAL RELATIONS:

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: The Problems and Perspectives of the Development of Smaller States in Europe	1049
--	------

STRAIGHT AWAY:

M. BREZOVSEK: We and Our People in Foreign Countries (Continuation)	1061
Z. LESNIK: No Slogans but Facts!	1064
D. MARIN: »Small Revolution« in the Policy of Cadres in the Federation	1067
T. KRAŠOVEC: Why do We Stand for the Progress of Economic System?	1069
E. RASBERGER: Are we Grave-diggers of Convertibility?	1073
M. MURKO: »Greek Zorba« and People without Sensibility	1075

СОДЕРЖАНИЕ

МАРА БЕШТЕР: Показатели экономического развития	883
АЛЕКСАНДРА КОРНХАУСЕР: Кадровый состав нашей высшей школы системы	890
ЗДРАВКО МЛИНАР: Социология, аграрная политика и развитие деревни	901
Л. ФИЛИПИЧ — Б. ШТИХ: Словенская национальная культурная программа	914

ИДЕОЛОГИЯ СЕГОДНЯ:

Идеология, теоретическая работа и идейная активность в Союзе коммунистов	924
СТАНЕ КРАНЬЦ: Передовая теория — предпосылка современной руководящей роли Союза коммунистов	925
АДОЛЬФ БИБИЧ: Теоретическая работа и кадры общественных наук	931
ФРАНЕ ЕРМАН: Идеология позитивизма	933
МАТЯЖ МАЧЕК: Политическая идеология	943
ИВО ТАВЧАР: По новому сталинистского опыта	949
Беседа за круглым столом	953

БЗГАЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ХЕНРИК СЕБАХЕР: Формирование энергетической политики	984
САШО МИЦКИ: Нравственные аспекты труда в общественных деятельности	992
СТЕПАН БУНТА: Принудительное управление заведениями общественного страхования	1002
ДЖУРО КНЕЖЕВИЧ: Политический актив в общине	1006

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

АНТОН ПЕРЕНИЧ: Жорж Гюрвич и самоуправление	1011
ВИД ПЕЧЬЯК: Когнитивная структура понятий коммунизм, социализм и капитализм	1022

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ЯНЕЗ ШМИДОВНИК: Как осуществляется замысел общины как коммуны	1035
---	------

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МАРИА АМБРОЖИЧ-ПОЧКАР: Проблемы и перспективы развития более маленьких государств в западной Европе	1049
---	------

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

М. БРЕЗОВШЕК: Мы и наши люди на чужбине: продолжение	1061
З. ЛЕШНИК: Не фразы, а факты!	1064
Д. МАРИН: »Маленькая революция« в кадровой политике федерации	1067
Т. КРАШОВЕЦ: Почему стоим за прогресс экономической системы?	1069
Э. РАСБЕРГЕР: Хорошим ли мы сами конвертируемость?	1073
М. МУРКО: »Грек Зорба« и люди без слуха	1075

KAZALCI EKONOMSKE RAZVITOSTI

1. Potreba po merjenju razvitosti posameznih regij prihaja pri nas na dnevni red tako pri oblikovanju koncepcije razvoja nezadostno razvitih republik in pokrajin, pa tudi v zvezi z analizo nerazvitosti posameznih območij znotraj dane republike. Na tem mestu se bom omejila le na prvo vprašanje.

Za oceno stopnje razvitosti kake republike imamo na voljo vse-kakor več kazalcev; nekateri med njimi imajo parcialni značaj, drugi pa spet bolj sintetičnega. Če bi drugega ob drugem uporabili več teh kazalcev, bi lahko hitro ugotovili, da je njihova dinamika različna. Posamezni pojavi, ki jih jemljemo za reprezentativne komponente razvitosti in ki jih potem s pomočjo kazalcev kvantificiramo, imajo namreč različno intenzivnost gibanja. Celo več, ne moremo tudi izključiti možnosti, da se kazalci gibljejo v raznih smereh. Logično se zato vprašamo, kateremu kazalcu dati večji pomen ali pa celo nesporno prednost.

Odgovor na postavljeno vprašanje ni niti preprost niti enostranski. Odvisen je predvsem od namena analize.

Rečeno nasploh: kazalce razvitosti uporabljamo kot podlago za oceno doseženih rezultatov v preteklem razdobju in za določanje ciljev v prihodnjem srednjeročnem in dolgoročnem razdobju. Konkretno pa se je vprašanje kazalcev razvitosti pojavilo v zvezi s pripravami srednjeročnega načrta Jugoslavije, in to predvsem v zvezi s soodgovornostjo in obveznostjo naše skupnosti kot celote za razvoj manj razvitih republik in pokrajin. Če izhajamo iz sedanjih sistemskih rešitev, ko imamo dva glavna instrumenta za teritorialno realokacijo sredstev — sklad za pospešeni razvoj in zvezni proračun za dopolnilno financiranje družbenopolitičnih skupnosti — in če upoštevamo to, da je namen realokacije sredstev s pomočjo enega in drugega instrumenta različen, potem mislimo, da je potrebno obravnavo problema razdeliti v dva dela. V tem sestavku želimo pojasniti le svoje stališče o kazalcih razvitosti v zvezi z realokacijo sredstev s pomočjo sklada za pospeševanje razvoja.

2. Generalni cilj realokacije sredstev s pomočjo sklada za pospešeni razvoj manj razvitih republik in pokrajin je na splošno sprejet. Sredstva sklada naj začno in podpro proces izenačevanja v stopnjah ekonomske razvitosti posameznih regij, in to s pospešenim razvojem manj razvitih republik in pokrajin.

Kljub na splošno sprejetemu generalnemu cilju pa obstoje razlike v razlagi tega cilja, in to v dveh smereh. Gre najprej za razlike v pogledu časovne komponente, to je glede tempa procesa izenačevanja. Potem pa še za razlike glede meje — to je glede stopnje razvitosti regij, ki so zdaj razglašene za nerazvite — do katere bo skupnost kot celota obvezana skrbeti za teritorialno realokacijo sredstev. Vse to so gotovo v dokajšnji meri tudi politične odločitve, ki pa se vendarle morajo gibati znotraj določenega intervala, intervala, ki je pogojen z vrsto ekonomskih in socialnih dejavnikov. Čeprav odgovor na to vprašanje ni predmet tega sestavka, želimo mimogrede pripomniti, da problem ni tako preprost niti ekonomsko niti politično, kot ga je razrešil v svoji publikaciji, ki je pred kratkim izšla, prof. K. Mihajlovič¹. Avtor meni, da bi za začetek bilo potrebno vzpostaviti razmerje 3 : 1. Slovenijo kot najbolj razvito in Kosovo kot najbolj nerazvito regijo, merjeno na podlagi narodnega dohodka per capita; kasneje, na relativno visoki stopnji razvitosti, pa bi bilo po mnenju tega avtorja tudi razmerje 2 : 1 nevzdržno.

No, problem, ki ga želimo razrešiti v tem sestavku, je drug. Iščemo odgovor na vprašanje, kaj označuje ekonomsko razvitost regije v luči zgoraj formuliranega generalnega cilja realokacije sredstev s pomočjo sklada. Narodni dohodek, akumulativna moč gospodarstva ali stanje razvitosti proizvodnih sil — da se omejimo samo na tri glavne alternative.

3. Narodni dohodek ali narodni dohodek per capita je dobil v mednarodnih primerjavah in statistikah zanesljivo prvo mesto, kljub mnogim pomislekom, med kriteriji za določanje relativne ekonomske razvitosti. V tem je verjetno eden izmed razlogov, da tudi pri nas najbolj pogosto uporabljamo ravno ta kazalec za primerjanje razvitosti posameznih republik in pokrajin. Pripombe na to, ali je narodni dohodek per capita primeren kazalec za določanje stopnje ekonomske razvitosti, pa so nasploh mnogotere; na tem mestu se omejujemo le na dve, ki sta predvsem pomembni za našo analizo.

Prvič: čeprav narodni dohodek kot sintetični kazalec proizvodnih dobrin odraža moč danega gospodarstva, pa je vendar treba računati, posebno pri regionalnih primerjavah, z resnimi omejitvami analitične vrednosti tega kazalca, in to celo ne glede na analitični namen. Te omejitve ne izhajajo iz teoretične definicije te makroekonomske kategorije, temveč iz konkretne metodologije izračuna-

¹ Gre za publikacijo: dr. Kosta Mihajlovič, »Aktualna pitanja nerazvijenih područja Jugoslavije«, Beograd 1970.

vanja le-te. Tu mislimo predvsem na problem tržnih cen kot obračunskih cen v tem agregatu. Cene, kot se oblikujejo danes, imajo za posledico tudi dejstvo, da je narodni dohodek, obračunan po teh cenah, neustrezna podlaga za vrsto strukturnih analiz, npr. za analizo relativnega pomena posameznih produktov, grupacij, vej itd. Naša in sovjetska metodologija za izračunavanje narodnega dohodka to celo izrecno ugotavljata, zahodne metodologije pa so uvedle dve obračunski osnovi: poleg tržnih cen so tu še stroški tvorcev (factor cost) kot alternativna osnova, ki naj bi pomenila popravek tržnih cen na cene produkcijskega ravnovesja in ki bi tako pripeljala do narodnega dohodka — agregata, ki bi omogočal tudi strukturne analize.

Za nas pa je važno na tem mestu dejstvo, da se taka ali drugačna struktura panog odraža v teritorialni strukturi narodnega dohodka. Z drugimi besedami, teritorialna struktura je samo odsev strukture panog. Iz povedanega pa sledi, da lahko samo s pomočjo sprememb v relativnih cenah dobimo popolnoma drugačno podobo o relativni ekonomski moči kake pokrajine. Pri tem pa niti ni potrebno, da bi se spremenile cene kakih velikih kategorij proizvodov, npr. kmetijskih pridelkov v primerjavi z industrijskimi proizvodi, temveč zadostuje že, da se spremeni stopnjo prometnega davka katerih med produkti, ki so pomembni v proizvodnji republike, in že se precej spremeni podoba o republiki. Tak primer smo imeli v Sloveniji pred več leti, ko je znižanje stopnje prometnega davka na tekstil povzročilo občutno zmanjšanje narodnega dohodka Slovenije in potemtakem na tej osnovi merjeno ekonomsko moč slovenskega gospodarstva, kar pa bi bil vsekakor nesmiseln sklep. Toda za dejansko relativno ekonomsko moč ravno gre, ker je cilj pomoči manj razvitim v tem, da ustvarimo s prelivanjem akumulacije dovolj močan ekonomski potencial neke republike, tak potencial, ki bo omogočil republiki razvoj iz njenih lastnih sil.

Druga pripomba na račun narodnega dohodka per capita kot indikatorja ekonomske razvitosti oziroma relativne ekonomske moči regije je neposredno v zvezi z namenom naše analize, ko je potrebna razvrstiti regije po stopnji razvitosti, da bi tako dobili podlago za prelivanje akumulacije. Na stanje, razliko oziroma spremembo nacionalnega dohodka per capita vplivajo, gledano shematično, tri skupine dejavnikov. Prvič, količina in kvaliteta angažiranih proizvodnih tvorcev; drugič, učinkovitost gospodarjenja v najširšem smislu besede, to je proizvodne metode, ki vključujejo tehnologijo in organizacijo proizvodnih procesov, kot tudi kvaliteta odločitev ekonomskih subjektov; in tretjič, demografska gibanja, intenzivnost teh gibanj predvsem v primerjavi s tempom ekonomskih gibanj. Skupnost kot celota, še predvsem v našem sistemu, lahko neposredno vpliva, in o tem je sedaj govor, na prvo skupino dejavnikov. Po drugi strani pa je v interesu skupnosti kot celote, da spodbuja vse pomembne družbene dejavnike, od podjetij do republik, h kar največjemu angažmanu tako v sferi gospodarjenja kot tudi pri usmer-

janju demografskih gibanj. Če bi obdržali narodni dohodek per capita za merilo ekonomske razvitosti, za razporejanje dopolnilnih ekonomskih injekcij, bi se tako v načelu odrekli zelo pomembni obliki spodbude v navedeni smeri. Lahko si zamišljamo situacijo, da je neka nerazvita regija v primerjavi z drugimi nerazvitimi kaznovana v naslednjem razdobju, dodeljena so ji manjša sredstva, ker je v prejšnjem razdobju gospodarila sorazmerno učinkoviteje.

Iz povedanega pa nikakor ne sledi sklep, da zanikamo smiselnost planiranja narodnega dohodka per capita v zvezi z našo analizo. Mislimo samo, da je treba planirati in analizirati tudi gibanje posameznih komponent, da bi ugotovili prispevek ali neprispevek posameznih skupin dejavnikov k zaželenemu rezultatu v gibanju narodnega dohodka per capita. Z drugimi besedami, s svojo drugo pripombo na račun tega indikatorja smo želeli samo poudariti, da je nelogično in nepravilno jemati narodni dohodek per capita kot podlago tedaj, kadar gre za analizo napora skupnosti ali kadar gre za določanje obveznosti skupnosti pri razvoju manj razvitih republik in pokrajin.

4. Po drugem predlogu naj bi vzeli akumulativnost gospodarstva neke regije za kriterij razvitosti oziroma nerazvitosti.

Ta predlog se zdi na prvi pogled teoretično utemeljen. Uporaba tega načela pa poraja takoj vrsto pomislekov in v obstoječem ekonomskem sistemu je predlagani kriterij popolnoma nesprijemljiv, in to predvsem zaradi sistema razdelitve. V našem sistemu razdelitve kažejo osebni dohodki visoko stopnjo avtonomnega gibanja, torej mimo doseženih proizvodnih rezultatov. Dalje moramo ugotoviti, da obstoji v vsem povojnem razdobju usmeritev, ki se tudi uresničuje, na visoko stopnjo splošne potrošnje, daleč nad našimi realnimi možnostmi. Tako usmeritev pogojuje in motivira več momentov, že sam naš družbenopolitični sistem, izredno visok naravni prirastek prebivalstva itd. S tem v zvezi pa kaže še posebej poudariti, prvič, dejstva, da tako imenovano splošno potrošnjo v zelo visokem odstotku financiramo iz dohodka podjetja, na obračunski podlagi osebnih dohodkov. In drugič, svoječasno odločitev, da financiramo družbene službe nerazvitih republik in pokrajine do ravni Srbije kot poprečne republike. To pa z drugimi besedami pomeni, da smo se leta 1965 obvezali, da jugoslovanska skupnost zagotavlja nerazvitim regijam potrošnjo storitev družbenih služb v skladu z dinamiko produktivnosti Srbije in glede na dinamiko gibanja prebivalstva posamezne nerazvite regije. Mimogrede, tako je jugoslovansko gospodarstvo vložilo v sklad za ekonomski razvoj v letih 1966—1970 840 milijard in prek zveznega proračuna za dopolnilno financiranje družbenih služb na nerazvitih predelih 505 milijard.

Iz vsega zgoraj povedanega lahko sklenemo, da naš sistem razdelitve ni usklajen z objektivnimi ekonomskimi zakonitostmi in da je akumulacija, ne tako redko, rezidualna velikost, ki vsekakor zaostaja za dejansko akumulacijsko močjo gospodarstva. Če pa bi zdaj vzeli

akumulacijo regije še kot kriterij stopnje razvitosti, to vsekakor ne bi bila spodbuda za racionalnejše obnašanje v razdelitvi.

5. In tretja varianta? Da še enkrat preciziramo izhodišče: iščemo kazalec relativne ekonomske moči regije, tj., merilo za razvrščanje regij glede na stopnjo razvitosti, z namenom, da bi na tej podlagi določili manj razvite regije in da bi potem lahko določili obveznosti skupnosti pri razvoju ekonomskih potencialov posameznih regij. Pri tem gre za take ekonomske potenciale, ki bi omogočili prihodnji razvoj, in to kompleksen ekonomsko-socialni razvoj, iz njihovih lastnih sil. Mislimo zato, da je treba relevantni kazalec ali relevantne kazalce iskati na področju proizvodnih sil.

Ko se opredeljujemo za kazalce in sfere proizvodnih sil, se zavedamo, da se bo treba omejiti, zaradi možnosti kvantifikacije, samo na najznačilnejše elemente te kategorije. V to kategorijo štejem zato najprej materialne pogoje gospodarjenja, tj. razpoložljive osnovne proizvodne fonde in infrastrukturo. Dalje, zaposlenost oziroma stopnjo zaposlene delovne sile. In končno je treba za bistveno komponento proizvodnih sil v moderni družbi in sodobni proizvodnji šteti tudi zmogljivost tistih sektorjev družbenih služb, ki proizvajajo medfazne storitve. Pri nekem delu družbenih služb (znanost, strokovno in visoko šolstvo itd.) lahko namreč nasprotno ugotovimo, vsaj pojmovno, pogosto pa lahko tudi izmerimo učinek proizvodnosti, tj. prispevek teh dejavnosti k proizvodnosti proizvodnih tvorcev in tako k ekonomskemu razvoju.

Le mimogrede, ker to ni predmet tega sestavka, še tole. Predlagano obravnavanje določenih sektorjev družbenih služb zahteva usklajevanje, tj. planiranje razvoja teh sektorjev glede na potrebe, sedanje in prihodnje, same materialne proizvodnje in pa financiranje teh sektorjev s pomočjo prispevka na ceno proizvodnih tvorcev. Za koncepcijo razvoja nezadosti razvitih republik in pokrajin pa izhaja po našem mišljenju še to, da je treba šteti za razvoj teh dejavnosti kot dopolnilni vir sredstva sklada za pospeševanje razvoja in ne zveznega proračuna.

Iz definicije proizvodnih sil vsekakor izhaja potreba po oblikovanju več kazalcev za ugotavljanje stopnje razvitosti. Oblikovanje teh indikatorjev in predvsem njihovo primerjanje po odpira vsekakor vrsto vprašanj. Da navedemo samo nekatera: problem valorizacije osnovnih proizvodnih fondov in infrastrukturnih objektov, všteti tudi problematiko amortizacijskega režima; dalje, vprašanje zamrznjenih kapitalov v ekonomsko nesmiselnih naložbah oziroma v dvomljivih zmogljivostih; vprašanje nepopolnega izkoriščanja obstoječih zmogljivosti, zlasti kadar obstoje za to tako imenovani objektivni razlogi; dalje, razlike v regionalni strukturi gospodarstva itd., itd.

Ne podcenjujemo navedenih in še drugih vprašanj, ki bi se lahko pojavila, vendar pa smatramo, da je treba iskati rešitve v obrazloženi smeri. V korist predlaganega načela želimo še enkrat poudariti zlasti tele momente: Prvič, kazalci stanja proizvodnih sil so

teoretično utemeljeni kot indikatorji ekonomske razvitosti, ker bi v načelu težko zanikali, da je razvitost nekega gospodarstva treba ocenjevati po ali tudi po razvitosti proizvodnih sil. Glede na namen naše analize pa gre predlaganim indikatorjem posebna prednost.

Drugič, za kazalce proizvodnih sil kot indikatorje razvitosti lahko ugotovimo tudi to, da so na liniji reformnih ciljev in teženj dolgoročne ekonomske politike.² Konkretno mislimo, da so predlagani indikatorji spodbudni z vidika ekonomsko bolj utemeljenih investicijskih odločitev, da so stimulatívni za modernizacijo obstoječih zmogljivosti in za pospešeno amortizacijo; za uvajanje nove tehnologije, znanja in moderne proizvodne organizacije; za zaostrovanje gospodarjenja s popredmetenim delom itd. V tej luči pa celo izginjajo nekateri pomisleki glede predloženih kazalcev, ki smo jih navedli zgoraj (primer zamrznjenih kapitalov, pospešene amortizacije, izkoriščanje zmogljivosti in podobno).

Tretjič, merjenje katerega koli fenomena v gospodarstvu in tudi proizvodnih sil oziroma določenih komponent te kategorije in primerjanje katerih koli, tudi predlaganih indikatorjev zahteva vrsto novih metodoloških rešitev, določene standardizacije podatkov in podobno. Preprosto primerjanje absolutnih podatkov oziroma iz njih izvedenih koeficientov per capita — in tako pogosto delamo — ne more pripeljati do realnih sklepov.

6. Še nekaj besed o problematiki kazalcev per capita nasploh. Analitična vrednost kazalcev per capita je vsekakor omejena in relativna predvsem zato, ker je njihova velikost, ali bolje dinamika teh kazalcev enako odvisna od gibanja števca in imenovalca. Če konkretiziramo to zdaj za enega predlaganih kazalcev, npr. za osnovne proizvodne fonde per capita, potem to pomeni, da sta velikost in dinamika tega kazalca odvisni od gibanja investicijskih vlaganj in od rasti prebivalstva. Mimogrede, v Holandiji so izračunali, da bi v deželah v razvoju dosegli isti učinek, če bi vložili v ekonomski razvoj pet dolarjev ali pa en dolar v planiranje družine. Vzemimo zdaj mejni primer. V nekem razdobju je v neki deželi ostal obseg proizvodnih fondov nespremenjen. Zaradi epidemije pa se je zmanjšalo število prebivalstva. Rezultat je torej večji koeficient, kar bi moralo pomeniti povečanje ekonomske moči dežele, tj. povečanje ekonomske razvitosti v primerjavi s prejšnjim razdobjem. Tak sklep bi bil očiten nesmisel.

Ponazoritev zgoraj navajamo iz dveh razlogov: da pokažemo na relativnost kazalcev per capita in da hkrati poudarimo kompleksnost problema, veliki pomen, ki gre demografskim gibanjem v eko-

² Dr. R. Štajner ugotavlja v svojem elaboratu »Neki problemi razvojne politike Jugoslavije u periodu 1971—75 godine« na str. 10—11, da analize našega gospodarstva kažejo, da se stopnja opremljenosti delovnih mest v mnogih vejah ne razlikuje bistveno od stopnje opremljenosti v vrsti razvitih dežel. Naš problem je torej učinkovitost gospodarjenja.

nomskem razvoju in tako nujno tudi v programiranju razvoja dane dežele.

Mislimo, da je treba uporabljati kazalce per capita zelo previdno še posebej v naših razmerah. Prvič, naša dežela kot celota ima za evropske razmere izredno visok naravni prirastek (11 ‰). In drugič, regionalne razlike so izredne, tako rekoč brez primere v svetu (5—29 ‰; podatki veljajo za radobje 1963—1967). Če za primerjavo navedemo samo podatek za Finsko, kjer je v istem razdobju bila povprečna letna mera rasti 5 ‰, potem lahko razumemo, kak izreden napor pomeni ta demografski pritisk za razvoj naše dežele v celoti in še posebej za pospešeni razvoj manj razvitih republik in predvsem še za razvoj Kosova. To dejstvo moramo imeti venomer pred očmi, da ne bi podcenjevali doseženih rezultatov in da bi planirali realne cilje.

Kadrovska sestava našega visokošolskega sistema

(nekatera temeljna vprašanja)

Ekonomska in politična moč vsakega naroda in vsake dežele je odvisna od stopnje razvoja gospodarstva, le-to pa neposredno od intelektualnega potenciala prebivalstva. Ta stara resnica velja vsak dan bolj, kajti razvoj znanosti v zadnjem obdobju je tolikšen, da tri četrtnine človekovih znanstvenih dosežkov izvira iz let po zadnji vojni, nad 90 % znanstvenikov vseh časov pa sodi med naše sodobnike.

Naraščajoča hitrost v kopičenju novih dosežkov in teorij kaže, da futurologija ne more več predvideti razvoja znanosti s preprosto ekstrapolacijo dosedanjega razvojnega poteka. Vse hitrejša in intenzivnejša spremljanje znanstvenega razvoja postaja za vsako deželo imperativ, načrtne in bistveno večje naložbe v izobraževalni in raziskovalni proces pa ne le kulturna, temveč še v mnogo večji meri gospodarska nuja.

Kot temelj za oceno naših naporov na področju visokega šolstva ne kaže jemati primerjalnih podatkov iz manj razvitih dežel. Delež večanja števila študentov in naložb v visokošolske kapacitete v teh deželah je velikokrat izreden prav zaradi potrebe hitreje ujeti naprednejše. Tudi vrhunska podatka, da v ZDA študira na visokošolskih zavodih nad 40 % generacije med 18. in 22. letom in v SZ četrtnina, ne moreta biti za Slovenijo, ki zajema z visokošolskim študijem manj kot 10 % te generacije, edina kazalca. Na tistega, kdor ne pozna globljih pogojev našega visokošolskega študija, pomirjujoče vpliva podatek, da tudi tako razvita in utirjena dežela, kot je Anglija, zajema z visokošolskim študijem približno enak odstotek generacije med 18. in 22. letom kot Slovenija. Če pa upoštevamo dejstvo, da ob mnogo ostrejši selekciji pred vpisom na univerzo in ob bistveno večjih možnostih kvalitetnega dela z majhnimi skupinami študentov med visokošolskim študijem diplomira tam več kot dvakrat večji odstotek vpisanih kot pri nas, lahko ocenimo fiktivnost našega vpisa, obenem pa tudi potrebo po pravih, vsebinskih investicijah v naše visoko šolstvo. Anglija je kljub tisočletni tradiciji in gostem omrežju univerz — že leta 1960 jih je imela kar 37 — v zadnjem desetletju odprla 7 novih univerz in 10 tehniških visokih šol z odlično

opremo in kadrovsko zasedbo, pri čemer se ni bistveno povečevalo število študentov, pač pa omogočal kvalitetni pouk v majhnih študijskih skupinah. Argument, da se na naše visokošolske zavode vpišuje čedalje več študentov, ne da bi se pospešeno izboljševala oprema in krepili kadre, se tedaj kaj lahko sprevrže v svojo lastno negacijo.

Tudi primerjave vključevanja mlade generacije v visokošolski študij po republikah v jugoslovanskem okviru kažejo, da Slovenija precej zaostaja ne le po številu vpisanih, ampak še bolj po realnejšem številu diplomiranih. Zadnjega mesta med republikami ne more opravičiti niti sklicevanje na kvaliteto diplomantov, kajti tudi slovenske statistične primerjave kažejo, da se naš odstotek kadra z visoko izobrazbo, preračunan glede na število prebivalcev ali pa na število zaposlenih, konstantno in nezadržno zmanjšuje (v 5 letih za 1/5).

Četudi ne upoštevamo vseh navedenih previdnih mednarodnih, medrepubliških in celo domačih primerjav o razmahu visokih šol in o naraščajočem vključevanju mlade generacije v ta študij ob pospešenem izboljševanju visokošolskih kapacitet, ni moč dopustiti ugovora proti povečevanju naložb v naše visoko šolstvo in večanju števila diplomantov. Že dejstvo, da nezaposlenih kadrov z visoko izobrazbo na spisku zavodov za zaposlovanje praktično ni, tak ugovor razvrednoti. Kot delni ugovor je treba sprejeti pomislek, ali so vsi zaposleni kadri z visokošolsko izobrazbo tudi ustrezno zaposleni. Gotovo je med njimi del takšnih, ki ta ugovor pogojujejo. Res pa je tudi, da je po podatkih vrste analiz v naši republiki nad sto tisoč delovnih mest, ki jih zasedajo kadri z neustrezno, prenizko izobrazbo. Ali so tedaj le-ti ustrezno zaposleni?

Že bežna ocena zahtev po izobrazbi v zvezi z neustrezno zasedenimi delovnimi mesti pa kaže, da sedanje zmogljivosti slovenskega visokega šolstva pomanjkanja tistega dela kadrov, ki naj ima visokošolsko izobrazbo, ne bi mogle odpraviti niti v desetletju, tudi če potrebe po njih ne bi naraščale. Torej analiz o tem, ali kaže zajemati večji delež sposobne mlade generacije v visokošolski študij in povečati število diplomiranih, ne potrebujemo! Potrebne pa so analize, ki naj odgovore na vprašanja, katera področja je treba posebej hitro razvijati. Vanje bo treba pospešeno vlagati in zanje usposablјati kadre — ti pa si bodo morali očitno svoje mesto v družbi preprosto priboriti. Ideja samoupravljanja gotovo ne bi bila prav nič prizadeta, če bi v ta boj posegla tudi zakonodaja, zlasti ob dejstvu, da imamo po analizah npr. samo v javni upravi polovico delovnih mest zasedenih s kadri, ki ne izpolnjujejo izobrazbenih pogojev. Najmočnejši argument za vključevanje novih kadrov z visoko izobrazbo v gospodarstvo pa bo gotovo ekonomski račun, kajti že sedanje primerjave ekonomske rasti naprednih držav kažejo, da le-ta izvira vse manj iz kapitalnih investicij in širjenja trga, v vse večji meri pa iz novih idej, zlasti novih idej v tehnologiji.

Visoko šolstvo, posebej univerza, se mora v ta proces vključiti kot nosilec napredka in središče izobraževanja ter znanstveno-raz-

iskovalnega dela. O prednosti ene ali druge obeh glavnih nalog — visokošolskega izobraževanja in znanstvenoraziskovalnega dela — je težko razpravljati, saj je znanstvenoraziskovalno delo prvi in najvažnejši pogoj, da se zagotovi ustrezna raven izobraževalnega procesa na tej stopnji. Čim bolj bomo razvijali podiplomsko, specializirano in permanentno izobraževanje (zadnje je za nekatere poklice že predpisano), tem več pozornosti bo treba posvečati raziskavam. K pomenu le-teh bi še posebej prispevalo, če bi visokošolske učitelje bolj pritegovali kot odgovorne svetovalce na visoko strokovni ravni k razreševanju dolgoročnih načrtov in nalog gospodarstva ter družbenih služb.

Pri tem pa univerza ne sme zanemariti potreb svoje lastne rasti. Iskanje in razvijanje talentov od osnovne šole navzgor, še posebej pa med študije, usmerjanje v podiplomski študij doma in v tujini, njihovo uveljavljanje v raziskovalnem delu pomeni za univerzo in drugo visoko šolstvo vir, brez katerega bi usahnilo.

Končno mora biti visoko šolstvo, zlasti univerza, kulturno središče, pa tudi nosilec kritičnosti do svojega okolja in družbe. To pa je naloga in pravica, ki mu pripada le, če izpostavlja javni kritiki tudi svoje lastno delo. Ni le naša ugotovitev, da zaprtost, zaverovanost vase, neangažiranost visokemu šolstvu ne morejo zagotoviti afirmacije, da univerza ne more biti slonokoščeni stolp na obrobju družbe.

In kakšne pogoje ima slovensko visoko šolstvo za uresničitev vseh teh nalog? Poleg temeljnega — vsaj teoretsko priznane središčne vloge v demokratični družbi — bi druge pogoje, vezane na izpolnjevanje poslanstva, lahko razdelili na organizacijske, funkcionalne in kadrovske. Vendar so vsi ti pogoji med seboj povezani v toliki meri, da delna obravnava ni mogoča. Vsekakor pa drži, da je v ospredju pereča kadrovska problematika, saj sta kvaliteta in število visokošolskih kadrov tudi glavna usmerjevalca organizacijskih in funkcionalnih rešitev.

Vsaj bežno podobo tega, kakšno je stanje kadrov slovenskega visokega šolstva, prikazuje tale razpredelnica na naslednji strani:

Podatkov v tej razpredelnici nikakor ni moč uskladiti z uvodnimi ugotovitvami o razvoju znanosti, večjem pomenu znanstveno-raziskovalnega dela, o potrebah po izboljševanju kvalitete in učinkovitosti visokošolskega pouka, širjenju podiplomskega študija in uvajanju permanentnega izobraževanja, tembolj, ker se maloštevilni kader ni načrtno krepil že skoraj sedem let. Razmerje med rednimi in zunanji, tj. honorarnimi učitelji 651 : 371 gotovo tudi ni zdravo, saj pri tem honorarni sodelavci velikokrat niso le nujna povezava visokošolskega študija s prakso, temveč ob pomanjkanju sredstev kar zasilna rešitev za zasedbo delovnega mesta učitelja temeljnega predmeta na cenejši, honorarni način.

Primerjava učiteljskih mest po predmetih je pokazala, da je po navadi temeljni predmet celo na univerzi naložen na ramena enega

Priznana delovna mesta pedagoškega kadra v slovenskem visokem šolstvu do leta 1970

Visokošolski zavod	Sedanje število priznanih delovnih mest			
	učitelji		asistenti in drugi	
	redni	zunanji	redni	zunanji
filozofska fakulteta	62	28	54	1
pravna fakulteta	23	1	10	6
ekonomska fakulteta	26	16	11	4
fakulteta za naravoslovje in tehnologijo	82	18	76	11
fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo	41	12	27	9
medicinska fakulteta	61	5	114	—
biotehniška fakulteta	61	29	67	6
strojna fakulteta	22	10	24	11
fakulteta za elektroniko	34	2	22	5
SKUPAJ UNIVERZA	412	121	405	53
Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo	24	5	9	6
visoka šola za telesno kulturo	15	—	5	—
visoka ekonomsko-komercialna šola	18	10	1	1
SKUPAJ VISOKE ŠOLE	57	15	15	7
akademika za glasbo	19	19	—	9
akademija za likovno umetnost	14	—	4	2
akademija za gledališče, radio, film, televizijo	15	8	4	2
SKUPAJ UMETNIŠKE AKADEMIJE	48	27	8	13
višja šola za zdravstvene delavce	2	61	14	2
višja šola za socialne delavce	7	9	2	3
višja upravna šola	3	13	1	8
pedagoška akademija Ljubljana	33	44	5	3
pedagoška akademija Maribor	37	28	4	4
višja agronomska šola	12	5	1	1
višja pravna šola	6	9	—	—
višja tehnična šola	28	28	9	9
višja pomorska šola	6	11	—	7
SKUPAJ VIŠJE ŠOLE	134	208	36	37

samega učitelja, nemalokrat pa mora ta poučevati nekaj temeljnih predmetov hkrati. Kje so tu znanstveni kriteriji za zagotovitev ravni visokošolskega študija?

Še bolj zaskrbljujoče je razmerje učitelji : asistenti, ki niti na univerzi ne doseže vrednosti 1 : 1 (na 533 vseh učiteljev na univerzi je 458 asistentov!), v izjemnih primerih pa si po 5 ali 6 učiteljev deli enega asistenta, nad 100 študentov enega lektorja — »normativ«, ki ga ne bi prenesla nobena osnovna šola! Kako naj v takih razmerah govorimo o razvoju in nujni selekciji bodočega visokošolskega uči-

teljskega kadra, če je praktično vsak asistent že a priori predestiniran za učiteljevega naslednika? Prav nič ne pomagajo kritične ugotovitve o že skoraj dedni predaji učiteljeve funkcije svojemu edinemu, kakršnemukoli asistentu, če ne ustvarimo možnosti za večje število asistentov, za njihov razvoj na univerzi in v praksi ter šele zatem za izbiro najboljšega.

Kako kritično je kadrovsko stanje slovenskega visokega šolstva in kako nujna je transfuzija novega kadra, kaže tudi starostna struktura:

Starost	Redni in izredni profesorji	Docenti	Predavatelji	Asistenti in lektorji
20—30 let	—	2 %	1 %	20 %
30—40 let	6 %	25 %	31 %	54 %
40—50 let	29 %	55 %	41 %	18 %
50—60 let	34 %	17 %	13 %	6 %
nad 60 let	31 %	1 %	14 %	2 %

Dejstvo, da je tretjina visokošolskih profesorjev presegla 60. leto narekuje nujne ukrepe za to, da jih postopno nadomestijo drugi kadri, če ne želimo, da bi skupaj z njimi odšlo v pokoj tudi samo slovensko visoko šolstvo. Podatek, da ima četrtnina asistentov več kot 40 let, pa kaže, da smo v praksi še zelo daleč od realizacije načela fleksibilne izmenjave asistentskega kadra. Kdo je dolžan ukrepati?

Poleg visokošolskih zavodov, ki jim zakonska določila nalagajo pravico in dolžnost sistemizirati delovna mesta, je za to odgovoren zlasti financer — republiška izobraževalna skupnost, predvsem pa ustanovitelj — skupščina SR Slovenije, ki tudi določa finančna sredstva republiški izobraževalni skupnosti na temelju njenih programov.

Financiranje visokošolskih zavodov prek republiške izobraževalne skupnosti je urejeno z enotnimi merili. Le-ta upoštevajo število odobrenih delovnih mest kot enega izmed kriterijev za količino, predvsem pa kvaliteto opravljenega dela. Število delovnih mest v slovenskem visokem šolstvu pa se od leta 1964 ni bistveno povečalo. Vzrok je videti birokratski: s 15. 2. 1964 je tedanji upravni odbor sklada SRS za šolstvo, prednik republiške izobraževalne skupnosti, s posebnim sklepom zaprl možnosti za nove namestitve, razen v izjemnih, posebej nujnih primerih. Dejansko pa je bil ta ukrep samo-zaščita slovenskega visokega šolstva, ki je tedaj raslo stihijsko, nenačrtno, velikokrat na račun kvalitete, finančno pa na račun nižanja osebnih dohodkov zaposlenih do takšne mere, da to ni le zaprlo možnosti za pritegovanje najsposobnejših strokovnjakov iz prakse, temveč povzročilo tudi odhajanje priznanih znanstvenikov določenih profilov iz visokega šolstva na donosnejša področja.

Če je navedeni ukrep deloval leto, dve stabilizacijsko, ne moremo tega trditi za nadaljnje obdobje. Zaostajanje normalne rasti

visokega šolstva v zadnjih petih letih je ob vzporednem razmahu znanosti in povečanja potreb, ki se zrcalijo tudi v stalnem naraščanju vpisa na univerzo in druge visokošolske zavode, zapustilo tolikšne vrzeli, da niso potrebni le nujni ukrepi, temveč že kar sanacijski program.

Republiška izobraževalna skupnost se je dela lotila pred dobrima dvema letoma. Sprva naj bi bila to nekakšna sistemizacija delovnih mest učiteljev in asistentov ter drugega pedagoškega kadra na visokošolskih zavodih, ki naj bi bila le osnova za odmero globalnih sredstev za osebne dohodke v okviru enotnih meril, medtem ko bi bila resnična sistemizacija slej ko prej popolna pravica samega zavoda. Takoj pa je postalo jasno, da normativov za takšno ali drugačno sistemizacijo delovnih mest ni mogoče postavljati zunaj visokošolskih zavodov in brez njihovega sodelovanja.

Prvo obdobje bi lahko označili s »sodelovanjem«, kajti zanj so bili značilni že kar obvezno razburjenje, očitki, da gre za vmešavanje v avtonomijo visokošolskih zavodov, sklicevanje na to, da republiška izobraževalna skupnost nima pravice posegati v samoupravo visokih šol, pa tudi nostalgija po časih, ko je bilo moč ugovore te vrste odpraviti z avtoriteto »od zgoraj«; zato ga je najbrž treba preprosto odšteti, kajti bilanca nadaljnega sodelovanja med republiško izobraževalno skupnostjo in posameznimi visokošolskimi zavodi ter zatem še z univerzo, združevanjem visokošolskih zavodov v Mariboru in skupnostjo višjih in visokih šol v Ljubljani je tako plodna in pozitivna, da bi jo bilo škoda obremenjevati s prvimi disonancami, ki so izhajale še največ iz medsebojnega nepoznavanja. Na kratko: v več kot dveletnem sodelovanju med republiško izobraževalno skupnostjo in visokošolskimi zavodi ter njihovimi združenji so bili na podlagi sklepov skupščine SR Slovenije ter po obširnih in poglobljenih razpravah, obogatenih z vrsto primerjalnih analiz, izdelani kriteriji za sistemizacijo delovnih mest pedagoškega kadra v slovenskem visokem šolstvu, podrobno je registrirano sedanje stanje, usklajena je sistemizacija med zavodi in republiško izobraževalno skupnostjo posamič in v okviru združenj.¹

Kriteriji za sistemizacijo visokošolskega pedagoškega dela, ki izhajajo — kot že rečeno — iz sklepov skupščine SR Slovenije za nadaljnji razvoj visokega šolstva, pa tudi iz delovnih programov in učnih načrtov visokošolskih zavodov ter specifične vsebine dela in števila študentov, postavljajo kot temeljno načelo ekvivalentnost znanstvenoraziskovalnega in pedagoškega dela na univerzi in visokih šolah oziroma umetniškega in pedagoškega dela na umetniških akademijah, za višje šole pa zagotavljajo vsaj minimalne pogoje za spremljanje razvoja stroke.

¹ Prav zdaj pa bo izdelan in predlagan za širšo razpravo temeljni dokument za sistemizacijo delovnih mest pedagoškega kadra v slovenskem visokem šolstvu s triletnim sanacijskim programom (tri faze po šolskih letih 1970/71, 1971/72 in 1972/73), ki naj nadomesti zamujeno.

Osnovna sistemizacija za vsak temeljni predmet oziroma znanstveno disciplino mora obsegati delovno mesto učitelja in asistenta ne glede na število učnih ur in število študentov. Ta kriterij je minimalni pogoj za obstoj in razvoj določene znanstvene discipline. Na višjih šolah obsega temeljna sistemizacija le delovno mesto učitelja. Nadaljnje število učiteljev, asistentov in drugih pedagoških delavcev pa je vezano na obseg dela, ki je vrednoteno s številom pedagoških enot in faktorjem za število študentov.

Pereče vprašanje starostne strukture učiteljev skušajo kriteriji omiliti vsaj v toliki meri, da lahko dobi učitelj dve leti pred odhodom v pokoj naslednika, ki se v tem obdobju vpelje v delo. Dve leti sta skromna doba, pa vendar začetek, ki ga bo treba postopno razvijati vsaj do te mere, da bi učitelj lahko dobil in uvažal naslednika v delo že, ko doseže 60. leto starosti.

Ob takšnih kriterijih je ostalo neurejeno vprašanje delovnih mest tistih visokošolskih delavcev, ki nimajo zadostne pedagoške obremenitve, delajo pa v enotah univerze kot raziskovalci. Zanje predvidevajo kriteriji za sistemizacijo posebno določilo, po katerem se lahko sistemizirajo delovna mesta raziskovalcev v sklopu te sistemizacije, če gre za zagotovitev pogojev za stabilno fundamentalno raziskovalno delo znanstvenikov z mednarodno znanstveno reputacijo.

Razpredelnica prikazuje primerjavo doslej priznanega števila rednih pedagoških delavcev s prvim osnutkom delovnih mest po kriterijih sistemizacije.

Podatki po prvem osnutku sistemizacije bodo še nekoliko korrigirani po dokončni uskladitvi sistemizacije.

Sumarni prikaz razlike med stanjem in osnutkom sistemizacije kaže, da se bo povečalo skupno število učiteljev od sedanjih 651 rednih na 895 rednih, tj. za 224 učiteljev ob občutnem znižanju sedanjih honorarnih sodelavcev (371), predvsem tistih, ki so jim naloženi temeljni predmeti, število asistentov, lektorjev itd. pa se bo povečalo od 464 na 760. Da gre pri tem za dejanske, skrbno preverjene potrebe, ne govori le dejstvo, da je bila sistemizacija postavljena na delovne obveznosti visokošolskega pedagoškega kadra, določene s sklepi skupščine SR Slovenije za nadaljnji razvoj visokega šolstva, temveč tudi sam delež rasti: če namreč sploh ne upoštevamo precejšnjega znižanja števila honorarnih sodelavcev, znaša povečanje števila vseh rednih pedagoških delavcev, ki naj bi ga realizirali v naslednjih treh letih (od 1115 na 1655) 540 rednih delovnih mest. Tak delež, razdeljen na deset let (sedem zamujenih in naslednja tri za sanacijo), kaže poprečno lastno povečanje naložb v visokošolske kadre manj kot 5 %, to pa je skromna vrednost, saj vemo, da že vpis na visokošolske zavode hitreje narašča, če se že odrečemo sklicevanju na republiške in zvezne dokumente, ki vsi od kraja predvidevajo v svojem načrtovalnem delu bistveno hitrejšo rast visokega šolstva.

*Prvi osnutek sistemizacije delovnih mest rednih pedagoških delavcev
v slovenskem visokem šolstvu*

Visokošolski zavod	Učitelji		Asistenti in drugi pedagoški delavci	
	priznani sedaj	predlagani po siste- mizaciji	priznani sedaj	predlagani po siste- mizaciji
filozofska fakulteta	62	94	54	107
pravna fakulteta	23	29	10	20
ekonomska fakulteta	26	44	11	26
fakulteta za naravoslovje in tehnologijo	82	98	76	93
fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo	41	53	27	50
medicinska fakulteta	61	77	114	176
biotehniška fakulteta	61	85	67	83
strojna fakulteta	22	37	24	43
fakulteta za elektrotehniko	34	38	22	41
SKUPAJ UNIVERZA	412	555	405	639
Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo	24	32	9	21
Visoka šola za telesno kulturo	15	20	5	11
visoka ekonomsko-komercialna šola	18	34	1	18
SKUPAJ VISOKE ŠOLE	57	86	15	50
akademija za glasbo	19	30	—	9
akademija za likovno umetnost	14	15	4	7
akademija za gledališče, radio, film, televizijo	15	22	4	3
SKUPAJ UMETNIŠKE AKADEMIJE	48	67	8	19
višja šola za zdravstvene delavce	2	2	14	16
višja šola za socialne del.	7	12	2	2
višja upravna šola	3	9	1	1
pedagoška akademija Ljubljana	33	47	5	7
pedagoška akademija Maribor	37	54	4	6
višja agronomska šola	12	12	1	2
višja pravna šola	6	7	—	—
višja tehniška šola	28	35	9	18
višja pomorska šola	6	9	—	—
SKUPAJ VIŠJE ŠOLE	134	187	36	52

Kljub tej oceni pa je treba poudariti, da bo ta sanacijski program eden najvažnejših dokumentov za razvoj našega visokega šolstva, saj prinaša vrsto vsebinskih izboljšav:

— vsi temeljni predmeti bodo dobili redne učitelje, na univerzi in visokih šolah tudi asistente;

— število študentov v turnusih pri seminarjih in teoretskih vajah bo mogoče znižati na 30, pri laboratorijskih vajah na 20, pri vajah v posebnih okoliščinah tudi na nižje število;

— velikokrat ciklično organizirana predavanja (po več letnikov skupaj posluša isti predmet, začetniki brez potrebnih osnov) bodo mogoča zdaj v organskem zaporedju;

— povečanje števila lektorjev bo ustvarilo najosnovnejše pogoje za pouk jezikov;

— vrsta učiteljev pred upokojitvijo bo dobila naslednike za uvajanje v delo;

— za načrtno in mednarodno uveljavljeno fundamentalno raziskovalno delo bo moč zagotoviti stabilne kadrovske rešitve;

— velikokrat huda preobremenitev učiteljev s pedagoškim delom se bo znižala na univerzi in visokih šolah na 21 ur tedensko, drugih 21 je namenjenih za raziskovalno delo; za višje šole velja razmerje 32 ur na pedagoško in 10 na raziskovalno delo v zvezi s spremljanjem razvoja stroke.

To so rezultati, ki nas — če gledamo le sebe in svoj razvoj — navdajajo z zadovoljstvom. Če pa jih primerjamo z razvojem v naprednem svetu, jih lahko označimo le kot prvi sanacijski ukrep, kot minimalni pogoj, da sploh lahko govorimo o mednarodni ravni našega visokega šolstva. Zdaj predvideno število študentov v turnusih pri seminarjih (30) in laboratorijskih vajah (20) ali pri predavanjih (delitev je možna šele, če ima vsak turnus okrog sto študentov) je še daleč pod normativi za individualno delo s študenti, ki je prvi pogoj za kvaliteten visokošolski študij (v SZ poprečno 12—13 študentov na turnus, v Angliji 10, v ZDA 6—10). Kljub temu pa bo tudi že s sistemizacijo predlagano izboljšanje zadostna osnova za zaostritev odgovornosti do dela s študenti, ki je doslej večkrat šepalo.

Če usmerimo pogled naprej, nas še manj zadovoljuje razmerje asistentov in učiteljev, ki celo na univerzi komaj dosega 1 : 1. Sodobne univerze dosegajo razmerja 4 do 6 asistentov na učitelja. Takega razmerja pa — upoštevajoč naše ekonomske zmogljivosti — ne bomo mogli tako kmalu doseči. Zato bo nujno poiskati še druge možnosti za krepitev asistentskega kadra, predvsem z vključevanjem tistih študentov v raziskovalno in asistentsko pedagoško delo, ki se v okviru podiplomskega študija izrazito odlikujejo s svojim intelektualnim in delovnim potencialom. Ta naloga spada med najpomembnejše v našem visokošolskem sistemu, rešljiva pa bo le ob večjem sodelovanju med gospodarstvom in univerzo pri usmerjanju diplomantov iz prakse v podiplomski študij. Taka metoda oblikovanja asistentskega kadra pa bo končno tudi veliko pripomogla k uresničevanju stališča, da je asistentski staž v bistvu šolanje, odkoder kader neprestano odteka v raziskovalne organizacije, industrijo in družbene službe, priteka pa vedno nov, bodisi takoj po di-

plomi ali iz prakse. Iz tako razširjene asistentske baze bo moč z ostro selekcijo zbrati konice za delovna mesta visokošolskih učiteljev.

Bistveno povečanje visokošolskega kadra s sanacijskim programom za naslednja tri leta pa skriva v sebi tudi nevarnost: čim hitreje kaka institucija raste, tem bolj je verjetno, da se bo poslabšala kvaliteta. Skrbi za izbiro novih kadrov ne more visoko šolstvo deliti z nikomer; samo je poklicano, da nov kader izbere, samo pa bo tudi odgovorno za pravilno, a še bolj za nepravilno izbiro. Zato so utemeljeni klici po previdnosti, tudi če se zapolnitev nekaterih delovnih mest odloži, če zanje ni ustreznih kandidatov, kajti površna, znanstveno neustrezna zasedba bi se maščevala za dolgo obdobje — po preprosti logiki, da se vsaka struktura obnavlja le s sebi enako.

Sistemizacija delovnih mest visokošolskih učiteljev je potisnila v ospredje tudi vrsto prikritih vrzeli in sistemskih problemov našega visokega šolstva. Predvsem gre za dejstvo, da večina visokošolskih zavodov realno ni mogla prenesti zapore v nameščanju novega kadra, ko se je hkrati zelo povečeval vpis študentov. Zato so zavodi nameščali nove kadre mimo meril republiške izobraževalne skupnosti ter za kritje njihovih osebnih dohodkov porabljali sredstva, namenjena za opremo. Precejšen del sredstev, namenjen po merilih za opremo, je odtekal tudi za višanje osebnih dohodkov čez merila, kajti le-ta so bila precej pod republiškim poprečjem osebnih dohodkov vseh ustreznih profilov. To je tudi preprečevalo odločnejšo intervencijo republiške izobraževalne skupnosti do letošnjega leta, ko so se osebni dohodki vsega prosvetnega kadra izboljšali, s tem pa je bilo mogoče sprejeti dogovor o strogi namembnosti sredstev za opremo oziroma materialne izdatke nasploh. Ta ukrep, ki prinaša normalno poslovanje v letu 1970, pa ne more nadomestiti skoraj desetletnega siromašenja funkcionalne baze visokošolskih zavodov. Tudi ta terja sanacijski program in načrtne, strogo namenske naložbe v visokošolske materialne zmogljivosti. Realizacija programa za izboljšanje opreme bi morala teči vzporedno s kadrovsko sanacijo, če naj ustvarimo ustrezne pogoje za delo novih kadrov.

Med sistemske probleme je treba šteti predvsem to, kako omogočiti interdisciplinarni študij, ki neposredno zahteva sistem matičnih kateder oziroma oddelkov. Sistemizacija je namreč jasno pokazala, da števila kateder oziroma oddelkov v okviru naše univerze in drugega visokega šolstva ne bo več mogoče bistveno večati, ne da bi ob naših ekonomskih zmogljivostih siromašili obstoječo visokošolsko bazo. Za normalno delo je treba več pedagoških delavcev za sedanjost mrežo kateder in oddelkov, ki naj se postopoma krepijo in zaživijo v kvalitetnem pedagoškem in teamskem znanstvenoraziskovalnem delu. Tako bo v prihodnje treba oblikovati nove profile poklicev, ne da bi ustanavljali nove katedre ali oddelke, pač pa omogočili istočasen študij različnih disciplin in v različnem obsegu, upoštevajoč pri tem seveda temeljne zahteve visokošolskega študija določene stopnje. Taka organizacija študija z delitvijo dela med vi-

sokošolskimi zavodi pa bo nujno podrla tudi tu in tam prave kitajske zidove med zavodi ali oddelki in privatniška gledanja na opremo, obenem pa bo prav gotovo sprožila tudi dilemo, ali kaže ohraniti sedanji sistem večje oziroma manjše avtonomije posameznih visokošolskih institucij ali pa z združevanjem ob delu težiti k bolj organiziranim skupnim oblikam s skupnimi interesi. V to smer navaja tudi potreba po pospešenem organiziranju matičnih kateder za najpomembnejše znanstvene discipline, kajti drži, da zlasti tistih disciplin, ki zahtevajo drugo opremo, ob enakem programu ne bo moč istočasno razvijati na več mestih. To seveda ne pomeni prisilnih selitev visokošolskega kadra v iste prostore, pomeni pa zahtevo po koordiniranju delovnega programa in teamskem sodelovanju v pedagoškem delu in raziskavah. V večjem teamu je tudi več možnosti za programirano delo in ostro selekcijo raziskovalnega kadra.

Ob načrtnem opremljanju visokošolskih zmogljivosti pa ne gre pozabiti na dejstvo, da imamo poleg univerze še nekaj dokaj dobro opremljenih inštitutov in raziskovalnih centrov. Njihove zmogljivosti — kadrovske in opremo — bo treba v prihodnje enakopravneje vključiti v sistem visokošolskega, zlasti podiplomskega izobraževanja.

Podrobni program kadrovske sanacije bo v maju² pripravljen in dan v širšo obravnavo, z oktobrom naj bi ga začeli uresničevati, obenem pa tudi načrtovati izboljšanje opreme. Čeprav so prognoze dokaj optimistične, ne gre pozabiti, da pomenijo le sanacijo, torej premostitev vrzeli, niso pa tudi že pogoj za nenehno, vse hitrejšo organsko rast visokega šolstva. Zanj bo treba čimprej postaviti kriterije, kajti sama programska stališča ne zadoščajo.

Vse ocene kažejo, da ima vsaj 15 % mlade generacije pri nas visoko nadpovprečne intelektualne sposobnosti, da pa tretjina teh mladih ljudi ne doseže niti srednje šole. Visoko šolstvo je tedaj dolžno prispevati svoj delež k odkrivanju talentov že v osnovni šoli, k njihovemu razvijanju v srednji šoli, izobraževalnim skupnostim pa mora biti naložena posebna skrb, da s štipendiranjem popravijo socialno in regionalno strukturo srednješolcev in študentov ob oceni sposobnosti kot glavnem dejavniku selekcije. Le s tako politiko in njeno realizacijo bo mogoče zagotoviti ustrezen dotok na visokošolske zavode izpolniti startni pogoj za večjo učinkovitost študija.

Pogoji za razvoj vsega šolstva, še posebej visokega, ne bi smeli biti toliko kot doslej odvisni od vsakoletnega boja za delitev družbenih sredstev. S sistemom namenskega in rastočega odstotka narodnega dohodka je treba zagotoviti nenehno in stabilno kadrovsko rast visokega šolstva, ne da bi vsakih nekaj let potrebovali sanacijski program, s temeljitim izvajanjem zakona o visokem šolstvu in vsebinskih programov univerze pa doseči, da bo kvantiteta visokošolskega kadra vse bolj obogatena tudi z dimenzijo kvalitete.

² Prispevek je avtor napisal v maju 1970 za simpozij o problemih visoko strokovnih kadrov višjega in visokega šolstva, ki je bil 26. in 27. maja v Ljubljani.

Sociologija, agrarna politika in razvoj podeželja

Elementi, ki določajo vlogo ruralne sociologije

Glede na jugoslovanske razmere bi lahko nakazali dvoje ekstremnih modelov, ki globalno določata vlogo sociologije kot znanosti, ki v večji ali manjši meri prispeva oziroma vpliva na razvoj kmetijstva in podeželja. Pri tem gre obenem na dvoje značilnih obdobjev v povojnem razvoju Jugoslavije.

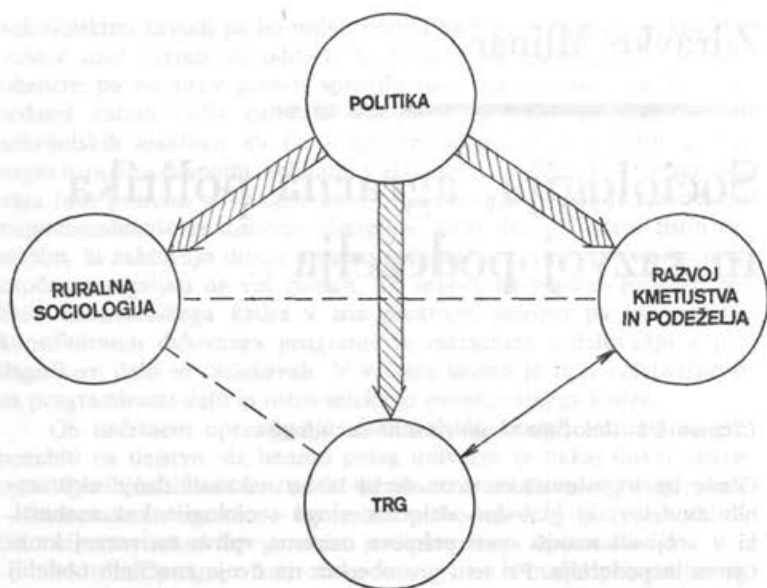
Čeprav se v praksi ne ena ne druga situacija ne pojavlja v čisto ekstremni obliki, je vendarle koristno vsaj za analitične potrebe formulirati dva »idealna« tipa. Prvi model predstavlja idealizirano posplošitev direktivno-etatističnega usmerjanja razvoja kmetijstva, drugi pa tržno-usmerjevalni razvoj kmetijstva.

I. MODEL DIREKTIVNO-ETATISTIČNEGA USMERJANJA RAZVOJA KMETIJSTVA IN PODEŽELJA

V prvem primeru gre za prevladujočo vlogo politike, ki si glede na svoja izhodišča podreja vse drugo, to je kmetijstvo kot sektor gospodarstva in podeželje kot enega temeljnih segmentov celotne družbe: obenem pa si podreja tudi znanost, ki bi sicer lahko vplivala tako na prvo kot na drugo, in trg, ki s tem izgubi samostojno vlogo gospodarskega stimulansa razvoja kmetijstva in podeželja. V prvi situaciji gre torej za tele značilne relacije:

1. Ruralna sociologija — agrarna politika

Čeprav mogoče v praksi znanost vsaj deklarativno igra pomembno vlogo, je v direktivno-etatističnem sistemu njena dejanska vloga bolj v tem, da opravičuje določeno politiko, kot pa v tem, da bi bila temelj za določanje politike. Politika ima torej odločilni vpliv na znanost, ne pa tudi narobe. Gre torej predvsem za enosmerni odnos, kot ga prikazujemo v naši shemi.

Ta enosmernost pa je še zlasti izrazita v primeru, ko gre za družbene znanosti, npr. za sociologijo, politologijo, pa tudi ekonomijo ipd. Politika predvsem izhaja od določenih temeljnih vrednostnih orientacij in prioritete oziroma hierarhije družbenopolitičnih vrednot, ki so obenem vodilo družbenopolitičnega gibanja in temelj globalne in dolgoročne usmerjenosti nadaljnjega razvoja. Manj pa upošteva razlike in specifičnosti, ki se pojavljajo bodisi zaradi naravnih, geografskih, bodisi zaradi družbeno ekonomskih razmer znotraj sistema; ne meni se dosti za posebne interese in potrebe posameznih strukturnih kategorij prebivalstva. Bolj ali manj izrazito se uveljavlja tendenca po absolutizaciji določenih ciljev. Pogosto se pojavlja določena arbitrarnost in aprioristično obravnavanje, ki ne išče utemeljitve v empiričnem preverjanju in empiričnih podatkih.

Namesto eksperimentiranja v znanosti pride do pogostega eksperimentiranja v praksi. Etatistično usmerjanje kmetijstva pomeni, da se kmetijska politika določa na vrhu, ob relativno majhnem upoštevanju baze, ki ji je namenjena in ki naj jo spreminja. Če pa zaradi neupoštevanja dejanskega stanja prej ali slej vendarle pride do korekture določene politike, se to zgodi šele potem, ko je v praksi že prišlo do popolnoma ekstremno negativnih pojavov oziroma ko je, recimo, kmetijstvo zašlo v slepo ulico in se znašlo v določeni krizi. V taki situaciji pride do korenite spremembe, ki dobi značaj kampanje in se izpostavlja nevarnosti, da iz ene skrajnosti zaide v drugo.

Etatistično usmerjanje kmetijstva in podeželja torej ne predpostavlja (potrebuje) oziroma ne omogoča dejanske vloge znanosti.

Če še ni razvita, dejansko preprečuje njen razvoj, če pa je bila razvita, v takšni situaciji ni pogojev, da bi se njeni izsledki upoštevali kot podlaga za izoblikovanje kmetijske politike.

Medtem ko je vloga naravoslovnih disciplin in biotehničnih znanstvenih raziskovanj v odnosu do kmetijske politike dosti bolj »nevtralna«, pa je značilno, da se temeljna razlika med obravnavanima tipoma upravljanja kmetijstva tiče ravno vloge družbenih znanosti. Zlasti sociologija s svojimi spoznanji neposredno prizadeva, bodisi potrjuje ali izpodbija, različne vidike ideološko-političnega odnosa do kmetijstva. Ta spoznanja pomenijo določeno nevarnost za monopolno etatistično dirigiranje, ker izhajajo iz docela avtonomne izkustvene osnove, ki objektivno upošteva dejansko stanje in lahko pride tudi do neposrednega soočanja s konkretno dnevno politiko. Kot takšen avtonomno zasnovan dejavnik pa seveda ni v skladu s celotnim etatističnim sistemom. Zato je razumljivo, da znotraj takega sistema sociologija ne more pomembneje prispevati k oblikovanju kmetijske politike. Čim bolj je politika toga, dogmatsko in absolutistično opredeljena, tem manj je dojemljiva in občutljiva oziroma sprejemljiva za potencialni vpliv družbenih znanosti. Celostna vloga znanosti je nezdržljiva z družbenobirokratskim dogmatizmom v usmerjanju družbenega razvoja.

Čeprav gre za razliko med družboslovjem in biotehničnimi disciplinami, ki so pomembne za kmetijsko proizvodnjo, pa dejansko v sistemu direktivno-etatističnega usmerjanja niti biotehnične znanosti in njihovi izsledki ne morejo priti do vsestranske uporabe v praksi.¹

Doslej smo torej obravnavali razmerje med znanostjo in politiko, kar pomeni, da v tem smislu le posredno povezujemo vlogo znanosti z objektivnimi procesi na podeželju — to je prek vloge politike, na katero je znanost imela večji ali manjši vpliv. Poleg take posredne povezave pa je seveda treba upoštevati še vlogo znanosti kot neposrednega dejavnika (input) kmetijske proizvodnje in življenja na podeželju.

2. Ruralna sociologija — razvoj kmetijstva in podeželja

V direktivno-etatističnem sistemu usmerjanja kmetijstva je povezava med znanostjo in kmetijstvom omejena na minimum. Ta minimum pa se skrči skoraj izključno na biotehnične oziroma prirodslovne vidike, medtem ko družboslovnega dela praktično ni. Še celo uporaba izsledkov iz prirodslovnih znanosti je omejena predvsem le na družbeni sektor kmetijstva, medtem ko njihova uporaba za individualna kmetijska posestva (zasebnike) ni ravno zaželena, kolikor ni neposredno vezana na posredniško vlogo zadrug ali družbe-

¹ Vzemimo za zgled omejeno razširjanje oziroma celo omejevanje razširjanja inovacij in agrotehničnih izboljšav za privatni sektor kmetijstva.

nega sektorja. To se med drugim kaže v praksi tako, da je popolnoma omrtvičena kmetijsko pospeševalna služba, katere glavna naloga je sicer ravno razširjanje znanstvenih inovacij in uvajanje modernih postopkov v kmetijsko proizvodnjo.

Še dosti večje omejitve pa pomeni takšen sistem upravljanja glede na vlogo družbenih znanosti. Bolj ali manj arbitrarno politično odločanje in pa toga privrženost določenim vrednostnim sodbam ter opiranje na različne predpostavke o tem, kako je te vrednostne sodbe mogoče uresničiti, vse to nadomešča potencialno vlogo ruralne sociologije in obenem preprečuje, da bi leta lahko pomembneje vplivala na razvoj kmetijstva in podeželja.

Z drugimi besedami, v takih okoliščinah niti ni ustreznih možnosti za znanstvena raziskovanja, niti ni možnosti, da bi rezultate socioloških raziskav posredovali širokemu krogu tistih, ki jih najbolj prizadevajo. V situaciji namreč, ko prevladuje »črno-belo« označevanje različnih kategorij prebivalstva, ki so bodisi nosilci napredka, bodisi predstavljajo konservativne sile, ki zavirajo nadaljnji razvoj na določenem področju, v takšni situaciji bolj zamotana podoba, ki jo dajejo sociološke raziskave, ni popolnoma v skladu s prevladujočimi subjektivnimi orientacijami vodilnih sil družbe. Te sile se opirajo na eni strani na splošne kriterije, ki opredeljujejo njihovo dolgoročno vizijo razvoja, po drugi strani pa na predpostavke o tem, da je kmečko prebivalstvo ena najbolj konservativnih sil družbe. S prvega vidika so temeljne vrednote, na katere se opira politika, že dane in ideološko opredeljene; z drugega vidika, ko gre za konservativnost kmetov, pa spet ni razloga, da bi ta konservativizem dobil še nova izrazna sredstva in se prek znanosti uveljavljal v širši družbi.

Tako pride do protislovne situacije, da sta ravno kmetijstvo in podeželje, katerih razvoj je — bolj kot na katerem koli drugem področju — odvisen od neekonomskih determinant (bodisi različnih elementov tradicionalizma, ki se spopadajo z zahtevami moderne tehnologije, bodisi različnih ideoloških kriterijev, ki pogosto prihajajo v nasprotje s čisto ekonomskimi zahtevami), najmanj deležna potencialnih koristi sociološkega raziskovanja.

3. Ruralna sociologija — trg — kmetijstvo

V sistemu etatističnega upravljanja je tudi vloga trga skrčena na minimum. To pa ima določen pomen tudi za razmerje med sociologijo in kmetijstvom.

Direktivno-etatistični sistem upravljanja je inkompatibilen z blagovno-tržnim gospodarstvom. To pomeni, da v našem modelu takega sistema odpade vloga trga v povezovanju znanosti in kmetijstva ter podeželja. Ker ni razvit oziroma ker je omejevan trg industrijskih in kmetijskih proizvodov, tudi ne moremo pričakovati, da bi zaradi potreb trga prišlo do družboslovnega raziskovanja. Tako kot po eni

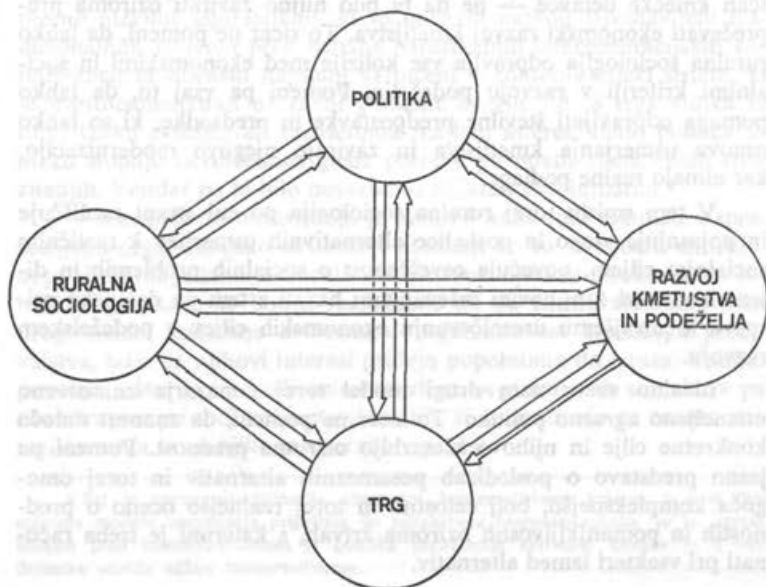
strani etatizem že sam po sebi zmanjšuje pomen in možnosti družbo-
slovnega raziskovanja, tako obenem tudi posredno, zaradi omejitve
trga, odpravlja potencialno spodbudo za razvoj ruralne sociologije.
Podobno kot politika obvladuje znanost, obvladuje tudi distribucijo
gospodarskih dobrin.

II. MODEL TRŽNO USMERJENEGA RAZVOJA KMETIJSTVA IN PODEŽELJA

V tem, drugem modelu bomo na kratko nakazali, kakšni so
odnosi med istimi dejavniki, ki smo jih obravnavali že v prvem
modelu, vendar pa v popolnoma drugačni situaciji, kolikor gre za
vlogo države oziroma politike.

1. Ruralna sociologija — agrarna politika

V tej situaciji je znanost in še zlasti sociologija ena najpomem-
bnejših osnov za določanje kmetijske politike in za usmerjanje raz-
voja. V nasprotju s prvim modelom upravljanja se zdaj zmanjša
obseg oziroma stopnja poseganja države v probleme in procese raz-
voja na podeželju po eni strani, obenem pa se tudi pri dani stopnji
poseganja spremeni temelj, na katerem je to poseganje zasnovano.
V konkretni jugoslovanski situaciji to pomeni prehod iz razmeroma
dogmatičnega načrtovanja politike k politiki, ki v vse večji meri sloni
na izkustvenih ugotovitvah znanstvenoraziskovalnega dela in na iz-

raženih interesih, ki se prek demokratiziranih mehanizmov odločanja vse bolj uveljavljajo od najnižje pa do najvišje ravni političnega sistema. Sociološko raziskovanje postane torej instrument politike, toda ne v tem smislu, da bi opravičevalo dano politiko, temveč zdaj argumentirano nakazuje različne alternative in posledice, ki jih ima ena ali druga izbrana alternativa.

S tem ko se povečuje obseg sociološkega raziskovanja družbenopolitičnih in ekonomskih procesov na podeželju, se obenem povečuje tudi družbenopolitična vloga kmetov in podeželja. V določenem smislu je sociološko raziskovanje torej tudi instrument demokratizacije in pospešene integracije ravno tistih kategorij prebivalstva in tistih naselitvenih aglomeracij, ki so razmeroma najmanj včlenjene v družbenopolitični sistem.

V tem modelu upravljanja se torej spremeni razmerje med znanostjo in politiko tako, da se poveča vpliv znanosti — in konkretno tudi ruralne sociologije — na politiko in da se zmanjša omejujoči oziroma utesnjujoči okvir, ki ga v prvem modelu politika določa kot »življenjski prostor« znanosti.

Specifični prispevek ruralne sociologije obenem pomeni, da mora politika vse bolj računati z različnimi vidiki neekonomskih kriterijev v razvoju kmetijstva in podeželja. Obenem pa to ne pomeni več arbitrarnega presojanja o tem, kako doseči realizacijo različnih socialnih ciljev (pogosto v škodo ekonomskih kriterijev, kot so učinkovitost, racionalna organizacija dela ipd.). Sociološko raziskovanje namreč lahko pokaže pota, kako doseči določene socialne cilje — npr., kako se izogniti nevarnosti, da bi večji kmetje izkoriščali kmečke delavce — ne da bi bilo nujno zavirati oziroma preprečevati ekonomski razvoj kmetijstva. To sicer ne pomeni, da lahko ruralna sociologija odpravlja vse kolizije med ekonomskimi in socialnimi kriteriji v razvoju podeželja. Pomeni pa vsaj to, da lahko pomaga odpravljati številne predpostavke in predsodke, ki so lahko osnova usmerjanja kmetijstva in zavirajo njegovo modernizacijo, ker nimajo realne podlage.

V tem smislu torej ruralna sociologija po eni strani razčiščuje in pojasnjuje vlogo in posledice alternativnih usmeritev k različnim socialnim ciljem, povečuje osveščenost o socialnih problemih in dilemah v zvezi z njihovim reševanjem; hkrati s tem pa dejansko prispeva k hitrejšemu uresničevanju ekonomskih ciljev v podeželskem razvoju.

Idealno vzeto nam drugi model torej ponazarja znanstveno utemeljeno agrarno politiko. To sicer ne pomeni, da znanost določa konkretne cilje in njihovo hierarhijo oziroma prednost. Pomeni pa jasno predstavo o posledicah posameznih alternativ in torej omogoča kompleksnejšo, bolj celostno in torej realnejšo oceno o prednostih in pomanjkljivostih oziroma žrtvah, s katerimi je treba računati pri vsakeri izmed alternativ.

Cena oziroma stroški, ki jih terja povečani obseg sociološkega raziskovanja kmetijstva in podeželja, so malenkostni v primerjavi s stroški oziroma izgubami, ki jih terja direktivno-etatiistično in arbitrarno odločanje, saj to dejansko deluje v stilu — »poizkus — napaka«.

Z drugimi besedami: sociološko eksperimentiranje je dosti cenejše kot pa eksperimentiranje v praksi, ki pomeni preverjanje določenih predpostavk v okviru celotne družbe. Sociologija naj bi ravno pomenila racionalno organizirano raziskovalno dejavnost, ki lahko na podlagi najmanjšega vzorca daje spoznanja o najbolj kompleksnih strukturah. V tem smislu je temeljna predpostavka sociološkega raziskovanja ravno v tem, da nakaže tako specifične tipe, ki jih je treba upoštevati pri praktičnem usmerjanju razvoja, kot tudi meje posploševanja in meje veljavnosti določenih pravil in zakonitosti. Prav to dvojje pa je »rakava rana« direktivno-etatiističnega upravljanja.

2. Ruralna sociologija — (agrarna politika) — kmetijstvo in podeželje

V drugem modelu nakazujemo, da znanost ne samo poveča svoj vpliv in svojo vlogo v opredeljevanju splošne politike usmerjanja kmetijstva in podeželja, temveč tudi poveča svoj neposredni vpliv na kmečko prebivalstvo.

Če odmislimo posredniško vlogo politike, sicer ostane splošni problem, da so kmetje razmeroma najmanj obveščena kategorija prebivalstva, da gre za prebivalce z najnižjo stopnjo izobrazbe, s sorazmerno nizkimi aspiracijami, ki so obenem najbolj izpostavljeni tradicionalnim vplivom prek sistema neformalnih intergeneracijskih komunikacij in obenem najmanj vključeni v komunikacijski sistem, ki je institucionaliziran na ravni globalne družbe itd. S tega vidika bi torej lahko pričakovali razmeroma majhen interes, malo pobude in nizko stopnjo osveščenosti glede potrebe po novih znanstvenih spoznanjih. Vendar pa bi bilo nevarno to bojazen absolutizirati.²

V tem modelu upravljanja je namreč treba tudi računati s spreminjeno organizacijsko strukturo. Medtem ko so v modelu etatiističnega dirigiranja kmetje docela atomizirani, njihove strokovne in interesne grupacije so bodisi razpuščene ali pa zbirokratizirane, nam drugi model nakazuje avtonomno organiziranost kmečkega prebivalstva, tako da njihovi interesi pridejo popolnoma do izraza. Takšno povečanje števila in moči oziroma vloge organiziranih subjektov pa obenem pomeni tudi večje število tistih, ki se zanimajo za znanstvena raziskovanja in za njihovo uporabo v praksi.

² Saj je ravno absolutizacija elementov konservativizma kmetov v prvi fazi oziroma modelu upravljanja pripeljala do nekakšnega bumerang-učinka, to je, zaradi bojazni pred konservativizmom je politika paralizirala aktivnost kmetov in s tem dejansko utrdila njihov konservativizem.

Bolj organizirano kmetijstvo torej v večji meri izraža potrebo po povezovanju z znanostjo in znanost pridobi več potencialnih interesentov in širšo materialno bazo, ki lahko prevzame njeno finančno breme. Drugi model — v tem smislu — nakazuje močno intenzifikacijo stikov in izmenjav med sociologijo in kmetijstvom oziroma podeželjem. Idealno vzeto je tu mogoče razvijati določeno simbiozo, katere končni učinek je obojestranska korist in pospešeni razvoj tako podeželja kot tudi same sociologije.

Zmanjšana intervencijska vloga države obenem že sama po sebi terja intenzivnejše neposredno povezovanje sociologije in kmetijstva brez posrednikov.

Poleg tega pa že splošni procesi tehnološkega razvoja, mehanizacije in kemizacije kmetijstva, specializacije, profesionalizacije, komercializacije itd. zahtevajo od kmečkega prebivalstva vedno novo in novo znanje.³ Prehod od kmetovanja kot načina življenja h kmetovanju kot posebni vrsti poklicnega dela očitno povečuje zahteve po izobraževanju. Razširjeno omrežje izobraževalnih ustanov pa je spet nova spodbuda za znanstvenoraziskovalno delo in terja intenzivirano vključevanje rezultatov sociološkega proučevanja v strokovni pouk za kmetijsko izobraževalne ustanove.

Bolj demokratično upravljanje, ki ga nakazuje drugi model, obenem pomeni bolj sproščeno izražanje številnih problemov in protislovij kmetijstva in podeželja, kar tudi že samo po sebi terja odgovore na postavljena vprašanja in pomeni spodbudo za razvoj znanosti. Na zastavljena vprašanja prizadeto prebivalstvo pričakuje odgovor in prek demokratičnih mehanizmov odločanja uveljavlja tudi določene sankcije, kar vse spodbuja k dinamiki pri reševanju dejanskih socialnih in ekonomskih problemov kmečkega prebivalstva.

Večja odprtost in strpnost za različne alternativne načine reševanja kmečkega vprašanja pomeni obenem večji »input«⁴ različnih idej in izkušenj ne samo znotraj dane države, temveč tudi v mednarodnem merilu. Večji input idej pa pomeni večjo verjetnost, da bo med večjim številom možnih načinov usmerjanja in reševanja problemov izbran tisti oziroma opredeljena kombinacija tistih, ki v dani situaciji lahko dajo kar najboljše rezultate.

3. Ruralna sociologija — trg — kmetijstvo

Drugi model nam nakazuje (dejansko ali vsaj potencialno) povečano vlogo ruralne sociologije tudi zaradi spodbujajočega delovanja trga. Trg ima v tem modelu upravljanja bistveno pomembnejšo vlogo predvsem kot nadomestilo za prejšnjo direktivno vlogo državnega in političnega odločanja. Nerealno bi bilo (čeprav smo sicer nakazali, da gre le za analitične konstrukcije oziroma idealizirane

³ Ti procesi in te zahteve pa lahko spet pridejo docela do izraza le v drugem modelu upravljanja in razvoja kmetijstva.

tipu) misliti, da trg lahko popolnoma nadomesti zavestno načrtno usmerjanje države in drugih vodilnih subjektivnih sil. Očitno pa gre vsaj za vlogo, ki je v osnovi spremenjena: v prvem modelu sta temeljna determinanta usmerjanja razvojnih procesov na podeželju ravno politično odločanje in državna intervencija, medtem ko je vse drugo temu podrejeno; v drugem modelu pa trg dobi primarni pomen in vse drugo predstavlja le bolj ali manj korektivne dejavnike.

Povečana vloga trga očitno postavlja na prvo mesto predvsem ekonomske kriterije razvoja kmetijstva in podeželja, medtem ko zanemarija socialne vidike in socialne probleme, ki se pojavljajo ravno ob uveljavljanju prvih. V končni posledici povečana vloga trga in zaostritev ekonomskih kriterijev sicer tudi odpirata boljše perspektive za reševanje socialnih problemov na podeželju. Večja produktivnost kmetijske proizvodnje in višji dohodki očitno pripeljejo tudi k izboljšanju oziroma povišanju življenjske ravni (standarda), k večjim materialnim možnostim za odpravo revščine, dajejo dolgoročno eksistenčno varnost itd. Kratkoročno pa seveda to ne izključuje, ampak nasprotno, celo zaostčuje socialne probleme, ki jih sproža vsestransko uveljavljanje blagovno-denarnih in tržnih zakonitosti.

Očitno ni mogoče zamolčati velikih razlik, nasprotij in protislovij, ki se pojavljajo med dolgoročno in kratkoročno perspektivo razvoja. Vključevanje v svetovni trg zaostčuje zahteve v smeri *ekonomskega in dolgoročnega*, poznavanje in osveščenost o konkretnih socialnih problemih, ki se sproti pojavljajo v strukturnih spremembah znotraj takšne globalne orientacije (ob upoštevanju humanih in demokratičnih vidikov), pa terjata določeno posredniško vlogo in sprotno iskanje ukrepov, s katerimi lahko te težave prehodnega značaja čimbolj zmanjšamo.

Pridemo torej do ugotovitve o tesni medsebojni povezanosti tržnih in ekonomskih kriterijev oziroma zahtev v razvoju podeželja na eni strani ter različnih socialnih vidikov in ukrepov socialne politike na drugi strani. Bilo bi enostransko in nepravilno, če bi razmerje med obema obravnavali, kot da gre za inkompatibilno privrženost enim ali drugim ciljem. Navsezadnje namreč lahko tudi privrženost izključno ekonomskim kriterijem in prizadevanje za njihovo realizacijo potisne v ospredje ravno reševanje določenih socialnih problemov, ki preprečujejo ali zavirajo njihovo uspešno uresničevanje.

V ponazoritev lahko navedemo vprašanje oziroma problem majhne in razdrobljene kmetijske posesti. Le-ta se očitno spopada z vsemi kriteriji in zahtevami moderne racionalno-organizirane kmetijske proizvodnje, katera edino lahko vzdrži tekmovalno na svetovnem trgu. Kljub temu da je potreba po prestrukturiranju kmetijske posesti tako zelo očitna in jo že stoletja ponavljajo, pa še danes, tako v Jugoslaviji kot v velikem številu drugih dežel, ni bila dosežena pomembnejša sprememba v tem pogledu. Direktivno-etatističnemu prijemu, ki smo ga ponazorili v prvem modelu, ni uspelo od-

praviti podedovane neskladnosti med stopnjo razvoja produktivnih sil in posestno strukturo, čeprav je bila to njegova pglavitna usmeritev. Na drugi strani imamo številne države, ki v stilu *laissez faire* — *laissez passé* prepuščajo spontane procese spreminjanja in diferenciacije podeželja samim sebi in delovanju (bolj ali manj vplivnemu in razvitemu) trga in tudi po tej poti niso prišle do tega, da bi razrešile nakazana nasprotja.

V okviru direktivno-etatističnega načina reševanja problema (ki se sicer zelo sklicuje na socialne kriterije in cilje v okviru agrarne politike) je šlo dejansko za institucionalni radikalizem, ki je poskušal na mah preobraziti celotno agrarno strukturo, ne da bi obenem določil kompleksni program za reševanje različnih socialnih problemov, ki so nujni spremni pojavi take temeljite preobrazbe. Šlo je za reševanje obravnavanega protislovja (moderna tehnologija, posestna struktura) brez vloge trga, vendar pa na način, ki naj bi predvsem v dolgoročnem smislu zadovoljeval v bistvu iste zahteve, kot jih v drugem modelu postavlja trg. Torej gre za vrsto protislovij: v situaciji, ko so različni socialno-politični cilji igrali glavno vlogo, je obenem država uveljavljala radikalno in daljnosežno akcijo predvsem ekonomskega značaja; obenem pa je zanemarila ravno potrebo po kompleksnem spremnem reševanju socialnih problemov.

Na splošno bi torej lahko rekli, da se odpira področje ruralne sociologije in sploh družboslovnega raziskovanja v okviru drugega modela upravljanja, tako zaradi zaostrenih zahtev trga (ki terjajo odpravo vsega, kar se postavlja nasproti večji učinkovitosti in moderni, racionalno organizirani kmetijski proizvodnji) po eni strani, kot tudi zaradi socialnih problemov in posledic, ki izhajajo iz pospešenega uveljavljanja ekonomskih kriterijev in čedalje večjih zahtev svetovnega trga.

V tej točki je treba opozoriti tudi na dejanski ali potencialni prispevek sociologije k pospešenemu vključevanju kmetijstva v blagovno-tržno gospodarstvo. Prvi model upravljanja a priori odklanja blagovno-tržno gospodarstvo in s tem tudi odpravlja potrebo, da bi se sociologija vključevala v reševanje vprašanj, ki so s tem v zvezi; drugi model pa zaostruje potrebo po čim hitrejšem in čim popolnejšem vključevanju v svetovni trg. Implicitna zahteva takšne usmeritve je torej preučevanje vsega, kar bodisi pospešuje ali zavira to vključevanje v širše ekonomske in politične sisteme. To pa torej posredno spet pomeni, da se odpira izredno obsežno področje proučevanja ravno za sociologijo; saj je znano — kot smo že rekli — da je kmetijstvo bolj kot katerakoli panoga dejavnosti pogojeno s številnimi, bodisi tradicionalno-kulturnimi bodisi ideološko — političnimi vrednotami, ki določajo tudi stopnjo in proces njegove integracije v širše ekonomskopolitične sisteme.

Osrednjemu interesu in konstrukcijam sociološke teorije se ponujajo v tem sklopu odlične možnosti tako za praktično aplikacijo

kot za njihov nadaljnji razvoj. Vzemimo samo različne konceptualizacije razvojnih procesov, kot so jih podali K. Marx, H. Spencer, E. Durkheim, F. Tönnies, P. Sorokin idr., npr. v zvezi z družbeno delitvijo dela, diferenciacijo homogenega in asimilacijo heterogenega, v zvezi s prehodom od tipa združevanja »Gemeinschaft« k tipu »Gesellschaft« glede na tipologijo, ki razlikuje »komulativne skupnosti« in agregate, razčlenjene na funkcionalna združenja, glede na teritorialno ekspanzijo integracijskih procesov in vse večjo odvisnost posameznikov od vse večjih in večjih socialnoekonomskih in političnih sistemov itd. Velik del sociološke literature ima torej neposreden pomen za razkrivanje determinant vključevanja kmečkega prebivalstva v trg in prek trga v širše socialnoekonomske in politične sisteme sploh. Ker pa je stopnja izolacije ali vključenosti v te sisteme pravzaprav sinonim za stopnjo razvoja oziroma vsaj za možnost razvoja, se nam tu torej odpira izredno kompleksno področje potencialnega prispevka sociologije k hitrejšemu razvoju kmetijstva in podeželja.⁴

Gre še za celo vrsto drugih povezav med sociologijo, trgom in razvojem podeželja. Na tem mestu jih ne moremo izčrpno in v celoti obravnavati. Očitno pa gre pri teh povezavah za nekakšen zaključen krog medsebojnih pobud. Kjerkoli znotraj tega kroga (trikotnika) se sproži določen proces razvoja, le-ta neposredno in posredno vpliva tudi na oba preostala elementa.

Naj samo shematično nakažemo nekatere izmed teh povezav, npr.:

A. 1. sociologija — kmetijstvo — trg

2. sociologija — trg — kmetijstvo

3. sociologija $\begin{cases} \text{kmetijstvo} \\ \text{trg} \end{cases}$

B. 1. Trg — kmetijstvo

2. trg — sociologija

3. trg — sociologija — kmetijstvo

C. 1. kmetijstvo — trg — sociologija

Sociologija je lahko prva spodbuda za razvoj kmetijstva in preko tega vpliva posredno tudi na trg. Pri tem gre bodisi za nova znanstvena spoznanja, ki lahko tako ali drugače vplivajo na poveča-

⁴ Da bi se ta potencialna možnost dejansko uresničila, pa se zdi predvsem potrebno najprej sistematizirati različne determinirajoče dejavnike, ki torej določajo stopnjo in hitrost vključevanja kmetov v tržno-blagovno gospodarstvo. Če naj bi sociologi koristili pri praktičnem usmerjanju, potem je ena prvih predpostavk predvsem v tem, da je treba kompleksno proučiti, inventarizirati in sistematizirati takšne dejavnike in s tem vsaj opozoriti praktike na nekatere, ki jih še ne upoštevajo, v kasnejši fazi pa tudi pokazati na determinacijsko težo posameznih med njimi.

nje kmetijske proizvodnje. Odkrivanje različnih socialnih ovir, ki preprečujejo uvajanje tehnoloških inovacij, je npr. osnova za praktično delovanje, ki lahko pospeši dinamično uvajanje moderne tehnologije v kmetijsko proizvodnjo. S tem pa je pogosto že doseženo tudi veliko povečanje učinkovitosti in končni output te proizvodnje, ki se seveda potem pojavlja tudi — na trgu. Drugi primer vpliva sociološkega proučevanja v nakazani povezavi pa zahteva drugi člen, to je vstop kmetijskih proizvodov na trg. Ko sociologija razkriva okoliščine oziroma vzroke, zaradi katerih se kmetje ne vključujejo v blagovno-tržno gospodarstvo, s tem obenem nakazuje praksi potrebne ukrepe, ki lahko odpravijo obstoječe zavore. V zvezi s tem gre npr. za zanimivo vprašanje, kakšna je dejanska vloga konservativnosti in različnih stališč kmetov, ki se bolj ali manj oprijemajo tradicionalnega načina naturalnega gospodarjenja oziroma vztrajajo pri njem, v kolikšni meri pa gre za objektivno situacijo in probleme organizacije ter različnih posredovalnih mehanizmov na trgu.

Značilno je namreč, da se je zlasti v direktivno-etatičnem modelu upravljanja pretirano in enostransko izhajalo le od domnevnega konservativizma kmetov in je celotna strategija političnega usmerjanja temeljila na tej domnevi. Obenem pa nam podatki iz raznih študij in raziskav (kot tudi množične zahteve, ki se pojavljajo v dnevnem in periodičnem tisku, ki obravnava kmečko problematiko) kažejo, da bolj kot konservativizem igra vlogo predvsem vprašanje tveganja, ki se s specializacijo kmetijske proizvodnje in vključevanjem v trg (brez ustreznih zavarovalnih mehanizmov) izredno poveča. Bojazen pred tveganjem, ki se bistveno utrdi s konkretno dejansko izgubo, ki je prizadela kmečkega proizvajalca, bolj kot vse drugo zaustavi proces vključevanja kmetijstva v širše sisteme blagovno-tržnega gospodarstva, zaustavi njegovo specializacijo in modernizacijo, zaustavi njegov razvoj.

V drugi točki zgoraj nakazujemo, da spodbujevalna vloga sociologije lahko pride do veljave tudi tako, da se najprej povezuje s potrebami in interesi trga in posredno prek trga vpliva na razvoj kmetijstva. Primeri, ki nam ponazarjajo takšno povezovanje, so npr. raziskovanje kanalov in možnosti razširjanja različnih tehnoloških inovacij, ki se prek trga vključujejo v kmetijstvo. Sociologija lahko nakaže dovzetnost in sprejemljivost posameznih kategorij kmečkega prebivalstva oziroma kmečkih gospodarstev in teritorialnih območij za proizvode industrije in s tem vpliva na razširitev trga ter intenziviranje povezave med industrijo in kmetijstvom. Sociologija torej lahko da določeno orientacijo trgu industrijskih proizvodov in usmeri trgovino k populariziranju (reklami) teh proizvodov in jih približa potencialnim uporabnikom na podeželju.

Čeprav je za zdaj sociološko raziskovanje še nerazvito, pa se v perspektivi nakazuje tudi njegova potencialna vloga v tem, da bi nastopalo vsaj kot eden od elementov v sklopu marketing researcha

za interese kmetijskih proizvajalcev in za usmerjanje prodaje kmetijskih proizvodov.⁵

Tako kot je sociologija lahko stimulans razvoja kmetijstva ali razširitve trga (bodisi najprej enega ali drugega, bodisi obojega hkrati), tako je lahko v določenih situacijah tudi nasprotno. To se pravi, da bodisi razmah trga (zgoraj pod B), bodisi povečanje oziroma razvoj kmetijstva (zgoraj pod C) predstavlja izhodišče, ki terja pomoč sociologije.

Ne da bi se spuščali v podrobnosti vseh obstoječih in možnih sekvenc povezav med obravnavanimi pojavi, je očitno, da je sociologija vedno lahko pomembna gonilna sila razvoja, četudi je treba obenem — glede na dejansko stanje, vsaj v Jugoslaviji, pa tudi v večjem številu drugih dežel po svetu — priznati, da se praksa dejansko še ni zavedela njene potencialne vloge.

V tem smislu se nakazuje potreba, da bi na podlagi inventariziranja in identifikacije zainteresiranih subjektov (bodisi iz kmetijske proizvodnje, iz industrije ali trgovine, in seveda drugih usmerjevalnih subjektov, kot so politični organi, izobraževalne institucije idr.) z le-temi vzpostavljali neposredne stike. Na ta način, in ne tako, kot je zdaj v veljavi (ko gre kvečjemu za zelo splošne razprave v javnosti posameznih dežel o splošnem pomenu sociologije in ruralne sociologije, bi šele lahko pospešeno povečali interes za sociološko raziskovanje. V tej smeri se nakazujejo še velike neizkoriščene materialne rezerve, ki bi jih v neposrednih in specificiranih stikih med znanostjo in prakso lahko aktivirali tako v korist sociologije kot tudi v korist potencialnih uporabnikov njenih rezultatov, ki se danes niti ne zavedajo še, za kakšne neizkoriščene možnosti gre.

⁵ Podrobnejša analiza v nakazani smeri bi bila lahko temelj za načrtno usmerjanje nadaljnjega razvoja ruralne sociologije in sploh socioloških in družboslovnih raziskav za potrebe in v korist razvoja kmetijstva. Razvoj sociologije naj ne bi torej predstavljal anarhičnega odziva na trenutne pragmatične zahteve; sociologi bi lahko že vnaprej bolj celovito in sistematično anticipirali določen model njenega usmerjanja oziroma razvoja in zavestno skrbeli za to, da v spoznanih področjih njene potencialne aplikacije pride do skladnega razvoja.

Slovenski nacionalni kulturni program

(Oris temeljnih idejnih in kulturnopolitičnih izhodišč)

Temeljni namen je in bistvena sestavina načrta kulturnega razvoja Slovenije mora biti po presoji avtorjev teh izhodišč v temle:

Jasno moramo opredeliti funkcionalizem kulture v moderni slovenski družbi, kar pomeni:

1. kulturo v najširšem pomenu pojma moramo kot enako-pravno in nepogrešljivo sestavino skupnega in individualnega življenja vgraditi v samo substanco družbe in v njene temelje kot

a) oblikovalko zavesti,

b) nosilko osvobajanja človeka,

c) izhodišče, smisel, namen in vsebino osvobajanja, s tem smisla dela in smisla življenja posameznika in skupnosti,

d) kot *conditio sine qua non* in kot vrednost ter kot vrednoto, ki s humaniziranjem in kultiviranjem vseh elementarnih človekovih potreb odločilno vpliva na njegovo delo, ga spodbuja in vodi; v tej zvezi kultura kot neposredna pospeševalka produktivnosti dela;

e) kot temeljno silnico, ki človeka hrabri in mu daje moč, da dela za osebno in splošno blaginjo, pri čemer je gmotna blaginja le temelj in okvir za duhovno vsebino in za človeka vredno, socialno relativno varno, zdravstveno zavarovano, s čim manjšim trpljenjem in bolečino povezano rojstvo, življenje in umiranje v človeku primer-nih bivališčih, od porodnišnic, domov do mrtvašnic;

f) kot silnico in sestavino, ki bo hkrati ohranjala konsistenco narodnega občestva v sodobnem, nehistoričnem pomenu, hkrati pa odpirala meje in razširjala horizonte v evropeizacijo, mondializacijo in splošno integracijo duha, dela in mišljenja;

2. da bi to dosegli, moramo popolnoma odpraviti razlikovanje in nasilno delitev v tako imenovano gospodarsko in negospodarsko sfero — izhajajoč pri tem iz gornjih spoznanj in iz dejstva, da kultura v najširšem pomenu (duhovnem, izobrazbenem, socialno in zdravstveno-varstvenem) ni nikakršna postranska, dodatna, obremenjujoča družbena sfera, marveč temeljna konstituenta moderne socialistične družbe, katere kvintesenčni smisel in namen je humanizacija vsega individualnega in splošnega. Brez kulture pa so zaprta

vsa vrata v humanizacijo in brez nje bo moderna družba nezadržno zdrvela v establishment golega materialnega potrošništva, s čimer bo eo ipso nehala biti socialistična. Človek brez kulture se bo spremenil v modernega, sicer v gmotni blaginji živečega sužnja potrošniškega establishmenta in s tem stopil na pot animalizacije — vsemu tehničnemu napredku navkljub;

3. ustvariti moramo tedaj družbo, v kateri bo gonilna sila in ki bo njen temeljni namen humanizacija vsakogar, vseh in vsega;

4. to pomeni, da je taka opredelitev hkrati tudi že opredelitev modela družbe kot celote, osnovna formula za njen nadaljnji razvoj in generalna odločitev za smer, v katero naj se ta družba giblje.

5. Metodološko to pomeni, kar zadeva kulturo v ožjem pomenu, da moramo najmanjši evropski narod, ki pa je hkrati najbolj in najpopolneje institucionaliziran, v tem smislu deloma deinstitucionalizirati in poiskati moderni, na vse strani odprti družbi primerne oblike kulturnega dela in možnosti uživanja rezultatov umetniškega stvariteljstva, mišljenja in duha, kot tudi dostopnost vseh do vsega pod relativno enakopravnimi pogoji. Konkretno to pomeni, da moramo nacionalnozgodovinski vidik, ki je doslej dominiral, dopolniti s sodobno kategorijo moderne družbe.

6. Avtorja teh izhodišč torej vidiva poglavitno nalogo načrta kulturnega razvoja Slovenije v tem, da vgradimo kulturo kot dejavno konstituanto v temelje sodobne slovenske družbe in opredelimo model našega skupnega življenja in se zanj odločimo, ne pa v planskem naštevanju institucij in v tej smeri komaj realno predvidljivem predvidevanju kvantitativnih sestavin razvoja (kvalitativne sestavine so seve v celoti nepredvidljive).

7. Na področju ožje kulture nam je tedaj načrtovati predvsem:

- a) nove metode umetniške in kulturne vzgoje,
- b) stopnje intenzivnosti in širino kulturne vzgoje — doseči univerzalnost,
- c) njene rezultate,
- d) konfrontacijo teh rezultatov z možnostmi in potenciali umetniško ustvarjalne sfere,
- e) spremembe razmerij med klasičnimi in novimi kulturno-umetniškimi izrazi in mediji.
- f) spremembe v strukturi zgradbe umetniških zavodov, asociacij in individualnih ustvarjalcev ter posrednikov kulturnih vrednot,
- g) odkrivanje smiselne in funkcionalne sinteze med dvema skrajnostma: med popolnoma disperzivnim razkosavanjem in aprioristično ter preveliko koncentracijo kulturno-umetniških potencialov;

h) »pokrivanje« celotnega slovenskega »kulturnega prostora«, odprava »belih lis« nerazvitih in zapostavljenih na slovenskem kulturnem zemljevidu, bivalentno in dvosmerno izžarevanje našega na Balkan in v Srednjo Evropo ter možnost kritičnega spremljanja in sprejemanja tamkajšnjega;

i) gmotni vidik: koliko bodo ljudje mogli in hoteli dajati za kulturno življenje iz svojega zaslužka, koliko kot samoupravljavci — mecenari in koliko bo mogla ter koliko bo morala dajati družba iz skupnega denarja;

j) delež kulture pri družbenem dohodku, oba vidika: koliko kultura prispeva k družbenemu dohodku in koliko se ji iz tega dohodka vrača.

8. Metodološka pot do vsega tega pa je po najini presoji takale: z vrsto historično zasnovanih raziskav ustvariti jasno sodobno platformo, na kateri bo moč potem izoblikovati zgoraj nakazane sestavine današnjega ter opredeliti model moderne slovenske socialistične družbe in funkcijo, mesto in delež kulture v njej.

9. Izhodišča teh raziskav so po najini presoji takale:

I

Pojmovne opredelitve in razmejitve

Kultura in mali narodi

a) zgodovinski vidik: vloga kulture pri rojstvu in pri konstituiranju naroda; razlike v zgodovinskih procesih pri velikih in pri malih narodih;

b) zgodovinski vidik pri Slovencih: kultura je prvina, ki nas je kot narod konstituirala, nato pa nas kot konstituiran narod branila in ohranila;

c) aktualni vidik:

1. posebna funkcija kulture kot temeljne konstituante življenja nacionalnega občestva;

2. razlike med konstituantami pri velikih in malih narodih;

3. posebne dolžnosti malega naroda do kulture;

4. potem ko je slovenska kultura opravila narodnoobrambno funkcijo, je dobila in naj bi prevzela novo, »normalno«, avtonomno in avtohtono funkcijo vsebinske konstituante sodobne moderne družbe.

II

Realno vrednotenje pomena kulture in umetnosti v zgodovinskem procesu oblikovanja slovenskega naroda in v metamorfozah njegovih družbenih in političnih struktur.

III

Značaj slovenske kulture in umetnosti in njun diferencialni in difuzni vpliv na razvoj posameznih političnih in socialnih doktrin v dvajsetem stoletju.

IV

Idejna in ideološka radiacija kulture in umetnosti v razvoju socialno-političnih gibanj in dilematičnih nasprotij v teh gibanjih

od konca 18. stoletja do danes. Problem jezikovne in kulturne dvo-plastnosti na Slovenskem (Slovenci — Nemci — Italijani).

V

Ali poudarjanje funkcije kulture in umetnosti v socialno poli-tični zgodovini slovenskega naroda pomeni:

a) zanikanje samostojnega idejnega delovanja posameznih so-cialno-političnih struktur v preteklosti in njihovo odvisnost od idej-nih vplivov kulturne sfere;

b) podrejanje socialnopolitičnega dogajanja kulturno duhov-nemu;

c) mistifikacijo in mitologiziranje vpliva kulture in umetnosti v slovenskem družbenem in nacionalnem razvoju.

VI

Ali je neeksistenca slovenske državnosti in v zvezi z njo ne-eksistenca samostojnih političnih doktrin in funkcionalnih sistemov dodelila slovenski kulturi in umetnosti večjo vplivno moč in zgodo-vinsko »odgovornost«, kot pa sicer ugotavljamo vpliv kulture in umetnosti v razvoju tako imenovanih svobodnih in zgodovinskih narodov Evrope?

VII

Kakšen je bil refleks v politični miselnosti Slovencev o vlogi kulture in umetnosti v preteklosti in kakšen je danes?

VIII

Ali je nastop socialističnega in delavskega gibanja ob koncu preteklega stoletja spremenil vlogo kulture in umetnosti v zavesti in samozavesti slovenskega človeka? Kakšni so bili in kakšni so danes odnosi med obema, neredko sprtima dejavnikoma slovenske družbe?

IX

Slovenska družba je v zadnjih dvesto letih prešla naslednje transformacijske faze: a) stopnja poljedelsko tlačanske civilizacije do začetka devetnajstega stoletja, b) stopnja postmerkantilistične in ma-nufakturne civilizacije do konca prejšnjega stoletja, c) stopnja raz-vitega tržnega gospodarstva s provincijsko varianto predindustrijske družbe do konca druge svetovne vojne, d) stopnja, ki je kombina-cija socialne revolucije, njenega egalitarizma, tržnega gospodarstva in počasnega prehoda v višje razvito industrijsko družbo, ki pa še vedno ne razodeva tendenc preskoka in predtehnološke v znan-stveno-tehnološko razvito civilizacijo.

X

Poglavitna značilnost slovenske družbene strukture v vseh omenjenih fazah je nekakšna družbena pohabljenost. Vse socialne formacije, sicer značilne za razvoj, vsebino in obliko posameznih evropskih družbenih struktur, so pri nas nepopolne in osiromašene. Mi ne poznamo vseskozi družbeno razvitega in opredeljenega kmeta, delavca, meščana itd., marveč le-ti le prevzemajo, in to manj pomembne, socialne in produktivne značilnosti svojih socialnih sorodnikov iz posameznih evropskih družbenih struktur. Permanentna pohabljenost slovenske družbene organizacije je temeljni izvir nacionalne nemoči, ki sta jo doslej poskušala razveljaviti le dva eminentna socialnopolitična dogodka: kmečki punti in pa narodnoosvobodilni boj. Oba dogodka sta kljub svoji silovitosti in normativni idejni in socialni vrednosti le osamljeni izjemi brez zgodovinske posledičnosti. Tudi sedanja socialna organizacija slovenskega naroda je nepopolna in pohabljenost, saj se kultura duha, znanje in sodobna tehnična revolucija nikakor ne morejo uveljaviti. Tovrstna zaostalost slovenske družbe za evropskim poprečjem je danes večja kot sploh kdaj v preteklosti.

XI

Pohabljenost socialna struktura je seveda izoblikovala tisto slovensko psihologijo, ki jo je naša literatura po pravici identificirala s pojmom hlapčevstva. Bajtarska, polproletarska, malomeščanska in polizobraženska zavist, pohlep in škodoželjnost so stalno pričujoči indikatorji slovenske zavesti oziroma njene nejasne, nehistorične in neproduktivne nezmožnosti.

XII

Kako je vplivala politična in družbena diskontinuiteta slovenske zgodovine na razvojne posebnosti naše kulture in umetnosti? Od konca osemnajstega stoletja je bil naš zgodovinski in družbeni tok nekajkrat pretrgan ali popolnoma spremenjen. Kako so odmevale spremenjene državne, družbene, ekonomske, pravne in druge okoliščine v substanci slovenske kulture in umetnosti, pa tudi v zavesti in samozavesti slovenskega človeka?

XIII

Kakšna je bila funkcija kulture in umetnosti v omenjenih transformacijskih fazah in kako se je kazalo sožitje, nasprotovanje in prepletanje med socialnopolitično osnovo in kulturno umetnostno sfero?

XIV

Kakšen je bil vplivni in akcijski delež kulturnih delavcev in umetniških ustvarjalcev v vsakodnevni politični praksi (funkcionalizem političnih strank). Problem idejne, metodološke in praktične disharmonije med nosilci politične manipulacije in pa nosilci kulturno umetnostnih idej. Kje so resnične družbene korenine tega nasprotja? Ali je dopustno razložiti to nasprotje s tezo: slovenska kultura in umetnost sta uresničevali konstituiranje in oblikovanje slovenskega nacionalnega občestva v znamenju integracijskih odnosov z evropsko kulturno, duhovno in umetniško sfero, medtem ko je slovenska politika bila neprestano vklenjena v provincijske okvire nesamostojne in neizvirne politične manipulacije s slovenskim narodnim vprašanjem oziroma s socialno in politično problematiko samoodločbe slovenskega naroda.

XV

Problem slovenskega regionalizma, v katerem je videti zgodovinsko posledico administrativne razdelitve avstrijskega cesarstva. Odnos med pokrajinsko-slovensko zavestjo in slovensko nacionalno zavestjo. Ali ni ta nikoli preseženi odnos povzročil nemožnost slovenske narodne samoodločbe po koncu prve svetovne vojne? Kakšne so stopnje in oblike premagovanja slovenskih regionalizmov, ki pa so kljub temu odpravljanju še vedno akcijska osnova politične prakse. Problem enotnega slovenskega knjižnega jezika in njegove moči v politični govorici, v poslovnem življenju in v pogovornih aplikacijah itd.

XVI

Regionalna in sociološka analiza kulturnega življenja na Slovenskem:

a) sinteza regionalnega (geografsko-demografskega) in sociološkega kriterija (opredelitev pojma »kulturno življenje«, obojestranski in obojesmerni večplastni procesi na sečišču koordinat ustvarjalec: kulturna vrednota: uživalec: posrednik: pobudnik);

b) primerjalna analiza glede na razmerja koncentracije kulturnega življenja v urbaniziranih središčih in na podeželju;

c) kdo kulturno živi na Slovenskem in kdo ne: sociološka analiza glede na sloje in plasti ter glede na zvrsti kulture v ožjem pomenu pojma; kdo bi rad kulturno živel, a ne more, zakaj ne more; kdo bi lahko, a ne zna ali noče;

d) specifična kategorija kulturnega življenja, v kateri se združujejo sestavine ustvarjanja, posredovanja in sprejemanja: amaterizem vseh vrst.

XVII

Historična in programska geneza slovenskih kulturnih in umetniških ustanov in društev. Ali je in seveda koliko je nastanek in delovanje teh ustanov kompletiral slovensko nacionalno in družbeno strukturo? Programska in institucionalna osnova kulturnih ustanov in društev — a) ali so to poklicne asociacije, v katerih igra osnovno funkcijo socialni moment, to je zgolj ali predvsem zaposlitev kulturnih in umetniških ustvarjalcev na domačem zemljišču, b) ali so to profesionalne asociacije, v katerih se omogočajo in uresničujejo idejno-umetniški koncepti, ki so duhovni prispevek preraščanja nižjih socialnopolitičnih situacij v višje.

XVIII

Analiza tako imenovanega delitvenega fenomena, sicer značilnega za male, nehistorične in nesvobodne narode, ki deli kulturo na: a) visoko, profesionalno in elitno kulturo in b) ljudsko, prosvetno, narodnoobrambno kulturo. Pregled in opis socialnih, političnih in pa urbanih in regionalnih vzrokov omenjene diferenciacije. Problem tako imenovanega enotnega slovenskega kulturnega prostora. Analiza mora upoštevati tako produktivno, kakor tudi konsumentsko stališče. Problem pedagoškega utilitarizma in »prosvetljenstva« v slovenski kulturi in njuna odvisnost od posameznih ideološko-zgodovinskih interpretacij: a) religiozna (v ideološkem smislu) b) svobodomiseln (v smislu svobodnega trga in države — blaginje), c) socialistično reformacijska in revolucijska (v smislu totalne spremembe družbe).

XIX

Materialna osnova slovenske kulture in umetnosti. Smo pred dilemo: ali je ekonomska moč naroda in njegove družbe od konca 18. stoletja prešibka, da bi mogla ohraniti in razviti kompletno kulturno organizacijo naroda, ali pa prevladuje v naši zgodovini in tudi sedanjosti zanikanje družbene moči kulture, ki je povzročilo in izoblikovalo kolektivni in individualni egoizem, zaradi katerega je praktično onemogočeno nastajanje javne kulturne in umetniške blaginje.

XX

Koncizen oris kulturne podobe SR Slovenije danes: idejno-esetska in sociološka ocena; oris potreb z istih vidikov; optimalni ali maksimalni program kulturnih dejavnosti.

A. »Gmotna topografija kulture« v SR Sloveniji danes s komparativno razvojno ilustracijo obdobja po osvoboditvi;

- a) prikaz rasti družbenega bruto dohodka in prikaz deleža za kulturo;
- b) razmerje med deležem za kulturo iz osebne potrošnje in deležem iz splošne potrošnje;
- c) gmotni in družbeni položaj delavcev v kulturi ter slojev in plasti, ki kulturno živijo;
- d) finančni račun za optimalni ali maksimalni program; določitev deleža, ki bi ga ta program terjal;
- e) konfrontacija (ekonomsko-finančna) sedanjega deleža za kulturo z deležem, ki bi ga terjal maksimalni program;
- f) določitev realno možnega deleža za kulturo.

B. Konfrontacija optimalnega ali maksimalnega programa z današnjim stanjem;

a) za negativni korektiv formulacija minimalnega programa, ki je *conditio sine qua non*, da nacionalno občestvo kot organizem sploh živi;

b) konkretizacija minimalnega in maksimalnega programa kot tudi konfrontacija obeh bo rezultirala iz področnih strokovnih elaboratov, ki so sistematično navedeni v prilogi temu temeljnemu orisu (predlog za oblikovanje posameznih tem pri izdelavi načrta kulturnega razvoja Slovenije).

XXI

Priča smo v vsej novejši zgodovini odhajanju izjemnih znanstvenih in umetniških talentov v tujino, med leposlovnimi ustvarjalci (ti imajo le minimalne možnosti emigriranja) pa prevladujejo težke tragične usode, ki so rezultati v pretežni večini objektivnih družbenih pogojev in le v manjšem številu subjektivnih. Ali je v teh pojavih treba videti zgolj idejno-estetski konflikt višje zavesti s provincijsko in konservativno mentaliteto ali pa se v teh pojavih potrjuje tudi absolventa, obskurna in apriorna nemoč kulturne percepcije v naši družbi? Sedanji zlom izobrazbene strukture in pa tudi idejna in materialna nemoč naše kulture opozarjata, da moramo upoštevati neobstoynost percepcije kulture in umetnosti na naših tleh.

XXII

V dosedaj znanih variantah aplikacij socialistične ideje v družbeni praksi lahko ugotovimo nekaj povsem različnih in nasprotujočih si modelov: sovjetskega (in ob njem vzhodnoevropskega, v katerem pa je treba videti vojaško, politično, pa tudi policijsko indoktrinirani sovjetski model z malenkostnimi nacionalnimi in historičnimi odmiki), kitajskega, kubanskega in pa afroazijskega varia. Nikakor ne smemo pozabiti na skandinavski model, saj ga moramo

ne glede na drugačno družbeno gospodarsko strukturo uvrstiti med socialistične modele. (Mimogrede: lastninska vprašanja v pogojih tehnološke in znanstvene revolucije niso več bistvena, privatna lastnina proizvodjalnih sredstev lahko uveljavlja manjšo stopnjo eksploatacije kot pa družbena lastnina. Gre za vprašanje: participacije, upravljanja in demokratičnih pravic delovnega človeka.) In pa seveda jugoslovanski socialistični model.

Nobeden izmed omenjenih modelov pa ne pozna doslej temeljite in konstruktivne opredelitve družbene funkcije kulture in umetnosti. Ali je stalni in v zgodovini neštetokrat potrjeni in izpričani nonkonformizem kulture in umetnosti tista oblika tvorne kvintesence družbene in osebne zavesti, ki je zanikanje slehernega nasilja nad človekom in s tem tudi porok za delno osvoboditev človeka, za njegovo reševanje iz trpne enodimenzionalnosti v svobodno, ustvarjalno in ustvarjajočo družbeno in individualno eksistenco?

XXIII

A. Dejavna kulturna politika. Opredelitev pojma: ne dirigiranje, marveč ustvarjanje možnosti, da umetniki ustvarjajo, občani pa kulturne vrednote uživajo; poudariti širino pojma: v socializmu sodi v kategorijo kulturne politike skoraj vse urejanje javnih in skupnih zadev (politike nasploh), kajti kulturno lahko živi le človek, ki ima delo (zasluži) in prosti čas, ki je zdrav in socialno varen, izobražen itd.; tedaj: opredeliti pojem v vsej širini in hkrati v pomenu ožje kulturne politike (približno tako, kot je formulirano v 42. členu slovenske ustave).

B. Konkretizacija metod za uresničevanje kulturne politike

a) estetska in kulturna vzgoja mora priti v predmetnik šol vseh vrst, od vrtcev navzgor, in postati mora temeljna delovna naloga vseh organizacij;

b) vsaka skupnost (delovna, teritorialno-politična ali drugačna) in vsak posameznik mora prispevati v kulturne sklade vsaj do minimuma, ki je določen z zakoni in samoupravnimi dogovori;

c) vsak prispevek nad minimumom je ne le neobdavčen, marveč se odšteje od davčne osnove v celoti (to velja za delovne organizacije in za posameznike);

d) v razdeljevanje denarja kulturnih skladov ali skupnosti vnesti dosledno načelo

— nagrajevanja po delu, se pravi, po umetniški vrednosti dela;
— financiranja rezultatov dela, ne financiranja eksistence zavodov;

— vplivanja na izvirno ustvarjalnost s tem, da z nagradami in visokimi odkupi spodbujamo kvaliteto, izvirno tvornost, ki je glede na umetniško vrednost in izpovedno tehtnost sposobna, da se vključi širši duhovni prostor in v evropsko ter svetovno duhovno integracijo;

— s finančnimi instrumenti krepiti kvaliteto in zavirati kič, toda s striktno omejitvijo: ti instrumenti ne smejo nikomur krniti umetniške svobode;

— spodbujati ekonomičnost in varčevanje, vendar le do meje, ko še pozitivno vpliva ta na ustvarjalnost in umetniško delo, hkrati zavarovati kulturo pred kvarnim vplivom vulgarno in mehanično pojmovane komercializacije;

e) začrtati nekaj metodološko organizacijskih sprememb in jih — vsaj nekatere — uzakoniti, od tega predvsem:

— približati se možnosti oblikovanja organskih umetniških ansamblov (v ta namen spremeniti zakon o delovnih razmerjih, uvesti možnost angažmaja za določen čas; omogočiti svobodni status umetnikov, ne da bi s tem postali socialno prikrajšani in razločevani kot so zdaj, razrahljati mehanizem institucionalizma).

Ljubljana, 26. 2. 1970

Ideologija, teoretično delo in idejna akcija v ZK

V Bohinju je bil 24. in 25. marca letos razgovor znanstvenih in političnih delavcev o temi ideologija, teoretično delo in idejna akcija Zveze komunistov.

Osnova za razgovor so bili posebej pripravljene pismeni prispevki:

1. Boris Majer, Marksizem in slovenski kulturni prostor (prispevek smo objavili v Teoriji in praksi št. 11/12, 1969).

2. Frane Jerman, Ideologija pozitivizma (prispevek objavljamo v tej številki).

3. Vlado Vodopivec, Delavski razred in sodobna zgodovina, zlasti poglavje »Somrak ideologij« (prispevek objavljen v Teoriji in praksi št. 1, 1970).

4. Matjaž Maček, Politična ideologija (prispevek objavljamo v tej številki).

Poleg naštetih so uvodne prispevke za razgovor prispevali še Stane Kranjc, napredna teorija — pogoj sodobne vodilne vloge ZK, Adolf Bibič, Teoretično delo in družboslovni kadri ter Ivo Tavčar, Ob stalinistični izkušnji.

Uredništvo je naprosilo udeležence razgovora da avtorizirajo in priredijo svoje ustne prispevke za objavo. To so storili: Jože Goričar, Božidar Debenjak, Stane Saksida, Adolf Bibič, Marjan Britovšek, Frane Jerman, Janez Kocjančič, Milan Kučan, Franci Pivec, Andrej Marinc, Majda Poljanšek, Rado Jan, Andrej Ule, Stane Kranjc in Ferdo Kavčnik.

Napredna teorija — pogoj sodobne vodilne vloge ZK

V Zvezi komunistov v zadnjih letih vse pogosteje razpravljamo o kritičnem stanju oziroma zaostajanju teoretične zavesti članstva, o potrebi razvijanja marksistične misli in o načrtnem idejno-teoretičnem usposabljanju komunistov.

Nekaj začetnih korakov v osmišljanju in tudi v akciji, da se stanje izboljša, je bilo narejenih. Intenzivnejše in vsebinsko bogatejše idejno-teoretično delo ni niti lahko niti preprosto. Omejuje ga vrsta napačnih pogledov tako znotraj Zveze komunistov kot v družbi nasploh. Družbeni razvoj pri nas in tudi v svetu, različni pogoji in možnosti kot tudi razna pota v stran v razvoju socializma zahtevajo vedno nove odgovore. V razpravah o preosnovi Zveze komunistov je bila večkrat omenjena teza, da je idejno-teoretična kot tudi idejno-moralna vloga Zveze komunistov pogosto zanemarjena. Teoretična kultura, celota znanstvenih spoznanj, moralno-politična naravnost komunistov ter celotne Zveze sodijo med najpomembnejše dejavnike vodilne vloge Zveze komunistov danes.

Nekaj tez in metodoloških izhodišč k temi:

1. Kategorije, pojmi, ki opredeljujejo temo, imajo tako v značnosti kot tudi v politični praksi pogosto različen pomen in mnogokrat tudi različne vrednostne predznake. To še posebej velja za pojem ideologije. V političnih dokumentih Zveze komunistov je ideologija opredeljena, poenostavljeno rečeno, kot sistem skupnih nazorov, smotrov, spoznanj, ciljev in vrednot oziroma kot politična zavest. Naš razgovor ne bo dosegel svojega namena, če bomo svojo pozornost usmerili predvsem na terminološka opredeljevanja, na semantične ali komparativne razlage pojmov in njihove geneze. Seveda tudi tega ne izključujemo. Našo pozornost želimo usmeriti predvsem k temeljnim vsebinskim vprašanjem sedanjosti in prihodnosti, h katerim je treba usmeriti idejno akcijo Zveze komunistov.

2. Uvodoma bi želel zavriniti tista sicer redka mnenja in interpretacije, ki želijo poudarjanje potrebe po razvijanju ideologije, teoretičnega dela in idejne akcije Zveze komunistov, napore za načrtno usposabljanje komunistov opredeliti kot vračanje k stari praksi ali

celo kot nekakšno ideološko ofenzivo v stilu Ždanova, Iljičova itd. O nesmiselnosti takšnih namigovanj ni potrebno govoriti. Sedanji trenutek jugoslovanskega in svetovnega socializma zahteva, da kritično zavrnamo tako različne oblike stalinske interpretacije ideologije, da kritično analiziramo različne pojavne oblike neostalinizma tako v teoriji kot v praksi kot teorije in ideologije, ki utemeljujejo meščanski potrošniški svet.

V izhodišče našega razgovora lahko postavimo tezo, da je za nadaljnji idejno-politični razvoj Zveze komunistov kot tudi za razvoj družbe sploh, za uspešno razreševanje družbenih protislovij na samoupravnih osnovi potrebna določena rehabilitacija in revalorizacija idejno-teoretičnega dela v Zvezi komunistov. To je utemeljeno v spoznanju, da je bila ta tako imenovana idejno-teoretična razsežnost v ožjem smislu v sedanjem procesu reorganizacije Zveze komunistov marsikdaj zanemarjena in tudi podcenjevana. Zgodovinske izkušnje nas uče, da je napredna ideologija, uporaba znanstvene analize eden izmed kriterijev oziroma pogojev za ohranjanje in razvijanje revolucionarne kontinuitete, za stalno družbeno samopotrjevanje komunistične organizacije in komunistov kot resnične avantgarde. V teh splošnih izhodiščih smo zelo hitro enotni. Utemeljeno pa je vprašanje kot tudi odgovor o vsebini napredne ideologije, teoretične zavesti, o njeni funkciji v celotni dejavnosti Zveze komunistov. S tem v zvezi tudi odnos med ideologijo in znanostjo, odnos med ideologijo in akcijo ipd.

Nujnost razvoja marksistične teoretične misli izhaja tudi iz dejstva, da so vse glavne socialne, ekonomske in druge kategorije in družbeni procesi v svoji vsebini globoko protislovni in zato lahko pripeljejo k različnim rezultatom ter razvijajo različne odnose in vrednosti, bodisi samoupravne ali pa birokratske. Iz protislovij družbe, iz njene strukture rastejo tudi težnje, ki so v nasprotju z razvojem v smeri razvijanja samoupravnih socialističnih odnosov. Od orientacije subjektivnih sil, njihove usposobljenosti, znanstvenega proučevanja družbe je v marsičem odvisno, katera usmeritev bo prevladala in kakšne rezultate bo dala. To je še posebej pomembno v razmerah socialistične demokracije, ko se različni interesi neposredneje izražajo in spopadajo in v kateri deluje več sorazmerno samostojnih centrov odločanja. Ideologija, politična zavest je v teh okoliščinah kot sistem skupnih nazorov, smotrov, spoznanj, vrednot in ciljev družbene akcije izredno pomembna. Postaja nezamenljiv koheziven element, notranja sila gibanja. Hkrati je pripomoček za povezovanje raznorodnih družbenih silnic in za njihovo usmerjanje, da se doseže kolikor toliko enoten družbeni program. Če v razviti demokratični družbi take kohezivne sile ni, potem kaj lahko zaradi delovanja različnih interesov prevladajo težnje po krepitvi političnih in administrativnih rešitev in s tem tudi težnje po vračanju k stari vlogi partije. V razmerah, ko se mora ZK čedalje bolj soočati z različnimi težnjami in tezami na odprti sceni in v demokratični sferi,

je zahteva po razviti ideologiji še posebej aktualna. Če bi namreč Zvezi komunistov ne uspelo delovati na nov način, z močjo argumentov, z močjo idejno-politične analize in programa, potem bi jo sila družbene inercije nujno potegnila nazaj v birokratske oblike delovanja, skratka, vračala bi jo k pretežno politično-administrativnim, politično-arbitrnim funkcijam in delovanju s pozicij oblasti.

V dokumentih IX. kongresa ZK Jugoslavije kot tudi v dokumentih plenarov je bil pogosto poudarjen velik pomen znanosti in znanstvenega obravnavanja družbenih vprašanj. Zveza komunistov se je, vsaj načelno, vseskozi prizadevala za skladen razvoj in večji delež znanstvenoraziskovalnega dela tudi pri delu Zveze komunistov.

V zvezi z usmeritvijo idejno-teoretičnega dela v Zvezi komunistov bi omenil nekatera vprašanja, ki so aktualna. Ni tako malo ljudi, ki sodijo, da ZK in družba kot celota ne potreujeta napredne ideologije oziroma marksistične teorije. Srečujemo se tudi s tezami in stališči, da stopnja dezideologizacije pravzaprav izraža stopnjo demokratizacije družbe. Takšne teze zaslužijo vso našo pozornost in tudi znanstveno kritiko. Naš pogovor naj teze o dezideologizaciji oziroma odmiranju ali koncu ideologije posebej osvetli. Analizirati moramo objektivne okoliščine, ki porajajo take težnje na eni strani kot tudi teoretične utemeljitve teh tez. Takšne teze in težnje mnogokrat pomenijo tudi ustvarjanje praznih prostorov za različne druge ideologije. Sodobni pozitivizem, scientizem in v dobršni meri iz njih izhajajoča teza o dezideologizaciji so na eni strani posebna reakcija na odprta vprašanja razvite družbe in protislovij 20. stoletja, hkrati pa pogosto izražajo tudi težnje vladajočih birokratsko-tehnokratskih odnosov in sil. To enako velja tudi za razne birokratsko-dogmatske razlage ideologije, ki so v različnih oblikah državne ideologije prisotne v nekaterih socialističnih državah.

Opravka imamo s tem v zvezi tudi s precej razširjenim prodrom pragmatizma in pragmatične zavesti. Ta pojav je toliko bolj zaskrbljujoč, ker je na eni strani precej razširjen, na drugi strani pa se poskuša tudi teoretično utemeljevati. Podcenjuje teoretično delo, zanika potrebo po razvijanju ideologije, teoretične kulture; vsako teoretično razmišljanje, vrednotenje, znanstveno analizo hitro razglasi za golo filozofiranje, za nepotrebno delo. Pragmatizem veruje v vsemoč organizacijskih ukrepov, prakticističnih akcij itd. itd. Tudi pogled na vodilno vlogo Zveze komunistov danes in na način njenega uresničevanja je zelo enostranski. Sodobni prakticizem tudi sila poenostavljeno sodi o učinkovitosti delovanja Zveze komunistov in je resna ovira pri ustvarjanju humanistične vsebine socializma.

Ko se Zveza komunistov zavzema za revalorizacijo teoretičnega dela, za razvoj teoretične kulture, se mora osvobajati nekaterih pojmovanj, ki smo jih sicer v precejšnji meri že presegli, vendar jih imamo tudi v prenovljeni — če tako rečem — Zvezi komunistov še precej. Mislim na tako imenovano monolitistično ali univerzalistično

pojmovanje ideologije oziroma razne oblike podržavljene ideologije. Državno obliko ideologije srečujemo predvsem tam, kjer državno-partijski organi opredeljujejo vsebino ideologije, njene funkcije in vlogo. Tako postaja služkinja birokratskih okolij. Če ideologijo pojmuje v tem smislu, potem se spremeni v kánon in dobi videz zaprtega in monolitnega bloka. Tak zaprti idejno-teoretični sistem pa onemogoča razvit in odprt miselni sistem, onemogoča kakršenkoli dialog znotraj tega sistema in vsako drugačno pojmovanje vnaprej diskvalificira, češ da je napačno in tuje. Ostanek takšne administrativno-birokratske koncepcije marksistične teorije, ideologije se kaže tudi v obliki zahtev, naj bi višji partijski organi precizno in natančno opredelili in določili politiko v vseh niansah in za vse ravni. Po tej koncepciji so vsa pomembna družbena vprašanja rezervirana predvsem za vodstva organizacij, ta naj oblikujejo vsa stališča, naj osmislijo vse idejne osnove in tokove. Taka koncepcija hierarhije znanja in izkušenj je zelo velika in nevarna birokratska iluzija.

Naš pogovor pa ne bo dosegel svojega namena, če bi se ustavljali le ob analizi in kritiki različnih negativnih pojavov in manifestacij v našem idejnem, teoretičnem in duhovnem življenju. Ni dovolj reči samo, kaj je narobe. Mislim, da je to bistveno premalo. Zveza komunistov, in to je funkcija njenega teoretičnega dela, mora reči predvsem, kaj, kako in zakaj. Graditi mora, kot temu pravimo zadnje čase, pozitivno alternativo. Dajati mora odgovore na temeljna vprašanja razvoja družbe, položaja človeka, njegovih perspektiv, dajati mora odgovore na vprašanja, kako naprej. Postavljati mora smotre akcij, ki naj zagotovo bogatejšo osebnost in bogatejše odnose med ljudmi. Mislim, da smo v razvijanju pozitivne alternative pogosto zelo šibki. Naš pogled mora biti usmerjen predvsem v jutrišnji dan, v prihodnost. Seveda tega jutrišnjega dne ne moremo graditi na pesku, le na svojih željah. Gradimo ga lahko le na temelju analize sedanjosti in tudi preteklosti. Zato se tu srečujeta potreba po čim natančnejši analizi sedanjosti v vsej empirični in teoretični širini in po modelu jutrišnjega dne, ki iz tega izhaja. Afirmativna in kritično polemična stran se ne izključujeta. Narobe, dopolnjujeta se.

Eno izmed pomembnih vprašanj, ki ga želim le omeniti, je tudi odnos med znanostjo in politiko. Za nas je pomembno predvsem to, da odkrivamo pogoje in vzroke, zaradi katerih občasno prihaja do različnih zaostritev med znanostjo in politiko. Vzroke tega bi morali iskati tako — poenostavljeno rečeno — v sferi politike kot tudi v sferi znanosti. Vendar ne gre le za odkrivanje vzrokov, temveč tudi za ustvarjanje razmer, ki naj omogočijo čim skladnejše in tudi družbeno čimbolj učinkovito delovanje. Seveda si ne delamo utvar, da je možno v celoti odpraviti vse razlike, ki občasno povzročajo določene napetosti. Del tega je v sami družbeni delitvi dela, v določenih okoliščinah delovanja enega in drugega dejavnika. Seveda bi morali težiti k temu, da se te razlike odpravijo in da ustvarimo takšna optimalna razmerja, ki bodo dajala tudi družbeno čimbolj po-

membne rezultate. Upreti se moramo tistim razlagam, ki bi želele ustvariti ozračje absolutnega neskladja in hierarhičnih odnosov. S tem v zvezi velja omeniti tudi potrebo po razvoju znanstvene in teoretične kritike. Razvitost znanstvene kritike, večja polemičnost znotraj znanosti bi v marsičem omogočali, da bi se v okviru znanosti kot sorazmerno samostojni sferi družbenega dela sproti in brez velikih pretresov razčiščevala različna vprašanja, ki jih znanstveni razvoj, razvoj znanstvenega spoznavanja in razvoj družbe kot celote sprožajo in povzročajo. Razvita znanstvena kritika bi lahko tudi pravočasno in pravilneje ovrednotila različne teze, ki se pojavljajo. Ko se zavzemamo za višjo kulturo političnega življenja in političnega dela, za razvito ideologijo, moramo poudariti, da razvitost teoretične kulture ne pomeni manj kritičnosti. Narobe. Pomeniti mora več kritike, argumentirane in znanstveno utemeljene. Znanstveno utemeljena kritika je tudi oblika verifikacije znanstvenih spoznanj.

Nekaj skupin vprašanj, ki naj bi bila tudi predmet našega razmišljanja. Dileme in razpوتا, ki so pogojena s perspektivami našega družbenoekonomskega in kulturno-političnega razvoja v prihodnjem obdobju, v prihodnjih desetletjih. Koncept razvoja, o katerem mnogo govorimo, ne sme biti le spisek želja in možnosti materialnega razvoja družbe. Vsebovati mora tudi osnovne premise duhovnega razvoja, moralno-političnega obraza razvoja socialistične družbe. Moderna civilizacija, kateri je pogoj tehnični napredek, odpira mnoga nova vprašanja. Teoretična misel in znanstveno delo morata pomagati pri odgovorih na ta vprašanja, morata soustvarjati možnosti, da se bo ob višji materialni podlagi razvijalo tudi novo stanje duha, človečnosti, demokracije in medsebojnih človeških odnosov. Znane so različne idejne in duhovne deformacije v posameznih družbah v začetnem obdobju graditve socializma in omejitve, ki jih je povzročalo obdobje tako imenovanega »težkega socializma«. Tudi danes se nam te deformacije in ta pota v stran vedno znova vsiljujejo. Ali so taka pota v stran in take zablode, pritiski zgolj le spremljevalci materialne nerazvitosti? Mislim, da ne. Tudi razvitejša in bogatejša družba bo nosila s sabo mnoge dileme, ki so bile prisotne že v preteklosti. Seveda, z novimi odtenki. Ni dvoma, da so nove oblike in metode omejevanja in zaslužnjevanja duha lahko različne od oblik in metod v preteklosti. Velja reči, da odnos med materialnim in duhovnim ni preprost, mehaničen in istosmeren. Kako se bo razvijala bodoča družba, je v marsičem odvisno od naravnosti in sposobnosti subjektivnih sil. Tudi subjektivne sile niso vedno le napredne, niso vedno le ustvarjalec in usmerjevalec k bogatejši družbi, bogatejšim odnosom. Lahko tudi same postajajo družbena zavora. V tem kontekstu je važno, kakšno teoretično, programsko in duhovno moč in sposobnost bo imela Zveza komunistov, ali se ji bo posrečilo biti resnično kohezivna sila družbe, koliko ji bo uspelo ustvarjati široko programsko platformo, ki bo združevala in usmerjala vse, kar je resnično napredno.

Ob tem se zastavlja tudi zelo obsežen sklop vprašanj, ki je vezan na nujnost znanstveno-tehnološke revolucije, samoupravljanja in njunih družbenih posledic. Družboslovna teoretična misel mora upoštevati dejstvo, da znanost vse bolj postaja pglavitna proizvodna sila in da znanstveno-tehnološka revolucija ne pomeni le ekonomsko, ampak tudi družbeno nujnost. Pogosto se srečujemo z dvema skrajnostma. V razmerah sorazmerne nerazvitosti, ko znanstveno-tehnološka revolucija šele s svojimi začetnimi impulzi trka na naša vrata, včasih preveč enostransko in zgolj pesimistično govorimo o negativnih posledicah, ki jih prinaša. Ne znamo dovolj ločiti nujnosti tehnoloških inovacij, razvoja znanosti itd. Znanstvena misel, če hoče biti napredna, mora storiti vse za učinkovit prodor znanstveno-tehnološke revolucije tudi na naša tla. Seveda ne more ostati le pri tem. Predvideti mora tudi družbene posledice in negativne spremljevalke tega procesa. To je naloga tako politike Zveze komunistov kot tudi družbenih znanosti. Ustavljati se zgolj pri materialnih posledicah znanstveno-tehnološke revolucije pomeni ostajati na horizontu meščanskega potrošniškega sveta. O tem smo v zadnjem obdobju povedali že več kritičnih besed.

Druga skrajnost, s katero se srečujemo, je tale. Nekateri vidijo v poudarjanju vloge znanosti in znanja željo znanstvenikov, da bi s tem sami postali vodilni sloj družbe. Ne rečem, da tudi takih posameznih teženj ni, vendar niso odločilne, niso prevladujoče.

Naš razgovor ne more zaobiti tudi vprašanj, ki so vezana na tako imenovano razredno in nacionalno razsežnost našega razvoja. Tu imamo opraviti pogosto z različnimi poenostavljanji. Obe komponenti velja na ustrezen način vključiti v naša razmišljanja, videti in oceniti, v čem smo šibki, v čem ne dajemo pravih odgovorov na pereča vprašanja in podobno. Vsekakor sta razredna in nacionalna razsežnost v sodobni družbi sila aktualni in prav je, da naša teoretična misel poskuša osmisлити ti kategoriji v njuni sodobni razsežnosti. Ne moremo zaobiti tudi vprašanj idejne fiziognomije Zveze komunistov, strukture zavesti komunistov itd. Idejna fiziognomija ZK odseva na eni strani mnoge faze in stanja minulega obdobja, hkrati pa izraža tudi protislovja sedanjosti, npr. različne oblike socialne diferenciacije slovenske in jugoslovanske družbe, itd. Prevelika heterogenost idejno-politične fiziognomije je ovira, da bi ZK lahko uspešno izpolnjevala svoje naloge. Disperzija mnenj, pogledov in stališč, kakršno imamo danes v nekaterih okoljih, bistveno zmanjšuje avantgardno vlogo Zveze komunistov. Ena izmed funkcij ideologije je tudi v tem, da ustvarja večjo enotnost znotraj ZK, da ustvarja, kot smo dejali, skupen sistem nazorov, pogledov in ciljev, da daje odgovore na različna vprašanja in da oblikuje enotno napredno zavest.

Posebno važno se mi zdi v tem kontekstu omeniti mlado generacijo, njene preokupacije, njene poglede in akcije. Vprašanja mlade generacije so danes središčna vprašanja družbe. Ne le pri nas. Dejstvo je, da je Zveza komunistov kot tudi teoretično in idejno iskanje

marsikdaj premalo usmerjeno k mladim ljudem, premalo vsi skupaj iščemo odgovore na vprašanja, ki jih mladi ljudje zastavljajo. Ni naključen in tudi ne tako redek pojav, da so ZK ali posamezniki pogosto v spopadih z najbolj razgibanim delom mlade generacije. Analizirati moramo vzroke tega, zakaj in kako jih presegati. Ideologija, znanost mora pogumno dajati odgovore na vprašanja, ki jih sprožata naš družbeni razvoj in naša družbena praksa. V tem smislu mora biti teorija vedno korak pred prakso.

To je le groba skica nekaterih vprašanj, katerim se verjetno v naši razpravi ne bomo mogli izogniti. In prav bi bilo, da se jim ne bi izognili.

Adolf Bibič

Teoretično delo in družboslovni kadri

Danes, po nekaj letih razprav o pomanjkljivosti teoretičnega dela, se mi zdi, da še vedno ni odveč razmišljati o vzrokih, ki so v preteklosti porajali takšno stanje. Čeprav so bili ti vzroki ugotovljeni, je vendar po mojem ustrezno, da se tudi vprašamo, ali so že v celoti odpravljeni, da bi lahko konstruktivno razmišljali o ustvarjanju takih razmer objektivne in subjektivne narave, ki bi omogočale bolj ustvarjalno teoretično delo in globljo teoretično zavest v Zvezi komunistov in v naši družbi.

Zdi se mi, da je izredno pomembno, da se zavedamo pomena te duhovne dimenzije socializma. Zaradi posebnih okoliščin je bil v socialistični praksi v ospredju materialni vidik. Tudi mi smo šli skozi razdobje močnega poudarjanja vrednosti materialno-ekonomskega. Kriteriji, ki so popolnoma upravičeni na področju ekonomije, pa po vsem sodeč, odpirajo resna vprašanja v sferi teoretičnega dela. Tudi ne smemo prezreti, da ne more biti aktivnega odnosa do teoretične zavesti v razmerah — in to je vzrok, da v etatističnem socializmu teorija zaostaja — v katerih je participacija pri družbenih in političnih odločitvah omejena na ozek krog. Če se v praksi družbenih odnosov ne oblikuje družbeni in politični sistem, v katerem ima vsaka iniciativa in vsak interes, ki izvira iz socialističnega izhodišča, svoje mesto, je težko pričakovati, da bi se v ljudeh in tudi v znanosti lahko razvijala neka širša teoretična zavest in tudi širša teoretična kultura. V takih razmerah, naj se imenujejo kakorkoli, je logično, da je teoretično delo in teoretično ustvarjanje

na področju družbenih ved v ožjem smislu bolj ali manj zreducirano na ponavljanje vnaprej sprejetih sklepov in filozofij. Za dejanski razvoj teoretičnega mišljenja so potrebni demokratični odnosi v družbi in demokratična praksa v avantgardnih organizacijah. Zato so v našem razvoju tisti procesi, ki so te demokratične odnose zavirali, nujno vplivali tudi na to, da se je ožilo področje interesa za teoretično delo, interesa za teoretično kulturo itd. Brez dvoma je — in to velja še danes — na položaj teoretičnega dela pri nas delovala tudi mednarodna situacija, zlasti položaj v mednarodnem delavskem gibanju. Deformacije v socialistični praksi in kriza, v katero je zašel socializem tradicionalnega kova, niso mogle ostati brez posledic za pojmovanje in vrednotenje socialistične teorije. Ni čudno, če zlasti mladi ljudje, ki s posebno občutljivostjo reagirajo na neskladnosti med teorijo in prakso, postajajo neredko ravnodušni do teoretičnega fundamenta, na katerega se vsakdanja praksa sklicuje. Stalinizem in neostalinizem sta tudi na tem področju napravila velikansko škodo.

Posebno vprašanje, vsaj zame, je, kako vpliva prodor potrošniške miselnosti na potrebe, možnosti in psihologijo sodobnega človeka in tudi komunistov, na njihove vrednote, na njihov stil življenja, kar je v nekem smislu vse tudi v zvezi s teoretično zavestjo.

Zdi se mi, da se je v preteklosti zanemarjanje teoretičnega dela zrcalilo tudi v neustrezni kadrovski politiki. Lahko rečemo, da premišljene dolgoročne kadrovske politike, ki bi izhajala iz potreb po množičnem ustvarjanju kadrovske osnove teoretične kulture, v Zvezi komunistov, vsaj v našem prostoru, ni bilo. So bili sicer nekateri poskusi, vendar pa niso bili dovolj načrtni, vsestranski in dovolj sistematični, da bi lahko ustvarili rezultate, ki bi bili na ravni sedanjega trenutka. Zato se mi zdi, da je prvo vprašanje, o katerem bi se morali pogovarjati, problem kadrovske politike na področju teoretičnih družbenih ved. Zastavlja se naloga, kako v krajšem časovnem razdobju zapolniti praznino, ki se je dolgo širila. Take kadrovske politike ni mogoče ustvariti, dokler nimamo jasne predstave o položaju naših družbenih ved. Šele potem, ko bomo vedeli, kaj na področju družbenih ved imamo in kaj na področju družbenih ved potrebujemo, bomo lahko govorili o kadrovski politiki. Togo in absolutno planiranje na tem področju, ki je značilno za nekatere druge sisteme, pa bi bilo prej škodljivo kot koristno. Ni potrebno, da bi morali za vsakogar, o katerem pričakujemo, da se bo ukvarjal s teoretičnim delom, vnaprej sistematizirati delovno mesto. Potreba po tovrstnih kadrih v naši družbi je tako velika, da se lahko spustimo v precejšnja tveganja, da celo ustvarimo situacijo, v kateri bo vladala konkurenca med kadri, ki bi delali na teoretičnem področju. Pomanjkanje te konkurence je po mojem mnenju tudi eden izmed vzrokov za zaostajanje v idejni sferi.

Ko razpravljamo o teoretični zavesti in teoretični kulturi v Zvezi komunistov in v naši družbi, moramo razlikovati dve ravni.

Eno vidim v usposabljanju teoretičnih delavcev in centrov za teoretično delovanje, ki naj bi bili žarišče teoretične misli, po drugi strani pa vznika vprašanje, kakšne organizacijske in kadrovske ukrepe sprejeti, da bi se teoretična misel — jugoslovanskega in svetovnega socializma — učinkovito širila, predvsem v Zvezi komunistov. Mislim, da na obeh področjih pri nas še vladajo velike praznine. Vprašanje je namreč, ali obstoječe kadrovske strukture ter obstoječe organizacijske oblike omogočajo dovolj ustvarjalno teoretično delo, in če ugotovimo, da ne omogočajo, kaj storiti, da bi se to stanje popravilo. Moj predlog je, da bi morali približno v prihodnjih petih letih izbrati najbolj nadarjene mlade družboslovce in jih šolati tako v Jugoslaviji kot v svetu za naloge, o katerih govorimo. Ne bi smeli čakati niti leto dni, načrtnega dela bi se morali lotiti takoj, začeti že v srednji šoli in končati z zadnjo stopnjo univerze.

Eden izmed vzrokov, da je pri nas, kot se zdi, za marksizem včasih manjše zanimanje kot v mnogih deželah, ki se ne imenujejo socialistične, je ta, da neredko preveč poenostavljeno obravnavamo marksizem, da ga preveč zgodovinsko izoliramo in preveč trenutno častimo. Zgodovina marksizma pa je protislovna in dinamična. To se pravi, da so znotraj samega marksizma nastopale in nastopajo različne tendence, ki so bolj ali manj avtentične in ki so včasih, lahko rečem, celo antimarksistične. Zdi se mi, da je zadnji čas, da začnemo razpravljati tudi o takih, manj znanih in prikritih plasteh zgodovine in sodobnosti marksistične teorije. Seveda pa je treba za takšno obravnavo marksizma ustvariti nekatere pogoje. Prvi pogoj je kadrovski pogoj tudi na tem področju. Drugič, potrebno bi bilo bolj pogumno in množičneje prevajati kvalitetna marksistična družboslovna dela v slovenščino. Dokler pa ne bomo imeli v našem jeziku ustreznega opusa pomembnih marksističnih mislecev, tako dolgo izvirna marksistična misel ne bo mogla dovolj hitro prodirati v našo srednjo šolo in na našo univerzo.

Frane Jerman

Ideologija pozitivizma

Če danes upravičeno govorimo o zaostajanju kulture slovenskega naroda, o zaostajanju družboslovnih znanosti posebej, o pomanjkljivem stiku med vrhunsko in množično kulturo, potem se moramo nujno vprašati, kje so vzroki za tako zaostajanje in kako bi to sta-

nje kar se da hitro in najbolj učinkovito spremenili. Vzrokov za zaostajanje humanistične znanosti na Slovenskem je resda precej, prednjači pa vsekakor družbenim znanostim vseskozi nenaklonjeno družbeno-politično ozračje.

V slovenskem kulturnem prostoru se danes zelo ostro kažeta dve med seboj skoraj že ločeni kulturni področji: množična kultura, ki je bolj ali manj etnološki pojem in je zaradi poplave in potrošnje nekvalitetne komercialne plaže vseh vrst (pornografija, stripi, najrazličnejše revije, ki ustrezajo neizostrenemu okusu, novinarski senzacionalizem, slaba zabavna komercialna glasba s popevkarstvom in lažna narodna glasba) bolj kultura v narekovajih, in t. i. elitna ali vrhunska kultura, ki je v svojih dosežkih omejena na ozek krog izobražencev. Ta prav zaradi svoje odtrganosti in zaprtosti ne dosega vrhunske kulture. Vse to je posledica potrošniške klime, ki je nekontrolirano zavladala v naši družbi. Po drugi strani pa so krivi za tako stanje tudi vsi tisti dejavniki, ki se v svojem vsakdanjem prakticistično usmerjenem političnem delu niso zavedli, da samobitnost naroda ni odvisna samo od njegove ekonomske razvitosti in uspešnosti, ampak v prvi vrsti od njegove kulturne organiziranosti. Skratka od ravni, ki jo je dosegla kultura kot integracijski dejavnik vseh družbenih procesov. Kultura, kot jo pojmem v tem tekstu, mi pomeni tri med seboj tesno povezana področja človekove duhovne produkcije: umetnost, znanost in izobraževanje.

Na različnih državnih in političnih forumih ugotavljamo odsotnost žive, ustvarjalne marksistične misli. Obenem ugotavljamo, da marksizem (kot filozofija in sociologija) kot deklarirano napredna družbena misel na mnogo področjih ni več osnovna gibalna sila, še manj pa vodilna moč. Pri tem si moramo zastaviti seveda vprašanje, kako si more to privoščiti socialistična država, še več, socialistična samoupravna družba. Ker ni namen tega prispevka, da bi izčrpno in znanstveno dokumentirano govoril o vzrokih celotnega stanja, ki ga lahko razberemo v slovenski širše pojmovani kulturi, bi se ob tem omejil samo na naslednjo tezo ugotovitev. Družba je sicer ekstenzivno podpirala slovensko kulturo, posvetila pa je premalo pozornosti njenim vsebinskim in organizacijskim vprašanjem, kar je posebno očitno na področju družboslovnih znanosti. To je, prav na tistem področju ustvarjanja marksistične teoretske misli, ki bi pravzaprav moralo biti idejna sila ZK. Zaradi nje in s pomočjo nje se komunisti zavedajo (vsaj morali bi se) svojega poslanstva, svoje zgodovinske vloge pri oblikovanju novega človeka in novih medčloveških odnosov.

Vzroki za zaostajanje humanistične misli na Slovenskem pa segajo tudi v rast znanosti same, t. j. v takšne ideje in metode, ki negativno vplivajo na razvoj teoretskega mišljenja.

Eden izmed takšnih notranjih vzrokov je pozitivistična usmerjenost in njena ideološka funkcija, ki jo ima v posameznih disciplinah. Da bi se lahko vsaj tezo dotaknili pozitivizma in njegove

ideologije v slovenski humanistični znanosti in kulturi, naj vsaj približno označimo, kaj je pravzaprav pozitivizem, za kateri njegov odtonek gre in kaj je pozitivistična ideologija.

Pozitivizem je nedvomno zelo mnogoznačen termin, s katerim označujemo v strokovni literaturi eno izmed najbolj vplivnih filozofskih nemarksističnih smeri v 19. in 20. stoletju. Skušala je spodriniti in odpraviti klasično filozofijo ter sama postati filozofija moderne znanosti. Kratka oznaka te smeri kaže, da se pozitivizem sicer zaveda pomena znanosti za moderno družbo, da pa reagira na njene predvsem metodološke probleme z vidika enostranskega scientizma, tj. s stališča, da je možno spoznanje samo na podlagi ozko empiristično pojmovane znanosti. Historični filozofski koreni pozitivizma segajo v agnostično pojmovani empirizem Humovega tipa, se vežejo na francosko predrevolucijsko kritiko metafizike (zlasti v delu enciklopedista D'Alamberta) ter na nekatere koncepcije porevolucijske filozofije (npr. Saint-Simonov vpliv).

V zgodovini filozofije ločimo dve vrsti pozitivizma, stari in novi. Oba družji zelo rigorozno, strogo pojmovani empirizem, razločujeta pa se tematsko in v različnih metodoloških poudarkih. Stari pozitivizem se je opiral predvsem na induktivno znanstveno raziskovanje in je skušal odpraviti filozofijo z empirističnega stališča (kot teorijo, ki presega izkustvo in je zato ni mogoče verificirati); novi pozitivizem (ki ima različna imena — neopozitivizem, logični empirizem, logični pozitivizem itd.) pa se metodološko opira na simbolno logiko in skuša biti, kakor je nekoč izjavil eden izmed ustanoviteljev novega pozitivizma Rudolf Carnap, logična sintaksa jezika znanosti.

Stari pozitivizem se je s svojimi predstavniki Augustom Comtom, J. St. Millom ter H. Spencerjem opiral na empirično in bistveno mehanistično, deloma pa tudi na evolucionistično pojmovanje naravoslovja in se je pretežno ukvarjal s sociologijo (z naukom o družbi), ki jo je uspešno iztrgal iz območja metafizične, spekulativne filozofije. Zasluga starega pozitivizma je, da je sociologija že od druge polovice 19. stoletja sem posebna, izkustvena znanost, ki pa ji je dal pravo podobo šele klasični marksizem. Danes je to ena najbolj prodornih, pa tudi najbolj spornih znanosti. Sociološke raziskave, ki so obdelane z vso potrebno znanstveno aparaturo, so v mnogo primerih ideološko ozadje, pri čemer pa teoretsko izhodišče ni vedno dovolj razvidno. S tem seveda ne bi hotel razvrednotiti znanstvenih rezultatov, do katerih je zunaj vsakega dvoma prišla zahodna sociologija. Ugotavljam samo dejstvo, ki ga čutijo sociologi po vsem svetu.

Neopozitivizem, ki je nastal v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, se je prav tako kot stari opiral na Humov empiristični agnosticizem. Vendar pa je s pomočjo simbolne, formalizirane logike, ki je orientirana bistveno deduktivno, globoko prodrli v metodološko tkivo eksaktnih, naravoslovnih znanosti, pri čemer je odrekel filozofiji vsako znanstvenost. Ob tem je neopozitivizem v svoji

klasični obliki zašel v slepo ulico in se danes uveljavlja predvsem kot teorija sodobnih logičnih metod, kot znanstvena metodologija in semantika.

Razen nekaterih predvojnih poskusov v naši znanosti ne opazimo vidnih vplivov filozofskega neopozitivizma (ali kakšne njegove različice). To je po vsej verjetnosti v tesni zvezi z dejstvom, da se je naša znanstvena teorija opirala in se še opira na takšne vire, kamor neopozitivizem ni mogel prodreti že zaradi svoje pretirane zahteve po rigoroznosti znanstvenega mišljenja. Tudi v naravoslovnih disciplinah ni zaslediti neopozitivizma — to pa bržkone zavaljo pomanjkanja potrebe po filozofsko teoretski obdelavi izhodiščnih pojmov znanstvenih teorij. Tako na tem področju ne zasledimo samo odsotnosti neopozitivizma v njegovih sodobnih različicah, ampak tudi odsotnost vsake druge filozofsko zasnovane teorije (torej tudi marksistične).

Če torej lahko povsem izključimo neopozitivistične, filozofsko orientirane vplive v naši znanosti, pa tega ne moremo reči za stari pozitivizem, ali točneje, za nekatere njegove empiristične predpostavke, ki so globoko zasidrane v nekaterih področjih znanosti in kulture. Dobršen del zgodovinopisja, starejše literarne zgodovine in sociologije je pod vplivom osnovne mistifikacije in iluzije pozitivizma, t.j. mistifikacije pomena »dejstva«.

Da bi lahko obrazložili, kakšno mesto ima v pozitivizmu pojem dejstva, se moramo vrniti v filozofsko osnovo pozitivizma, tj. v empirizem.

Empirizem kot izhodišče in usmerjenost spoznavne teorije običajno označujemo z znano Lockovo tezo »Nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu«, čeprav s strokovnega vidika ta oznaka ne drži docela. Empiristična ali racionalistična narava spoznavne teorije izhaja iz različnega pojmovanja odnosa med čutnim izkustvom in abstraktnim (tj. pojmovnim) mišljenjem. Tako racionalisti kot empiristi vseh vrst, od novega veka pa do danes, poudarjajo pomembno vlogo razuma v človekovem spoznavnem procesu. Vendar pa pojmujejo racionalisti čutno izkustvo samo kot kaotičen, v sebi nerazlikovan material, iz katerega aktivni razum po svojih apriornih oblikah, vrojenih idejah itd. šele ustvarja spoznanja, ki presegajo golo čutno izkustvo.

V nasprotju s stališčem racionalistov štejejo empiristi razumsko dejavnost za bolj ali manj pasivno, in to v mehanističnem ali asociacijskem duhu. Razum samo povezuje občutke in predstave v pojme, ki imajo spoznavno vrednost samo toliko, kolikor so izvedeni iz čutnega izkustva in jih lahko tudi to izkustvo preveri. Najznačilnejša črta empirizma v zvezi z njegovim stališčem do značaja in strukture spoznanja pa je — poleg podcenjevanja spoznavne vrednosti abstrakcije in dedukcije in zapostavljanja teoretskega v primerjavi s čutno praktičnim — njegovo ozko pojmovanje izkustva samega. Navadno gre za čutno izkustvo v najbolj primitivni obliki (pa naj bodo to

že Lockove senzacije ali refleksije, Humove impresije ali Machovi kompleksi občutkov). Večkrat gre tudi za istovetenje zaznave z vsebino zavesti sploh, pri čemer je praksa pojmovana kot golo čutno izkustvo (zaznava). Iz vseh teh razlogov je povsem razumljivo precejšnje odzivanje induktivne metode, ki jo empiristi nedialektično ločujejo od dedukcije ter ne vidijo njune medsebojne polarne povezanosti.

Osnovno izhodišče empiristične usmerjenosti je »dejstvo« v nasprotju s teorijo in hipotezo. To pa pomeni tudi ustoličenje tiste metodološke zmote, ki jo označujemo z besedo »faktografija«. Zato ima v tako orientirani znanosti in mišljenju dejstvo prav posebno mesto, v čemer tiči tudi koren mistifikacije dejstva. V empirizmu je dejstvo to, kar eksistira, to, kar se dogaja, to, kar imamo za realno izkustveno danost. Ker ga empirizem uporablja kot protislovje temu, kar je iluzorno, fiktivno ali zgolj možno, pa tudi v protislovju s tem, kar je obvezno, logično, moralno ali pravno, sledi iz tega tudi podcenjevanje vseh tistih znanosti in človekovih dejavnosti (predvsem gre tukaj za umetnost in za humanistične znanosti), ki nimajo možnosti opirati se na neposredno čutno zaznavno izkustvo. Dejstvo, ki ga skuša empirizem prikazovati kot nekaj objektivnega, kot nekaj, v kar ni mogoče dvomiti, je s filozofsko kritičnega vidika dokaj vprašljiva kategorija. Empirično dejstvo je ob ozki, izključni naslonitvi na čutno zaznavno izkustvo podvrženo vsem filozofskim posledicam te enostranosti. Ena izmed takšnih posledic empirizma je absolutni relativizem spoznanja. Vemo namreč, da je čutno izkustvo samo po sebi varljivo in da brez kreativne vloge razuma dejstev samih ne moremo niti klasificirati niti vrednotiti. Če so vsa spoznanja dobljena empirično (na čutno zaznavni bazi), so hkrati s tem vsa spoznanja aposteriorna. Prav za aposteriorna (induktivna) spoznanja pa velja, da so z logičnega vidika zgolj verjetnostna. Nobena generalizacija ne more doseči absolutne veljavnosti, torej generalizacija takšnega spoznanja sploh ni mogoča. V nobenem primeru pa ne dosega trdnosti analitičnega (deduktivnega) spoznanja. Čeprav klasični empirizem zanika zanesljivost vsake teorije, ki presega izkustvo, tj. teorije, ki je ni mogoče zvesti na čutno zaznavne podatke, pa je zelo problematično tudi preverjanje samih izkustvenih dejstev. To so npr. spoznali tudi neopozitivisti in so se zaradi tega odrekli teoriji tako imenovanih protokolnih stavkov. Dejstvo kot osnovni gradbeni element našega spoznanja v svoji edinstvenosti nikakor ni tako preprosto in razvidno, da bi lahko veljalo za nekaj povsem objektivnega. Vsako dejstvo je namreč sklop zaznave in razumskega dojetja. Svoj pomen (ali tudi več pomenov) dobi šele tedaj, ko ga spravimo v določene odnose z drugimi dejstvi, ko ga razvrstimo in razložimo glede na njegovo mesto, tj. glede na odnose, v katerih je. Podrobna analiza dejstva bi pokazala, da je ta pojem zelo zapleten in da imajo različna dejstva tudi različne spoznavne vrednosti. Celo ista dejstva imajo lahko v različnih vrednostnih lestvicah različna mesta in tudi druge pomene. Samo empirično indukcijo logično

omogoča prav analitično pravilo (kar velja bistveno za en pojav, velja za vse istorodne pojave in načelo uniformiranosti vesolja.)

Zgled, ki so ga dale v zadnjem stoletju eksaktne znanosti in zlasti njihovi uspehi, je potegnil za seboj tudi dobršno kopico humanističnih disciplin. Te so pa pobrale od eksaktnih ved samo njihovo empirično usmerjenost, ne pa tudi skrajno izostrenega občutka za konstruiranje teorij, brez katerega dejstva ne bi imela ti-stega pomena, kot ga imajo sicer (v sklopu te ali one teorije).

Za dovršen del humanističnih znanosti na Slovenskem velja, da so v svojem razvoju krepile prav faktografijo. Faktografizem — če lahko tako imenujemo to težnjo pozitivizma — je mogoče definirati kot omejevanje znanstvenega dela na golo kopičenje podatkov, na golo kopičenje popisov, pojavov, dogodkov in nazorov. Ob tem kopičenju raznega materiala pa stroka ne najde v sebi niti moči in bržkone tudi ne razlogov, da bi ta dejstva razložila, da bi spoznala odnose med njimi — od splošnih do posebnih —, da bi razločevala med bistvenimi in nebistvenimi dejstvi, da bi zavzela do dejstev svoj kritično teoretični odnos. Še več, v jedru faktografizma tiči iluzija, po kateri naj bi dejstva sama govorila zase, zategadelj je vsako teoretsko pojasnjevanje dejstev odveč.

Tako kot zgodovina ni samo nizanje podatkov, letnic in dogodkov, tudi sociologija ni golo nizanje podatkov o družbenih strukturah in družbenih gibanjih.

Pri nas se pozitivistična faktografija izraža na treh glavnih področjih — v izobraževanju, v nekaterih socioloških raziskovanjih in deloma tudi v različnih splošnih zgodovinskih razpravah. V izobraževanju, pa naj gre za osnovnošolsko, srednje ali visokošolsko izobraževanje, se pozitivizem kaže v poudarjanju in razvijanju spominske funkcije znanja na škodo samega strukturnega razumevanja podaje snovi. Če lahko govorimo o krizi celotnega šolstva na Slovenskem, potem ne moremo govoriti o tej krizi samo kot o krizi, ki je rezultat slabe ali pomanjkljive materialne osnove izobraževanja, ampak tudi kot o krizi, ki je učinek napačne usmeritve celotnega izobraževalnega procesa. Za znanje ne štejemo toliko dejansko razumevanje snovi (naj bo to že literatura ali kemija), ampak pomnjenje najrazličnejših dejstev. Nanizana drug poleg drugega in brez vsake izdelane sistematike ne morejo nuditi učencu, dijaku ali študentu to, kar bi vsaka šola pravzaprav morala dati svojemu gojencu: sposobnost za razumevanje in ne samo za miselno manipulacijo s podatki.

V sociologiji se npr. kaže pozitivistična tendenca v tako imenovanem anketarstvu, v statističnem beleženju nekaterih pojavov, v zbiranju različnih nazorov (tako imenovano javno mnenje), kjer se vse interpretacije zbranega materiala reducirajo na nekaj splošnih ugotovitev: na besedno obrazložitev pomena podatkov, brez njihovega strukturiranja, brez vrednostne lestvice, brez v predhodni teoriji ali hipotezi izraženega namena. Material, ki ga dajejo takšne

raziskave, bi moral v prvi vrsti služiti kot gradivo, ki naj teorijo ali hipotezo verificira ali falsificira. Metode ankete, statistike itd. imajo nedvomno svojo znanstveno vrednost. Ta pa je odvisna predvsem od same uporabe teh metod. Material bi moral biti eksplicitno teoretsko strukturiran.

V vsem tem se kaže značilnost vsakega faktografskega obdelovanja materiala: namreč vrednostna neurejenost podatkov, njihova navidezna enakovrednost, kar ne ustreza resničnemu znanstvenemu razkrivanju. So podatki, ki so zelo pomembni in imajo ključni pomen, in podatki, ki imajo samo ilustrativni pomen. V takšnem pojmovanju znanosti pogrešamo predvsem odgovor na vprašanje, kaj je sploh znanstveno dejstvo. To je lahko samo takšno dejstvo, ki ima kot strukturna prvina povezovalno funkcijo v duhovni podobi kakega odseka raziskovane stvarnosti. Te funkcije pa ne more opravljati vsako dejstvo.

Prav pomanjkanje temeljnega, izdelanega teoretskega izhodišča omogoča vrednostno izenačenje dejstev in odsotnost eksplicitno hipoteznega, teoretskega. Četudi imamo na razpolago še toliko podatkov, pa jih ne znamo razvrstiti, ne znamo urediti po strukturi znanstvene teorije, je ves trud tako rekoč zaman, saj si tako nanizana dejstva lahko razlaga vsakdo po svoje. S tem pa dejstva izgubijo prav to, za kar so deklarirana — namreč svojo objektivnost. Raziskave lahko postanejo izvor manipulacij, ki so v svojem političnem prevodu lahko tudi družbeno nevarne.

Positivizem v obliki pretežno faktografske metodologije ni samemu sebi namen, ampak lahko dobi tudi negativno ideološko funkcijo, ki bi jo lahko na kratko označil kot konformizem, kot pristanek na obstoječo danost, kot ustvarjanje plodnih tal za dogmatizme najrazličnejših vrst. Posebej bi rad poudaril, da pomeni na izobraževalnem področju pozitivistični konformizem vcepljanje nekritičnega duha.

Dolžan sem pojasniti, v kakšnem pomenu mi rabi v tej zvezi termin ideologija. Odgovor na to vprašanje je zapleten, ker je beseda »ideologija« večznačna, saj se je v njenem razvoju nabralo precej različnih pomenskih, pa tudi vrednostnih plasti. Če definiramo ideologijo v skladu z marksistično intencijo kot napačno, iluzorno razredno zavest, si lahko s to definicijo nemara pomagamo pri raziskovanju idejnega življenja, idejne funkcije, ki jo ima kultura (znanost, izobraževanje in umetnost) v klasični razredni družbi. V primeru, ki ga obravnavam, je ideologija mišljena kot zavest neke družbene plasti, ki skuša skriti svoje dejanske cilje za avtoriteto tako imenovanih dejstev in se kaže v kulturi in politiki kot pragmatizem najslabše vrste.

Zelo pomemben psihološki dejavnik te ideologizacije je, da skuša človek svoje ravnanje vedno idejno opravičiti, tj. da skuša prikazati svoje delovanje kot delovanje, ki je v skladu s humanizmom (na socializem se je skliceval npr. tudi Hitler).

Ideologiziranje kake dejavnosti se kaže tudi kot deklarativno dokazovanje naprednosti in upravičenosti lastne dejavnosti. Skriva se za termin »znanstven«. Nemoč razlaganja dejstev in gradnje širše teoretske osnove znanosti, pomanjkanje ustvarjalne smelosti postavljanja hipotez, ki naj bi pojasnile odnose med pojavi, se v pozitivistični ideologiji kaže kot prednost, kot premoč nad teorijo in filozofijo, ki ju proglašajo za spekulacijo in metafiziko. Kaže se kot nenačelen boj proti teoretskim temeljem znanosti sploh, kot samozadovoljnost samih ustvarjalcev, kot nazadnjaška miselnost, ki skuša vsak napredek zavreti ali ga vsaj otežkočiti. Pozitivizem je v tej svoji obliki bistveno konservativen in politično škodljiv pojav. Skriva se za dejstva, vendar ta dejstva niso nič drugega kot ograja, za katero se skriva relativizem in subjektivizem. Ni dejstev brez teoretske strukture, kakor tudi ni teoretske strukture (hipoteze, teze itd.) brez dejstev (ki morajo biti izbrana ustrezno svojemu znanstvenemu namenu). Izkustvena dejstva in teorija nista dve med seboj ločeni področji, ampak se vzajemno prepletata in dialektično izpolnjujeta. Prav prava izbira podatkov in kvantifikacija njihovih odnosov preprečuje spekulativni tip mišljenja v sodobni znanosti. Poudarjamo pa, da podatki sami kot taki ne povedo dosti, čeprav so temelj vsake znanosti. V tem smislu mi torej pomeni ideološka funkcija kake znanosti — ali točneje, ideologizacija kake znanosti, njeno nenačelno upravičevanje, tj. upravičevanje dejanskega stanja in zakrivanje ter prikrivanje lastne ustvarjalne nemoči.

V slovenski kulturni zgodovini je takšen faktografski pozitivizem prvič prodril v literarno zgodovino. Prve vplive opazimo že v začetku tega stoletja, ko je začelo naraščati zanimanje za empirična dejstva tudi v humanističnih znanostih. Zlasti v prvi polovici tega stoletja je pozitivizem spodbudil temeljito raziskovanje slovenske književne dediščine. To raziskovanje je bilo usmerjeno pretežno faktografsko, pri čemer so bile estetsko kritične ambicije potisnjene vstran. Tako so nastala sicer tudi dela, ki vsebujejo izredno veliko dragocenih podatkov, ki pa kljub vsemu pomenijo šele »pred-dverje znanosti«. Čeprav je sčasoma nastalo različno strujanje v sami literarni zgodovini, je čutiti pri vseh teh prizadevanjih (ki danes včasih res ne znajo ločiti estetski fenomen od neestetskega), osnovno pomanjkanje, (ki ni samo pomanjkljivost literarne zgodovine) izgradnje marksistične estetske teorije, tj. tiste teorije, ki bi znala strukturirano povezati in razložiti estetske fenomene slovenske umetnosti (od literature pa do glasbe).

Nekaj podobnega se je zgodilo tudi na področju sociologije. Vemo, da je sociologija pri nas sorazmerno mlada znanost, da se je začela institucionalno razvijati šele po drugi svetovni vojni, čeprav sega zanimanje za sociologijo precej nazaj, in da se je v tem času vpliv marksistične filozofije, marksističnega družboslovja začel manjšati in izginjati. Vzroki tega upadanja so v svoječasni dogmatizaciji marksistične filozofske in sociološke misli, v prisvajanju oko-

relega pojmovnega sociološkega aparata. Ta je bil sicer ploden sredi 19. stoletja, danes pa ni več sposoben izražati procesov sodobne družbe, ker se je ta v več kot enem stoletju precej spremenila. Dejansko se v teh letih v marksistični sociologiji ni pojavila neka celovita teorija, ki bi na osnovi marksističnih izhodišč razvila teoretsko razlago sodobne industrijske družbe in v skladu s tem tudi svoj pojmovni aparat, ki bi bolj ustrezno izražal same težnje znanstvenega raziskovanja. Nemara je globlji vzrok pretežno empiristično-pozitivistične usmerjene sociologije v slovenskem prostoru (verjetno velja to za ves jugoslovanski prostor) tudi v tem, da je starejša marksistična sociologija raziskovala predvsem pogoje *labilnosti* političnega sistema. Ko pa se je socializem utrdil kot državna tvorba, je prišlo do temeljne spremembe v usmeritvi socioloških raziskovanj. Prevladalo je raziskovanje pogojev *stabilnosti* politično-družbenega sistema. Podedovani pojmovni in metodološki aparat pa za takšno delo ni bil več najbolj primeren. Zato so se morali sociologi pri nas obrniti tja, kjer je že obstajala tradicija takšnega raziskovanja: v del sociologije v zahodni Evropi in Ameriki.

Ideologija takšne usmeritve se kaže tako v *pozitivističnem konformizmu* (tj. v pristajanju na pozitivnost danega), česar posledica je tudi predimenzioniranje nekaterih raziskovalnih socioloških metod (npr. t.i. manija anketiranja), ki zabrisuje osnovno teoretsko koncepcijo. Iz te namreč izhaja kriterij in strukturiranost izbranih »dejev«.

Tudi na področju izobraževanja lahko opazimo podoben položaj. Ta pa je toliko bolj boleč, ker je od izobraževalnega profila odvisna splošna kulturna rast slovenskega naroda. Kot sem že omenil, se je tudi tukaj vrednostni pomen podatkov in smisla pouka zreduciral na pozitivno znanje podatkov v škodo samega razumevanja in v škodo teoretske izobrazbe. Od tod pomanjkljiva širša razgledanost, ki povzroča težave tudi na političnem in posredno tudi na gospodarskem področju. Vzroki tega stanja so po vsej verjetnosti analogni tistim, ki sem jih bil navedel pri literarni zgodovini in sociologiji. Tem se pridružujejo še drugi elementi, ki so v zvezi z omenjenim vzrokom: pritisk v smer poudarjanja pomembnosti naravoslovnih predmetov na škodo humanističnih in »objektivistični« način poučevanja, ki se skrbno izogiba vsem tistim točkam, kjer bi mogel nastopiti dvom in se razviti kritični čut ter kritična misel. To je dejansko učinek stalinistične napake, ki je postavljala znanost na isto raven z religijo ob predpostavki, da bo znanost docela izpodrinila religijo. To pa se seveda iz dovolj znanih razlogov (pomanjkanje vzgoje kritičnega mišljenja) ni moglo in se tudi ni zgodilo. Dokazi menda niso potrebni, saj vemo, kakšno je stanje pouka filozofije in sociologije na srednjih šolah, da o težavah z uvajanjem etike sploh ne govorimo.

Današnja raven poučevanja ne omogoča vzgajanja kritičnosti mišljenja niti na humanističnem niti na naravoslovnem področju,

ker je snov večinoma prikazana kot dokončna in zunaj vsakega dvoma.

Positivizem v slovenski družbeni znanosti in v praktičnem pedagoškem delu lahko pojmuje kot ideološki izraz tistih družbenih plasti, ki jim je šlo predvsem za *stabilnost* in institucionalno trdnost obstoječega družbenopolitičnega sistema. Tako je bil sprožen avtomatizem, katerega rezultat je danes diagnoza teoretskega in kulturnega vakuumu.

Paradoks slovenskega pozitivizma v takšni obliki, kot sem ga skušal skopo zarisati, je v tem, da slovenska družba kot nacionalno občestvo in soustvarjalni del samoupravnega jugoslovanskega socializma ni sposobna teoretsko pojasniti svoje edinstvenosti in svoje vloge v evropskem in svetovnem socialističnem gibanju. Slovenska družba bi se torej morala truditi za prevrednotenje in filozofsko somišljenje teoretskih premic na navedenih področjih. S pozicije takšnih del bi bilo mogoče lažje voditi politiko znanosti kot tudi celotne slovenske kulture, saj bi tudi praksa omogočila revizijo in napredovanje samih teoretskih zamisli.

Positivizem, ki je predviden na načrtanem področju, pa ni omejen samo na del kulture. Njegovo žarišče je v vsakdanjem političnem vplivanju, v samem političnem vodenju družbenih in gospodarskih gibanj. Očiten je v zelo razvidni neskladnosti med idejnimi tezami, ki jih beremo ali poslušamo v uradnih dokumentih z različnih kongresov, in med dejanskim stanjem.

Idejna izhodišča o kulturi, o samoupravljanju, o ekonomskem razvoju itd. so tako splošna in zato tudi prazna, da onemogočajo programirano akcijo, onemogočajo tok akcijskega programa, ki bi stanje korenito spremenil. Nemoč takšnega dejanja je v neposrednem sorodstvu z idejnim siromaštvom slovenske verzije pozitivizma in pragmatizma v skoraj vsem območju naše slovenske družbenokulturne misli in dejavnosti.

P.S. Pričujoči prispevek je redigiran na temelju polemike, ki jo je sprožil na bohinjskem posvetovanju o ideologiji v dneh 24. in 25. marca 1970. leta.

Politična ideologija

(Poskus skice)

Redke so besede, ki bi bile nosilke toliko pomenov, kot je to ravno ideologija. Številnost pomenov je rezultat na eni strani različnih funkcij, ki jih je ideologija (kot realna družbena funkcija) opravljala in ki so bile zato tudi (ne)ustrezno pomensko fiksirane, na drugi strani pa različnih pojmovanj njene vloge v današnjih družbenih sistemih. Zaradi številnosti, različnosti in celo nasprotnosti pomenov je želja po pomenskem poenotenju uporabe besede ideologija razumljiva, čeprav po mojem mnenju neizvedljiva; kajti enopomenskost ideologije bi pomenila ali spoznano dejstvo, da ideologija neki družbi ni več potrebna, da je torej nefunkcionalna, da je zgodovinski relik, ali pa zgolj nov način ideološkega univerzalizma. Prvo danes še ni možno, drugo pa je ravno danes aktualno, tj. deluje tudi v današnjih razmerah. Predpostavka vsake ideologije je razcepljenost družbe na več družbenih skupin (razredov), ki so v medsebojnih odnosih nasprotovanja. Če nam gre za jasnost pojma ideologija, ga je treba definirati. Definicija ne bi smela biti zgolj jezikovna regulacija, samovoljna določitev nekega besednega pomena, ampak bi morala izražati kakovost tega, kar naj bi beseda označevala, ne pa, kaj si nekdo z ideologijo (svojevoljno) predstavlja. Semantični poskusi opredelitve ideologije se vsi stekajo v nominalne definicije, ki kot gole fiksacije pomenov besed ne povedo nič ali le malo o lastnostih tega, kar je z imenom označeno. Realne definicije predpostavljajo analizo predmeta samega (in ne samo besede). Toda čim kompleksnejši je predmet analize, toliko težje ga je opredeliti s takšno definicijo, ki izraža »bistvo« predmeta. Vendar nam tudi tak prijem ne pomaga dosti, ker ostane nerešeno vprašanje, kaj pa je predmet analize. Zakaj je ravno ta pojav predmet analize, ki hoče odgovoriti na vprašanje, kaj je ideologija. Tu nam veliko ne pomaga niti jezikovno-analitični prijem, ki izhaja iz vsakdanje pomenske uporabe besed zaradi že omenjene številnosti pomenov, niti etimološki, ker je ideologija umetna beseda-sestavljanka. Dovolj ploden se mi zdi prijem, ki ne abstrahira od stvarne zgodovine realitet, ki jih pojmi označujejo, ki torej upošteva, kakšne izkušnje so bile pojmovno zgoščene in katere pojave so ljudje poskušali s temi pojmi razložiti. Le zgodovinska analiza realitet in njihovih poj-

mov obenem nam lahko posreduje pravo vsebino predmeta, izraženo s pojmom.

Zgodovinski pregled nam pokaže, da je bila ideologija sprva (čeprav ne s tem imenom, ker takrat še ni obstajal) situirana v sklop zmotnega mišljenja kot subjektivno maličenje čistega razumskega spoznavanja. F. Bacon je s svojim naukom o idolih (danes govorimo o idolatriji) zmotnost mišljenja postavil kot funkcijo njegove družbene določenosti. Z razsvetljenstvom in njegovo kritiko fevdalnega reda se prvič postavi vprašanje o socialni funkciji določenih mnenj in predstavnih kompleksov, ki se v dotedanjem izključno filozofskem in naravoznanstvenem načinu obravnavanja mišljenja ni odražala. Razsvetljenstvo s svojo psihološko teorijo interesov, ki neposredno vplivajo na različnost mišljenja s tem, da ga maličijo, zavrne Baconovo spontanost zmote in jo zamenja z naklepnostjo. Prav tako pa zavrne teološko načelnost zmote, ker je za razsvetljence nesprejemljiva, saj zaupajo resničnostni moči človeškega uma. V to fazo razvoja ideologije spada tudi šola ideologov (ti so tudi skovali besedo ideologija), ki je reducirala vse predstave in ideje na znansveno ugotovljive občutke (zato tudi ideologija sprva pomeni znanost o občutkih, zaznavah). Interese, ki zvajajo mišljenje, imenujejo razsvetljenci predsodke. Za »zrelo« obdobje v razvoju pojmovanja ideologije je značilna družbeno strukturalna objektivizacija ideološkega fenomena, ki preseže zgolj subjektivno in interesno-psihološko raven lotevanja ideologije. Ideologija tu ni več pojmovana niti kot »idolo-logija« niti kot »predsodko-logija«, ampak kot objektivni, družbeno pogojen fenomen, kot »družbeno nujni videz«. Tako pojmuje ideologijo Marx, ki v blagovnem fetišizmu in odtujenosti in postvarelosti zavesti vidi ideološke oblike reprodukcije kapitalističnega sistema. Zahtevo racionalistov: spremenite zavest, če hočete spremeniti svet, Marx preobrne v zahtevo po takem revolucioniranju sveta, v katerem se odpravi odtujenost, napačnost zavesti in vzpostavi enotnost zavesti in dejanskosti. Za dvajseto stoletje je značilno ponovno subjektiviranje in repsihologiziranje ideologije ter akademsko institucionaliziranje njenega preučevanja v tako imenovani sociologiji znanja. Posledica tega je opustitev njene kritične intence in njeno domesticiranje kot vrednostno neopredeljenega (nevtralnega) instrumenta sociološkega raziskovanja. Naj gre za Mannheimov panideologizem ali pa za gnoseološki skepticizem, vedno gre za regresijo pojmovanja ideologije na predmarksistično stopnjo interesne psihologije in metafizične antropologije. Ta regresija ideološkega je bila v radikalni obliki predstavljena celo kot konec, zaton ideologije sploh. Kot vsaka ideologija vsebuje tudi ta o koncu ideologije kanec resnice. Očitno dejstvo je, da se politične stranke na Zahodu (kjer se je ta teza tudi pojavila) vse bolj odpovedujejo stari, že v 19. stoletju izoblikovanim pogledom na svet in se vse bolj posvečajo »čistemu pragmatizmu moči«. Če so ideologije kot syetovni nazori pomenile »racionalizacijo« družbe kot celote in še ko-

zmosa zraven, pa takih ideologij danes ni več oziroma »odmirajo«. Ideološkost teze o koncu ideologije je ravno v tem, da zaton ideologije, ki dejansko pomeni regresijo zavesti na primitivnejšo stopnjo osveščenosti, razglaša za napredek zavesti. Toda ker vsaka opravlja neko stvarno funkcijo v družbenem sistemu, se tudi, če sprejmemo tezo o koncu ideologij, postavi vprašanje, kaj je stopilo na izpraznjeno mesto ideologije, kaj opravlja funkcijo integratorja in upravičevalca družbenega sistema. Zdi se mi, da je še najbolj sprejemljiv odgovor Marcuseja, ki v znanosti in tehniki vidi novo ideologijo. Znanost in tehnika postaneta ideologija v takšnih družbenih strukturah, ki jim je zaradi njihovega alienacijskega značaja upravičevalna funkcija tehnike in znanosti potrebna.

Ta bežni pregled pojmovanj nam pokaže, da se pojmovanja ideologije iz preteklosti in sedanjosti razlikujejo od običajne uporabe te besede v okviru ZK, ko govorimo npr. o socialistični ideologiji, o poboljšanju in celo revalorizaciji ideološkega dela, o idejni (ideološki) zmedi, o odnosu med revolucionarno teorijo in revolucionarnim gibanjem in podobno. Lahko bi rekli, da pojem ideologije uporabljamo v funkcionalnem pomenu. Ideologijo razumemo predvsem kot politično zavest skupine ljudi, združenih v politični organizaciji. Ta premik v pojmovanju ideologije od kritičnega k funkcionalnemu opazimo tudi pri klasikih marksizma. Če je za Marxa in Engelsa ideologija družbeno nujni videz kapitalistične družbe v obliki fetišizirane in odtujene zavesti, je ideologija za Lenina in Gramscija predvsem politična zavest avantgarde delavskega razreda. To seveda ne pomeni, da Lenin in Gramsci zavračata Marxovo pojmovanje ideologije, ampak samo to, da uporabljata eno besedo za označevanje več različnih »stvari«. V tem sestavku uporabljam ideologijo v smislu politične zavesti samo zato, ker je to aktualna uporaba te besede v ZK, sicer pa menim, da bi bilo primerneje govoriti o politični zavesti in ohraniti ideologiji njen kritični pomen.

Nujnost vsake skupine, politične pa še posebej, je, da ima vsaj do neke mere razvito zavest o svojem položaju v družbenem sistemu in celi mreži odnosov, prek katerih je včlenjena v ta sistem (ali izključena iz njega), o razmerju moči v družbi, o pogojih in sredstvih realizacije svojih teženj, o strukturiranosti družbe, njenih zakonitostih (tendencah gibanja) ipd. Ta zavest nikakor ne more nastati le kot rezultat spontanega gibanja, gibanja zavesti, ampak samo kot (bolj ali manj) organiziran proces osveščanja, zavedanja. V procesu zavedanja se objektivno obstoječa družbena skupina, temelječa na posebno, določeno organizirani družbeni delitvi dela, zaveda svoje objektivnosti, posebnosti in različnosti ter prehaja iz stanja »na sebi« v stanje »za sebe«. Za sebe obstoji, ko ima do te mere razvito zavest, da se lahko organizira kot politična skupina, ki je sposobna na politični ravni samostojno postavljati svoje zahteve ali si celo pridobiti oblast. V okviru delavskega razreda je proces osveščanja organiziran v obliki politične organizacije — partije. Zato lahko o

politični ideologiji govorimo kot o relativno organizirani kolektivni zavesti, ali pravilneje — o relativno organiziranem procesu kolektivnega zavedanja. Da bi lahko organizirali proces političnega zavedanja, je treba poznati strukturo zavesti. Zvest bi lahko operacionalno opredelili kot kompleksno moč, zmogljivost, ki je sestavljena iz tehle elementov (glej Slavko Podmenik: Teze za opredelitev in operacionalizacijo »idejnosti« — v tipkopisu):

- a) vseh vrst čutnega in miselnega spoznavanja,
- b) fantazijskega in intuitivnega dojemanja splošnih zvez odvisnosti, pogojenosti,
- c) invencije (odkrivanja) in ocenjevanja možnih rešitev,
- d) ob vlogi intencije kot usmerjenosti samih spoznavnih procesov k učinkovanju (reagiraju) na objekte,
- e) usmerjalne vloge hotenj, volje (odločanje na osnovi izbire racionalnih, funkcionalnih in smotrnih rešitev in vztrajanja pri zahtevnih, posrednih aktivnostih), in
- f) spodbujevalne vloge motivov.

V vsaki vrsti zavesti so prisotni vsi ti elementi. Toda relativne teže posameznih elementov so v celotnem »sistemu« zavesti glede na vrsto zavesti različne. Organizirati proces zavedanja nikakor ne more pomeniti ustvarjanja elementov zavesti. Gre samo za to, da se procesi, ki sicer stihijsko potekajo, »institucionalizirajo« do te mere, da je možno nanje vsaj deloma vplivati, zato da ne bi prišlo do pretiranega poudarjanja, razvoja samo enega ali drugega elementa zavesti.

II

V strukturi politične ideologije (zavesti) so posebno pomembni tile elementi, ki predstavljajo kombinacije prej omenjenih elementov zavesti:

① Vrednote, ki rabijo za izhodišče pri ocenjevanju družbenih pojavov, ravnanj, obnašanj ipd. Vrednote so rezultat kombiniranega dojemanja razmerij med cilji (predmeti), sredstvi in motivi politične dejavnosti. Vrednote kažejo, kakšen pomen imajo določeni cilji in sredstva za določene motive. Kažejo, kakšen je npr. odnos med samoupravnim socializmom kot ciljem, centraliziranim upravljanjem presežnega dela kot sredstva in motivi članov ZK. To trodelno razmerje se lahko reducira zgolj na dvodelno, ko npr. sredstva prevzamejo vlogo ciljev. Takšna redukcija pelje v deformacijo, ki jo imenujemo instrumentalizacijo ciljev in finalizacijo sredstev. Zgodovina delavskega gibanja kaže tudi na take deformacije. Izpustitev sredstev iz razmerja pa ponavadi pelje v nerealno (ne dovolj objektivno) dojemanje ciljev, kar ima za posledico utopičnost na ideološki ravni in fatalizem ali radikalizem v politični praksi. Vrednote so po svoji

formalni strukturi kombinacije intencionalnosti, voljnosti in motiviranosti.

2. Druga sestavina ideologije so spoznanja (različne vrste in ravni spoznanj) o družbi, o njeni strukturi, o zakonitostih njenega razvoja itd. To je racionalni element ideologije, ki omogoča razlago družbenih procesov, in s tem usmerjajo človeško delovanje. Toda pri tem je treba upoštevati, da človeško delovanje nikoli ni usmerjeno zgolj z vlogo objekta (spoznanja objekta). Sámo spoznanje se mora spojiti z motivi spoznavajočega subjekta, biti pogojeno z določenimi razmerami in sredstvi za učinkovanje ter usmerjano z vrednotami, da bi lahko iz kontemplacije nastala akcija. Neobjektivnost spoznanja lahko ob že omenjenih drugih pogojih pripelje do zane-marjanja objektivne strukturiranosti družbe, kar ima za posledico voluntarizem v politični aktivnosti.

3. Tretja sestavina ideologije so ugotovitve, ki opredeljujejo pogoje in načine realizacije sprejetih temeljnih vrednot. Tu gre za opredeljevanje celote zadosti pomembnih pogojev za ustrezno realizacijo vrednot ob upoštevanju posebnih vlog aktivnih in pasivnih pogojev. To je tista sestavina ideologije, ki opravlja posredovalno vlogo med spoznanjem in vrednotami na eni strani in praktično zavestjo na drugi strani. Z vidika organiziranja aktivnosti je to strategija, ki na temelju spoznanj in vrednot opravlja analizo situacije glede na funkcionalnost, smiselnost in učinkovitost akcije. Glede funkcionalnosti: z upoštevanjem določenih sestavin in razmerij v samih ciljnih (predmetih) akcije. Glede učinkovitosti: z določanjem sredstev, oblik in metod organiziranja za praktično učinkovanje. Glede smiselnosti: z določanjem razmerja o pomembnosti določene akcije za celotno ideologijo.

4. Četrta plast ideologije so norme dejavnosti, ki predstavljajo smernice za delovanje, s tem da določajo vsebino delovanja, politično »tehnologijo« in kontrolo dejavnosti. Smernice (norme) so tisti element ideologije, v katerem misel prerašča v delovanje.

Glavni (vendar ne edini) elementi politične ideologije so torej: vrednostni, spoznavni, strateški in normativni. Od ustreznega razmerja med temi elementi je odvisna tako funkcionalnost kot smotrnost, učinkovitost kot racionalnost in smiselnost politične akcije. Na temelju tako orisane notranje strukture vsake ideologije izhaja določeno razumevanje funkcij ideologije za kolektivno politično delovanje.

III

Funkcije, ki jih opravlja ideologija, bi lahko razčlenili na tele, med seboj prepletajoče se funkcije:

1) Formativno (oblikovalno) — dejstvo je, da je za nastanek organizirane politične skupine ideologija *conditio sine qua non*. Seveda ne v tem smislu, da bi bila eksistenca ideologije tudi časovno

prvi pogoj za nastanek politične skupine. Prvi pogoj za nastanek skupine so različni interesi v družbi, funkcija ideologije je, da v spopadu različnih interesov deluje unifikacijsko (poenotujoče), s tem da oblikuje določeno, dovolj množično enotnost interesne usmerjenosti cele množice individualnih in skupinskih interesov. To poenotenje poteka kot organizacijska integracija interesov okrog temeljnih spoznanj in vrednot, ki so se vsaj delno že izoblikovale med spopadom interesov. Proces redukcije različnih interesov na nekaj temeljnih vrednot ima za posledico večjo *homogenost* skupine. Večja homogenost skupine pa povzroča večjo stabilnost in kohezivnost skupine. Na tej osnovi potem nastane občutek pripadnosti skupini pri posamezniku in občutek skupnosti pri skupini. Unifikacijska funkcija ideologije je ena njenih najpomembnejših funkcij, ker omogoča prehod od individualnega, posameznega k posebnemu, kolektivnemu, in je zato predpostavka za potekanje vseh drugih funkcij.

② Druga funkcija ideologije je organizatorična. Doseženo enotnost je treba funkcionalno razčleniti glede na razmerje med strukturo ideologije in družbenopolitičnim sistemom, v katerem politična organizacija deluje. Organizacija pomeni sistemsko urejen način komuniciranja med člani, ki določa način oblikovanja politične zavesti članstva in tip dejavnosti članstva.

③ Tretja funkcija ideologije je funkcija, ki vpliva na kontinuiteto politične skupine. Ideologija daje skupini simbole in vrednote kot objektivirane izkušnje iz preteklosti, ki omogočajo vztrajanje in nadaljevanje dejavnosti tudi v težavnih razmerah. S tem ideologija opravlja funkcijo spomina skupine. Kolektivno simbolno izražanje tudi omogoča *vidnost* skupine. Tako ideologija prispeva k trajnosti skupine.

④ Četrta funkcija je vrednostna. Ideologija omogoča s formuliranjem in razvrščanjem vrednot lažje orientiranje članstva politične organizacije, čigar zavest je zaradi stihijskega in organiziranega delovanja drugih vrednostnih sklopov stalno pod pritiskom. Vrednostna funkcija ideologije je tudi v tem, da omogoča identifikacijo članstva s skupino, s čimer tudi povečuje njeno kohezivnost.

⑤ Ideologija z oblikovanjem spoznavnih in vrednostnih modelov omogoča stalno reduciranje kompleksnih družbenih procesov na dovolj zanesljive skupne imenovalce, ki omogočajo tudi dovolj enotne modele obnašanja v akciji. Kadar se ti spoznavni, vrednostni in akcijski modeli stabilizirajo kot *navade*, lahko ideologija opravlja tudi dogmatično funkcijo perpetuiranja uporabe teh modelov, čeprav se je situacija, katere idejni izraz so ti modeli bili, že zdavnaj spremenila.

6. Šesta funkcija ideologije je programsko-akcijska; v njej se zavestno programira delovanje, določa njegove konkretne cilje, sredstva in metode. Ta funkcija ideologije je zelo odvisna od tipa politične organizacije, to je od njene politične usmerjenosti in od značaja političnega sistema.

Z doslednim organiziranjem teh (in še drugih) funkcij ideologije lahko prispevamo k bolj celostnemu oblikovanju politične zavesti.

LITERATURA:

Das Argument 50: Kritik der bürgerlichen Sozialwissenschaften, Berlin 69.

Th. Geiger: Ideologie und Wahrheit, Stuttgart-Wien 1953.

K. Lenk (ur.): Ideologie, Neuwied und Berlin 1967.

E. Topitsch: Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft, Neuwied 1961.

J. J. Wiatr: Czy zmierzch ery ideologii?, Warszawa 1966.

Ivo Tavčar

Ob stalinistični izkušnji

Razprave o ideologiji in ideološki akciji sprejema naša javnost pogosto z mešanimi občutki; sprašuje se, kaj tiči za njimi, in boji se, da bi politika spet manipulirala z njeno zavestjo. In res — politika je postala, kakor pravi Karel Kosik, skoraj usoda za sodobno človeštvo. Vsakdo, ki je soočen z njo, daje v nekem smislu račun o lastni eksistenci. Zato se mi zdi primerno, da bi se zadržal nekoliko ob tem vprašanju.

Znano je, da je značilnost dosedanjega zgodovinskega toka tudi v tem, da se politika pojavlja kot posebna družbena dejavnost, izhajajoč iz družbene delitve dela, in le v redkih revolucionarnih trenutkih se oblikuje enotnost med politiko in družbo. To bo tudi vse dotlej, dokler ne bo človeško delo, kot nuja za človekov obstoj, nadomeščeno z delom očlovečenih naravnih sil. Za trajno enotnost političnega in družbenega življenja, za rešitev konflikta med človekom in državljanom, je potrebno, po Marxu, tako razviti proizvodnost dela pod nadzorom združenih delavcev, da bi lahko zadovoljili realne potrebe vseh, ob minimalni porabi človeške sile in maksimalnem prostem času za delavce.

Vse dosedanje revolucije so zato imele svoje zgodovinske meje, dane s stopnjo razvoja dela in človeka. Enotnost politike in družbe, izjemno dosežena v revoluciji, se je po vsaki revoluciji spremenila v nasprotje in znova se je družba razklala na proizvajalce in upravljavce. Zaradi tega je očitno, da lahko presežemo dosedanje družbeno delitev dela ter ločenost politike in dela samo v daljšem zgodovinskem procesu.

Glede na to se samo po sebi zastavlja vprašanje, ali so socialistične revolucije zmogle preseči ta zgodovinski okvir. Nedvomno

ostaja vprašanje, kolikšne so materialne in duhovne možnosti združenih delavcev, da se posvetijo javnim zadevam, vsak posamično in vsi skupaj — tudi za socialistične revolucije odprto. Komunistični ideal, da bi bil človek socializiran, družba pa humanizirana, še ni uresničen, izkušnje stalinizma pa se nam zde celo porog temu idealu.

Vsestranska kritična analiza stalinizma je danes pogoj za vsako revolucionarno gibanje, če hoče biti na ravni sodobnih družbenih zahtev. Zato si bom dovolil, da se bom tu nekoliko zaustavil ob njem, ne da bi hotel kaj novega prispevati k njegovemu razkritju; gre le zato, da se zavemo, ko že razpravljamo o ideologiji, teoretični misli in ideološki akciji, sredi kakšnih nevarnosti se tudi sami gibljemo, kajti stalinizem izraža tudi krizo evropske — in ne samo evropske — družbe ter družbene misli.

S stalinizmom je namreč dobila politična odtujitev družbe in človeka skrajne razsežnosti, v družbeni zavesti pa je bila z marksistično terminologijo izvedena ena največjih mistifikacij sodobne zgodovine. Politika, čeprav še vedno posebna politična dejavnost, se je v pooktobrski družbi mistično poistovetila z družbo, dobila absolutno moč — spričo vzpostavitve državne lastnine, postala univerzalna in pravzaprav konstituirala družbo.

Spričo takšnega političnega absolutizma, ki se udejanja z absolutno organizacijo družbe, se je moral stalinizem izoblikovati tudi v ideološki absolutizmu, ki je segel v vse celice družbe, tja do človekove intime. Ideologija tu ni rasla v svobodni interakciji individualnih zavesti, na temelju skupnih družbenih spoznanj in kot rezultanta skupnih interesov. Družbena zavest je bila indoktrinirana in manipulirana z obsežno ideološko proizvodnjo. Ideologija je bila monopolizirana in podvržena vsakokratnim političnim taktičnim spremembam.

Ker je bilo obče absolutizirano, je ideologija nujno zanikala posebno in posamično, vztrajajoč na popolnem ideološkem monolitizmu. Za stalinizem je bila namreč družba nedeljiva in neprotislovna celota, katere enotnost zahteva popolno podrejanje delov celoti. Zaradi tega je bil sovražno razpoložen do vsakršnega individualizma in sleherno težnjo po osebnih svoboščinah je razlagal kot upor zoper družbo.

Napredek družbe je pojmoval le kot postopno prilagajanje zunanjim pogojem in kot nepretrgano spreminjanje njene organizacije. Zanj notranja protislovnost razvoja ni obstajala.

Spričo tega se je družba izoblikovala v poseben politični hierarhični red, ki je imel tudi ustrezne posledice v ideološki sferi; hierarhija v politiki je pogajala tudi hierarhijo v znanju, ki je nehalo biti nekaj racionalnega, ampak je postalo neka vrsta posvečenosti. To znanje je bil nekaj birokratski misterij; vanj je bilo treba verovati, ne pa zahtevati dokazov. Z njim se je razvila tudi posebna logika obnašanja, ki je temeljila na posvečeni obveščenosti, prišepetavanju, prisluskovanju in spletkarstvu. Hierarhija znanja, ki se je pričenjala pri »modrem« vodstvu in šla navzdol, je onemogočala sleherno pravo

kritiko in boj mnenj. Za hierarhijo pač ni bilo važno, ali kdo misli prav ali ne, ampak ali misli njej v prid — oziroma, čigav človek je kdo.

Odtod je izviralo tudi popolno podcenjevanje javnega mnenja, ki je bilo brez vpliva, pač pa je bilo predmet politične uravnave in obdelave. Za stalinsko ideologijo so bila javna občila le posrednik med hierarhijo in ljudskimi množicami. Odprte in razumske kritike slabosti in napak ni bilo; le-te so se vedno razlagale bodisi s spremembo okoliščin ali pa kot sovražna dejavnost. Zaradi tega tudi ni naključje, da je bila vsaka samostojna misel sumljiva in da je bil stalinizem v nenehnem sporu z inteligenco.

Glede na to tudi ni naključje, da se družbene vede pod stalinizmom niso mogle razviti in da so se spreminjale v sredstvo ideološke indoktrinacije množic. Vse, kar je zadevalo medčloveške odnose in probleme osebnosti, je bilo označeno za buržoazni subjektivizem, v skladu s sistemom dogmatskih reakcij, ki jih je večje injicirala politična hierarhija. Odtod tudi zastoj na področju filozofije, psihologije, sociologije in drugih vej humanistike, kajti za stalinizem je ravno značilno, da je zavrgel humanistično bistvo marksizma. Kot vse birokratske in tehnokratske ideologije je narodni, državni ali organizacijski celoti podrejal vsakršno osebno ali skupinsko težnjo, pojmujoč kot totaliteto samo družbo, ne pa tudi človeka.

Vse to je pač znano, toda če sem to znova povedal, sem zaradi tega, ker stalinizem še ni mrtev, saj ni vezan niti na obdobje niti na deželo Stalina, pa tudi zaradi tega, ker tudi naš porevolucijski razvoj ni mogel preseči — in tudi še zdaj ne more — vseh zgodovinskih omejitev; ker je bila tudi pri nas v preteklosti politika univerzalna; ker se tudi še pri nas politika ne more poenotiti z družbo, čeprav naše odprtje v samoupravljanje kaže, da je to zgodovinsko že realna perspektiva. Zaradi tega smo tudi mi zaznamovali v preteklosti pojavne oblike politične družbe, dasiravno ne v skrajnostih, in zaradi tega so tudi v naši družbeni zavesti usedline preteklega, kar je resna ovira za nadaljnje samoupravne procese, pojmovane kot kontinuirana revolucija. Ker se revolucionarnost nekega gibanja meri prav po nenehni kritičnosti do samega sebe, je nujno, da tudi demistificiramo svojo zavest o svoji preteklosti.

Poleg tega se mi zdi pomembno, da razpravljamo o ideologiji in ideološki akciji tudi z naslednjega vidika. Težnja po racionalni organizaciji družbe, ki jo je v sodobnem svetu čedalje bolj čutiti, težnja po akciji, ki naj spremeni svet — in ki je vsebovana tudi v marksizmu kot racionalnem aktivizmu — se lahko zelo hitro sprevrže v cilj za sebe, kot se je to zgodilo v stalinizmu. Pogosto se ne sprašujemo več, kakšne vrednote se s to ali ono organizacijo ustvarjajo in kakšne potrebe človeka z njo uresničujemo. V dobi, ko nastopa znanstveno-tehnološka revolucija in z njo potreba po velikih in vse večjih organizacijah, pa je nevarnost, da izgubi organizacija svoj človeški smisel, še tembolj mogoča, čeprav hkrati prav tehnološka revolucija

odpira stvarne možnosti, da bi bil presežen dosedanji zgodovinski okvir družbene delitve dela.

Prav v tem smislu smo zdaj na pomembni prelomnici in prav v tem smislu je nujna tudi naša ideološka preosnova, katere temelj mora biti prav socialistični humanizem. Le tako bomo lahko presegli ideologizacijo kakor dezideologizacijo, dve strani iste negativne pozitivistične težnje, ki postaja prevladujoča ideologija etatističnih struktur, tako na Vzhodu kot na Zahodu.

Vloga napredne ideologije je, da sugerira določeno vizijo sveta in da motivira ljudi, da ravnodušnost javnosti spreminja v angažiranost pri javnih problemih, da mišljenje ljudi napravi racionalnejše, da bi se ljudje usmerjali v skladu s svojimi bistvenimi interesi in da bi glede na stvarno situacijo bolj ustrezno delovali.

Zahteva po vse večji uporabi znanosti, po večji učinkovitosti in funkcionalnosti družbe je nedvomno izraz in potreba časa. Za pozitivizem pa je značilna težnja, da iz znanosti izključuje vse vrednostne sodbe kot iracionalne. S tem pa so tudi vprašanja in cilji človeške dejavnosti preneseni v sfere iracionalnega. Racionalno se reducira na racionalnost sredstev, na tehnično učinkovitost. Funkcija znanosti pa ni samo, da opisuje in pojasnjuje zgodovinske situacije, ampak da jih tudi ocenjuje in pokaže, kako jih je mogoče preseči.

Marxovo pojmovanje racionalnosti vsebuje namreč tako faktično kakor vrednostno, tako znanje kakor ideal. V nasprotju s pozitivizmom ima Marx pred očmi celovito kritično teoretsko znanje. Toda Marxov humanistični ideal ni idealistična aksiologija. Vrednote, ki jih ta ideal vsebuje, niso nadstvarne in zunaj zgodovine, temveč ustrezajo resničnim človeškim potrebam v sedanjem obdobju, ko je osvoboditev dela postala zgodovinsko mogoča. Marxova humanistična vizija tudi ni preprosto ekstrapolacija nekega neogibnega zgodovinskega toka. Zgodovinska nujnost namreč ni linearna in fatalistična. Nujnost konstituirajo navzkrižne in nasprotno tendence, ki odpirajo več možnosti, od človeške dejavnosti pa je odvisno, katera od možnosti bo realizirana.

Ko danes razpravljamo o ideologiji, nam je torej pred očmi, kako zagotoviti našemu razvoju v prihodnje tisto *differentio specifico*, po kateri se bo naš razvoj razlikoval od drugih kot socialističen; ne gre potemtakem za to, kako doseči ali preseči najbolj razvite kapitalistične države, kot to razglašajo za cilj v Sovjetski zvezi, pač pa za to, kako razviti takšne družbene odnose in vzpostaviti tak status človeka, da bo to najbolj ustrezalo njegovim človeškim potrebam — glede na dane zgodovinske možnosti. To bi moralo biti merilo naše kritičnosti do naše prakse.

Razprava za okroglo mizo

J. GORIČAR: Namenil sem se govoriti o problemu, ki ga gradivo ne omenja, pa je vendar v posredni zvezi s temo tega posvetovanja. V mislih imam konflikte kot gibal družbenega spreminjanja, problem tedaj, ki ga marksistična družbena misel — zlasti v socialističnih deželah — bolj ali manj zanemarja. Vnaprej poudarjam, da je poglobitveno gibal tega spreminjanja razredni boj. Od časov klasikov marksizma pa se je tukaj vendarle marsikaj spremenilo, in sicer tako na področju prakse razrednega boja samega kakor tudi na področju teorije.

V kapitalizmu so razredni boj institucionalizirali; vtisnili so ga v kalupe nekakšnih »pravil igre«, ki se jih večinoma drže tako delavci oziroma njihovi predstavniki kakor tudi delodajalci. Prav gotovo je v tej okoliščini vsaj delen vzrok za tako imenovano revolucionarno pasivizacijo delavskega razreda, ki jo zadnji čas ugotavljajo tudi nekateri marksistični pisci in ki se kaže med drugim v tem, da se je na primer delavski razred Francije le obotavljaje odzival klicu na neinstitucionalizirani, revolucionarni boj zoper etablirane strukture, ki ga je bila maja 1968 naslavljal nanj revoltirana študentska mladina, ali pa da v Italiji kljub nenehnim socialnim in političnim krizam ter konfliktnim situacijam tradicionalne ekonomske in politične strukture slej ko prej stoje, žive in delujejo.

Za socialistične družbe se zastavlja tole vprašanje: ali tudi zanje še naprej velja spoznanje o konfliktu kot enem izmed gibal družbenega spreminjanja? Del marksistične teorije in politike odgovarja na to vprašanje bodisi s teorijo o »prijateljskih razredih« ali pa s trditvijo, da je socialistična revolucija razrešila tako imenovana antagonistična nasprotja in da so ostala samo še tako imenovana neantagonistična. Obe stališči pa je dosedanja zgodovina socialističnih dežel krepko demantirala. (Delavske stavke in upori v NDR 1953, dogodki na Madžarskem 1958, stavke na Poljskem 1956, dogodki v Češkoslovaški in z njo 1968, študentski nemiri na Poljskem 1968, študentski nemiri pri nas in ne nazadnje pogosto se pojavljajoče prekinitve dela pri nas.) To pa se pravi, da se pojavljajo tudi v socialističnih deželah konflikti in konfliktne situacije, ki imajo v nekaterih okoliščinah kar krepko antagonistično naravo. Ni razloga, da takšnih in podobnih konfliktov ne bi mogli pričakovati tudi v prihodnje.

Pri tem se mi zdi pomembno vprašanje o družbenih nosilcih teh konfliktov. Kadar gre za delovne konflikte, kakršni so, denimo, naše pre-

kinitve dela, je položaj jasen: tu je nosilec konflikta slej ko prej delavski razred. Tudi pri nekaterih konfliktnih situacijah v drugih socialističnih deželah — kakor na primer v NDR in na Poljskem pred osemnajstimi oziroma šestnajstimi leti — je bil nosilec delavski razred. Bolj zapleten je v tem pogledu položaj v drugih primerih (dogodki na Madžarskem 1958, na Češkoslovaškem pred januarjem in po njem, študentski nemiri na Poljskem 1968, študentski nemiri pri nas). Tu so igrale, poleg delavskega razreda, včasih pa tudi mimo njega in brez njega, pomembno vlogo v danih konfliktnih situacijah družbene plasti intelektualcev in mladine. Tudi v Sovjetski zvezi že nekaj časa tli med intelektualnimi krogi nemir, ki se kaže tako v delu novejšje literature, bolj neposredno pa v zahtevah nekaterih pomembnejših znanstvenikov po racionalnejši organizaciji gospodarstva, večji decentralizaciji in demokratizaciji dežele in večji odprtosti le-te nasproti preostalemu svetu. Tudi ta nemir kaže na nekakšno latentno konfliktno situacijo.

V zvezi z vsem tem nastaja vrsta teoretično in politično pomembnih vprašanj, kot na primer: Ali so konflikti in konfliktne situacije tudi v socialističnih družbah eno izmed gibal družbenega spreminjanja? Ali imajo takšno naravo samo razredni oziroma razrednim podobni konflikti? Ali je treba naravo gibal družbenega spreminjanja pripisati tudi drugim vrstam konfliktov? Kakšni oziroma kateri so ti konflikti? Kdo je njihov družbeni nosilec? Itn. Itn. O teh in drugih podobnih vprašanjih bi kazalo temeljito premisliti, zakaj od rezultatov tega razmišljanja in raziskovanja bi bila marsikdaj odvisna tudi ustrezna politična akcija.

Nasproti nosilecem družbenih konfliktov — naj so že kakršnegakoli socialnega izvora — stoji državna oziroma politična oblast. Le-ta pa ponavadi konfliktov ne razrešuje, marveč jih duši. Značilno za dušitev konfliktov je to, da tisti, ki konflikte duše, zanikajo ali prezrejo njihove strukturne vzroke, kakor da teh vzrokov ni, kakor da si jih je kdo izmislil in je konflikt preprosto »uprizoril«, ga »napihnil«. Zategadelj se konflikti z dušenjem ne odpravljajo, kar se kaže med drugim tudi v okoliščini, da se v novih, zanje morda ugodnejših okoliščinah znova pojavijo in vzplamene. Znova se pojavijo zaradi tega, ker so ostali njihovi strukturni vzroki nedotaknjeni, ker niso bili odpravljeni. Dušenje konfliktov ustvarja pri prizadetih tudi frustracijska oziroma frustracijskim podobna stanja, ki sama po sebi porajajo in vzdržujejo nove konfliktne situacije.

Seveda pa v politični praksi ni za las natančne razmejitve med dušenjem in razreševanjem, zakaj tudi v mnogih primerih razreševanja konfliktov ostajajo njihovi strukturni vzroki slej ko prej nedotaknjeni. To se dogaja posebno takrat, kadar se razreševanja konfliktov loti oblast — hote ali nehote — s funkcionalističnih izhodišč. Oblast je zmeraj, po nujni stvari in po svojem najglobljem bistvu, tudi varovalka etabliranih struktur, zlasti političnih, kar se ponavadi kaže v funkcionalističnem razreševanju predvsem takšnih konfliktov, ki tako ali drugače ogrožajo etablirane strukture. Za funkcionalizem je namreč sleherni konflikt v bistvu disfunkcionalne narave, ko naj vendar vse strukturne sestavine etablirane sistema harmonično, se pravi, brezkonfliktno sodelujejo, zato da bi se sistem skladno razvijal. Iz istega razloga naj se tudi sestavine danega socialnega sistema prilagajajo druga drugi, konflikti pa takšno prilagajanje preprečujejo. Tipičen izraz funkcionalističnega gledanja npr. na vlogo literature v socializmu in na konfliktne situacije, ki bi jih utegnili iz-

ražati (velik del literature je zmeraj v določenem konfliktnem odnosu do etabliranih socialnih sistemov, izvzemši seveda apologetsko »literaturo«), je socialistični realizem.

Tudi pri nas večkrat beremo in slišimo, posebno v zvezi z nalogami, ki jih zastavlja znanstveno-tehnološka revolucija, češ naj se vsi družbeni subjekti prilagodijo spremembam, ki jih prinaša s seboj in narekuje razvoj znanosti, tehnologije in družbenih odnosov. Takšne in podobne misli ter zahteve močno spominjajo na tekste klasika funkcionalistične industrijske sociologije Eltona Maya, ki ga danes niti na Zahodu ne jemljejo več hudo resno. Nedvomno narekuje znanstveno tehnološka revolucija velike, morda celo usodne naloge človeku in človeštvu. Ni dvoma, da se te naloge kažejo in se bodo tudi v prihodnje kazale v različnih konfliktnih situacijah in konfliktih. Le-te bi lahko izrazili — sicer nekoliko shematično — kot nasprotje med starim in novim, ki se ne kaže in se ne bo kazalo samo na področju tehnologije in produkcijskih odnosov, marveč nastopa in bo nastopalo tudi na drugih družbenih področjih.

Pot razreševanja teh nasprotij ni v prilagajanju človeka, celo pa takšne poti ne more ubrati socialistična družba. Če bi jo hotela ubrati, bi morala poprej z vsemi častmi položiti v muzej starin znano Engelsovo misel o »upravljanju stvari in vodstvu produkcijskih procesov« kot bistveni karakteristiki razvitega socializma. Zahteva, naj se družbeni subjekti, se pravi, ljudje, prilagode stvarjem, pa četudi so te stvari tako pomembne, kakor so dosežki sodobne znanosti in tehnologije, je tipično funkcionalistična, identična je pravzaprav z zahtevo, da je treba slej ko prej upravljati človeka, se pravi, manipulirati z njim — tako nekako pač — kakor to delajo v visoko razvitih poznoindustrijskih družbah.

Končno ne gre prezreti okoliščine, ki jo potrjuje vsa dosedanja zgodovina — tudi sorazmerno kratka zgodovina socializma — da ustvarja ravno upravljanje ljudi, manipuliranje z njimi, zmeraj nove in nove konfliktna situacije in konflikte. Vsaj socialistične družbe, ki jim je za nenehno izboljševanje družbenih razmerij v korist človeka in njegove svobode, bi morale razreševati konfliktna situacije in konflikte na nefunkcionalističen način, se pravi, tako, da bi odkrivala njihove strukturne vzroke in jih po možnosti odpravljale. To pa je naloga, ki v enaki meri zavezuje tako politiko kakor družbeno znanost.

B. DEBENJAK: K vprašanju o naravi ideologije. Ko govorimo o izrazu »ideologija« in o tem, v kako različnih pomenih se uporablja, nikakor ne gre samo za terminološki spor. In prav zato moram kot marksolog insistirati, da se ne odpovemo prehitro tistemu, kar sta hotela izraziti Marx in Engels, ko sta *dosledno* (od prvih spisov pa do zadnjega Engelsovega teksta, kjerkoli se ta problem pojavlja) uporabljala izraz »ideologija« v pomenu *napačne zavesti*. Če se namreč jasno ne definirajo pojmi, mora razprava obtičati v ekvivokacijah in s tem v monologih.

Čeprav je res, da smo v tradiciji delavskega gibanja navajeni uporabljati besedo »ideologija« tudi v pomenu »mobilizirajoče teorije«, lahko bi rekli tudi »nagovarjajočih stališč«, pa je ta raba Marxu in Engelsu tuja — čeprav sta svojo teorijo razumela kot mišljenje, ki hkrati nagovarja in mobilizira posameznike in socialne grupe za akcijo spreminjanja sveta. V polemiki z Eduardom Bernsteinom, ki je razdelil marksizem na »znanost« (nevtralno veljavne stavke) in na »ideologijo« (mobilizirajoče

stavke, katerih resničnost in veljavnost sta sporni), so drugi marksistični avtorji — »ortodoksi« — začeli uporabljati izraz ideologija tudi v pozitivnem pomenu. Šele tu se začenjajo uporabljati zveze kot »proletarska ideologija« ipd., ki so pri Marxu in Engelsu nemogoče.

Kako je toerj zastavljen problem ideologije pri Marxu in Engelsu? Ideologija je najprej opredeljena kot napačna, sprevrnjena zavest, v kateri m. dr. »ljude in njihova razmerja stoje na glavi kot v cameri obscuri«, pri čemer ima to »sprevrčanje« (Verkehrung) prav tako vzrok v neposrednem življenjskem procesu ljudi, torej v njihovem produktivno-socialnem življenju, kot temelji obračanje predmeta na mrežnici našega očesa v našem »neposredno fizičnem življenjskem procesu«. Sprevrnena zavest pa je isto kot sprevrnjena »zavestna biti« (das bewusste Sein), torej adekvatna, sprevrnjenosti socialne biti primerna zavest, zavest, ki ustrezno izraža sprevrnjeno socialno prakso: ta praksa producira »sprevrneno zavest sveta«, »ker je sama sprevrnen svet«. Ta odtujena zavestna biti je sestavni del neke konkretne biti — tiste, ki jo Marx imenuje tudi »meščanski kozmos«, kot je bila njena predhodnica sestavni del neke konkretne biti, za katero najdemo pri Engelsu paralelno ime »fevdalni svetovni red«. S tem smo pri drugi značilnosti tistega, kar Marx in Engels imenujeta »ideologijo«: fevdalni, meščanski »kozmos« ali »svetovni red« sta celoti, vsakteri od njiju obsega vrh materialnega življenja in v enem z njim vse tiste legitimacijske mehanizme, ki vklaplajo individue vanj, ki store, da individuum svoje aspiracije in svoja hotenja v svetu identificira s temeljnimi razmerji in odnošaji v tem sistemu — da torej postane individuum fevdalnega ali meščanskega kozmosa. Da torej individuum svoje aspiracije polaga v ta svet in da celó svoje nezadovoljstvo ohranja v okvirih tega sprejetega kozmosa — to je socialna funkcija ideologije. Da bi to zatrdil, mora Marx (in Engels) zanikati racionalno naravo, umnost vsega tistega, kar v »Židovskem vprašanju« (1843, izšlo 1844) imenuje »dosedanji svetovni red«. Ta dosedanji svetovni red je moral biti razkrit za »sprevrnjen svet«, za svet, katerega narava je ne-umna, iracionalna, in ki mora prav zato nenehno v teoriji producirati navidezne resnice. Iz navedenega izhaja tretja značilnost ideologije, da namreč ni kaka samovolja in gola subjektivna zabloda mislečih, temveč da je hkrati tudi izraz objektivne življenjske situacije mislečih oziroma da napačna dejanskost »sili k« napačni »misli«.

Ideologija postavlja torej ljudi in njihova razmerja na glavo. V ideologiji se pogojujoče spreminja v pogojeno in pogojeno v pogojujoče, določujoče v določeno po lastnem določenem, ustvarjajoče v stvor svojega lastnega stvora. In mislec (»der sogenannte Denker«, pravi Engels v znanem pismu Mehringu) misli narobe ravno zato, ker se ni še v resnici sposoben in dostikrat niti pripravljen vprašati po predpostavkah svojega dejanja in nehanja, svojega mišljenja, temveč jemlje svoje materialno in duhovno početje za nekaj samo po sebi umevnega, »naravnega«. In tako se dogaja, da človek, ujet v ideologiji, svojo lastno dejavnost nereflektirano vzpostavlja nasproti sebi kot samostojno silo in se podreja rezultatom svoje lastne dejavnosti; s tem pa si onemogoča, da bi svojo dejavnost vzel v svoje lastne roke in jo revolucionarno preobrazil — vsaj »v mejah, ki jih postavlja epoha«.

Zgodovina teče s tem »naturwüchsig« — samoraslo, spontano; kar bistveno razločuje človekovo zgodovino od zgodovine narave — da namreč eno mi delamo, druge pa ne, kar, opirajoč se na Vica, poudarja Marx

v »Kapitalu« — to gre s tem v izgubo, naša lastna zgodovina nam stoji nasproti kot nekakšen svet »naravne nujnosti« (Naturnotwendigkeit); s tem je ideologija hkrati nesvobodna zavest — in revolucionarna sprememba je nemogoča, če dialektična analiza ne načne okvirov ideološkega mišljenja. Navidezno paradoksnu pravi Marcuse: »Svoboda je pogoj osvoboditve«; to pa pomeni: dokler ni misel dosegla svobode, ni mogoče praktično, realno-zgodovinsko transcendiranje nujnosti.

In s tem smo pri vprašanju o nastanku ideologije, o njeni zakoreninjenosti v realnem življenjskem procesu. To tembolj, ker nam tudi vrsta dosedanjih poskusov, da bi prebili okvire sveta, ki producira iluzorično zavest, kaže, kako trdovraten je svet nujnosti. Poznamo namreč široke tokove marksističnega mišljenja, ki bi jim Marx brez premisleka nadel ime ideologija. Že od začetka dvajsetih let našega stoletja imamo pri najpomembnejših marksističnih teoretičnih zahtevu, naj se marksistično analizira tudi sama praksa marksistov, naj se razkrijejo vzroki, ki v tej praksi ustvarjajo ideologeme. Kljub marsikdaj zelo neveselemu koncu takih pozivov pa resničnega marksista nihče ne more odvezati dolžnosti, da marksijansko analizo ideologije kot napačne zavesti uporabi tudi pri zgodovini marksizma in da preanalizira v duhu tega metodološkega izhodišča tudi zgodovinske in sodobne variante marksizma in tistega, kar se za marksizem samo šteje. Analitik mora imeti ves čas pred očmi predpostavke svojega lastnega delovanja — sicer bo sam zapadel v ideologijo, zakaj »k misli« silita dve zoperstavljeni realnosti: realnost etabliranega sveta, »meščanski kozmos«, in pa realnost negativitete, proletariata; prva realnost sili k »pozitivni«, ideološki misli, k apologiji danega, druga realnost k revolucionirajoči misli, k misli revolucionirajoče prakse. Ob tem pa je v okvirih obstoječega mogoče ostati na dva načina: ostati v institucionalnih okvirih starega sveta in ostati v misli starega sveta. Prebitje institucionalnih okvirov starega sveta, ne da bi bila prebita legitimacijska misel, ne zadošča, saj se institucionalni okviri nove vrste lahko kaj hitro spet vzpostavijo.

Ideologija nastaja v *delitvi dela*: šele potem, ko je izvedena ta delitev (in delitev dela v pravem pomenu, beremo v »Nemški ideologiji«, imamo pred seboj šele tedaj, ko pride do oddelitve umskega dela od fizičnega), »si zavest lahko začne umišljati, da je kaj drugega od zavesti dane prakse, da dejansko nekaj predstavlja, ne da bi predstavljala nekaj dejanskega«. To mesto terja nadaljnjega pojasnila. Delitev dela — to je delitev delovnega procesa in dodelitev enega dela, ene faze človeškega delovnega procesa enim osebam, druge faze pa drugim osebam. Če »najslabšega gradbenika« odlikuje pred »najboljšo čebelo«, da »najprej zgradi v glavi«, kar »potem zgradi v vosku«, da najprej zgradi idejno, kar sežida potem materialno, potem je delitev dela, ki jo ima v mislih Marx, v jedru v tem, da se idejno-načrtovalna faza dela dodeli enim osebam, medtem ko materialno-izvrševalna faza pripade drugim osebam, oziroma, kot je ugotovil (brez kritičnega spoznanja seveda) že Aristotel v »Politiki«: izvedenost gospodarja je v tem, da zna *zaukazati* vsako delo, ki naj ga suženj naredi, lahko pa se tudi temu (tej časti, sarkastično pravi Aristotel) odpove, to prepusti svojemu oskrbniku, sam pa se posveti višjim sferam — filozofiji, politiki itn. Zavestna plat človeškega dela, njegova miselno-načrtovalna plat pripade enim individuum — ti jo lahko spet naprej dele med sebe in »oskrbnike« in sebi pridrže le načrtovanje načrtovanja — zgolj izvajanje načrtov v gmoti pa pripade drugim indivi-

duom. Od tega trenutka dalje se poraja ideološko mišljenje. In poraja se tako dolgo, dokler obstoji ločitev ukazovalnega dela od izvrševalnega; poraja se v sleherni družbi, kjer obstoje socialne grupe, katerim je pridržano izključno načrtovanje družbenega razvoja. Bolj ko so take planske socialne skupine avtoritativne, bolj je njihovo mišljenje ideološko; hkrati s tem pa so izvajalske množice spremenjene v pasivno gmoto, v materijo dela, so same predmet manipulativne dejavnosti. Model tega imamo v stalinizmu. Tu dejansko ne obstaja skupnost, ni samoupravnega delovanja slehernega člana. Vsakdo, kdor zaukazuje delo drugim, si mora že po svojem socialnem položaju domišljati, da dela nekaj čisto posebnega, njegova zavest gre svoja pota in si umišlja, da postavlja celotno socialno življenje. Pripisuje si genialnost in povezuje svoj avtorski položaj z njo.

To je nujna ideologija vseh »gospodarjev«, vseh »organizatorjev« v zgodovini. Velja podobno za globalne družbe kot za posamezne produkcijske enote znotraj družbe. Hierarhična ukazovalna piramida povzroča, da »gmota«, »snov«, »gnetivo« ni samo naravna snov, temveč da je to tudi obdelovalec naravne snovi — izvrševalec načrtov. V razdeljenem delu imamo dve vrsti »figurantov« (Engelsov izraz): figurante na polu ukazovanja (družbeno razmerje, ki ga izražata kategoriji »lastnina« in »kapital«, določen npr. v »Grundrisse« izrecno kot »komanda nad živim delom«) in figurante na polu izvajanja tujih načrtov. Delavec, figurant izvajanja, je s tem vržen v okvire »možnosti«, vzeta mu je »dejanskost«, pahnjen je nazaj vase kot gola možnost, delovna zmožnost (Arbeitsvermögen) ali delovna sila (Arbeitskraft). Je »materija« nekega dela, »bit v možnosti«, iz »mogoče biti« ga v dejansko bit dviga njemu tuja »forma«, ki ga spreminja v svoj element, v element njemu tuje dejanskosti, včlenja ga v njemu tujo celoto, integrira ga v njemu tuj kozmos ali svetovni red. Moderna analiza pokaže, kolikšne so socialne plasti, ki so dandanes tako ali drugače potisnjene v vlogo »figurantov« izvrševanja, torej »na sebi« delavskega razreda (to je tudi vprašanje o »novem delavskem razredu« in o vlogi inteligence v tem kontekstu). V tem svetu tehnične racionalnosti postajajo čedalje večje množice le figuranti izvrševanja, samo gradivo, v katerem se potrjuje kot »pravi človek«, kot tisti, ki »najprej gradi v glavi«, samo načrtovalec, samo tisti, ki odloča, ki relevantno odloča (v nasprotju z navideznimi »odločitvami« v konsumu in v manipulirani vsakdanjosti), v tem svetu se porajajo neštete ideologije, ki ta socialni red fiksirajo, zaustavljajo kot »ustrezen naravi človeka«, utemeljen v naravi sveta, v celotnem kozmosu. Drugačen, trdijo ideologi, svet biti ne more.

Če je za ideologa nujnost obstoječega zasidrana v celotnem kozmosu, tedaj je tudi njegova slika »narave« paslika odtujenega človeškega kozmosa. To je tudi eden od razlogov, zaradi katerih je zmotno, če naravoslovje kot tako štejemo za nujnega zaveznika delavskega gibanja. Naravoslovje je tak zaveznik tam in tedaj, kjer mora odstranjevati meje za svoj lastni razvoj, naravoslovec pa tedaj, ko noče več biti ataširan ukazovalnemu polu v delitvi dela.

Na to je bilo treba opozoriti, ker je iz nekritičnega sprejemanja naravoslovja za podlago mišljenja (ta nekritičnost ima seveda socialne korenine) nastal stalinistični in ne le stalinistični ideologem, da je koncepcija zgodovine le »razširitev« »materialističnega pojmovanja narave« na človeško družbo; to stališče najdemo implicite že pri Plehanovu. V

prepričanju, da mojstré človeško zgodovino enaki avtomatični zakoni kot »naravo«, so si v ideologijo ujeti marksisti prizadevali, da bi zgradili nazor, ki bi opisoval družbo z »naravoslovno eksaktnostjo«. Eksaktna analiza družbe pa je nekaj čisto drugega kot to — ravno zato, ker smo ljudje sami akterji zgodovine. Na ta napačni družbeni naturalizem se je navezoval še en ideologem, ki je označeval oportuniste II. in oportuniste III. internacionale: da bo avtomatično z množitvijo materialnih bogastev družbe nastopilo stanje, ko se bo kraljestvo nujnosti samo od sebe prevesilo v kraljestvo svobode. Ta iluzija je lahko nastala v podprivilegiranih strukturah 19. stoletja in v nerazvitih strukturah socialistične revolucije v nerazviti deželi. Zdelo se je, da bo golo saturiranje materialnih potreb že pripeljalo do kraljestva svobode. In za to, da se hitro doseže ta cilj, so bila — to je naslednji korak te ideologije — dopustna vsa sredstva razsvetljene diktature.

V nasprotju s tem pa sta Marx in Engels poudarjala načelno razliko med naravo in zgodovino in videla v tem, da se zgodovina lahko dogaja kot nekaj »naravnega« in avtomatičnega, znamenje odtujitve in izgube tega, kar odlikuje človeško zgodovino. Tudi da lahko v zgodovini govorimo o dialektiki naključja in nujnosti, tudi to se dogaja »zato, ker« ni skupnega, združenega hotenja individuov. In revolucionarno spremembo sveta sta si Marx in Engels zamišljala kot konstituiranje takega skupnega, združenega hotenja, kot najširšo in direktno demokracijo, ki je diktatura proletariata. Temu nasprotno mišljenje stalinistov in vulgar-nih marksistov pa je ideologija v Marxovem pomenu besede.

Vidimo torej, da je nujno potreben jasen in nedvoumen izraz za napačno zavest, da je problem napačne zavesti ves čas pred nami kot element našega kritičnega samoosveščanja. To je tisto, kar je Marxu in Engelsu pomenil izraz ideologija. Zato apeliram, da bi izraza ne uporabljali več v pozitivnem pomenu »mobilizirajoče teorije«.

S. SAKSIDA: Rad bi razpravljal o referatu tov. Jermana, ker se mi zdi, da bi bilo sprejeti stališča, navedena v referatu, precej nevarno za delo tistega dela sociologov, ki se skušajo resno ukvarjati s sociologijo. Ob prebiranju tega referata ima človek občutek, da smo se vrnili za deset let nazaj.

Želel bi razpravljati o tem referatu z vidikov dveh strok: stroke, ki ji pripada tov. Jerman, tj. logike, in z vidika sociologije. Najprej torej problemi, ki so v zvezi z logiko. Tov. Jerman govori o tem, da je današnja slovenska sociologija izšla iz začetkov, ki so utemeljeni v starem pozitivizmu. Ugotavlja, da je za dovršen del humanističnih ved in drugih kulturnih dejavnosti značilna negativna plat pozitivizma. Posebno za tisto stran, ki jo je označil za faktografijo. S faktografijo pojmuje omejevanje znanstvenega dela na golo kopičenje podatkov, pojavov, dogodkov, nazorov itd. Citiram: »Ob tem kopičenju materiala pa ne najde v sebi niti ne moči in tudi ne razlogov (namreč sociologija — op. diskutanta), da bi ta dejstva razložila, da bi spoznala odnose med njimi.« Tov. Jerman ne upošteva tega, kar takoiimenovani stari, začetni pozitivizem sploh je. Začetniki pozitivizma so sami namreč kritizirali prav to faktografijo, ki jo kritizira tudi tov. Jerman.

Stari pozitivizem (Comtov) pravi, da je predmet pozitivne znanosti postavljanje hipotez, ki naj bi pojasnile odnose med pojavi. Zato ne razumem, o čem je v referatu govor. Jerman postavlja namreč iste zah-

teve kot Comte. V referatu lahko ugotovimo tole: avtor najprej ugotovi, da je pozitivizem zasnovan na empirizmu, kar drži, definira enostransko empirizem kot faktografijo, kot zbiranje dejstev, potem pa preskoči na pozitivizem in ugotovi, da je ta pozitivizem vplival na slovensko sociologijo, pedagogiko, politiko, pri čemer kritizira pedagogiko in sociologijo, kritiki politike pa se izogne. Kritiziranju tistega, kar je povzročilo, da so te orientacije v navedenih in še v drugih strokah pozitivistične, to je nekvalificiranemu vmešavanju politike v stroke, se avtor izogne.

Dalje. Avtor ugotavlja, da je ideologija pozitivistične usmerjenosti v sociologiji pripeljala do uporabe računalnikov, ki so postali moda v raziskavah.

Z drugimi besedami, matematičnih in statističnih metod ter elektronskih računalnikov ne uporabljamo zato, ker bi to izhajalo iz potreb znanosti, iz potreb stroke, s katero se ukvarjamo, ampak zato, ker skušamo dokazati, da smo moderni. To je zame neposreden in tudi oseben napad na ljudi, ki delajo s kvantitativnimi metodami in računalniki. Kajti sociologija je med drugim tudi tisto, kar sociologi delajo. Avtor pa skuša spraviti del sociološke metodologije pod neko formo ideologije, pojmovane v negativnem smislu. Ob tem se mi postavlja vprašanje, kaj pravzaprav pojem ideologija za avtorja pomeni.

Tu se spet ukvarjam z njegovim lastnim področjem. Avtor definira ideologijo natančno šestkrat negativno — se pravi, glede na to, kar ideologija *ni*. Potem pa v šestem negativnem pomenu definira ideologijo takole: »Ideologija slovenskega pozitivizma torej ni ideologija v prvotnem pomenu besede, ... niti je ne bi mogli označiti za razredno ideologijo, ... ampak je bolj ideologija kot izraz teoretskega vakuum, ki je pogojen tako objektivno kot subjektivno.«

Avtor torej ne pove, kaj ideologija *je*, pravi, da je to *izraz* praznine, ki je pogojena tako objektivno kot subjektivno. Tako se v stroki ne dela. Kot rečeno, šestkrat je ideologija definirana negativno, potem pa avtor operira z relacijskimi pojmi, namesto da bi povedal, kaj s tem pojmom sploh razume, kakšna je vsebina pojma. Čudim se, kako je možno, da pride tak referat v strokovno razpravo, čeprav je res, da kombiniramo danes strokovno in politično razpravo. Kljub temu mislim, da je treba v tem krogu razpravljati bodisi kot strokovnjak med politiki ali pa kot politik med strokovnjaki. Držati se je treba enega ali drugega načela, ne pa preskakovati z ene ravni na drugo in govoriti zdaj z vidika politizirane stroke in potem spet z vidika postrokovnjačene politike.

Druga stran problema je v tem, kdo daje avtorju pravico, da se vtika v stroko, ki ni njegova glede na način, kako se vtika vanjo. Če se to že dogodi, potem je treba stroko poznati, in če govori o slovenski sociologiji, je treba tudi vedeti, kaj se je v njej zadnja leta dogajalo. Odnos do slovenske sociologije opredeli avtor takole; citiram: »Vemo, da je sociologija sorazmerno mlada znanost, da se je začela razvijati šele po II. svetovni vojni (kar ne drži — op. diskutanta) in da se je v tem času vpliv marksistične filozofije, marksističnega družboslovja začel manjšati in izginjati. Vzroki tega upadanja so v svoječasni dogmatizaciji marksistične filozofske in sociološke misli, v prisvajanju ...« itd. itd. (stran 12, 1. odstavek).

To je zmeda nemogoče oblikovanih pojmov, ki spet preskakujejo z ravni politike na raven stroke, potem na raven teorije, končno z ravni teorije v filozofijo in končno se vse ravni združijo v en sam stavek.

Povedano v drugačnem jeziku in upoštevajoč prejšnji citat, bi lahko to razložili takole: v začetku je bil marksizem, potem se je marksizem dogmatiziral in končno je ta dogmatizacija ustvarila neki vakuum. Vakuum je bil spet neprimeren. Kakšna je pravzaprav vzročna sekvenca v tem stavku? Pojav marksizma iz nič, pojav njegove dogmatičnosti iz nič, pojav vakuuma iz česa? Ali pa: marksizem je bil vzrok dogme, dogma je bila vzrok vakuuma, vakuum pa je bil vzrok, da smo začeli s faktografijo. Ali ni tak način razpravljanja neke čudne vrste pozitivizem? In če avtor pozitivizem kritizira, potem je popoln nesmisel, da v obliki takega čudnega pozitivizma izraža svojo lastno kritiko.

Še naprej o mešanju ravni terminologije. Avtor govori o marksistični sociologiji in zahodni sociologiji. Tu je, vsaj zame, govor o dveh nasprotjih in štirih kategorijah: o marksistični in nemarksistični sociologiji ter o zahodni in vzhodni sociologiji. Kar zadeva zahodno sociologijo, poznam v njej nekaj kolikor toliko dobrih sociologij, med njimi Marxovo sociologijo, ki je nastala nedvomno na zahodnih tleh. Na Vzhodu pa poznam določene ideološke forme, ki so se tudi razglašale za sociologijo, to je na primer stalinizem in nekatera dela Mao Ce Tunga. Če se torej avtor ogreva za vzhodne sociologije, bi se moral odločiti za eno ali za drugo ali pa za kako tretjo od teh smeri. Če pa govorimo o marksistični in nemarksistični sociologiji, potem tu lahko razpravljamo naprej. Govorjenje o vzhodni in zahodni sociologiji je zame, žal, slaba blokovska terminologija. To se ne dela in to ni vredno strokovnega referata. S politične strani pa, kot rečeno, se v deželi, kot je Jugoslavija, ne uporabljajo blokovski termini.

Še o oceni dela sociologov. Ko smo začeli delati v sociologiji konec petdesetih let, nismo padli vanjo niti neosveščeni niti ne s popolnim nepoznavanjem marksizma in tudi ne z določeno politično špekulacijo, zaradi katere naj bi poskušali pobrati tisto, kar je nevtrarno in ustreza vsem ali obema stranema, kar nam avtor referata očita. V tem času smo poskušali opustiti prazno kabinetno sociologijo in filozofijo tistega časa. Ali se nam je to posrečilo ali ne, je težko reči. Kar smo si takrat postavili za cilj, je bila sinteza globalne dinamične strukturne analize, kar je, z drugimi besedami rečeno, marksistične analize, s kvantitativnimi metodami in matematičnimi modeli. Zakaj smo poskušali ravno v tem času to napraviti? Za to je nedvomno več razlogov. Omejil bi se na tiste, ki zadevajo razvoj stroke. Prvi razlog je bil nedvomno takrat prevladujoči dogmatizem praznih pojmov. V tem času smo prišli do tega, da, če izločiš metodo analize iz celotnega kompleksnega procesa empiričnega analiziranja, se ta metoda dogmatizira in izprazni. Menili smo, da je takšno stanje možno razbiti samo z razvijanjem empirične analize same. To je bila zelo zavestna usmeritev.

Da bi dosegli te cilje, je bilo treba razbiti praktični kriterij definiranja resničnosti sodb, in ta je bil, v času, ko smo začeli z empirične raziskave, skladnost pojma z določenimi vnaprej postavljenimi dogmatičnimi kategorijami. Ta kriterij resničnosti smo skušali zamenjati z dvema drugima kriterijema: s skladnostjo sodb z empirično preverjeno prakso in pa z notranjo logično koherentnostjo sodb. Seveda je bila kvantifikacija in matematizacija najkrajša pot do uveljavljanja takih kriterijev. Kakšni interesi pa so bili skriti za eno ali drugo orientacijo, to je stvar analize, ki jo bomo morali delati vsi. In če se piše tak referat, je treba napraviti prav to: pokazati družbene sile, ki so stale za enim ali za

drugim konceptom. Brez tega ni možno analizirati niti dogmatizma samega niti njegove vloge, niti t. i. pozitivizma itd.

Jasno je, da so bila tudi v empirični analitski usmerjenosti določena pretiravanja. Vendar pa avtor referata meče v en koš protidogmatsko usmerjenost in pretiravanja v empiristični usmerjenosti, in pri tem ne razlikuje med tehniko in metodo, kajti pretiravanja v smeri tehnike smatra za tisto, kar je pravzaprav najbolj negativno. Sicer pa so ta pretiravanja tudi delno psihološko razložljiva; kadar gre za odpor proti določeni smeri, se nasprotja čedalje bolj ostrijo in se zato uveljavljajo skrajnosti.

Leta 1961 smo naredili načrt za razvoj sociologije. V njem smo hkrati z razvojem empirične sociologije postavili tudi boj proti pozitivizmu in dogmatizmu in smo tudi naredili nekaj korakov v tej smeri. Kasneje pa zaradi vpliva ljudi, ki so zagovarjali dogmatizem v sociologiji, filozofiji itd., nismo dobili sredstev, da bi to stran teorije razvijali naprej. Sami smo se znotraj stroke zavedali, da se mora stroka razvijati v obeh smereh, v smeri empiričnega raziskovanja in kvantifikacije in istočasne kritike empirizma in pozitivizma. Vendar je dejstvo, da nam niso omogočili raziskovanja v tej smeri in da nam še danes ne dajo za to potrebnih sredstev. Tri leta že zahtevam sredstva za neko metodološko raziskavo in tri leta mi vračajo prošnjo z utemeljitvijo, da mora to delati inštitut s svojimi sredstvi. Kdo je torej *tudi* kriv za pozitivistično usmerjenost strok?

Ponavljam, sprejeti stališča referata bi bilo na današnji stopnji razvoja treh znanosti, o katerih je govor v referatu, skrajno neracionalno.

A. BIBIČ: Problematika, ki jo je sprožil prispevek tovariša Jermana, in razmišljanja tovariša Saksida ob njegovem prispevku so tako obsežna in tako fundamentalna, da ga v tem forumu in času ne moremo izčrpno obravnavati. Mislim, da je lahko prispevek tovariša Jermana le spodbuda za razmišljanje o neki situaciji v našem družboslovju, za razmišljanje, ki naj bi pospešilo razvoj družboslovja in ki naj bi nam pomagalo, da bi se zavedeli, kje smo. Zato predlagam, da se poiščejo možnosti, da se sprožena vprašanja temeljito strokovno pretrasejo. Tudi našo razpravo razumem predvsem kot strokovno razpravo, ne kot diskusijo, ki bi bila namenjena za utrjevanje teh ali drugih »struktur«, ampak predvsem kot razpravo, ki naj podpre perspektivo razvoja na teh področjih. Zato se mi zdi, da bi bilo krivično označiti obravnavani prispevek ali načenjanje te problematike v sedanjem trenutku za »ideologiziranje« situacije in za privezovanje na neki družbeni status quo. Poglavitno vprašanje, ki se postavlja, je, ali smo lahko s stanjem v našem družboslovju, s takšnim, kakršno je, zadovoljni; če nismo, kar prav gotovo držimo, zakaj nismo in s čim nismo zadovoljni in kaj je vzrok, da ne napredujemo hitreje.

Naše družboslovje je šlo skozi neko fazo otroških bolezni. Mislim, da je vdor empiričnega obravnavanja družbenih pojavov sam po sebi pozitivna stvar. Sodobnost se naj proučuje na sodobni način, ne pa, da se o njej sodi zgolj po tekstih, ki so nastali v drugačnih razmerah. Ne more biti sporno, ali so določene metode, ki se uporabljajo v našem družboslovju, sploh koristne, ali so sploh uporabne, ali so »zahodne« ali »vzhodne« itd. Poglavitno pri tem je, ali neka metoda odkriva bistvo družbenega življenja in bistvo družbenih procesov. Brez dvoma ni nobena izmed teh metod taka, da bi ne odkrivala nekega vidika družbene stvarnosti, zato ima vsaka svojo delno vrednost. To, kar je po mojem lahko

sporno, je predvsem pretirano osredotočenje na neko parcialno metodo ali raziskovalno tehniko in zanemarjanje drugih metod. Da je bila v naših dosedanjih empiričnih raziskavah, pa naj vrednotimo njihove rezultate kakorkoli, hipertrofirana anketna tehnika, o tem skoraj ne moremo dvomiti. Ravno to je bila otroška bolezen našega empiričnega družboslovja. Lahko smo samo veseli nekaterih znamenj, ki napovedujejo, da je zavest o tej enostranosti že začela prodirati med najbolj sposobne mlajše družboslovce.

Mislim, da tudi ni problem, ali »zahodna« ali »vzhodna« sociologija. To se res lahko razume v blokovskem smislu kot neka shema, ki bi bila politično nevarna, znanstveno pa docela nesprejemljiva. Pretirano pa se zdi trditi, da danes ni nobene sociologije ali družbene vede na Vzhodu. Ves proces destalinizacije je imel zelo ugodne učinke na razvoj družbenih ved. Ne moremo zanikati, da npr. Poljska, Češkoslovaška, deloma pa tudi Sovjetska zveza ne bi imela nobenih rezultatov na tem področju.

Če torej ne moremo privoliti v delitev znanosti na »zahodno« in »vzhodno«, pa to ne pomeni, da v sodobnem družboslovju ne bi mogli razlikovati med mikrodružboslovjem in historičnim družboslovjem, ki se bolj ali manj povezuje tudi z marksizmom. Ni vprašanje, ali empirija ali teorija — ta dilema je že presežena — ampak gre dejansko za to, da razmišljamo o vzrokih, zakaj je pravzaprav v našem družboslovju prevladovala neka metoda in kako torej to stanje premagovati.

Če govorimo o »krivdi« za sedanje stanje, je med drugim treba omeniti politiko financiranja raziskovanja. Tak sistem financiranja, kot je zdaj v veljavi, potiska družboslovce k hitremu obračanju denarja, saj so k temu eksistenčno prisiljeni, in jih na ta način odteguje od dolgoročnejših problemov, ki bi zahtevali več časa in verjetno tudi ne bi bili finančno tako stabilni. To je gotovo eden izmed bistvenih faktorjev sedanjega stanja. Mislim pa, da naše splošno politično ozračje ni bilo nenaklonjeno družbenim raziskavam. Tudi mislim, da ne bi mogli s sebe odvreči vsakršne odgovornosti. V našem družboslovju je tak položaj, da vendarle imamo kot družboslovci relativno svobodo, da sami izbiramo teme, da oblikujemo sami svoj raziskovalni program in tudi sami predlagamo te teme. So tudi naročila raznih interesentov, vendar pa to ne izključuje iniciative družboslovcev. Kdor pa ima svobodo, je soodgovoren. Zato je treba analizirati splošni družbeni položaj, v katerem naše družbene vede živijo in so živele, po drugi strani pa je treba razčleniti tudi logiko in položaj samih družboslovcev in družboslovnih institucij v naši družbi. Bil bi torej za vsestranske analize sedanjega stanja, kar pa je dolgoročnejši problem, problem, ki ga ne moremo v tem letu rešiti, ki pa se ga moramo zavedati in ga postopoma premišljeno razreševati. Ključ k temu pa je — že včeraj sem omenil — kadrovska politika, povezana z drugimi ustreznimi ukrepi organizacijske in splošne družbene narave.

M. BRITOVŠEK: K referatu tovariša Tavčarja o stalinizmu in njegovih deformacijah, ki so vplivale na razvoj delavskega gibanja, bi želel dodati še nekaj pripomb. Ker si danes v Sovjetski zvezi prizadevajo rehabilitirati Stalinovo osebnost in njegov model socializma, so naloge zgodovinarja-raziskovalca še posebno odgovorne. Kritično mora prevrednotiti dramatične procese v sovjetski zgodovini, ki so jih pod pritiskom stalinske ideološke shematizacije in dogmatizacije falzificirali v škodo zgodovinskih

resnic. Rodovitna tla za falzificiranje zgodovine stranke so ustvarili frakcijski boji in končno Stalinovo neomejeno gospostvo. Sovjetski zgodovinar Minz je na kongresu sovjetskih zgodovinarjev leta 1962 izjavil, da se je po objavi Stalinovega pisma »O nekaterih vprašanih zgodovine boljše-vizma« v časopisu »Proletarskaja revolucija« leta 1932 pričela prava gonja proti starim marksističnim zgodovinarjem. Mnoge raziskovalce so pričeli obrekovati in preganjati. Med njimi je bil znani zgodovinar M. N. Lukin, ustanovitelj Društva marksističnih zgodovinarjev, ki je v dvajsetih letih zastopal sovjetsko zgodovino-pisje na mednarodnih kongresih v Oslu, Varšavi, Cambridgeu, Haagu, in Parizu. Leta 1938 so ga aretirali in kasneje je umrl v koncentracijskem taborišču. Šele nekaj let po Stalinovi smrti so ga rehabilitirali. Ostro so kritizirali tudi Pjontkovskega in Pokrovskega. Mnogi zgodovinarji so morali preklicati svoja stališča in priznati »napake«.

Naloga sodobnega zgodovinarja je, da se teh vprašanj, tako aktualnih za naše notranje in zunanjepolitično življenje, loteva z vso znanstveno natančnostjo. Preden se bo lotil proučevanja, se bo moral temeljito seznani z zgodovino ruskega delavskega gibanja. Mnogi raziskovalci na Zahodu iz vrst desnih socialistov skušajo preveč poenostavljeno prikazovati razvojno pot od Lenina k Stalinu kot »logično nadaljevanje«. Pri tem puščajo popolnoma ob strani dejstvo, da stalinističnih deformacij ni mogoče izvajati iz leninizma. Temeljito je treba poznati delovanje Lenina, njegove poglede in taktiko. Šele takšen študij nam omogoči, da dojamemo velikanske razlike, ki ločijo leninizem od stalinizma.

Lenin ni nikdar skušal uveljavljati svoje osebne avtoritete z nasiljem. Nikdar ni bil sekretar stranke, ampak le član politburoja, tako kot drugi. Dosledno je izvajal strankin statut. Nenehno je svaril člane vodilnih strankinih organov, naj ne zlorablajo oblasti v obdobjih med posameznimi kongresi. Za časa Leninovega življenja so redno sklicevali strankine kongrese in plenarna zasedanja centralnega komiteja. Lenin se je pogosto zavzemal, da bi postal najvišja odločilna instanca v stranki centralni komite, ne pa politični biro ali sekretariat. Konflikte v stranki je reševal s svojo avtoriteto. Na oponente v stranki ni gledal kot na svoje osebne sovražnike, ampak kot na politične nasprotnike, in poskušal stranko odtegniti njihovemu vplivu. Teror kot sredstvo za obvladovanje notranjepartijskih razlik v mišljenju mu je bil popolnoma tuj. Res je, da Lenin ni odobral frakcij, bil pa je do njih strpen. Lenin je ustvaril revolucionarno, živo stranko, preizkušeno v boju in prežeto z ideali demokratičnega centralizma.

Popolnoma drugačna je podoba stalinizma. Proti koncu dvajsetih let je Stalinu in njegovim somišljenikom uspelo izolirati opozicijske skupine v partiji. Delavska opozicija, ki so jo vodili Šljapnikov, Medvedov, Kolontajeva in drugi, se je okoli leta 1920 oblikovala kot politično gibanje ruskega delavstva. Lenin je označil njihove nazore za »anarhosindikalistični odklon«. Blizu tej skupini je bilo gibanje privrženecv demokratičnega centralizma, ki pa je kmalu razpadlo v manjše skupine in ni imelo večjega vpliva. Njegove voditelje so na XV. strankinem kongresu iz stranke izključili.

Po številu in vplivu najmočnejšo opozicijsko skupino so sestavljali privrženci Trockega; ti so s svojimi tezami ogrožali Stalinov koncept možnosti graditve socializma v eni deželi. Leta 1927 je Stalinu uspelo Trockega izključiti iz stranke, leta 1929 pa ga je dal pregnati iz Sovjetske

zveze. Na XV. kongresu (leta 1927) so sprejeli sklep, da je pripadnost trockistični opoziciji nezdržljiva s članstvom v partiji. V naslednjih letih je Stalin s pomočjo policije zadušil trockistično gibanje v SZ.

Opozicija Zinovjeva in Kameneva je bila precej šibkejša. Z izključitvijo Zinovjeva iz stranke leta 1927 je opozicija razpadla. Po strnjenosti in aktivnosti je mogoče s trockistično opozicijo primerjati samo privržence Buharina. Ugodna tla za razvoj te desne opozicije so bile težave v kolektivizaciji kmetijstva. Voditelje Buharina, Rikova, Tomskega in druge so novembra leta 1929 izključili iz politbiroja centralnega komiteja. S tem je bila njihova usoda zapečatená. Buharin je do svoje aretacije l. 1937 vodil znanstveni inštitut. Prav tako so hitro opravili tudi s privrženci tako imenovanega nacionalnega odklona. V tridesetih letih so njihove voditelje fizično uničili.

Zgodovinarju in sociologu se postavlja vprašanje, kdo je pomagal Stalinu, da je koncentriral v svojih rokah tako neomejeno oblast. Teza Trockega, da sta bila to policija in birokratski aparat stranke, ni sprejemljiva. Stalinu so v boju z opozicijo pomagali mnogi vodilni Leninovi soborci, saj brez pomoči Buharina, Frunzeja, Jaroslavskega, Dzeržinskega, Ordžonikidzeja in drugih ne bi bil mogel obvladati opozicije. V težavni situaciji notranjih frakcijskih bojov je lojalna pomoč starih boljševikov ustvarila ozračje tesnega medsebojnega sodelovanja in obojestranske odvisnosti. V začetnem obdobju svojega sekretarstva je baje Stalin imel posluš za sodelovanje s svojimi somišljeniki. Kmalu po Leninovi smrti mu je uspelo, da je s pomočjo Menšinjskega in Jagode pritegnil varnostne organe k sodelovanju pri dušitvi opozicije in krepitvi svojih pozicij. Teror Jagode in Ježova je bil uperjen predvsem proti starim boljševikom, ki so se upirali Stalinovemu gospostvu. Po letu 1934, ko je Stalin likvidiral opozicijo, se je orientiral na takšne strukture, ki so brez ugovora izpolnjevale njegove ukaze. Varnostni organi in posebne nadzorne komisije so postali pomembni vzvodi njegove oblasti. Stranka je vse bolj izgubljala značilnosti leninske stranke. Teroristični posegi Jagode, Ježova in Berije so pospešili oblikovanje posebnega tipa stalinske partije.

Notranji frakcijski boji so odjeknili tudi v delu KI. Stalinizacija Kominterne je po odhodu Buharina leta 1929 ustvarila v Moskvi težavno ozračje za delo in razvoj nacionalnih komunističnih partij.

Ko se je naše vodstvo leta 1948 uprlo Stalinovem pritisku, ki je ogrozil neodvisnost socialistične Jugoslavije, je ustvarilo pogoje, da jugoslovanski zgodovinarji lahko kar najbolj objektivno presojamó in preučujemo deformacije, ki jih je stalinizem vnesel v ideologijo, družbeno življenje in politično prakso Sovjetske zveze. Ugotoviti moramo, da smo doslej to politično situacijo premalo izkoristili.

J. GORIČAR: V referatu tov. Jermana je med drugimi tudi takšnale trditev: če bi bila v našem družboslovju prisotna temeljna teoretična izhodišča sociologije, metodologije, pedagogike itn., bi bilo slovensko družboslovje na drugačni ravni od te, na kakršni je. Zdi se mi, da postavlja takšna trditev bistvo problema pravzaprav na glavo. Vsakdo, kdor se je ukvarjal z empiričnim preučevanjem družbene stvarnosti, mi bo pritegnil, da se s *temelnjimi* teoretičnimi izhodišči, pa najsi so že marksistična ali nemarksistična, pri takšnih raziskavah ne da veliko storiti. Prav nič namreč ne bi prispevali k dvigu teoretične ravni naše družbene znanosti, če bi venomer ponavljali temeljna marksistična izhodišča in jih v različnih

variacijah vgrajevali bodisi v začetne raziskovalne hipoteze ali pa v izsledke empiričnih raziskav. Gre za čisto nekaj drugega: za to gre, da *mislimo* z Marxovo glavo, da mislimo tako, kakor je mislil Marx. Teoretična dognanja so namreč nekaj, kar je šele rezultat dolgotrajnega raziskovalnega dela, razen seveda, če z njimi ne mislimo takšnih teoremov, ki so v družboslovju že prave pogrošne resnice.

Slovensko družboslovje, vsaj tisti njegov del, ki se ukvarja z empiričnim raziskovanjem, je danes pred izredno pomembno nalogo: teoretično in metodološko naj bi vrednotilo vse to, kar je bilo doslej storjeno, in tega ni malo. Le po tej poti bo namreč prišlo do teoretičnih izhodišč za naprej. Za takšno delo pa potrebuje veliko časa in sredstev. Če je odgovornim v naši družbi v resnici do razvoja družbene znanosti, bo treba ta čas in sredstva dobiti. Sicer se bodo raziskovalci še naprej bolj ali manj rutinsko trudili, da bi se držali rokov, ki jih postavljajo naročniki in plačniki posameznih raziskav, in da bi »ustvarjali dohodek«. Mislim, da v tem ni perspektiva naše družbene znanosti, prav gotovo pa se njena teoretična raven tako ne bo dvignila.

F. JERMAN: Saksidova in Goričarjeva destrukcija mojega prispevka kaže, da sem odkril nevalgično točko, ob kateri bi se kazalo razgovoriti z več vidikov. Prav rad priznam, da so nekatere formulacije v prispevku preveč ohlapne in ne do kraja izpeljane. Ob morebitni objavi bom vsekakor te vrste pripombe upošteval. Kljub ogorčenju obeh sogovornikov se mi namreč zdi, da ne gre za to, ali je sociologija pozitivistična ali ni, ampak ali je dobra ali slaba, ali je na pravi poti ali ni. In tu je jedro problema. Če je moja pripomba, da je v njej teoretičnost zanemarjena, in celo prikazovana kot nepotrebna (če sem prav razumel toy. Goričarja), pravilna, potem je z metodološkega vidika v slepi ulici in kot takšna kaj lahko orodje politične manipulacije. In to je bila osnovna trditev mojega verjetno slabo napisanega prispevka. Očitek, da skušam politično diskriminirati del našega družboslovja (oziroma njegove nosilce), pa hvaležno odklanjam kot nepotreben in neutemeljen. Z etiketiranjem, s političnimi nalepkami v takšni razpravi ne moremo nikamor. Tisti, ki mi to očita, dela sam to, kar očita meni.

Del družboslovja je v krizi, ki ni samo personalne, kadrovske, finančne narave, ampak tudi ustvarjalne. Velik del krivde za takšno stanje je pripisati vodilnim političnim strukturam, vendar tudi znanstvenikom in raziskovalcem samim. Torej nam samim. Konformizem kot nekritično pristajanje na obstoječe in njegovo zagovarjanje je morda politiki kratkoročno v prid, znanosti pa v nobenem primeru ne. Če pa res eksistira za sociološkimi raziskovanji neka temeljna teoretska baza, kot trdi tov. Saksida, je iz raziskav samih res ni mogoče razbrati. Vsekakor bi bilo škoda, če bi še naprej ostala anonimna.

Ko sem govoril o pozitivizmu na Slovenskem, je izzvenelo, kot da je pozitivizem že sam po sebi zlo. Poudariti moram, da ima sodobni pozitivizem zlasti v metodološkem pogledu velike zasluge za razvoj znanosti in dela filozofije, ki pa je, žal, naši znanstveni javnosti premalo reprezentiran.

Na kraju bi rad še dodal, da je to eden izmed prvih razgovorov o znanosti in ideologiji, v katerem sodelujejo politiki in znanstveniki, in bi zato s svojega, osebnega vidika celotni dosedanji potek razgovora

ocenil kot poskus osvetliti in oceniti negativne pojave v slovenski kulturno-politični srenji.

J. KOCIJANČIČ: V razpravi je bilo ugotovljeno, da pod pojmom ideologija nekateri razumejo izkrivljeno zavest, drugi politično zavest delavskega razreda in njegove organizacije, tretji celotno miselno sfero itd. Sam bom uporabljal termin ideologija tako, kot ga uporabljajo dokumenti ZK in kot sta ga uporabljala Lenin in Gramsci — kot sinonim za politično zavest delavskega razreda oziroma njegove revolucionarne organizacije.

V nekaterih razpravah je bila dana predpostavka, da naj se tisti, ki niso strokovnjaki, v določeno stroko ne vtikajo, ker jo slabo poznajo. Če to predpostavko sprejmemo, v marsičem blokiramo možnosti dialoga. Ko pa govorimo o ideologiji, je nujno potreben multidisciplinarni in interdisciplinarni prijem, potrebna je strpnost, pravica, da se tudi s skromnejšim znanjem ocenjujejo problemi druge stroke ali problemi, ki so splošnejši. Če bi sprejeli omenjeno predpostavko, bi bilo to izredno nevarno predvsem na področju politike. Take tendence obstajajo. To bi pomenilo, da naj se s politiko ukvarjajo samo politiki, tisti, ki so v določenih političnih institucijah. To je zelo prozorna logika, saj bi s tem lahko zelo hitro razkosali našo družbo in celotno ideološko področje v celo vrsto birokratskih »vrtičkov«.

Danes se veliko govori o dezideologizaciji, o koncu ideologije. Popolnoma pravilno je bilo ugotovljeno, da je zanihanje ideologije tudi ideologija. Dejstvo je, da se danes visoko razviti družbi državnega kapitalizma in državnega socializma, čeprav sta v svojih družbenih temeljih zelo različni, v mnogih stvareh približujeta. Predvsem se približujeta v etatizmu, ki teži k določenemu izenačevanju in dogovarjanju. V takem trenutku se zdi, da je kamen spotike tisto, kar dva sistema loči, in da je to predvsem ideologija. Zaradi tega govorijo na eni strani o konvergenci sistemov, o koncu ideologij, na drugi strani pa, v reakciji na to tendenco, ideologijo poudarjajo do absurdov. Prepričan sem, da niti prvo niti drugo za nas ni sprejemljivo.

Naj še opozorim, da se včasih meša teza o koncu ideologije in teza o krizi ideologije oziroma ideologij. Teza o koncu ideologij je izrazito reakcionarna, teza o krizi ideologij pa kar drži, tudi pri nas. Seveda ne gre za krizo ideologije nasploh, ampak za krizo konkretnih ideologij, predvsem za krizo državne, za krizo stalinistične univerzalne ideologije. Univerzalna ideologija je danes nemogoča in vsak poskus univerzalnosti ideologije ideologijo v bistvu deformira. V krizi je tudi statičnost ideologije, dogmatizem posameznih ideologij, ki jih tudi deformira, in namesto da bi bile — kot piše Lenin — orožje delavskega razreda, jih spreminja v zavoro revolucionarni akciji. Pri nas so ostanki državne ideologije precej močni. Posledica tega in normalna reakcija je bila v negativnem odnosu do ideologije nasploh, do idejnega, pa tudi do kadrovskega dela, do nekaterih elementov, ki so za avantgardo delavskega razreda in pravzaprav za vsako politično organizacijo bistveni. Zato je za ZK nujno, da se ideologija revalorizira in rehabilitira, da se da ideološkemu delu njegov pravi smisel. Seveda je vprašanje, kakšno ideologijo si želimo, kakšno ideologijo ZK potrebuje. Predvsem mislim, da je treba ustvariti in soustvarjati ideologijo samoupravnega socializma, ki bo dinamična in odprta organizaciji, posameznikom, družbenim znanostim; ki bo imela vrsto odprtih vprašanj, kjer stvari ne bodo utrjene,

dognane, pač pa dana možnost in potreba dialoga, ki bi tako ideologijo stalno dopolnjeval in ustvarjal. Mislim, da mora biti taka ideologija samoupravnega socializma odprta ne samo tistemu, kar imenujemo marksistično razmišljanje, marksistična znanost, ampak tudi do vseh smeri v družbenih znanostih, ki niso marksistične. Potrebno je kritično vrednotiti dosežke različnih nemarksističnih idejnih tokov in ob njih oblikovati pozitivne alternative. Imeli smo zelo neugodno situacijo, in še vedno živimo v njej, da se vse, kar se dogaja onkraj priznane, etabrirane marksistične misli, negira. S tem se dela škoda predvsem marksistični ideologiji, ki na ta način izgublja možnost kritičnega dopolnjevanja na posameznih področjih, kjer so dometi marksistične ideologije majhni oziroma premajhni. Potreben je kritičen, ne pa aprioren odnos do mišljenj, ki se ne ujema z marksizmom.

Še posebno je to važno za tisto kategorijo ljudi v naši družbi, ki vstopa v družbene odnose, ki oblikuje svoja spoznanja, ki ne želi biti objekt, ampak tudi subjekt ideologije. Če se ideologija pojavlja kot nekaj neodvisnega od mladih ljudi, kot nekaj vsiljenega, potem nujno prihaja do konfliktov s tako ideologijo in njenimi nosilci, ki dobivajo tudi političen prizvok in ki usmerjajo določene zelo ustvarjalne dele mladih generacij na pozicije, ki niso pozicije ZK in marksistične ideologije. Problem marsikdaj ni samo v napačnih razmišljanjih mladih, ampak predvsem v napačnem prijemu, v napačnem statičnem vsiljevanju ideologije kot zaprtega in danega sistema, ne pa kot odprte dinamične ideologije samoupravne družbe.

B. DEBENJAK: Za popolno zgodovino delavskega gibanja. Že dr. Britovšek je govoril o pomembnosti zgodovine delavskega gibanja za naše samorazumevanje. Naj podprem njegove misli še s svojimi razmišljanji.

Pred nekaj leti je bilo v Opatiji posvetovanje uredništev filozofskih in socioloških revij iz socialističnih dežel. Eden najbolj lucidnih poljskih marksistov Zygmunt Bauman je tam oponesel najbolj dogmatskim kolegom iz varšavskih dežel, da je marksizem, nazor, h kateremu se priznavajo, postal nazor brez zgodovine — zato, ker so iz njegove zgodovine (in iz zgodovine delavskega gibanja) iztrgane nekatere najbolj pomembne strani. Minilo je komaj pol leta in Bauman je bil eden od šestih profesorjev, ki so jih odstranili z varšavske univerze. Tako vsestransko in izčrpno zgodovino marksizma je prej ko slej treba narediti. Tembolj, ker so vsi zgodovinski dogodki utemeljeni v zgodovini delavskega gibanja in ker nobenega ni mogoče izolirati. Prelom leta 1948 nas zavezuje — z vsem tistim, kar mu je sledilo v naši lastni praksi in v svetovnem procesu — da se s to zgodovino temeljito spoprimemo. To nam je nujno potrebno za naše samoosveščanje.

Prava kritika se začne pri nas samih, zato naj jo začnem z našim odnosom do svoje zgodovine. Bralcu »Zgodovine ZKJ« se mora zdeti, da Zveza komunistov Jugoslavije nima zgodovine — saj ta knjiga ne vsebuje nikakršnih problemov, težav, notranjih bojov v posamezniku; knjiga je podobna katekizmu: nikoli se nismo motili. Jasno je, da se zgodovina piše drugače takrat, dokler so živi akterji, ki so to zgodovino ustvarjali, in drugače iz stoletne odmaknjenosti, ko lahko o njej razsojamo bolj hladno-realno. Toda tudi v prvem primeru je mogoče in treba pisati zgodovino in ne katekizem; izhodišče nam bo pač duhoviti izrek

Bernarda Shawa: edini, ki me obravnava kot človeka, je moj krojač, ker mi vedno znova vzame mero, vsi drugi pa mislijo, da sem vedno isti.

Pri tem pa je naš prelom 1948 edinstveno revolucionarno dejanje. V varšavskih analizah se nenehno ponavlja ugotavljanje, da je bila obsodba 1948 pravzaprav globoko upravičena, če že ne v vseh nadrobnostih, pa v osnovi vendarle, saj iz te jugoslovanske herezije nenehno izhajajo valovi nezadovoljstva v t.i. »socialističnem taboru«. Nad tem, kako dosledno nas v negativnem smislu hvalijo naši nasprotniki, se moramo zamisliti in domisliti ta revolucionarni prelom: v zgodovini delavskega gibanja je to pomenilo, da je prvič neka frakcija komunističnega gibanja postavila svoje stališče, pri tem pa fizično in moralno obdržala glavo. Kakršnakoli kritika na račun vladajočih struktur v komunističnem gibanju pred tem se je končala v najugodnejšem primeru s tem, da je razmišljajoči individuum ostal osamljen in potisnjen v položaj »brezdomovinske levice«, ponavadi pa se je začela proti njemu gonja, ki se je končala bodisi z duhovno likvidacijo, bodisi s tem, da je bil potisnjen na voz antikomunizma. In ta naš prelom — nadaljevanje samostojnosti leta 1941 in pred tem (ne da bi hotel le-to idealizirati) — je že zahteval in terja čedalje bolj, da se domisli do zadnjih konsekvenc, kaj je to stalinizem in kaj je stalinistična falsifikacija zgodovine. Vnovič je treba ovrednotiti vse tiste akterje in teoretike delavskega gibanja, ki jih je stalinizem iz njegove zgodovine izbrisal in jih razglasil za čiste sile zla. Najprej bomo ugotovili, da so vse socialistične revolucije po oktobrski (izvzemši val 1918-20) nastale proti volji stalinističnega vodstva SZ, da so nastale tako rekoč skrivaj in da je stalinizem povsod po svetu objektivno delal vse, da bi odpravil revolucije in dopustil le širjenje svojega sistema na bajonetih rdeče armade.

V tem kontekstu je tudi zmotna teza (nedavno smo jo slišali tudi v slovenski javnosti), da je Lenin odkril možnost graditve socializma v eni deželi. To tezo so razglasili za Leninovo ob koncu leta 1924 ali v začetku 1925. Toda to je Stalinov falsifikat. Edino mesto pri Leninu, na katero so se sklicevali, je v članku »O geslu Združenih držav Evrope«. Toda iz tega mesta sledi, če ga beremo brez vnaprejšnjega komentarja, ravno nasprotno od tistega, kar je vanj vnašala interpretacija: Leninovo prepričanje iz 1915. je bilo, da se bo revolucija začela v razvitem svetu; predvideval je, da se bo preobrat začel v eni ali več razvitih deželah in se potem kot revolucionarna vojna obrnil proti »zaostalim deželam«. Tudi kasneje je Lenin vlogo revolucionarne Rusije razumel kot vlogo detonatorja svetovne revolucije, kot spodbudo za revolucionarni proletarijat; tisto, kar je mogoče v eni izolirani deželi napraviti, je realistično ocenjeval kot »državni kapitalizem«, ki mora biti postavljen tako, da bo omogočal nastajanje svojih grobarjev — vse to pa v pričakovanju svetovne revolucije.

Nadvse pomembna točka je vprašanje o »enotnosti komunističnega gibanja«. Tudi tu ima naše stališče upravičenost v zgodovini komunističnega gibanja: vsi tisti, ki so bili miselno pomembni v tem gibanju, so si močno prizadevali, da bi bili avtonomni in da bi se izmaknili zahtevi po »enotnosti«, ki je pomenila mehanično prenašanje sovjetskih frakcijskih bojov in obračunov na svetovni plan prek mehanizmov Kominterne. Vsa taka gibanja so bila razglašena za frakcije in v dobršni meri uničena. Transmisijsko delovanje aparatčikov, ki so iz »centrale« prejemale denar, je uspešno onemogočalo konstituiranje avtonomnega revolucionar-

nega gibanja. O vseh teh vprašanjih bi morali temeljito govoriti, razgrniti bi morali bistvene dokumente in postaviti integralno kritično zgodovino marksizma in delavskega gibanja, zlasti pa zgodovino 20. stoletja. Ta analiza bi nam hkrati pomagala razumeti, kako to, da so se vse revolucije po nastopu stalinizma kot avtentične revolucije mukoma prebijale skozi ta socialistični termidor in se z njim križale. Ta zgodovina nam bo pomagala razumeti našo današnjo situacijo.

M. KUČAN: V zadnjem času pogosto slišimo poudarjati potrebo po revalorizaciji in po reafirmaciji ideologije. Včeraj je o tem govoril tudi tovariš Stane Kranjc. Povedati moram — glede na včerajšnje poizkuse opredeliti pojem ideologija — da sam uporabljam ta pojem kot sinonim za politično zavest, se pravi, kot sistem skupnih nazorov, smotrov, spoznanj in vrednot, ki povezujejo določene skupine ljudi, ki pa seveda še zdaleč ni tudi teoretična zavest, kar bi najbrž morala biti. To opravičuje domnevo, da bo zato tudi naša ideologija še dolgo časa izkrivljena zavest. Zdi se mi pa, da je zahtevi po revalorizaciji in reafirmaciji ideologije potreba pridati še neko drugo zahtevo, in sicer zahtevo po rehabilitaciji ideologije, ki je bila kot državna in stalinistična bodisi zanemarljena, bodisi razvrednotena in kompromitirana, ne le v naših, ampak tudi v širših, svetovnih okvirih.

Mislim, da nam je tako revalorizacija kot reafirmacija in še posebej rehabilitacija ideologije potrebna, če naj bi bilo mogoče na današnji stopnji razvoja izoblikovati novo ideologijo oziroma jo razvijati naprej, če naj bi bilo mogoče razvijati naš svet vrednot v skladu z zahtevami novega, sodobnega časa. To pa seveda zahteva, da se dosledno, tako v prijemu kot v vsebini, distanciramo od stalinistične ideologije, česar doslej nismo — poudarjam — ne v prijemu ne v vsebini dosledno storili. Po mojem pomeni distanciranje v prijemu predvsem distanciranje od tistega, o čemer je včeraj govoril tovariš Tavčar in kar me je pravzaprav spodbudilo k razpravi. To je distanciranje od univerzalnosti, od statičnosti ideologije, od monopolizma, od normativizma, od dogmatizma in prakticizma, monolitizma in apologetike, kar vse bo nedvomno še vedno močan atribut tudi naše ideologije. V vsebini pa ta distanca po mojem pomeni destrukcijo stalinistične ideologije, destrukcijo stalinističnega sveta vrednot in hkrati skozi to destrukcijo tudi graditev — kot temu pravimo zadnje čase — pozitivne alternative, oblikovanje naših pozitivnih odgovorov, pozitivnih konceptov in pozitivnega sveta vrednot. Gre za hkratnost negativno kritičnega obravnavanja stalinistične ideologije in njenega sveta vrednot ter za afirmativen prijem pri oblikovanju novih vrednot.

O stvareh govorim na kratko, shematično in zelo poenostavljeno. Z destrukcijo stalinističnih vrednot mislim predvsem destrukcijo tistih vrednot, ki se tudi v naši sedanjí družbi kažejo skozi poenostavljene, dogmatizirane predstave uresničevanja socializma kot enkratnega dejanja delavskega razreda, socializma kot družbe popolne enakosti in družbe brez konfliktov ter socialnih napetosti, dalje, predstave o vlogi in odmiranju države, vlogi partije, razreda itd. Gre torej za vrednote, ki se kažejo kot miti in ki kot take zavirajo razvoj kritične in ustvarjalne družbene misli.

Vprašanje, ki nas mora ob tem posebej zanimati, je vprašanje, ali taka destrukcija ne zahteva hkrati spreminjanja družbenih odnosov, ki

objektivno porajajo take poenostavljene predstave in dogmatizirano ideologijo ali jih vsaj vzdržujejo in ohranjajo. Mislim pri tem predvsem na birokratske družbene odnose, ti pa nastajajo tudi znotraj samoupravne družbene sfere in njenih struktur. Odgovor na to vprašanje gotovo ne more biti sporen, sporno pa je lahko, ali je naša družbena znanost in progresivna družbena misel dovolj močna, da to destrukcijo opravi. Brez nje je tak napor, ne glede na subjektivno voljo, obsojen na neuspeh.

Naravnost našega odnosa do ideologije, skozi katero bomo predvsem poskušali oblikovati odgovore na temeljne in aktualne zahteve našega časa, ki prihaja z znanstveno-tehnološko revolucijo in samoupravno organizacijo družbe na kvalitetnejši, razvitejši ravni, katero omogoča relativno bogatejša materialna družbena osnova, je pogoj za to, da se bodo z ZK v družbo projicirale najnaprednejše ideje, najnaprednejši koncepti in programi. Danes ZK takih vizij, dolgoročnih in mobilizacijskih, pogosto ne uspe izoblikovati. Zato je to hkrati pogoj, da se bo ZK v naši družbi potrjevala kot avantgardna ideja, kot avantgardna organizacija. To je, ne nazadnje, tudi smisel njene preosnove.

Pridobiti si je treba potemtakem spoznanje, da odgovor na ugotovljeno tako imenovano »krizo« ideologije, ki se kaže predvsem kot njena nezadostnost, ne more biti nova dogmatična, čvrsta, monolitna in univerzalna ideologija. Tudi se njene rehabilitacije in razvijanja ne moremo lotiti s predpostavko, da jo bodo ljudje sprejemali v celoti, kot ideološki blok. Razvito, kritično mišljenje, ki nam je cilj, zahteva dinamično in odprto ideologijo, zahteva dovolj jasno oblikovane temeljne ideje, temeljne vrednote.

Še na nekaj bi rad opozoril. Zdi se mi, da pri nas preveč pogosto želimo dobiti »ideološke«, pa tudi siceršnje odgovore na čisto konkretna vprašanja in da ob teh odgovorih izsiljujemo enotnost, v iskanju konkretnih odgovorov, konkretnih rešitev smo naravnost genialni, mislim tudi po številu odgovorov. Seveda se te genialne rešitve izkažejo velikokrat kot negenialne in nezadostne, ker ugotovimo, da se ne strinjamo oziroma da ni med nami soglasja o temeljnih vprašanjih, o izhodiščih, iz katerih izpeljujemo konkretne rešitve, da se razhajajo naše predstave o njih. Mislim pa, da enotnosti v konkretnem ne more biti oziroma jo je težko doseči, če prej ne dosežemo enotnosti oziroma soglasja v splošnem, temeljnem.

S. SAKSIDA: Eden izmed problemov, o katerih je bil govor, je odnos: politika — stroka in stroka — stroka. Zdi se mi, da se o tem odnosu razpravlja preveč posplošeno. Torej bom poskušal biti konkreten. Sem za to, da se lahko v stroko vtika vsak strokovnjak iz drugega področja in vsak politik. Še več, vsak državljan. Seveda pa se sprašujem, v kaj se lahko v stroki vtika. Najprej: vtika se lahko v družbene učinke rezultatov dela v stroki. Dalje: nedvomno se lahko vsak vtika in razpravlja o strukturi družbenih grup in institucionalnem sistemu v stroki, na primer o tem, na kakšen način se ljudje izbirajo za določena mesta v stroki, kako je hierarhija, ki je bila tako selekcionirana, organizirana; dalje, v organizacijo delovnega procesa in procesa sprejemanja odločitev. Ne more pa se vtikati v notranji potek spoznavnega procesa, ki poteka na temelju definiranih kategorij stroke, razen če teh kategorij ne pozna. Če pa pozna temeljne kategorije in njihovo vsebino, potem je na isti ravni kot strokovnjak in je strokovnjak. In potem o tem razpravlja kot strokovnjak.

V tistem trenutku, ko kdo pokaže, da stroke ne zna, da ne pozna temeljnih kategorij in relacij med njimi, v tistem trenutku mora iz stroke, če poskuša o strokovnih problemih strokovno razpravljati. Skratka: domena stroke in strokovnjaka je njen predmet proučevanja, njena specifična metoda dela. O vsem drugem pa lahko razpravlja vsak državljan.

Še o odnosu družbenega ozračja in o tem, da samo ozračje v družbi poraja pozitivizem. Ravno s tem se zelo strinjam. In ne samo to. Ozračje v družbi ne poraja samo pozitivizma, ampak tudi določene vrste dogmatizem, danes na primer funkcionalistični tip dogmatizma. Če poraja ozračje v družbi te elemente, potem je treba analizirati, katero družbeno ozračje in kakšno ozračje v družbi in kakšna struktura tega ozračja v družbi, kakšni faktorji, kakšni elementi povzročajo, da se je pozitivizem pri nas začel porajati v eni smeri okrog leta 1945 in v drugi smeri v petdesetih letih. Tega pa v referatu tov. Jermana ni. V referatu trdi: »Zgodovina« je kriva, »pedagogika« je kriva, da se je v strokah razvil pozitivizem. Ne razkriva pa vloge in krivde politike. Da se razumemo: nedvomno so deloma krivi, da se je razvijal pozitivizem v strokah, strokovnjaki sami. Oprekam pa temu, da se skuša zvrčiti krivda za razvoj in obstoj pozitivizma izključno na stroke in strokovnjake. To je metoda politike in politikov, na ta način skuša zvrniti odgovornost za takšen razvoj s sebe.

Poglejmo položaj v šolstvu. Bi dejal, da je pozitivizem na tem področju rezultat določenih posegov, ki jih večidel niso napravili strokovnjaki, ampak ljudje od zunaj. Dogajalo se je, da so ljudje zunaj stroke, politiki, zahtevali, da se npr. v šolstvu spremenijo določene stvari, potem pa so znotraj sistema šolstva selekcionirali ljudi, ki so bili pripravljeni izvajati te spremembe, so ustrezali njihovim kriterijem. To je tisto, kar je povzročilo pozitivizem v šolstvu. In to je tisto politično ozračje, tista družbena atmosfera, ki jo je treba analizirati, in to ne le njene negativne elemente, o katerih govorimo zdaj, pač pa tudi pozitivne.

Kar zadeva dialog med menoj in dr. Jermanom, gre preprosto za to, da sem poskušal na enem primeru konkretno pokazati, kako poskuša tov. Jerman odvrniti pozornost od celotne družbene odgovornosti na odgovornost določene skupine ljudi znotraj strok. To ni omejeno samo na najin dialog. Tu gre za metodo, ki se vedno uporablja, kadar se razpravlja o problemih v strokah: namesto da bi razpravljali strokovno, razpravljamo z vidika praznih splošnih stališč, s katerimi se skušajo doseči cilji, ki z razvojem stroke same nimajo nikakršne zveze.

Kar zadeva ideologijo, bi dejal, da gre za to, da razločujemo med dvema različnima ideologijama oziroma dvema različnima stvarima, ki jih potem pripisujemo istemu terminu, ideologiji. To ustvarja konfuznost. Zato bi ločil dva pojma, »vrednostno normativni sistem«, ali drugače »legitimitetni sistem«, na eni in termin »ideologija« na drugi strani. Legitimitetni sistem pa spet lahko utemeljuje bodisi obstoječo institucionalno strukturo ali pa v konfliktu med tistimi družbenimi skupami, ki branijo obstoječe institucije, in družbenimi skupami, ki poskušajo spremeniti obstoječe institucije, jih rušijo, opravlja vlogo legitimiranja interesov grup, ki še niso institucionalizirane. Torej bi šlo za dva legitimitetna sistema: pri Marxu npr. za legitimitetni sistem eksploatatorjev in eksploatiranih. Za potrebe analize bi bilo smiselno, da preprosto ločimo termina »vrednostno normativni sistem« (ali »legitimitetni sistem«) in »ideologija«. Termin ideologija nam omogoča, da lahko kritično analiziramo tako legi-

timitetni sistem, ki utemeljuje obstoječi institucionalni red, kot sistem, ki mu nasprotuje ali ga ruši, in to z vidika, da je mogoče, da sta obadva negativna zavest, se pravi, možno je, da oba izražata samo parcialne interese, ki pa se skušajo razglasiati za splošne interese.

F. PIVEC: Werner Hoffmann opredeljuje ideologijo kot stanje sprevrnjene zavesti s tendenco, v katere razkritju (v razkritju tendence) je možen tudi izhod iz ideologije, je možna kritika ideologije. Kritika ideologije je potrebna in možno je tudi drugačno stanje, kakor je stanje sprevrnjene zavesti. Ne vem, kakšno naj bi bilo to stanje, toda menim, da je možno tudi drugačno stanje.

Kaj nas sili k temu, da se take kritike lotevamo, oziroma ali je taka kritika v vsakem trenutku nujna. Mislim, da ni nujna in da nas nič ne sili v to. Mislim celo, da je vse večja možnost, da se v okviru sistema v bistvu sprevrnjene zavesti da živeti. Namreč, kritika bi bila neizogibna takrat in zavrnitev takega sistema sprevrnjene zavesti nujna tedaj, ko se v okviru takega sistema ne bi dalo živeti. Mislim, da se v okviru sprevrnjene zavesti da celo vse bolj živeti. Zaradi tega kritiko ideologije in kritiko sprevrnjene zavesti vse bolj zamenjujejo konfrontacije posameznih tipov, posameznih sistemov sprevrnjene zavesti ali pa simbioza sistemov sprevrnjenih zavesti, bodisi da se to kaže kot ideološki konflikt, bodisi kot teorija omejene suverenosti ali kako drugače. Skratka, čedalje več je načinov drugačne konsolidacije teh različnih tipov sprevrnjene zavesti oziroma teh različnih ideologij. Da ponovim najvažnejše: nič vnanjega ni takega, da bi človeka sililo v kritiko sprevrnjene zavesti, da bi iskal drugačno, pravo stanje zavesti. Morda gre za to, za kar se zavzema Jerman, morda za ono, za kar se zavzema Saksida. Vsekakor pa to ne more biti nikakršen parcialni interes. Gre za interes, ki bi ga lahko opredelil kot teoretski interes in ki bistveno prestopa mejo parcialne, že v svojem izhodišču ideologizirane zavesti.

A. MARINC: V razpravi je bilo večkrat omenjeno vprašanje ideološkega in teoretičnega vakuuma, ki da pri nas obstaja in se pogloblja. S takšno oceno se ne bi mogel v celoti strinjati, ker ne drži in je posledica črno-belega ocenjevanja, ki je pri nas precej v rabi. Zdi se mi, da smo na področju globalne koncepcije našega samoupravnega socialističnega razvoja vendarle izoblikovali teoretične in praktične odgovore, ki so organsko in sukcesivno nastajali v naporih za program Zveze komunistov, za novo ustavo leta 1963, za nadaljnje spremembe v ustavi, s konceptom družbene in gospodarske reforme. Ti naporji kažejo svojo razvojno tendenco in so ustvarili ideološki fond za globalno teoretično in konkretno koncepcijo našega razvoja. Sem lahko prištevamo tudi dokument o vlogi Zveze komunistov, ki je bil sprejet na IX. kongresu ZKJ. Njegova vrednost ni le kratkotrajne, prakticistične narave, ampak ima globlji programski karakter.

Strinjam pa se z oceno, da premalo oblikujemo teoretične in praktične odgovore na mnoga konkretna vprašanja, ki jih poraja protislovni razvoj in na katera je treba nenehno odgovarjati in predlagati rešitve. Gre tudi za odgovore, ki jih bo zahteval jutrišnji razvitejši samoupravni socializem. Toda to ne pomeni graditi iz nič, ampak nadaljevati delo in izhajati iz nekaterih temeljnih postulatov, do katerih se je naša praksa in teorija že dokopala.

Ideološki fond, ki je zrasel iz specifičnih samoupravnih pogojev in ki sloni na avtentičnih marksističnih izhodiščih, je premalo ovrednoten, premalo sistematiziran, premalo dorečen, skratka, ne znamo ga dovolj ceniti in razvijati, predvsem pa ga ne znamo prevesti v ljudski jezik, dostopnejši za širše politično gibanje in mobilizacijo naših delovnih ljudi.

Drugo vprašanje, o katerem bi želel tudi spregovoriti, je fenomen dezideologizacije, ki tudi pri nas ni tako osamljen. ZK se seveda ne more sprijazniti s takšnimi teorijami in teorijami. Naša usmeritev je jasna in ocena prav tako! Nesporno gre za konec stare, stalinistične, etatistične ideologije. Vendar se je treba danes močno prizadevati za graditev ideologije, ki raste iz naših specifičnih samoupravnih temeljev. Teoretično delo na tem področju je pomembno predvsem zato, ker smo pred novo fazo našega družbenega razvoja, novo fazo, ki jo zahteva in pogojuje razvoj proizvodnih sil in odnosov in terja tehnološka revolucija. V dosedanjem razvoju samoupravljanja smo šli zavestno v politično in ekonomsko decentralizacijo. S tem smo razbili staro etatistično strukturo. Bodoči razvoj pa zahteva visoko stopnjo koncentracije in centralizacije. Vendar morajo nastajati nove strukture iz interesa delovnih ljudi in delovnih skupnosti. Biti morata kvalitativno drugačni v svojem jedru, kot sta bili stari administrativno-etatistična koncentracija in centralizacija. Na tem področju nam manjka teoretičnih raziskav in rešitev, pa tudi iniciativnosti, manjkajo rešitve, ki morajo biti dane pred našo politično aktivnostjo. Ravno v tej višji fazi razvoja našega samoupravljanja, ob večji koncentraciji in centralizaciji na drugih temeljih, pogosto stvari ne domislmo in mislim, da je veliko vprašanj, ob katerih bi morali mobilizirati naše intelektualne kapacitete in iskati t. i. pozitivne alternative. Morali bi se bolj organizirati ob konkretnih vprašanjih, ki jih samoupravni socializem poraja (delitev po delu, odnosi v proizvodnji, družbena lastnina, samoupravljanje, moralna in človeška vprašanja-stiske itd. itd.). Ob teh konkretnih vprašanjih bi morali našo družboslovno znanost mobilizirati in dajati večja materialna sredstva. To je po mojem mnenju nujno potrebno. V tej smeri se mi zde važne tri stvari: 1) družbeno in politično ozračje, ki je po mojem mnenju čedalje ugodnejše; 2) smotrnejša in dolgoročnejša kadrovska politika, in 3) treba je finančno v nekem smislu stvari urediti in doseči večjo koordiniranost.

V obdobju ki je pred nami, moramo narediti vse, da intelektualne sile, ki jih imamo, bolje organiziramo, in sicer v smislu, kot je govoril tovariš Bibič. Naše kapacitete — institucionalne in druge — niso ustrezno izkoriščene. V tem pogledu je naša večja organiziranost — kadrovska, finančna, vsebinska — nujno potrebna, ker nam je koncipiranje nadaljnega samoupravnega razvoja nadvse potrebno, in brez poglobljenega in sistematičnega teoretičnega dela tukaj ne gre.

Prav tako želim povedati, da se z nekaterimi osnovnimi ugotovitvami tov. Jermana zelo strinjam. Mislim na očitke glede pozitivizma na najrazličnejših področjih, od vzgoje, šolstva do politike, in glede nezadovoljivega stanja, na katero je opozoril v zvezi z našimi družboslovnimi znanostmi in zlasti raziskovanji. Strinjam se, da obstoje enostranosti, zavestne ali največkrat nezavedne z enostranskimi vplivi, ki ne izhajajo iz marksističnih pozicij. Sploh je problem malomeščanske in buržoazne indoktrinacije vse bolj občuten.

Tovariš Goričar je zelo plastično prikazal razredni boj kot gibalno družbenega razvoja v kapitalizmu in na neki način protislovnosti in kon-

fliktnosti tudi v socialističnih družbah. Vendar se mi zdi, da konfliktov kot poglavitne gibalne sile ne moremo vrednotiti enako v okoliščinah razredne družbe in v okoliščinah npr. našega samoupravnega socializma. Zdi se mi, da je vendarle poglavitno gibalno v naši socialistični samoupravni družbi najbrž interes in položaj delovnega človeka. Mislim, da smo se že zdavnaj otresli iluzij, ki so bile značilne za stalinistično koncepcijo, namreč, da je naša družba brezkonfliktna. Če bi sprejeli tezo, da so konflikti gibalna sila notranjega razvoja tudi pri nas, podobno kot v zahodnih državah, se mi zdi, da bi stvari poenostavljali in da bi nas to pripeljalo v slepo ulico. Zato se moramo zavedati v tej smeri, da je delovni človek, njegov interes, položaj, to, da razpolaga z rezultati in pogoji svojega dela, poglavitna gibalna sila našega razvoja. Pri tem pa seveda ne smemo živeti v utvari, da ne bo konfliktov, zaostritev itd.

J. GORIČAR: Na kratko bi odgovoril tovarišu Marincu. Včeraj sem v hipotetični obliki zastavil vprašanje, ali so konflikti tudi v socialistični družbi eno izmed gibalnega spreminjanja. Mislim, da bi ustrezne raziskave pozitivno odgovorile na tako zasnovano hipotezo. Seveda pa bi se morali poprej zediniti, kaj razumemo s konfliktom. Pri svojem včerajšnjem izvajanju sem z njimi mislil na vsako strukturno pogojeno nasprotstvo, tako v globalnih družbah kakor tudi v posameznih njihovih segmentih. Ni nujno, da se ta nasprotstva izživljajo le z nasilnimi sredstvi, marveč lahko izzvenevajo tudi v nenasilnih oblikah: polemikah, pogajanjih, arbitražah ipd.

Kar pa zadeva Marinčevo tezo o enakih interesih delovnih ljudi v samoupravnem socializmu, pa tole: teza o interesu delovnega človeka v samoupravni družbi pri urejanju pogojev in rezultatov njegovega dela je kot temeljna vrednota vgrajena v model delavskega samoupravljanja. Vendar pa ta okoliščina sama po sebi še ne povzroča enakih interesov vseh delovnih ljudi. Samo v družbi, v kateri bi bili vsi interesi vseh ljudi v resnici popolnoma enaki (»vistosmerjeni«), ne bi mogli pričakovati konfliktov. Takih družb pa ni in jih bržčas nikoli ne bo. Že samo zaradi delovanja blagovno-denarnih odnosov, nagrajevanja po delu itn. so tudi v naši družbi objektivno pogojeni neenaki, ponekod tudi nasprotujoči si interesi. Brž pa ko obstaja različnost, celo pa nasprotje interesov, obstajajo seveda tudi možnosti konfliktnih situacij in konfliktov.

M. POLJANŠEK: Prispevka F. Jermana o ideologiji pozitivizma nisem razumela kot napad na katerokoli znanost, ampak predvsem kot važno opozorilo na stanje, ki vlada na nekaterih področjih. Mnogokrat smo se pogovarjali o problematiki in iskali izhod iz zagate. Žal smo govorili predvsem o kratkoročnih ciljih, zato smo se nemalokrat znašli v začaranem krogu. Tako kot na drugih področjih manjka tudi na področju vzgoje in izobraževanja temeljnih raziskav. V vnemi po hitrem spreminjanju obstoječe pedagoške prakse in zaradi pomanjkanja denarja se pre pogosto preozko opredeljujemo za raziskovanje posameznih problemov v vzgojno-izobraževalnem procesu. Predvsem se strinjam z ugotovitvijo, da smo si z modernizacijo pouka pridobili sicer mnogo izkušenj iz tujine, uvozili smo sodobne učne pripomočke idr. Ob vnemi za čim sodobnejšo šolo pa smo dokaj zanemarili vzgojo kot sestavni del izobraževanja. V šolah pretirano poudarjamo le strokovnost, kopičimo dej-

stva in govorimo o uspešnosti učencev pri posameznih predmetih, premalo pa načrtno oblikujemo osebnost mladega človeka.

Mnogi učitelji so se zavedeli napak in iskali izhod iz tega. Spominjam se, da smo želeli prebroditi krizo tako, da so učitelji ob vsaki učni uri pisali v pripravi poleg izobraževalnega smotra tudi vzgojni smoter. Pri oblikovanju vzgojnih smotrov so vse prepogosto prevladovali smotri, ki so imeli značaj »krščanskih resnic« ali so se nanašali bolj na zunanje manifestacije otrokovega vedenja.

Pozitivizmu v šoli smo se želeli izogniti tudi z večjo idejnostjo pouka. O tej temi je bilo organiziranih precej predavanj za prosvetno delavce. Sodili smo, da bomo najhitreje odpravljali pomanjkljivosti in spreminjali pedagoško prakso z osveščanjem učiteljev. Pokazalo pa se je, da so učitelji premalo filozofsko, psihološko in pedagoško usposobljeni; zato predavanja niso rodila sadov pri tistih, ki so jim bila namenjena, tj. pri nosilcih vzgojno-izobraževalnega procesa. Prav zato mislim, da je bil to le bolj ali manj uspešen način politizacije šole, ker ga nismo načrtno nadaljevali. Premajhna filozofska, psihološka, pedagoška in družboslovna usposobljenost učiteljev je kriva, da se le-ti premalo poglobljajo v svojo pedagoško prakso, premalo presojujejo uspešnost pedagoških ukrepov in njihovih rezultatov in prepogosto mehanično prenašajo metode in tematiko iz tujih virov.

Naj navedem samo en primer. Na kadrovskih šolah so pripisovali velik pomen didaktičnemu principu nazornosti. Za dobrega učitelja je v šoli veljal in še velja tisti, ki je dosledno nazoren. Po številu predmetov, ki jih je učitelj »nazorno prikazal«, so ocenjevali in še mnogokrat presojujejo uspeh ure, ne da bi ugotavljali učinkovitost nazornosti. Čeprav je nazornost pri pouku potrebna, zlasti na nižji stopnji, pa njena dosledna in prepogosta uporaba zavira razvoj funkcionalnega mišljenja učencev. Učencu smo razvijali le konkretno mišljenje, utrjevali njegov spomin, nismo ga pa naučili misliti oziroma razvili sposobnost za razumevanje in kritično mišljenje. Nepoznavanje dialektične narave didaktičnih načel je bilo pogosto vzrok, da so se ta načela sprevrgla v protislovje. Na podoben način so se ponekod izrodile zaradi premalo proučenih pedagoških ukrepov in njihovih učinkov tudi druge sicer dobre oblike.

Premajhna družboslovna, zlasti pa psihološka in pedagoška poučenost učiteljev vpliva tudi na način preverjanja znanja pri učencih. Pri teh urah še najlažje ugotavljamo, koliko je v šoli faktografije.

Največja teža pri preverjanju znanja učencev je dana vprašanjem o dejstvih, zelo malo pa je vprašanj o vzrokih, posledicah, skratka, vprašanj, ki bi silila učenca k razmišljanju. Ta način dela razvija le spominjsko funkcijo znanja v škodo razumevanja snovi.

Mislim, da bo mogoče učinkoviteje in hitreje spremeniti stanje na vzgojno-izobraževalnem področju,

— če se bomo lotevali proučevanja vzgoje in izobraževanja bolj kompleksno;

— če bomo nenehno dopolnilno izobraževali prosvetne delavce in upoštevali, da je nujno poleg strokovnega usposabljanja obogatiti njihovo znanje tudi pedagoško, psihološko in filozofsko, pri tem pa manj skopariti z denarjem;

— če bomo resnično bolj proučili in spremenili način šolanja pedagoških kadrov, ne pa ostajali le pri ocenjevanju stanja;

— če bomo uvedli več družboslovnih predmetov tudi v srednje šole in s tem presegli mnogokrat pretirano utilitaristični pouk, o katerem vemo, da škoduje splošni izobrazbi in spoznavanju družbenih zakonitosti, s tem pa uveljavljanju mladih v samoupravljanju ter razvijanju družbenih odnosov.

R. JAN: Če govorimo o pozitivni alternativni — potem vidim najboljši možni izhod, kar zadeva Zvezo komunistov kot združujočo, spajajočo ter prekašujočo silo v družbeno-duhovnih procesih, v obliki, kot jo pojmuje Gramsci: stranka kot skupinski razumnik, dejavno prisoten v svetu, tedaj v sodobnih dogajanjih, oborožen z visoko teoretično zavestjo in kulturo, ne le politično, marveč resnično kulturo, ki omogoča pristno in zavzeto poseganje v okolje, kjer smo in kjer delamo.

Zatorej velja pribiti: potrebna nam je visoka teoretična zavest na modroslovno-znanstveni podlagi — torej takšna zavest (ideologija), ki bo stvari postavljala na noge in ne na glavo, ki bo v praksi zagotavljala enotnost ciljev po najrazličnejših poteh, načinih, sredstvih, tako v boju zoper ostanke neostalinizma, čigar podlaga je v strukturah, ki bi rade živele na račun tujega dela, ob pomoči države in s tem od neposrednih delavcev-ustvarjalcev odtujene politične gospodarske in s tem vsakršne moči, ter v boju proti malomeščanski preplašenosti, ki se hrani v katakombskih svetovih samotrpincenja, obupa, nevere in kot preplašeno živinče trepeta na robu niča in nesmisla ter samoodtujenosti, v katero jo pehata na samoupravnem zelniku zrasli egoizmi privilegiranih klik v organih upravljanja ter ekono-tehnobirokratov, lažnih sindikalistov in najrazličnejših oblik samopašnosti ter anarhizmov. Iz tega spektra se porajajo ideologije s staro vsebino v novih oblikah. In če naj bo naš boj uspešen, je treba predvsem potencirati neposrednost samoupravljanja po celotnih delovnih skupnostih. Vidim jo v možnosti nadaljnjega razbijanja oblastniških centrov, prisvajanja moči in odločanja mimo ljudi, poglobljanja zavesti o možnosti za vplivanje na dogajanja, da bi se ljudem pripadajoča politična moč v celoti uveljavila kot njihova lastna in od njihovega združenega ali osebnega dela odvisna moč.

Pa naša pozitivna alternativa na družbenopolitičnem področju v mednarodnih odnosih? Nikdar ne bomo bogati, kot je Amerika, nikdar vojaško močni, kot so supersile, kar zadeva bombe in sredstva za uničevanje življenja, vsekakor pa smo lahko prvi v tem, da naše življenje lahko premineva v smiselnem boju za človeštvo. To je naša ideološka in stvarna premoč. Ta pa lahko deluje kot odrešujoči in vseobjemajoči motivator in gibalo za naprej.

Sveta brez ideologij ni bilo in ga ne bo. Gre le za vprašanja ustreznosti ideološkega s stvarnimi interesi sodobnega človeka in socialistične družbe.

Sem za razideologiziranje od vsega preživelega, lažnega in torej za takšno preobrazbo sveta, v kateri se bo humanistična vsebina Marxove in ne le njegove vizije sveta lahko postopoma uresničevala. Nova ideologija je zatorej lahko le proizvod revolucionirane družbenoekonomske prakse. Boj proti pozitivizmu je le majhen in nebitven del tega boja. Res je, da pozitivizem megli humanistično vsebino, človeški živec humanističnih, pravnih in gospodarskih ved, toda vsakršno resno raziskovanje mora skozi pozitivistično stopnjo. Če naj kaj sklepam, moram poznati dejstva, na temelju katerih bom sklepal. Pri nas se navidezni in jalovi

boj proti pozitivizmu bje že več kot deset let, toda rezultat, če ga merimo po učno-vzgojni praksi, ne dosega ravni pozitivizma v najboljšem pomenu. Res je, da so za pozitivizem zainteresirane tiste družbene sile, ki bi rade, da bi bili znanost, modroslovje, izobraževanje in vzgoja nevtralni — torej da bi tedaj interpretacijo in razlago dejstev opravljal nekdo drug v interesu svojih skupnostnih ter idejnopoličnih ciljev. Toda v bistvu gre predvsem za kulturo kritičnosti. Ta pa se lahko gradi le tedaj, če gradimo zavest ljudi, s katerimi delamo, na *problemih*, če jih navajamo k samostojnemu razreševanju problemov. To pa je prav tista razsežnost, ki je potrebna samoupravnih družbi, če naj se sama upravlja, in prav ta razsežnost v večjem delu manjka v procesu vzgoje in izobraževanja od začetka do konca, marsikdaj tudi na ravneh, kjer tega ne bi pričakovali.

Samó spodbujanje k samostojnemu mišljenju pelje h kritičnosti in samostojni osebnosti. Osebnost pa je pogoj, na katerem lahko samoupravljanje stoji ali pade, hkrati pa je celosten razvoj osebnosti pogojen z razvojem samoupravljanja. Zlasti v tem smislu je npr. nesmiselna faktografičnost pouka, saj je le-ta celo pod ravniyo pozitivizma, scientizma in neopozitivizma.

Sistemi, ki manipulirajo z ljudmi in narodi, ne morejo biti v resnici zainteresirani za oblikovanja resnično kritične, tedaj revolucionarne osebnosti. Eksistentnost človeka v svetu pa je dejanska in resnična v svetu le tedaj, če je in kolikor je dejansko revolucionarna. V vrstah naše inteligence prevladuje misel, da je spričo strukturiranosti sveta, v katerem živimo, vsakršen napor brezuspešen. Takšna pozicija v svetu je po mojem pogojena zlasti v odsotnosti razumništva tam, kjer je njegovo mesto. Resnica, da družbeni odnosi oblikujejo ideologijo, nas navaja k misli, da razumništvo še ni stopilo v celoti v strugo življenja, da je še vedno v dobršni meri na obrobju dogajanj. Krivo pa je tega sámo, ker jadikuje in tarna, namesto da bi se z dejavnim, ustvarjalnim prispevkom uveljavilo povsod, kjer deluje kot popolnoma enakovreden in nepriviligiran del delavskega razreda.

Po tem sklepam, da se takšna osebnost oblikuje v celotni praksi vzgoje in družbenih odnosov na šoli, v delovni in družbeni organizaciji, da pa mora zato razsežnost humanistične filozofičnosti pouka kot stalno prisotni živec navajati k zahtevi po osmislitvi vsega, torej h kritičnosti do vsega obstoječega.

Kriza sodobne civilizacije je kriza zavesti sodobnega, v kapitalistični in državnobirokratični sistem postavljenega človeka. Če naša mladina doživlja krizo smisla, je to samo dokaz, da živi v nesmislu, torej v svetu, kjer tisti, ki naj bi smisel odkrival, ni sposoben, da bi ga vsak dan znova obnovil in tako vodil vsakega mladeniča in mladenko k odkrivanju njegovega lastnega smisla, ki je dejansko mogoč ob največji moralni osrčenosti spričo resničnosti sveta, ki nas obdaja. Nekritičen in neosrčen učitelj ne more vzgajati kritične in osrčene osebnosti, ne more oblikovati novih vrednostnih modelov, svet brez vrednot pa je puščava, v kateri se porajajo ideologije samomora in obupa. Novo in boljše lahko nastaja le v boju z obstoječim. Poveličevanje, lakiranje, shematiziranje, opravičevanje so osnova vsake družbene laži, tudi naše. Razlika med stvarnostjo in resničnostjo se bo zmanjšala tisti hip, ko bo naši družbeni, politični, kulturni, umetniški, znanstveni in filozofski kritiki uspelo na glas napasti tiste, ki v klaftrah producirajo grmade šund literature, plaže,

kiča in razširjajo lažno zavest kot nadomestek za predmete, osebe itd. Ko bodo tudi nosilci kritike vseh vrst neposredni proizvajalci — delavci vseh vrst dela.

Ustvarjalno delo, katere koli vrste še zdaleč ni vrednoteno, kot bi moralo biti, najrazličnejše manipuliranje, prekupčevanje, verižništvo in privilegiji cvetejo kot še nikoli. Dokler si ljudje ne bodo upali povedati v obraz ali kakorkoli protestirati proti takšnim razmeram, bodo tudi sami sužnji teh in takšnih razmer.

Javna tajnost je, da danes ustvarjalni, delavoljni in učno-vzgojne rezultate dosegajoči učitelji postajajo predmet zaničevanja, obrekovanja, da jih nihče ne vrednoti, ker si poprečne in podpoprečne večine znotraj kolektivov zagotavljajo z glasovalnimi stroji »demokratsko večino« in se tako institucije, postavljene zato, da bi se lahko osvobodila in uveljavila človekova ustvarjalnost, pojavljajo kot negator prav te in takšne ustvarjalnosti. Tudi v tem so stvarni razlogi za porajanje ideologij.

Komunisti se v takšnem ozračju ne opredeljujejo več za načelna stališča, pač pa omahujejo v boju za grupno premoč, ne pa za premoč stališč v interesu dela in napredka delovne organizacije, osvoboditve dela in ustvarjanja, in seve s tem še pomnožujejo spekter lažnih zavesti in ideologij, ki izražajo lažno zavest stiernerjanskega, nikakor pa ne teoretične zavesti Marxovega kova.

Globalna družbena in kulturna kritika, kritika vseh anomalij je bistveni pogoj za uveljavitev nove ideologije, torej teoretične zavesti, zlasti iz dejavne prakse komunistov in vseh angažiranih ljudi.

A. ULE: Zakaj se je prvotno negativen pomen besede spremenil v pozitivnega?

Če gledamo dejansko zgodovino »ideologije« v zgodovini delavskega gibanja, opazimo neizpodbitno, da je imela v glavnem negativno vlogo, kljub pozitivni deklaraciji, torej je bila ideologija v pravem Marxovem pomenu besede.

Kajti v glavnem je skrbela za potrjevanje psevdoenotnosti »stranke« v sebi in z ljudstvom (v ZSSR ipd.) oziroma delavskim razredom (v socialni demokraciji).

Ta enotnost se je največkrat deklarirala in se vzpostavljala v revolucionarni akciji in kritičnem mišljenju. Ker bi moralo revolucionarno gibanje skrbeti tudi za razvijanje politične zavesti in revolucionarnega gibanja, bi mogla le prek vedno nove kritične osvetlitve zgodovinskega položaja in odnosa partija-ljudstvo prihajati do resnične enotnosti v mišljenju in dejanju.

Ker pa tega ni bilo (namreč tega osvetljevanja), je bilo potrebno deklariranje enotnosti. To je bila lažna enotnost in dejansko napačna slika realnosti. Ravno zato je tudi ideologija v negativnem smislu nujna v tako deformiranem revolucionarnem gibanju. Toda opažamo lahko, da so ideologi vedno imeli nekaj slabe vesti ob uporabi tega izraza in so vedno znova poskušali uveljaviti ta pojem kot pozitiven. Vendar jih je sam način njihovega mišljenja silil k »pravilni« uporabi tega izraza.

Zato menim, da ni tako važna ideologija, temveč ideologizacija, torej proces, v katerem ideologija nastaja. Če kanimo uporabljati izraz ideologija v pomenu teoretske zavesti komunistov, bi morali preučiti tudi samo dogajanja, pot, ki pelje k vzpostavitvi te zavesti in enotnosti v

mislih in dejanju. Te »teorije« ne moremo kar vzpostaviti na kakšnem seminarju ali ukazati, naj nastane. Te teorije ne bodo napravili niti filozofi, ki bi jim bila dana naloga izdelati to tako imenovano ideologijo. Vsak komunist mora videti v kritično teoretskem delu pogoj, da sploh še lahko ostane komunist, ker se v nasprotnem primeru zgubi v prakticizmu in v povodnji nazorov in ideologij, ki zalivajo našo družbo.

Zato moramo dati komunistom in sploh vsem revolucionarno mislečim ljudem *možnost* za to, da postanejo kritično misleči ljudje. To je naloga filozofov, sociologov itd. Vprašamo se lahko tudi, kakšno »ideologijo« hočemo. Ali naj bo to ideologija zgolj Zveze komunistov, delavskega razreda ali cele samoupravne družbe? Ali sploh moremo to ločiti? Mislim, da ne. Komunisti ne moremo biti samo za tem, da ustanovimo kakšno svojo »ideologijo«, temveč zavest, ki bo nekaj pomenila vsem za socializem zainteresiranim ljudem pri nas. Sicer lahko pademo na nivo stranke, ki vsiljuje svoj nazor družbi kot obvezujoč, pa če še tako zatrjujemo nasprotno. Vedeti je treba, da je ogromno komunistov izven ZK in da v ZK niso vsi komunisti. Torej mora naša zavest zajeti vse potencialne komuniste. Le ti morajo to teorijo imeti tudi za svojo, šele potem bo to teorija vseh revolucionarnih sil v naši družbi. To je seveda ideal, ki ni nikoli čisto uresničljiv. Nikoli ne bodo vsi komunisti pristajali na vse, celo na glavne teze kakšne ideologije ne. Pač pa morajo v njej najti nekaj svojega, nekaj, kar bo tvorilo eno od ključnih opor v njihovem mišljenju in dejanju. Tu se postavlja vprašanje po vzrokih zaostajanja teoretične zavesti komunistov. Kako to, da v dvajsetih letih nismo mogli dvigniti teoretske zavesti komunistov niti za ped? Ali mogoče samo zato, ker komunisti zanje niso imeli interesa, torej, da v dosedanji »ideologiji« niso našli česa zase? Zakaj, če bi našli, bi jih tudi visok teoretski nivo ne odtegnil od proučevanja teorije (ideologije). Izgovori večine komunistov pri vprašanju, zakaj ne berejo in študirajo, češ da je vse preveč visoko pisano najbrž kaže na nekaj drugega, kot neposredno pove. Merim ravno na ta neinteres komunistov in delavskega razreda za teorijo oz., kakor jo imenujemo, ideologijo.

Kako naj torej prevladamo to zaostajanje teorije za stvarnostjo? Ali nemara tako, da bo teorija pojasnjevala in pojasnila »stvarnost«, ki jo je prehitela? Ali ne vodi to k faktografiji? Teorija mora predvsem kazati na možnost novih alienacij in njih preseganja in vedno novo poglobljanje fundamentov kritične teorije — marksizma. Vedno znova mora kazati na *predpostavke* našega mišljenja in delovanja (v smislu Nemške ideologije). Razvijanje teoretske kulture mora biti danes v procesu oddaljitve komunistov od oblasti ter v usmeritvi v vodilno vlogo v družbi *ena glavnih* nalog ZK. Od tega, ali bomo to kulturo razvili, je odvisno, ali bo ZK sploh še eksistirala ali pa (v najboljšem primeru) — zgolj funkcionirala.

Analizirati bi bilo treba tudi razne ideologeme, ki se jih v glavnem ne zavedamo, a so pri nas še kako prisotni.

Menim, da ideologije v negativnem pomenu sploh ne umirajo, ampak se pojavljajo nove. Te pa se nam vsiljujejo predvsem kot še neizdelani ideologemi in so mogoče zato še bolj nevarne. Veliko je bil kritiziran stavek: Stopnja dezideologizacije = stopnja demokratizacije. Menim, da ni lažen, ampak zgolj pol resnica. Resnična dezideologizacija je dezalienacija in pelje k resnični demokratizaciji. Torej, če je stavek miš-

ljen kot izraz procesa. Toda, če je izrečen kot apodiktčna resnica in kot enačba, pomeni ideologizacijo.

Menim, da je ravno v etabliranju kakšne teorije nevarnost, da postane ta teorija ideologija (v negativnem pomenu).

S. KRANJC: Že v uvodu in tudi v razpravi je bila poudarjena teza o potrebi rehabilitacije in revalorizacije marksistične ideologije, ideologije v smislu kritične teorije, kritične zavesti. Zakaj je ta teza aktualna in utemeljena? Vzporedno s procesom preosnove Zveze komunistov raste in dobiva idejno politično težo tudi spoznanje o vlogi in funkciji teoretične kulture v Zvezi komunistov, njenem pomenu za avantgardnost komunistov, za njihovo napredno in učinkovito delovanje. Obenem se vse bolj zavedamo, da je stanje glede tega na Slovenskem relativno kritično. Zastavlja se vprašanje, kaj povzroča zapostavljanje in zaostajanje teoretične kulture in idejne akcije ZK.

Nekaj možnih vzrokov.

Pretesna zveza ali celo istovetnost partijske in izvršilno oblastne strukture je v preteklosti v mnogih okoljih otopila željo po sistematičnem razvijanju in vsrkavanju teoretične kulture. Pod bremenom različnih pretežno ekonomskih in organizacijskih nalog je bila pozornost pretežnega dela komunistov, tudi vodilnih, usmerjena predvsem k neposrednemu politično operativnemu in »praktičnemu« delu. Tudi to je povzročalo ravnodušnost in nezainteresiranost za teoretično delo, za stalno in načrtno usposabljanje komunistov.

Tudi same metode dejavnosti članstva znotraj Zveze komunistov, ko članstvo ni množičneje sodelovalo pri oblikovanju globalnih političnih zasnov, pri katerih bi nujno potrebovalo širša politična izhodišča, ni dajala zadostne spodbude za razvijanje ideologije, teoretičnega dela in usposabljanja večine komunistov. Pragmatična zavest je v mnogih okoljih zavzela pomemben in kritičen obseg. Teoretično, idejno in kulturno dejavnost sploh so marsikje podcenjevali, jo obravnavali kot drugorazredno nalogo v Zvezi komunistov. K temu je pripomoglo tudi včasih poenostavljeno obravnavanje inteligence in intelektualnega dela sploh, in pa nekatere prenagle in ne dovolj pretehtane ocene posameznih teoretičnih izhodišč. To je destimuliralo zanimanje in prispevalo k dezangaziranosti komunistov za teoretična vprašanja, hkrati pa je včasih brez potrebe zaostrovalo tudi odnos med »intelektualci« in »politiki«. Negativna posledica tega je, da se je zmanjšala teoretična tvornost znotraj ZK. Takšna praksa in miselnost je — poleg drugih vzrokov — prispevala k svojstvenemu teoretičnemu nihilizmu nasproti »politiki« in poenostavljenemu (zoperstavljenju) »znanosti« in »ideologije« itd.

Druga skupina vzrokov je znotraj znanosti, posebej družboslovnih. S stanjem ne moremo biti zadovoljni, čeprav je bil dosežen nekje napredek. Prisotnost deterministične miselnosti, ki je preveč poenostavljeno pojmovala odnos »baza-nadstavba«, je često zapostavljala razvoj »nadstavbe«, zlasti idejno teoretične kulture. Tudi prodor empirične sociologije, o katerem smo danes obširno govorili, in ki je imel — gledano razvojno in v celoti — pozitivne učinke, je na drugi strani često prizadel oz. zmanjšal zavest o potrebi in pomenu fundamentalnih teoretičnih raziskav in soočenj. Tudi sistem financiranja znanstveno raziskovalnega dela je za teoretične raziskave vse prej kot ugoden. K temu je prispevala

svoje tudi nerazvitost nekaterih fundamentalnih družboslovnih disciplin in pomanjkanje kadrov.

Iz analize stanja izhaja spoznanje o potrebi rehabilitacije ideologije, teoretičnega snovanja in idejne akcije. To narekuje naša koncepcija in vsebina samoupravnega in humanega socializma. Humanistična družba mora imeti razvito in bogato duhovno podobo in vsestransko razvite osebnosti. To je en vidik potrebe po rehabilitaciji ideologije in teoretičnega dela sploh. Drugi vidik — ki je seveda v vzročni zvezi s prvim — je v tem, da imamo na Slovenskem zelo razvito pragmatično zavest in tudi mnogo pragmatizma v politiki — tudi Zveza komunistov ni izjema. To bi lahko bila tema za posebno diskusijo.

Ko govorimo o nujni revalorizaciji ideologije, teorije, pa mislimo predvsem na kritično razmejevanje od različnih stalinskih birokratskih in unitarističnih ideologij. Ta naloga je danes zelo aktualna in obenem zelo zahtevna. Birokratska neostalinistična in kominformovska ideologija se danes pojavlja v bolj prefinjenih oblikah. Mnogi procesi v svetu, posebej še v nekaterih socialističnih deželah, upravičeno in prepričljivo govorijo o potrebi permanentne kritike birokratskih in stalinističnih ideologij, kjer koli in v kateri koli obliki se pojavljajo. Na drugi strani ne smemo podcenjevati tudi obstoja in vplivanja raznih meščanskih ideologij, ki se često pod plaščem boja zoper vse ideologije, skušajo uveljavljati tudi v našem političnem in kulturnem prostoru. Protagonisti takih idej poskušajo često vsake napore za razvoj marksistične misli, ideologije in teorije okvalificirati kot vračanje k stalinski ideologiji, nekatere idejne akcije ZK pa žele prikazati kot obnavljanje ždanovščine.

Strinjam se z ocenami, da je za ustreznejši razvoj teoretičnega dela poleg spreminjanja družbene klime pomembno ustvarjati tudi konkretne pogoje — materialne, kadrovske in institucionalne. — To je tudi naloga Zveze komunistov in njenih vodstev.

F. KAVČNIK: Prvo vprašanje, ki se mi je zastavilo ob včerajšnjem razpravljanju, je bilo, kako premagati deficit v teoretični kulturi pri nas. Tu je po mojem mnenju treba upoštevati dvoje. Prvo je, da imamo teoretično kulturo manj razvito, kot bi jo v naših razmerah danes lahko imeli. To pa že tudi implicira drugi vidik. Mislim namreč, da imamo več (vsaj nekaj) »prednostnih« momentov zaradi našega mesta v socialističnem svetu, pa tudi drugod po svetu, kar izhaja iz naše temeljne usmeritve; drugo je seveda vprašanje kadrov. Najpomembnejši prednostni moment je naš samoupravni demokratični socializem. Razvija se (ta koncepcija) v sorazmerno razvitem delu socialističnega sveta. Zato ni nekak »skok v temo«, ampak *dejansko* izhodišče, kolikor se resnično dela za demokratizacijo in teoretično fundacijo naše poti, izhod za nas in zanimiv rezultat opravljene analize tudi za druge. Je pa *vedno sproti* (v procesu, to je bistveno) opravljena analiza eksistenčna nuja za sam naš nadaljnji razvoj, saj smo (vsaj za zdaj) edini, ki iščemo izhod iz zapiranja sveta, iz gospodstva mrtvega nad živim. Potrebno je naše zavestno, kritično reflektiranje naše poti. Kolikor bolj našo teoretično kulturo razvijamo, toliko manj se bomo na svoji poti lovili in toliko manjše bodo možnosti za pragmatistično reševanje morda tudi bistvenih vprašanj. Zdaj pa lahko ugotavljamo, da naša teoretična kultura zaostaja za svojimi lastnimi možnostmi. Za nas so pa pomembna tudi dosedanja

spoznanja, tudi drugod. Ne smemo le razumevati, ampak poznati in kritično razviti, ker sicer bi (na nekaterih področjih) še enkrat prehodili že prehojeno pot.

Stopnja demokratizacije ne pomeni stopnje dezideologizacije. Pomeni jo v smislu diamatske, »edine« (stalne) resnice, v smislu ideologije kot sprevrnjene zavesti (kot navideznega refleksa stvarnih protislovij); v tem smislu mora pomeniti to, dejansko pa ne. Dejanska demokracija (ne stihijska ali izbrana tako »na srečno roko«) potrebuje svojo teoretično fundacijo. Demokracija, kolikor je *dejanska*, je bistveno socialistična. Predpostavlja namreč relativno kompleksno človeško razmerje, človeka kot *generično* bitje, individue, ki se zavedajo svoje totalitete. Potrjevanje te totalitete pa je v kompleksu družbenih razmerij lahko samo *dejansko* (dejavno), samoupravljanje (kot človeška dejavnost).

Seveda je socialistična demokracija sama proces in tudi teoretična fundacija ni opravljena enkrat za vselej, ampak je le-ta (analiza) vedno sproti reflektiran proces socialistične demokracije. Za to pa morajo biti individui usposobljeni, in prav bi bilo kdaj pogledati, koliko jih za to namenjeni učni predmeti dejansko teoretično usposabljaajo.

S. KRANJC: Razgovor je upravičil in potrdil iniciativo za posvetovanje. V interesu razvoja družboslovne misli, v interesu premagovanja različnih nesporazumov, prepadov itd., ki obstajajo med sferami, med posamezniki, zaradi tega, ker se premalo med sabo poznamo, premalo polemiziramo, bi bilo potrebno takšne in podobne razgovore v različnih oblikah še organizirati.

Vsak izmed nas je iz svojega zornega kota, iz svojih izkušenj, iz svoje stroke in pristopa k tej družbeni problematiki nezadovoljen s sedanjim stanjem. Kritičnost do obstoječega stanja je v nas vseh. Prisotna pa je tudi želja, da stanje hitreje spreminjamo. Vsi skupaj in vsak po svojih močeh se usmerimo v tista vozlišča, ki bodo omogočala najhitrejše preseganje sedanjega stanja. Oblika tega so tudi razgovori. Vedno sem bil pristaš ostrine dialoga in polemičnosti, kajti brez tega nimajo razgovori prave teže. Vsaka težnja h konformizmu, iskanju vnaprejšnje sredine, je tako politična in znanstveno kratkovidna. Pomembno je tudi, da v takšnih dialogih opravljamo vse elemente vnaprejšnjega nezaupanja ali kakršnihkoli vnaprejšnjih negativnih sodb, ki bi onemogočale ustvarjalen, polemičen dialog. Zato velja pozdraviti ostrino, zavzetost, prizadetost in polemičnost.

Za današnji razgovor smo izbrali zelo široko temo. To je bilo za uvod potrebno. V prihodnje se bo treba osredotočiti na ožjo tematiko. Velja upoštevati sugestije in teme, ki so bile omenjene.

Hvala za sodelovanje.

Oblikovanje energetske politike

(poskus konkretizacije)

Kar se oblikovanja energetske politike tiče, ugotavljamo, da se pojavljata pri nas dve nasprotujoči si stališči. Prvo stališče izhaja iz tega, da je treba iskati optimalno proizvodno energijo, in to z domače surovinske baze. Po drugem stališču, ki se je pojavilo šele v obdobju gospodarske reforme, naj bi bil naš cilj doseči kar največjo ekonomičnost v gospodarstvu oziroma pri porabniku energije.

V članku je prikazano, da more veljati danes pri nas le drugo načelo, če se želimo enakopravno uveljaviti na mednarodnem trgu in se vključiti v mednarodno delitev dela. Pri tem je treba domačo surovinsko bazo kar najbolj izkoriščati, vendar le do meje, ko se začno navedena ekonomska načela rušiti. V članku z enakim naslovom (Teorija in praksa, 3/1970) so bila prikazana načela, po katerih naj bi oblikovali pri nas energetske politiko. V tem prispevku bom prikazal, kakšne bi — izhajajoč iz teh načel — lahko bile konkretne osnove za energetske politiko.

Zaloge premoga v Sloveniji, ugotovljene, verjetne in domnevne, so ocenjene na 428 milijonov ton, kar bi zadostovalo za 70 let, če bi ostala poraba na sedanji višini. Večji del zalog predstavlja lignit (velenjski bazen), ki je malokaloričen, drugo pa rjavi premog srednje kakovosti. Montangeološki pogoji niso ugodni — vezani smo na jamsko odkopavanje — pa so stroški za odkopavanje razmeroma visoki, posebno če jih preračunavamo na toplotno vsebnost (kljub temu da so plače rudarjev razmeroma nizke). Prevozni stroški takega premoga so visoki, posebno odkar uvajajo železnice ekonomske tarife in odpravljajo preferenčne tarife. Po drugi strani postaja nafta na svetovnem trgu sorazmerno cenejša zaradi cenejše eksploatacije in ker se je pocenil prevoz z velikimi tankerji in velikimi naftovodi. V konkurenčnem boju z nafto so se možnosti, da bi bil premog rentabilen, zaostriale po vsem svetu, pri nas pa še posebno iz navedenih objektivnih razlogov. Porabniki začenjajo uporabljati druge vrste energije. Ekonomski računi in praksa pri nas kažejo, da je posebno pri železnici postal premog nerentabilen, pa je ta svoj čas velik porabnik premoga popolnoma prešel na električno energijo in dieselsko

olje. V metalurgiji je postala gazifikacija naših premogov nerentabilna in so plinski generatorji že ustavljeni. V splošni porabi je za ogrevanje prostorov mnogo porabnikov začelo uporabljati peči na tekoča kuriva. Vprašanje rentabilnosti pa se je najprej pojavilo pri majhnih premogovnikih, ki so morali ustaviti proizvodnjo.

V svoji politiki se moramo zato usmeriti k temu, da bomo zapirali male nerentabilne premogovnike in koncentrirali proizvodnjo v največjih in najbolj rentabilnih premogovnikih. V teh premogovnikih je treba proizvodnjo racionalizirati, da bi znižali proizvodne stroške in da bi zmanjšali število rudarjev, katerih bo zaradi težavnih delovnih pogojev že tako čedalje manj. V premogovnikih, ki jih zapirajo, je treba ustvariti možnosti za preusmeritev v druge poklice. To sicer zahteva od družbe naložbe v nove proizvodne objekte, je pa to družbi v korist, saj bodo ljudje na novih delovnih mestih dosegali večji narodni dohodek.

Kot že omenjeno, so prevozni stroški za naše premoge visoki, pa si je treba zato prizadevati, da bodo to gorivo porabljali čim bližje premogovniku. Najbolj preprosto je to v termoelektrarnah ob jamskih jaških. Možnost ekonomskega razvoja pa je tudi tu omejena, predvsem zaradi jedrskih elektrarn. Računi kažejo, da je ekonomičnost termoelektrarn na premog največja pri proizvodnji električne energije med konstantno in konično obremenitvijo. Naš premog pa bo težko rentabilen, če bo močno obremenjen z investicijskimi stroški. To pomeni, da bo verjetno težko doseči rentabilnost z odpiranjem novih rudniških zmogljivosti za proizvodnjo električne energije.

Po takih razmišljanjih pridemo do sklepa, da proizvodnje premoga v prihodnje ne bomo bistveno povečali. Če se bo poraba premoga v industriji in splošni porabi zmanjšala, bomo ta premog preusmerjali v termoelektrarne, ki jih bomo temu ustrezno povečali, saj bo lahko imel premog iz obstoječih jam tako ceno, da bo rentabilno graditi nove termoelektrarne.

Ne bi pa bilo prav, če bi zmanjšali proizvodne zmogljivosti premogovnikov v celoti. Zaradi zanesljivosti je treba za minimum preskrbe še naprej eksploatirati dosedanje vire. Če pa bi ti postali neekonomični, bi pač morali to proizvodnjo subvencionirati. Taka subvencija je zaradi »rizika« s širšega ekonomskega vidika utemeljena, vendar le v mejah obstoječih zmogljivosti, v načelu pa ne za povečanje premogovniških kapacitet.

Zavedati se moramo tudi, da se bo pojavilo vprašanje kadrov za premogovnike. Čedalje manj bo rudarjev, ker se bodo ljudje rajši zaposlovali v drugi industriji, ki se razvija in se je že razvila v premogovnih revirjih. Naseljevanje ljudi iz drugih območij pa prinaša nove probleme.

Popolnoma drugačna je pri nas problematika nafte in zemeljskega plina. Pri nafti opažamo v zadnjih letih, da se poraba zelo veča — podobno kot v drugih državah v Evropi. Razlikovati moramo porabo naftnih derivatov, ki jih ne moremo substituirati z dru-

gimi vrstami energije, in drugo skupino porabe, kjer je nafta v konkurenci z drugimi vrstami in kjer odločajo o porabi ekonomski zakoni.

Področje, kjer naftnih derivatov ne moremo nadomestiti, obsega pogonska goriva bencin in plinsko olje (dieselsko). Ta goriva porabljam predvsem v prometu, tako cestnem, železniškem in zračnem, kot tudi v plovbi. Hkrati z močnim razvojem prometa se poveča tudi potreba po teh gorivih. Če gledamo v prihodnost, nam je jasno, da bo sicer tudi na področju prevoza prišlo do spremembe glede nezamenljivosti, vendar pa bo tekoče gorivo le ostalo najpomembnejše. V plovbi se uvaljavljajo jedrska goriva za pogon velikih ladij. Železniški promet se še naprej elektrificira in odriva dieselske lokomotive na proge z manjšo gostoto prometa. Celó v mestnem prometu pričakujejo, da se bo uveljavil avtomobil na električni pogon, še posebej, da bi zmanjšali onesnaženje zraka v mestih.

Politika porabe tekočih goriv za kurivo (tako imenovana tekoča kuriva) pa je danes še nejasna. Predvsem moramo reševati vprašanje skupaj z vprašanjem porabe zemeljskega plina. Poraba tekočih kuriv in zemeljskega plina skupaj se bo močno povečala, ne le zaradi ugodnejše cene, temveč zaradi ugodnih sekundarnih učinkov pri porabniku (o tem je bil govor v prvi razpravi). Ta razvoj želimo začasno nekoliko zavreti in smo zato obdavčili kurilna olja in uvedli davek na investicije za elektrarne na tekoča goriva. To pa ne sme biti rešitev trajnejše narave, če želimo zagotoviti gospodarstvu energijo pod enakimi pogoji, kot jih ima v drugih državah.

Rezerve nafte in zemeljskega plina so v Sloveniji po dosedanjih ugotovitvah majhne oziroma nepomembne. Pričakujemo pa, da bi na naši jadranski obali utegnili odkriti nahajališča zemeljskega plina, podobno kot to pričakujejo na hrvaškem Jadranu, kjer so se lotili večjih raziskov. Ne glede na to, ali bodo te raziskave uspešne, pa moramo težiti za tem, da preskrbimo Slovenijo z zemeljskim plinom, bodisi iz nahajališč v Sloveniji ali z nabavo iz nahajališč na Hrvaškem oziroma od drugod v Jugoslaviji ali pa z uvozom iz tujine; vse to seveda pri ceni plina, ki ne bo višja kot drugod. Zemeljski plin bi lahko nadomestil okoli polovico tekočih kuriv.

S tem pa bi dosegli tudi ugodnejšo strukturo naftinih derivatov, kajti če ne bi kurili zemeljskega plina, bi dobili preveliko razmerje tekočih kuriv nasproti tekočim pogonskim gorivom, kar bi poslabšalo celotno ekonomiko tekočih goriv.

V Sloveniji ne moremo pričakovati, da bi krili potrebo po tekočih gorivih iz domačih nahajališč. Do zdaj izdelane prognoze za SFRJ pa kažejo, da tudi v Jugoslaviji ne moremo računati s tem, da bi mogli kriti celotne potrebe po tem gorivu iz svojih virov. Sicer pričakujemo, da se bo proizvodnja nafte precej povečala, vendar pa le-ta ne bi mogla dohajati povečane porabe. Torej bo treba nafto uvažati in Slovenija bo vezana predvsem na ta uvoz.

Za zemeljski plin je bolj verjetno, da utegnemo odkriti večja nahajališča, deloma že na območju Slovenije, več pa drugod na področju Jugoslavije. Vsekakor bi odkritje večjega nahajališča zemeljskega plina močno vplivalo na preoblikovanje energetske politike. Danes pa mora biti naša naloga, da pospešimo raziskovalna dela na območjih, kjer pričakujemo zemeljski plin, kajti pozitivni rezultati bi bili pomembni predvsem za naše gospodarstvo. Do takrat pa nam ne preostaja drugo, kot da iščemo možnosti za nabavo zemeljskega plina iz drugih območij ali pa iz uvoza.

Seveda se pri uvozu nafte ali zemeljskega plina vedno znova pojavi vprašanje deviz. Tudi na to vprašanje moramo odgovoriti s stališča razvoja celotnega gospodarstva. Če omogočajo koristi, ki jih neposredno in posredno prinašata ti gorivi, da se naše gospodarstvo (posebno seveda industrija) enakovredno vključi v svetovni trg, potem so za gorivo porabljene devize le del tistih, ki se vračajo z izvozom naših proizvodov. Vsekakor pa moramo vprašanje premog-nafta-plin bolj temeljito proučevati in analizirati, in to vedno z vidika najširšega gospodarstva in maksimalne koristi za družbeni razvoj, ne pa za razvoj samo energetike ali celo samo ene veje energetike. Posebno bi se morali posvetiti analizam in vrednotenju vseh sekundarnih učinkov.

Preden bomo obravnavali hidroenergijo in jedrsko energijo, moramo osvetliti nekatera načelna vprašanja, ki zadevajo perspektivo elektroenergije; le-ta je seveda le transformirana energija, ne pa primarna energija. Kot povsod po svetu se tudi pri nas večja poraba energije v celoti. To pomeni, da postaja delež električne energije v celotni porabi energije čedalje večji. V ponazoritev bi navedel, da pričakujejo, da bo okoli leta 2000 krila polovico porabe energije električna energija. Razlogov za to je mnogo. Predvsem postaja električna energija sorazmerno čedalje cenejša, pričakujejo pa še, da se bo z razvojem jedrske energije še bolj pocenila (seveda sorazmerno). Znane so njene tehnološke prednosti tako pri pogonih kot v toplotni in svetlobni tehniki.

Zboljšanje življenjske ravni je neposredno in posredno povezano z večjo porabo električne energije. Pri tem ne mislim le na moderna pomagala, ki danes prodirajo v vsako gospodinjstvo, temveč na odvisnost standarda od povečanja proizvodnosti. Le-to pa danes večamo z uvajanjem avtomatizacije in mehanizacije, ki sta vezani na porabo električne energije.

Elektroenergetiki moramo torej pri oblikovanju energetske politike posvetiti še posebno pozornost, in to ne le s kvantitativnega vidika, temveč tudi zato, ker odpira mnogo problemov, ki močno posegajo v družbeni razvoj. Veliki sistemi, monopolni položaj, intenzivnost kapitala, kontrola cene električne energije, deloma infrastrukturni značaj, potrebna integracija in odsev na samoupravljanje — to je nekaj temeljnih problemov, ki močno zadevajo celotno družbo in ki še čakajo na načelne in konkretne rešitve. Ker je elek-

trogospodarstvo močno povezano z družbenim razvojem, pač ne more ubirati samovoljno svoje poti.

Primarni viri za elektroenergijo so predvsem fosilna goriva (trda, tekoča in plinasta goriva), hidroenergija in v zadnjem času jedrska energija (sončno energijo, energijo vetra in bibavice za zdaj lahko pri obravnavi izpustimo).

Ker smo o fosilnih gorivih že razpravljali, si oglejmo našo strategijo glede hidroenergije. Na splošno prevladuje mnenje, da je hidroenergija v naši državi izredno pomembna. Ugotoviti moramo, da je delež hidroenergije v celotni porabi primarne energije v SFRJ 8,3 %, v Sloveniji 6,0 %. Če bi v Sloveniji zgradili celotni tehnično pomemben hidropotencial, bi leta 2000 ne mogli kriti več kot 6 % potreb po energiji pri nas. Pri oblikovanju energetske politike pa le ima pomembno vlogo in zastavlja tudi mnogo vprašanj, na katera je treba odgovoriti. Osnovna primarna energija, to je vodna sila, je zastonj in praktično neizčrpna. To pa daje hidroenergiji njen pomen in njen čar za široko javnost. Vendar ima dve pomanjkljivosti in ti sta odvisnost od hidroloških oziroma meteoroloških razmer ter zahtevnost glede kapitala. To pa sta tudi glavna razloga, da ima danes hidroenergija težave glede nadaljnjega razvoja in da mora iskati razne načine uporabnosti, ki bi utemeljevali nadaljnjo zgraditev hidroelektrarn.

O hidrološki pomanjkljivosti bi le toliko razpravljaj, kolikor zadeva gospodarstvo. Nezanesljivost preskrbe povzroča predvsem v industriji veliko škodo, ki daleč presega vrednost nedobavljene energije. Elektrogospodarstvo mora zato predvideti dodatno druge proizvodne zmogljivosti, ki proizvajajo le ob slabših dotokih vode. To pa seveda močno zmanjšuje rentabilnost hidroelektrarn. Kolikor pa gradimo v ta namen tako imenovane dopolnilne termoelektrarne, njihova proizvodnja močno niha, s tem pa niha tudi poraba premoga. Vsi stroški, ki so nastali zaradi oscilacij vodnih pretokov, so do nedavna bremenili premogovnike. Poiskati bo treba drug način obračunavanja premoga za termoelektrarne, po katerem ne bodo nosili rizika premogovniki, temveč tisti, ki povzročajo oscilacije. S tem pa se bo rentabilnost pretočnih hidroelektrarn še naprej slabšala. Razlikovati pa moramo dve vrsti hidroelektrarn, to so pretočne in akumulacijske, ki se v učinkih bistveno razlikujeta. Medtem ko imajo pretočne hidroelektrarne vse omenjene pomanjkljivosti, pa jih akumulacijske večidel nimajo, nasprotno — imajo to prednost, da lahko izravnavajo tako spremembe v proizvodnji kot v porabi. Posebna vrsta akumulacijskih elektrarn so prečrpovalne hidroelektrarne, ki izkoriščajo presežke energije za prečrpavanje vode v višji zbiralnik; le-to potem izkoriščajo za proizvodnjo električne energije ob času največje obremenitve.

V Sloveniji ni mnogo možnosti za gradnjo akumulacijskih elektrarn. Največji del še ne izkoriščenega hidropotenciala omogoča le gradnjo pretočnih hidroelektrarn ali hidroelektrarn s pretočno aku-

mulacijo, ki imajo delno in le občasno značaj akumulacijskih elektrarn. Prečrpovalne elektrarne bodo zato lahko postale za naše območje zelo koristne. Pretočne elektrarne pa bi mogle postati pomembne, če ne bi rabile le za proizvodnjo električne energije, temveč še v druge namene, kot so npr. plovba, namakanje, melioracija, omejitev poplav ipd., seveda s tem, da prevzamejo drugi porabniki ustrezen del investicijskih stroškov.

Premalo smo tudi vrednotili sekundarne učinke, ki pa so pogosto tudi negativni. Širša javnost malo ve, kakšne so posledice znižanja talnih voda, posledice za kanalizacijo mest, kakšen je vpliv na mikroklimo, o uničenju plodnih površin ipd. Graditev hidroenergetskih objektov moramo torej obravnavati s širšega aspekta optimalne celotne koristi za družbo. Pri tem ne smemo pozabiti na zahtevnost glede kapitala, ki je pri hidroelektrarnah največja.

V zadnjih desetih letih v svetu močno prodira jedrska energija. Energetsko-ekonomske analize kažejo, da je tudi za Slovenijo jedrska elektrarna najbolj rentabilna za proizvodnjo pretežnega dela potreb po električni energiji. Ker energetski pogoji za konvencionalne elektrarne v Sloveniji niso najboljši, je jasno, da bodo jedrske elektrarne močno spremenile strukturo proizvodnje v elektroenergetiki. K sreči imamo v Sloveniji dokaj ugodno nahajališče uranove rude, ki bi že danes omogočalo tako veliko proizvodnjo električne energije, kot jo dajo lahko celotne zaloge velenjskega bazena. Ko pa bodo postali ekonomični hitri reaktorji (breederi) bo elektroenergetski potencial tega nahajališča še okoli 30-krat večji.

Jedrska energija bo prinesla v gospodarstvo razne nove spremembe. Pričakujejo, da se bodo proizvodni stroški za električno energijo v 15 do 20 letih zmanjšali za polovico ali celo dve tretjini današnjih stroškov. S tem pa bo električna energija prodrla na potrošna mesta, ki so danes usmerjena na druge vrste energije. Razvili bodo nove tehnologije, posebno v metalurgiji, kjer bodo vodik in elektrolize spodrinile termometalurške procese na bazi koksa ob ustvarjanju novih kvalitiet na višji kvalitetni stopnji. To pa bo spet povečalo potrebe po električni energiji.

Razširjena reprodukcija energetike zahteva dokaj velika finančna sredstva (ponavadi 10 do 12 % celotnih investicij na področju), pri tem pa je zahtevna zlasti elektroenergetika. Opustili smo neustrezn način etatističnega ali dirigiranega financiranja, nismo pa še ustvarili novega sistema financiranja. Velike enote, kot jih danes gradimo zaradi večje ekonomičnosti, zahtevajo še poseben prijem. V svetu se vse bolj uveljavlja način, da gradimo take velike enote kot tako imenovane »skupne elektrarne«. Poleg elektrogospodarskih proizvodnih podjetij nastopajo kot sovlagatelji sosednja elektrogospodarska podjetja, elektrodistributivna podjetja, industrijska podjetja, ki potrebujejo večje količine električne energije in toplote ipd. Problematika, ki se s tem v zvezi pojavlja, je nova in obširna ter bi jo bilo treba obravnavati v posebni razpravi. Vsekakor pa lahko

reševanje problematike financiranja občutno vpliva na oblikovanje energetske politike.

Ko smo iskali kar najugodnejše pogoje za razvoj energetike v Sloveniji, smo že upoštevali razmere v drugih področjih Jugoslavije, ki bi prispevali k večji ekonomičnosti energetike v Sloveniji in s tem seveda tudi v Jugoslaviji. Morda pa bo kdo oporekal, češ da niso omenjene velike zaloge v kolubarskem in kosovskem bazenu, ki bodo nedvomno še pomembne za energetiko Jugoslavije. Res je namreč, da gre za velike zaloge sicer malo kaloričnih premogov, ki jih moramo razmeroma ceneno odkupovati v dnevnih kopih. Ocena na podlagi razpoložljivih podatkov kaže, da bodo ta goriva ekonomska v bližini nahajališč. Zaradi velikega balasta (vode in pepela), ki ga vsebujejo, je namreč prevoz drag ter se rentabilnost z oddaljenostjo od premogovnika hitro zmanjšuje. Zato razmišljajo, da bi se lotili transformacije premoga v visoko vredne vrste energije: v plin in elektriko.

Prav gotovo bo možno proizvesti električno energijo, ki bo cenena in konkurenčna na pragu elektrarne. Prenos električne energije na oddaljenost 550 do 800 km do Slovenije pa stane 1,5 do 3 p/kWh (glede na zaželeno stopnjo zanesljivosti prenosa). S tem postane ta energija, prenesena v Slovenijo, dražja kot iz tukajšnjih jedrskih elektrarn.¹

Računi kažejo, da bi smela biti cena premoga kvečjemu 8 din/milijon kcal, kar pa vsaj v bližnji prihodnosti ne bo dosegljivo. Ker pomenijo glavne stroške prenosa stroški za investicije (ne pa izgube energije, kot marsikdaj mislijo), nameravajo nekateri prenos prikazati kot infrastrukturo in ga izločiti iz ekonomskega računa. V resnici pa je prenos del tehnološkega procesa preskrbe z električno energijo, ki je gospodarska veja z jasnimi ekonomskimi računi. Nastopajo tudi s strateškimi momenti, kot da je prenos na take daljave s tega vidika zanesljiv.

Kar zadeva gazifikacijo, pa je znano, da v svetu ne more konkurirati z zemeljskim plinom. Ne bi se spuščal v presojo našega EKK, vsekakor pa bi morali pri transportu plina iz omenjenih bazenov dodati še stroške transporta. Ni težko spoznati, da tak plin v Sloveniji skoraj gotovo ne more biti konkurenčen.

Če si pogledamo opisano energetske politiko v celoti, ugotovljamo, da bo poraba energije v Sloveniji verjetno vedno večja kot proizvodnja iz domačih virov. Že v prejšnji razpravi smo pokazali, da to ni zaskrbljujoče, saj so skoraj vse države v Evropi energetske pasivne. Tudi to vprašanje moramo oceniti z vidika ustreznosti za celotno gospodarstvo. S tega aspekta pa lahko ugotovimo, da bo struktura porabe energije pri nas podobna kot v večini držav v

¹ V nasprotju s tako osnovno preskrbo pa je izmenjava presežkov energij, bodisi dnevnih, letnih ali večletnih, primerna in prispeva k povečanju ekonomičnosti za partnerje.

Evropi, s tem pa bodo podobni tudi ekonomski pogoji energije za porabnike in za naše gospodarstvo. Tako bodo dane možnosti, da se bo moglo naše gospodarstvo — z vidika energetike — enako-pravno vključiti v mednarodno delitev dela.

S tem smo želeli pokazati, kakšna bi lahko bila zasnova energetske politike za Slovenijo; pri tem so bila upoštevana načela, prikazana v prejšnji razpravi, čeprav jih nismo pri vsakem poglavju posebej omenjali. Ta načela pa so predvsem: povezanost energetike s celotnim gospodarstvom, optimalni učinek na mestu porabe, zanesljivost preskrbe z energijo, optimalni razvoj po področjih ob izkoriščanju ugodnejših pogojev, ki jih ponujajo druga območja Jugoslavije, usklajevanje razvoja celotnega ozemlja Jugoslavije, zavračanje avtarkije in cehovstva, upoštevanje sekundarnih učinkov, ki vplivajo na vrednost prostora in na vsakdanje življenje.

Jasno je, da je v danem okviru možno podati le splošno podobo o tem, kako naj bi se oblikovala energetska politika pri nas. V marsičem temelji na že opravljenih analizah, dokaj pa le na splošnih ocenah. Napraviti je treba še več študij in raziskav. Pri tem pa bi poudaril, da se moramo tudi parcialnih študij vedno lotiti s širših vidikov. Predvsem je treba upoštevati, da se mora razvoj energetike vedno obravnavati v sklopu celotnega gospodarstva in družbenega razvoja sploh. Dokončno energetska politiko pa smemo sprejeti le ob sodelovanju najširših krogov. Ob koncu bi še poudaril, da energetska politika ni energetska bilanca, temveč da pomeni le osnovno strategijo proizvodnje in potrošnje energije ter strukturalnega razvoja energetike. Stvarno pa se bo energetika razvila po ekonomskih načelih, ki se bodo odražala v širšem samoupravljanju in samoupravnih dogovorih.

Moralni vidiki dela v družbenih dejavnostih

Nekaj besed o raziskavi

Na pobudo republiškega odbora sindikata družbenih dejavnosti je center za raziskovanje javnega mnenja pri SR ZSS izvedel v juniju 1969 raziskavo, s katero smo se približali doslej le malo znanemu in neraziskanemu problemu delovne morale zaposlenih v negospodarskih dejavnostih. Raziskavo smo izvedli na področju šolstva (spl. izobraževalno, strokovno in višje-visoko šolstvo), zdravstva, uprave (republiška, občinska), sodstva ter kulture (gledališča, knjižnice, muzeji, zavodi za spomeniško varstvo). V raziskavi je bilo anketiranih in intervjuvanih 1574 zaposlenih.

Anketirali in intervjuvali smo samo »osnovne strokovnjake«, in sicer zato, ker menimo, da se ocene, mnenja in stališča ter zaznave delovnih dolžnosti bolj razlikujejo med osnovnimi strokovnjaki različnih področij družbenih dejavnosti kot pa med drugimi zaposlenimi. Tako smo anketirali v šolstvu učitelje in profesorje, v zdravstvu zdravnike, v upravi vodilne delavce (vodje oddelkov, vodje strokovnih služb, pomočnike sekretarjev ipd.), v sodstvu sodnike, v gledališču igralce, režiserje, v knjižnicah, muzejih in zavodih za spomeniško varstvo pa knjižničarje in muzealce. Rezultati so torej nanašajo predvsem na strokovnjake (poklice), kjer so bili zbrani, in veljajo predvsem zanje. Prav ti poklici (zlasti nekateri izmed njih) pa pomenijo dejavnost, kjer je vprašanje osebne in delovne morale zlasti pomembno. Čeprav imajo vsa opravila, ki jih zaposleni na tem področju opravljajo, poseben pomen, ker je predmet njihovega — lahko bi rekli — »obdelovanja« človek, so poklici, kot npr. učitelj, zdravnik in sodnik, z moralnega stališča še posebej pomembni, ker s svojo dejavnostjo neposredno odločajo o vprašanih, ki so za človeka bistvena: o uspehu v življenju (v poklicu), o zdravju, življenju ali smrti oziroma o svobodi, prostosti, pravičnosti. Večina zaposlenih strokovnjakov, zlasti omenjeni, se torej v svoji poglavitni dejavnosti ukvarjajo s tako dragocenim »materialom«, pri čemer v zelo veliki meri samostojno odločajo o teh, tako pomembnih vprašanjih. Zatorej

družba oziroma narava samega dela implicitno postavlja strokovnjakom zahteve, katerih pomen zadeva v bistvu moralni profil zaposlenih. Te zahteve pomenijo vrsto nenapisanih ali pa tudi napisanih pravic, dolžnosti, moralnih norm in moralnih obveznosti, zavest o njih in njihovo izpolnjevanje pa naj bi bila notranji imperativ vseh zaposlenih, zlasti pa omenjenih osnovnih strokovnjakov.

Morala, to je zavesten prispevek k uresničevanju skupnih ciljev

Za posebno obliko družbene zavesti — moralno in tudi delovno moralo — je značilno, da je pogojena z družbenoekonomskimi razmerami in pogoji, v katerih se razvija. Od tod izvira tudi formulacija vrhovne vrednote, ideala, ki na moralnem področju pomeni pravilo moralnosti in kriterij moralnega ocenjevanja ravnanja, dejanj ali hotenj.

Naša družba je s socialistično revolucijo stopila na pot uresničevanja v prihodnost transcendentiranega ideala — vrhovne vrednote, ki jo je Marx označil kot oblikovanje osvobojenega človeka, človeka samoupravljalca. Vrhovni ideal je torej delo, ki pa ni odtujeno delo, delo, ki ne pomeni le zadovoljevanja eksistenčnega minimuma, ampak delo kot zavestni prispevek k skupno zastavljenim (družbenim) ciljem. Delo naj torej pomeni zadovoljevanje individualnih, kolektivnih in družbenih interesov.

V delu zaobsežena intencija zadovoljevanja svojih lastnih, kolektivnih in družbenih interesov pomeni moralnost v najvišjem pomenu in odpravo temeljnih človekovih protislovij. Delo pomeni tedaj dolžnost in odgovornost in vsebuje elemente ustvarjalnosti, četudi gre le za enostavne mehanične operacije. Zaznavanje delovnih dolžnosti, njih izpolnjevanje tedaj prerašča okvir posameznik — narava dela (in nasprotno) v zavesten prispevek skupnim ciljem, ki so pa v konkretni obliki identični z osebnimi. Uresničitev takega cilja pa je daljna, vendar ima na današnji stopnji razvoja družbenoekonomskih razmer in zavesti svojo konkretno etapno formulacijo. Ta je samoupravljanje in delitev po delu.

Samoupravljanje

1. Odgovornost za sodelovanje pri upravljanju in vodenju je, v skladu z že navedenim, moralna odgovornost prav vseh zaposlenih. Neudeležba in neaktivnost na zborih delovne skupnosti, nezanikanje za delovno problematiko, neprizadetost ob raznih napakah in pomanjkljivostih niso samo znamenja, da posameznik ni sprejel samoupravljanja za svojo pravico in dolžnost, marveč da ni razumel družbene odgovornosti, ki mu je naložena tako kakor drugim, ki jo ima do drugih in ne nazadnje do samega sebe. Nesodelovanje je lahko tudi znamenje, da delo pomeni zaposlenemu zgolj zadovoljevanje eksistenčnega minimuma in je torej njegov odnos do dela

(zaznavanje in izpolnjevanje delovnih dolžnosti) na tisti minimalni stopnji, ki še ustreza pogojem.

2. Ugotovili smo torej, da pomeni sodelovanje pri upravljanju in vodenju določen vidik miselnosti, vidik delovne morale in se kaže tudi v odnosu do dela. Jasno pa je, da stopnja razvitosti samoupravnih odnosov ni odvisna zgolj od okoliščin, v katerih delo trenutno in konkretno poteka, ampak od splošnih družbenoekonomskih razmer; razvitost samoupravljanja nasploh pogotuje tudi posamezno.

Zaupanje v samoupravni način in samoupravno miselnost sta v letih našega razvoja postala neločljiv del vsakega posameznika, najsi nastopa kot proizvajalec ali kot potrošnik, kot zaposleni v gospodarski ali negospodarski dejavnosti.

Vloga in položaj družbenih dejavnosti se ob vse širši družbeni delitvi dela bistveno spreminjata. Proizvodnja sama danes narekuje obseg in vrste dejavnosti, po drugi strani pa se proizvodnja oplaja z določenimi rezultati dela družbenih dejavnosti.

Vendar so neke razlike; navedimo jih samo nekaj:

— na področju družbenih dejavnosti imamo »proizvodnjo« dobrih na neblagovni osnovi, do katerih ima družba kot celota poseben interes (dobrine naj bodo vsem enako dostopne);

— za te dobrine torej ne veljajo iste zakonitosti kot na blagovnem trgu;

— večina opravil na tem področju je intelektualne narave, so torej (če uporabimo ta kriterij) bolj psihična dela.

Zatorej velja glede samoupravljanja poudariti predvsem, da ne kaže niti načinov niti modelov samoupravnih odnosov prenašati iz gospodarskih dejavnosti, in drugič: da je glede nagrajevanja po delu treba upoštevati naravo dela (rezultati pretežno intelektualnih del so težje merljivi) ter družbeni interes oziroma »trg«, na katerem so ti rezultati.

Nagrajevanje po delu

Probleme in težave, ki nastopajo pri oblikovanju meril za pretežno intelektualna dela, večidel poznamo. Z moralnega aspekta pa je posebej zanimivo odgovoriti na vprašanje, koliko se zaposleni sploh ogrevajo za merila, saj to pomeni na eni strani konec neutemeljenih statusov, konec tistega družbenega ugleda, ki izvira le iz določenega privilegiranega položaja, in začetek družbenega ugleda, ki pomeni vrednost glede na rezultate dela. To pa bi bil eden izmed enačaje med proizvodnimi in neproizvodnimi dejavnostmi in pomembna spodbuda za delo v družbenih službah.

Med obilico zbranega gradiva se bomo pomudili ob nekaj problemih, ki so značilni za določeno poklicno dejavnost (kot npr. poklicna morala učiteljev in zdravnikov), in ob nekaj splošnejših, ki odsevajo razvoj družbenoekonomskih razmer nasploh v moralni zavesti posameznikov.

Vprašanje se je glasilo: »Navedite nekaj dolžnosti, ki jih imate pri opravljanju svojega dela (poklica)!« Dolžnosti, ki so nam jih navajali anketirani učitelji in zdravniki, pomenijo tiste moralne obveznosti, ki jih omenjeni čutijo, se jih zavedajo in na katere se njihova poklicna dejavnost najverjetneje opira.

Rezultati kažejo, da je poklicna moralna zavest zelo neenotna. Le malo dolžnosti je, ki bi se jih zavedalo več kot tretjina učiteljev ali zdravnikov. Dejanska delovna morala je posledica individualno pogojene razlage delovnih obveznosti (in družbenih zahtev) na eni strani in na drugi konkretnih okoliščin, v katerih delo opravljajo.

Poglejmo npr. nekaj dolžnosti, ki se jih zaveda sorazmerno največ zdravnikov:

— nenehno strokovno izpopolnjevanje, spremljanje strokovne literature ipd. (41 %);

— zdravnik mora prevzeti nase popolno odgovornost za bolnikovo zdravje (za njegovo fizično in psihično stanje) in ta skrb ne sme prenehati s koncem delovnega časa (27 %);

— mora vedno svoji strokovni izobrazbi primerno nuditi prvo pomoč (20 %).

Večini zdravnikov je moralno vodilo poklicne dejavnosti različna kombinacija navedenih dolžnosti poleg še kake druge, kot npr.: skrb za tehnično-administrativne zadeve, skrb za disciplino, za odnose med osebjem in bolniki itd.

Ne da bi vedeli, kakšno je ravnanje in poklicno vedenje zdravnikov v resnici, lahko na temelju zbranih podatkov sklepamo, da se bolj verjetno pri tem opirajo na omenjene moralne norme kot pa na kaj drugega, česar se anketirani med intervjujem niso mogli domisliti. Ob tem pa velja poudariti, da je iz rezultatov videti, da ima večina splošnih normativov »Kodeksa etike zdravstvenih delavcev« v praksi dejansko svojo konkretno formulacijo.

Našteli bomo največkrat navedene dolžnosti, ki jih učitelji čutijo pri svojem delu in torej prikazujejo poklicno-delovno moralo.

Učitelji splošno izobraževalnih šol:

Na vsakdanje delo se je treba skrbno pripravljati (46 %).

S starši je treba deliti vso odgovornost glede razvoja celotne otrokove osebnosti (23 %).

Najslabšim učencem je treba posvečati največ truda, z njimi delati še posebej in jim buditi zaupanje v sebe same (20 %).

Stalno se je treba strokovno izpopolnjevati (23 %).

Imeti je treba skrb za učila, učiteljeva dolžnost je, da si jih tudi sam izdelata, saj je gmotna podpora družbe majhna (10 %).

Učitelji strokovnih šol:

Na vsakdanje delo se je treba skrbno pripravljati (39 %).

Stalno se je treba strokovno izpopolnjevati (28 %).

Odnosi med dijaki in profesorji — na eni strani so tu dolžnosti, kot npr.: preganjanje skupinarstva v razredu, javno ocenjevanje, javno vrednotenje lastnega dela, usposabljanje dijakov za samoupravljalce, na drugi pa: skrb za svojo lastno avtoriteto — dijaki so za demokratični način še nezreli, vcepiti pravilen odnos do starejših ljudi (30 %).

Učitelji višjih in visokih šol:

proučevanje, raziskovanje in spremljanje stroke (71 %);

povezava teorije s prakso, publiciranje ipd. (37 %);

pomoč študentom, spoštovanje ipd. (14 %);

načela znanstvene poštenosti, posredovati samo resnico, biti pošten do svojih rezultatov (17 %).

Rezultati ponazarjajo, katera delovna problematika najbolj zadeva zavest učiteljev in zdravnikov in kaj je tisto, kar jim dejansko pomeni moralno vodilo v praksi.

V resnici pa je načelno pojmovanje tistih moralnih norm, ki so za poklic poglavitne, drugačno in mnogo bolj enotno. Medtem ko so anketirani učitelji razvrščali po pomembnosti za poklicno delo 28 norm iz predloga za osnutek kodeksa pedagoške etike in zdravniki 22 norm kodeksa etike zdravstvenih delavcev, je velika večina izbrala in ocenila kot najpomembnejši etični normativ, ki pomeni smoter in osnovno opredelitev stroke, ter etični normativ enake naklonjenosti vsem brez razlike.

Zdravniki so torej izbrali:

Zdravstveni delavec

— (82 %) mora dajati vsem brez razlike enako strokovno pomoč, in sicer ne glede na raso, spol, narodnost, versko prepričanje, politično prepričanje, družbenoekonomski položaj ter osebno razmerje do človeka in njegove družine;

— (60 %) mora posvetiti vse svoje umske in telesne sposobnosti, svojo strokovno dejavnost človeku.

Učitelji pa:

učitelji splošno izobraževalnih (72 %) in učitelji strokovnih šol (50 %):

pedagoški delavec mora s svojim vzgojno-izobraževalnim delom prenašati na mladi rod ideje in ideale socialne demokracije in socialističnega humanizma.

Učitelji višjih in visokih šol (63 %):

pedagoški delavec se mora strokovno izpopolnjevati (v pedagoški znanosti) s proučevanjem, raziskovanjem in spremljanjem svoje stroke.

Učitelji splošno izobraževalnih (62 %) in učitelji strokovnih šol (60 %):

pedagoški delavec mora biti enako naklonjen vsem otrokom, in sicer ne glede na različno politično, socialno, ekonomsko in svetovnonazorsko prepričanje otrok ali staršev.

Četudi so razlike med tremi skupinami pedagoških delavcev glede izbire najpomembnejšega moralnega normativa, je vendarle mogoče zapaziti večjo enotnost tako pri učiteljih kot pri zdravnikih, kadar gre za »prepoznavanje« etičnih normativov poklica. To pomeni enotnost »javnega« pojmovanja delovnih dolžnosti, ki se pa od »privatnega« razlikuje in ima na odnos do dela le posreden vpliv. Moralna načela in dejanska delovna praksa niso identični, kar pomeni, da so zaposlenim sicer jasni določeni cilji in pomeni dejavnosti, njihova dejavnost pa se ravna po zaznanih (pogosto) konkretnjših in nekoliko drugačnih normativih.

Poglavitni motiv pri delu je veselje

Kot so pokazale že nekatere druge sociološke študije v družbenih dejavnostih, so nagnjenje, veselje in občutek sposobnosti za te vrste opravil temelj odnosa do dela. Velika večina bi, tudi če bi imela možnost znova začeti svojo življenjsko pot, ne izbrala drugega poklica, ker bi jih drugo delo ne navdajalo z zadovoljstvom. Prav tako kažejo rezultati naše študije, da je veselje do dela veliki večini poglavitni motiv in da je ob tem višina osebnega dohodka drugotnega pomena. To je razumljivo, če pomislimo, da zaposleni večinoma zaradi teh notranjih vzgibov izpolnjujejo vestno in zavzeto svoje naloge in dolžnosti ob marsikdaj neustreznem materialnem povračilu. Sicer pa poglejmo nekaj odgovorov:

PODROČJA DRUŽBENIH DEJAVNOSTI

Kaj mi pri delu omogoča zadovoljstvo	ŠOLSTVO			ZDRAVSTVO		UPRAVA		SOD-STVO	KULTURA	
	uč. iz. šol	uč. str. šol	uč. viš. in vis. š.	zdr. boln.	zdr. v zdr. domov.	str. obč. upr.	str. rep. upr.	Sod-niki	igr. rež.	knjiž. kustosi
Délo samo me veseli, višina OD je ob tem manj pomembna	59	60	72	66	68	35	35	67	59	61
Za to delo imam razvite sposobnosti	21	31	30	22	36	21	32	22	43	29
Sam lahko ugotovim rezultate svojega dela	32	29	10	36	30	23	18	18	18	19
Delo ima družbeni ugled	8	10	9	12	30	14	8	30	25	13
Rezultati so vidni v družb. življenju	15	1	11	8	18	13	5	4	18	4
Delo me duhovno bogati	43	30	37	33	39	17	7	18	61	37
Dobri sodelavci, ki jih imam	19	28	25	29	30	34	40	26	13	30

V naslovu izražena misel drži večidel za vse v raziskavi zajete skupine, za učitelje višjih in visokih šol bolj, za igralce in režiserje manj, izjema pa so zaposleni v upravi. Ker imamo tako majhen odstotek zaposlenih v upravi, ki jim delo sólo pomeni zadovoljstvo, in ker tudi noben drug motiv pri njih ni pomembneje zastopan, je mogoče sklepati na zelo nizko stopnjo delovne morale. Spregovoriti velja zato malo podrobneje o upravi.

Tradicionalna situacija uprave je v razmerah, ko se poraja nova funkcija državnih organov zaradi krepitve samoupravljanja in de-etatizacije ter zaradi modernizacije dela v državni upravi sami, izpostavljena že nekaj časa velikim spremembam.

Za moderno državo nasploh je značilen proces tehnizacije politike. Državni politiki je čedalje manj potrebno pravno-upravno »uradništvo«, katerega naloga je pravno oblikovati norme, ustrezne političnim ciljem, in upravno izvrševati intencije državne politike. Danes je državni politiki predvsem potreben visoko strokoven team različnih strokovnjakov, ki morajo biti sposobni samostojno pripravljati različne analize in racionalne predloge, po kakšni poti in s kakšnimi sredstvi uresničiti zastavljene politične cilje. Te spremembe v vlogi moderne države zahtevajo bistveno spremembo kvalifikacijske strukture in spremembo v njeni organizaciji in metodah dela.

Spremembe povzroča tudi današnja modernizacija uprave, zlasti na področju registracij, evidenc, finančnih zahtev itd. Po eni strani klasična uprava vsej zapletenosti sodobnega življenja ni več kos, po drugi pa moderna tehnologija spodriva neracionalno in nizko kvalificirano »uradništvo«. Njegovo delo prevzema tehnično sposoben »uradniški« aparat, ki z mehanografijo lahko hitreje zadovolji potrebe in zahteve državnih organov. Obenem pa ne obremenjuje državljanov in jim ne odvzema časa.

Odnos do novih vrednot, kot so samostojnost, odgovornost, strokovnost ipd., se na tem področju še ni v celoti izoblikoval. Uvajanje sprememb pa se po drugi strani kaže zaposlenim kot nered, izgubljanje družbenega ugleda in podcenjevanje pomena opravljenega dela. To razpoloženje se nedvomno kaže v nizkem odstotku anketiranih, ki bi jih veselilo delo sólo, ki bi jim torej bili jasni cilji in pomen tega dela oziroma bi čutili notranje nagnjenje do njega.

Za to razpoloženje je prav tako značilna težnja po »begu« iz področja. Največji odstotek anketiranih na področju uprave bi nemudoma izbral drug poklic, če bi imeli za to možnost.

Spričo take situacije se nam razumljivo vsiljuje vprašanje delovne zavesti (zavesti o vrednostnem vidiku dela) zaposlenih v upravi. Potrjuje pa tudi našo ugotovitev, da delovna morala (nemorala) ni zgolj posledica večje ali manjše zavesti posameznika, marveč je tudi posledica vseh družbenoekonomskih možnosti, razmerij med ljudmi, ki odločilno vplivajo na njihovo zavest. Eden izmed kazalcev tega je tudi družbeno vrednotenje dela. Ob stališču, da je vsako

PODROČJE DRUŽBENIH DEJAVNOSTI

Zadovoljstvo z delom	ŠOLSTVO			ZDRAVSTVO		UPRAVA		SOD- STVO	KULTURA	
	uč. iz. šol	uč. str. vis. šol	uč. viš. in š.	zdr. v boln.	zdr. v zdr. domov.	str. obč. upr.	str. rep. upr.	Sod- niki	igr. rež.	knjiž. kustosl
resigniran	32	34	24	15	16	62	46	31	40	36
zadovoljen	68	66	76	85	84	38	54	69	60	54

družbeno delo enakovredno v moralnem pogledu (vsako področje dela prispeva enakovreden delež združenemu delu) kažejo odgovori anketirancev, da je za zaposlene družbena ocena njihovega dela izrazito nespodbudna. Zaposleni v občinski in republiški upravi ugotavljajo, da družba njihovem delu pripisuje manjši pomen kot delu v gospodarstvu. Prav tako razlika med njihovo lastno oceno dela in občutkom, kako družba ocenjuje to delo, poraja odtujenost. Logična posledica tega je, da se zaposlenim delo kaže kot mehanična akcija brez pravega smotra in ga bo opravljal brez zavzetosti, na način, ki še ne ogroža njegove temeljne eksistence.

Razlika med družbeno oceno pomembnosti dela in oceno zaposlenih v upravi:

Delo v upravi ima glede na delo v gospodarstvu:	Obče uprave		Republiške uprave	
	družb. ocene	lastne	družb. ocene	lastne
— enak pomen	20	85	28	80
— večji	12	12	10	17
— manjši	68	3	62	3

Rezultati dela in njih razvidnost

Rezultati dela so zelo pomemben dejavnik delovne morale. Kadar zaposleni lahko vidi svoj uspeh in je ta tudi v družbenem življenju opazen, oziroma ima določen pomen, tedaj bo tudi odnos zaposlenega do nadaljnjih nalog in dolžnosti »moralnejši«. Nizek motivacijski vpliv rezultatov dela na delovno moralo zaposlenih v družbenih službah je pogojen s premalo natančnim definiranjem zahtev družbe do dejavnosti in glede na to — s premalo podrobnim definiranjem rezultatov (uspehov ali neuspehov) dela.

Anketirani se zatorej večinoma zatekajo k osebni delovni satisfakciji: »Rezultate svojega dela lahko le sam opazim.« Zdravnikom in učiteljem splošno izobraževalnih šol je to predvsem (v nekem smislu) moralno zadoščenje. Rezultati dela so učiteljem višjih in visokih šol najmanj očitni.

Podobno je z razvidnostjo rezultatov dela v družbenem življenju. Motivacijska vrednost tega je še manjša, kar pomeni v bistvu

to, kar smo že povedali: ker zahteve družbe niso dovolj natančno določene, torej tudi rezultati ne morejo biti razvidni. Zato je posebej zanimivo, kolikšen je »barometer« prizadevanj za uresničevanje norme, ki je ne predvideva nobena buržoazna etika, noben etastični moralist, to je nagrajevanje po delu.

Različne determinante nagrajevanja po delu

Odgovori na vprašanje, ali je mogoče izoblikovati merila, na podlagi katerih bi bili lahko resnično nagrajevani po delu, pojasnjujejo, koliko zaposleni »dopuščajo« to možnost, ob (seveda) upoštevanju, da zdaj še ne poznamo takih natančnejših meril.

PODROČJA DRUŽBENIH DEJAVNOSTI

Izoblikovati merila	uč. iz. šol	uč. str. šol	uč. viš. in vis. š.	zdr. v boln.	zdr. v zdr. domov.	str. obč. upr.	str. rep. upr.	Sodniki	igr. rež.	knjiž. kustosi
Je mogoče	19	29	16	38	29	39	15	11	52	26
Ni mogoče	26	19	32	17	12	14	33	58	18	20
Le deloma	55	52	52	45	59	47	52	31	30	54

Čeprav približno polovica vseh anketiranih ugotavlja, da je to izvedljivo »le deloma«, smo najvišji odstotek pozitivnega odgovora dobili na področju zdravstva, občinske uprave in kulture (igralci).

Čeprav približno polovica vseh ugotavlja, da je to izvedljivo le deloma, so vendarle zanimiva omenjena tri področja, kjer smo, v primerjavi z drugimi, dobili najvišji odstotek pozitivnega odgovora. Poleg izobrazbe (ki je doslej tako in tako že upoštevana) navaja najvišji odstotek le-teh delovni učinek kot temeljni kriterij nagrajevanja. Upoštevati pa je treba različne determinante pri teh področjih: medtem ko smatrajo zdravniki (zaposleni v bolnišnicah in spec. zavodih), da so uspehi in rezultati njihovega dela vidnejši in lažje ugotovljivi kot drugod, se anketiranci iz občinske uprave in kulture (igralci) zatekajo k temu predvsem z upanjem na pravičnejšo oceno njihovih prizadevanj. Igralci npr. utemeljujejo: »... na ta način ne bomo samo nagrajeni ustrezno rezultatom, ampak se bo ponudila možnost sposobnim in nadarjenim, da se uveljavijo, ne pa tako kot sedaj, ko vedno eni in isti dobivajo glavne vloge.« Pri občinski upravi, ki čuti, da sta se spremenila vloga in pomen njihove dejavnosti v razvijajoči se družbi, je odstotek pozitivnega odgovora oprt na kvantiteto: »mogoče je poiskati standarde in merila, koliko kdo naredi...« Seveda imajo pri tem anketiranci v mislih bolj količino repetitivnih opravil kot pa samostojno ali ustvarjalno delo.

Sicer kaže »barometer« relativno majhno dopuščanje »možnosti« za izoblikovanje meril in to velja za celotno anketirano populacijo.

Raziskava skuša odgovoriti na vprašanje, ali so intencije samoupravljanja moralna vrednota, ki vpliva na akcije, mnenja in ocene posameznikov, ali je moralna zavest, razumevanje delovnih dolžnosti avtentičnega, avtonomnega subjekta, kateremu se delo kaže kot spoznana in sprejeta potreba po sodelovanju.

Odgovori anketiranih na vprašanje »Ali se vam zdi pravilno, da vsi odločajo o vsem?« potrjuje domnevo delitve pristojnosti. Odstotek pritrdilnega odgovora je tem višji, čim bolj je področje dejavnosti sestavljeno le iz »osnovnih strokovnjakov«:

PODROČJA DRUŽBENIH DEJAVNOSTI

Da vsi odločajo o vsem	ŠOLSTVO			ZDRAVSTVO		KULTURA	
	Uč. iz. šol	Uč. str. šol	Uč. viš. in vis. šol	zdr. v boln.	zdr. v zdr. dom.	igral. režis.	knjižn., kustosi
Zdi se mi pravilno	71	46	23	21	45	31	46
Ne zdi se mi pravilno	26	49	70	76	54	63	47
Ne vem	3	5	7	3	1	6	7

Najvišji odstotek pritrdilnega odgovora smo dobili na splošno izobraževalnih šolah, kjer so zaposleni večidel strokovnjaki na »isti ravni«. Že pri višjih in visokih šolah se pozna večja delitev dela. Podoben pojav opazimo tudi pri obeh skupinah v zdravstvu in pri obeh skupinah v kulturi.

Odgovori tistih, ki se z neposrednim demokratičnim odločanjem ne strinjajo, pomenijo: svet zavoda naj odloča o splošnih načelih gospodarjenja, konkretneje posamezne komisije. Da bi vodilni kader odločal o vsem, je odgovorilo le od 1—4 % anketiranih iz posameznih področij družbenih dejavnosti. Sklepamo lahko, da se torej delo zaposlenih na področju družbenih dejavnosti tudi kaže kot sprejeta potreba po sodelovanju pri odločanju in upravljanju.

Aktivna udeležba posameznikov pri upravljanju in odločanju nam pomeni, v nekem smislu, zaupanje v samoupravni način obravnavanja problemov. Če zaposleni nikoli ni ničesar predlagal oziroma ni povedal svojega mnenja v zvezi s pravilniki ali sklepi, ki jih je sprejel svet delovne skupnosti, zato ker se mu zdi, da predlogov večinoma ne upoštevajo, oziroma je imel predloge, ki pa jih niso upoštevali, ker jih (po njegovi oceni) sploh resneje ne proučujejo, nam to pomeni določeno nezaupnico do organov ali do samoupravljanja nasploh. Rezultati kažejo dokaj veliko pripravljenost za aktivno sodelovanje.

PODROČJA DRUŽBENIH DEJAVNOSTI

V samoupravnem načinu obravnavanja problemov	ŠOLSTVO			ZDRAVSTVO		KULTURA	
	Uč. iz. šol	Uč. str. šol	Uč. viš. in vis. šol	zdr. v boln.	zdr. v zdr. dom.	igral. režis.	knjižn., kustosi
— zaupa	88	87	86	76	76	73	90
— ne zaupa	12	13	14	24	24	27	10

Večina meni, da je samoupravljanje na področju družbenih dejavnosti uspešno. To prepričanje sloni predvsem (pri večini) na čutu moralne odgovornosti in prepričanju, da se tudi finančna problematika lahko pravilneje ureja ob večji udeležbi zaposlenih. Pesimizem in dvom (manjšine) izhajata predvsem iz finančne problematike delovne organizacije oziroma področja v celoti, precej pa sta odvisna od osebno pogojenih dejavnikov.

Stjepan Bunta

Prisilna uprava nad zavodi — za zavarovanje družbenih koristi

V odborih in zborih skupščine SR Slovenije je že nekaj časa v razpravi osnutek oziroma zdaj že predlog zakona o prisilni upravi nad zavodi. Ob osnutku je bila izrečena marsikatera misel, predvsem pa izraženih precej pomislekov. Predlagatelj zakona pa vztraja in pričakovati je, da bodo poslanci kmalu glasovali o tem zakonu.

Okrog predlaganih določil tega zakona se je razvnela polemika ravno med tistimi, ki se na zakone najbolj spoznajo — med pravniki. Tudi zakonodajnoppravna komisija skupščine SR Slovenije je menila, da zakon ni v skladu z ustavo, drugi so zatrjevali, da je. Nato smo brali polemiko med strokovnjaki na straneh osrednjega časopisa »Delo«. Kakšno mnenje si je pri tej polemiki lahko ustvaril pravno manj poučen državljan, ne vem, veliko bolj podučen pa verjetno po vsem tem ni. Tudi poslanci se bodo pri glasovanju odlo-

čali bolj intuitivno kot na podlagi pravno dokončno razčiščenih pojmov in definicij o tem, kaj je ustavno in kaj ni. Tudi v preteklosti smo že sprejemali zakone, ki niso bili v skladu s temeljnimi določbami ustave.

Po sprejetju zakona bi pač imeli možnost, ki je za zdaj nimamo, da bi tudi v delovnih organizacijah na področju družbenih služb in dejavnosti — v zavodih — uvedli prisilno upravo, podobno kot to že velja pri delovnih organizacijah na področju gospodarstva. Količkokrat je to doslej že bilo potrebno, da tako vneto potiskamo ta zakon naprej — o tem ni podatkov, nekatere pa sramežljivo omeenjajo — češ če bi takrat in takrat imeli ta zakon, bi pa vse skupaj drugače uredili.

V času, ko se intenzivno ubadamo z zakonom o prisilni upravi nad zavodi, pa je bila v 7. št. »Občana« na 24. strani objavljena tale notica: »Občinska skupščina v Kovačici prisilno likvidirala zdravstveni dom.« In tekst: »V veliki banatski vasi Kovačica je občinska skupščina ocenila, da v domačem zdravstvenem domu slabo gospodarijo s sredstvi zdravstvenih zavarovancev-kmetov in da v delovnem kolektivu prevladujejo slabi medsebojni odnosi. Zato je sprejela sklep o likvidaciji zdravstvenega doma, istočasno pa je ustanovila novo zdravstveno ustanovo. Vsem delavcem zdravstvenega doma je odpovedala delovno razmerje in ukinila je vse dislocirane ambulante. Ker se delovni kolektiv ni strinjal s takšno odločitvijo občinske skupščine in zdravniki ter drugo zdravstveno osebje ni hotelo zapustiti svojih delovnih mest, je predsednik občinske skupščine poklical na pomoč miličnike. Nekatere zdravstvene delavce so morali miličniki s silo odstraniti iz prostorov zdravstvenega doma, drugi pa so se zadovoljili s tem, da so jih miličniki za roko peljali ven, zaradi večjega učinka. Postopek občinske skupščine je obsodilo tudi srbsko zdravniško društvo. Osebje likvidiranega zdravstvenega doma je sprožilo sodni postopek za zaščito delavskih in samoupravnih pravic.«

Očiten primer sile nad zavodom, čeprav v republiki Srbiji prav tako še nimajo zakona o prisilni upravi nad zavodi. Sodni spor je že končan in občinska skupščina ga je izgubila. Sodišče je odločilo zdravstvenemu zavodu v prid, postopek občinske skupščine pa označilo za nezakonit in protiustaven. Če bi torej imeli v Kovačici zakon o prisilni upravi in če bi ta bil usklajen z ustavo, bi morda ne imeli sitnosti s sodiščem in obveljala bi likvidacija oziroma rešitev, ki se jim je zdela primerna. Toda ob vsem tem je zanimiva ugotovitev, da je regionalni zdravstveni center v Pančevu, pod katerega strokovno pristojnost sodi zdravstveni dom v Kovačici, ocenil delo tega kolektiva za dobro ter celo boljše v širšem območju. Nasprotuje tudi številnim ugotovitvam ali sklepom komisije, ki je raziskovala delo zdravstvenega doma za potrebe občinske skupščine. Baje ta strokovni organ ni bil niti vprašan za mnenje, preden je občinska skupščina o tem odločala, čeprav je med drugim tudi za to imenovan. S sredstvi zavarovancev-kmetov je slabo gospodaril sklad zavarovanja, ki

je tudi zdravstveni dom slabo plačeval ter ga spravljal v njegovi dejavnosti v težave.

Ta primer bi niti ne bil tako zanimiv, če ne bi razkrival bistvenih pomanjkljivosti uporabe sile nad zavodi, ne glede na to, ali je ta zakonska ali ni.

Kaj zakon o prisilni upravi nad zavodi rešuje in kaj pušča neurejeno?

Predlog zakona našteva nekaj primerov, v katerih je mogoče vpeljati prisilno upravo in ki so po preprosti logiki popolnoma sprejemljivi. V teh nekaj primerih naj bi prisilna uprava omogočila vzpostaviti red, omogočila sanacijo zavoda in normalno nadaljevanje dela, ob tem pa seveda zavarovala koristi delovnega kolektiva zavoda, ob izključitvi samoupravljanja(?), ter porabnikov storitev tega zavoda — občanov(?), ker bi po mnenju predlagatelja zakona zavod s področja družbenih služb pod prisilno upravo lahko uspešneje opravljal svoje naloge v korist občanov, kot jih sicer. Nelogično pa je predvsem to, da zakon zajema tiste primere in možnosti za uvedbo prisilne uprave, ki jih v dosedanji samoupravni praksi delovanja zavodov praktično nismo imeli, kolikor pa so bili, so se z lahkoto, v korist delovnega kolektiva zavoda in občanov hitro uredili. Ni bilo, pa najbrž tudi ne bo nobene potrebe, da se prav v teh primerih uvede prisilna uprava.

Logika, ki sili v ospredje, namreč da naj bodo zavodi z gospodarskimi organizacijami glede možnosti prisilne uprave popolnoma izenačeni (v tem je tudi spor in neskladnost med predlogom zakona in zvezno ustavo!!), pa ne upošteva nobene specifičnosti dela zavodov in družbenih služb nasploh. V bistvu gre za analogijo, zasnovano na potrošniškem stališču, ki postavlja zavode družbenih služb v nekatere pogledih v popolnoma enak položaj z gospodarskimi organizacijami, dasiravno se vsi zavedamo, da jih je nemogoče izenačiti vsaj za zdaj glede temeljnih možnosti gospodarjenja. V razčiščevanje te druge plati pa seveda zakon o prisilni upravi ne gre. Tako se je zgodilo, da so zakonska določila usmerjena predvsem na varovanje ne družbenih koristi, pač pa koristi ustanovitelja, ali z drugimi besedami, omogočajo ustanovitelju, da se s pomočjo prisilne uprave reši svojih obveznosti do zavoda, ob navideznem upoštevanju družbenih koristi. Pri tem pa izreka popolno nezaupnico organom ali celo sistemu samouprave, ki je, resnici na ljubo, zasnovan drugače kot v gospodarskih delovnih organizacijah in ima ustanovitelj dovolj možnosti, da ta mehanizem uporablja brez sile in ob pravem času.

Ne poznam dovolj dejavnosti različnih zavodov, zato sem se omejil na področje zdravstvenih zavodov. Glede teh pa zanesljivo vem, da v večletni praksi nikoli ni prišla v poštev nobena izmed možnosti, ki jo predvideva zakon (hudo bi me presenetilo, če bi takšni primeri bili v šolstvu ali kulturi).

Znano pa nam je, da so nekateri med zdravstvenimi zavodi v zadnjih letih prišli v hude težave in poslovali (ali še poslujejo) v

skrajnje nenormalnih razmerah, s čimer so bistveno prizadete ali celo ogrožene koristi družbe oziroma občanov. Za zgled vzemimo poslovanje klimatskih zdravilišč, predvsem otroških, lahko pa tudi drugih zdravstvenih zavodov. Čeprav je vsem jasno, da je zdravilišče zavod posebnega družbenega pomena, njegovo nemoteno delo, pa posebno potrebno in koristno družbi — občanu, lahko ena sama novela v zakonu ali sprememba pripelje do tega, da zavod ne more več opravljati svoje funkcije. V zavodu pa ni nastopila nobena izmed možnosti, ki jo predvideva zakonski osnutek o prisilni upravi, ker so posamezniki, kolektiv, pa tudi organi samoupravljanja naredili vse, da bi zavod rešili in opravljali svoje delo. Gre torej za stanje, v katerem so hudo ogrožene koristi občanov — družbe, družba pa nima pripomočka, s katerim bi to stanje uredila — sanirala. V tem primeru ne po samoupravni poti in ne po poti prisilne uprave. Zavod ne pozna zakonitosti ponudbe in popraševanja, niti ne more svoje dejavnosti usmeriti drugam. Tako se pokaže bistvena razlika med gospodarsko delovno organizacijo in zavodom, ne samo glede potrebe po obstoju in namembnosti, ampak tudi glede oblikovanja dohodka in pravilnega gospodarjenja s sredstvi. Zdravstveni zavod namreč lahko še tako dobro dela in gospodari, če odpove ta prvi mehanizem — financiranje dejavnosti (ki pri nas še zdaleč ni urejeno), lahko pride do tega, da je ogrožen njegov obstoj in s tem koristi družbe. Sam pa ne more predvideti posledic, niti ne more nanje vplivati, ker preusmeritev ni mogoča.

Sanacijski postopki iz preteklosti, tj. najemanje kreditov, iskanje podpore pri družbenopolitičnih organizacijah ali gospodarskih delovnih organizacijah — ki pač podpirajo dejavnost zavodov posebnega družbenega pomena po svoji lastni moralni presoji, ostanejo, žal, tudi po predlogu sedanjega zakona edina možna pot sanacije. Prisiliti koga v teh primerih namreč ni mogoče ne tu ne tam. Podobnih primerov bi za področje zdravstva lahko našli še več. Verjetno je precej podobnosti tudi na področju šolstva (primer: višja zobozdravstvena šola v Mariboru,), kulture (Ljubljanska Drama) ali socialnih zavodov.

Zakonski osnutek, ki je že v svoji zasnovi hudo problematičen, ker se ne ujema z določili zvezne ustave, je očitno nov poskus uvesti neki model, ki se je (ali ne?) obnesel na področju gospodarskih delovnih organizacij, tudi na področje družbenih služb, ne da bi se ob tem upoštevale specifičnosti področja le-teh. Nedvomno se zamejujejo sredstva s cilji, kajti od zavodov se terja, da bodo tako produktivni in rentabilni v poslovanju kot gospodarske delovne organizacije, seveda merjeno vse skupaj skozi dinar, zato v skrajni liniji tudi enaki ukrepi, če ta cilj ne bi bil dosežen. Predhodna faza, to je sistem financiranja, pa je docela nedodelana. Zato se ni mogoče znebiti vtisa, da se zakonski osnutek naravnost izsiljuje, ne zaradi dejanske potrebe po prisilni upravi za primere, ki jih zakon navaja, ker teh primerov ni, pač pa zato, da bi postopoma omogočil uvedbo

popolnoma enakih odnosov v zavode, kot so v gospodarskih organizacijah, tudi v primerih, ki jih zakon ne zajema, čeprav je takšnemu mehanicističnemu modelu v sedanji fazi mogoče v marsičem oporekati. Tudi ni mogoče razumeti pglavitnega pojasnila predlagatelja, da se zakon vpeljuje zato, da se zavarujejo koristi družbe in delovnih kolektivov na področju družbenih služb, ampak nasprotno, razumeti ga je moč kot zavarovanje ustanoviteljev, da bi se laže izognili obveznostim, ki jih imajo do zavodov in do družbe, če zavod pride v položaj, da ne more opravljati funkcije, za katero je bil ustanovljen. To, kar zakon zajema, pa bi se moralo urejevati po samoupravnih poti, ki tudi v zavodih dobiva svojo pravo fiziognomijo.

Ko bodo (če bodo?) tudi na področju družbenih služb in poslovanja zavodov prevladali tržne zakonitosti in čisti ekonomski odnosi in se bo lahko črtalo določilo, da zavodi s področja družbenih služb opravljajo za družbo posebne naloge, potem ne bo dvoma, da je tudi nad zavodi treba vihteti moč sile. Toliko časa, dokler ista družba še na veliko razpravlja o tem, ali npr. zdravstvenim zavodom priznati v ceni zdravstvenih storitev tudi sredstva za osnovno (kaj šele razširjeno!) reprodukcijo, in dokler morajo zavodi s področja socialnega dela moledovati za vsak dinar — toliko časa je naravnost neologična utemeljitev predlagatelja k osnutku zakonskega predloga. Tudi po sprejetju zakona ne bomo namreč vedeli, kdo koga in pred kom varuje, čeprav vsi govorimo o koristi družbe in njenih članov.

Djura Knežević

Politični aktiv v občini

Najprimernejša oblika podružbljenja politike je sodelovanje občanov v opravljanju političnih funkcij in v ustvarjanju samoupravnih odnosov. Ker to ni spontan proces, je nujen vpliv zavestnih subjektivnih dejavnikov. V sedanjih razmerah se mora Zveza komunistov (kot tudi druge politične organizacije) otresati političnega prakticizma ter namesto miselnosti, da mora množice voditi, »znotraj razreda razvijati svoje sposobnosti«.¹ V tej občutljivi zadevi ne gre za preprost seštevek ljudi. Vsakdo prinaša v gibanje svoje poglede

¹ Teze o nadaljnjem razvoju in reorganizaciji ZKJ.

in zmožnosti. V sedanji družbeni konfiguraciji ZKJ ne more biti »trust za sprejemanje odločitev« — kakor je govoril Lenin, lahko pa je in mora biti zveza idejnih somišljenikov, ki so sposobni za ustvarjanje in pripravljeni, da se tudi spreminjajo. Pri tem je nujno tisto »notranje osvobajanje«, ki omogoča, da se vsak njen član »spreminja iz izvrševalca v pobudnika, da se dvigne iz množice v vodjo, da se spremeni iz roke v um in voljo«,² kot je zapisal Gramsci.

I

Po času nastanka sodi politični aktiv v preteklost. Pomembno vlogo je odigral v zlasti v obdobju, ko je Zveza komunistov zelo močno vplivala na vse tekoče politične akcije ter s tem napolnjevala družbeni prostor, ki je nastajal med umikajočo se državno iniciativo in še nedograjenim samoupravnim mehanizmom. Pobuda za uvažanje te politične oblike je mnogo bolj upoštevala nujnost, da se določena politična akcija izpelje, kot pa metodološko upravičenost takega načina dela.

Aktiv je bil v rabi na vseh ravneh in domala v vseh političnih organizacijah, zlasti kadar je šlo za vprašanja splošne družbene akcije. Če se je sprva sestajal skoraj izključno za prenašanje direktiv, je pozneje odigral vlogo reprezentativnega političnega zbora, na katerem so obravnavali vsa važnejša vprašanja — kot so npr. določanje smeri, dinamike, obsega in rokov določenih opravil. Ponavadi so se po takem dogovoru zvrstili sestanki organizacij, konkretna obdelava vseh ukrepov in prilagajanje skupnih nalog lokalnim razmeram. Potemtakem je politični aktiv bolj ali manj krepil preputno moč političnega delovanja. Z njim se je razširila povezava med vodstvi in članstvom v političnih organizacijah in so zato družbene naloge mnogo zanesljiveje pronicale do obrobni delov organizacije. Politični aktiv je imel sorazmerno trdno podobo — kar zadeva način organiziranja, smoter delovanja in članstva, ki ga je združeval. To so bili praviloma najbolj dejavni ljudje iz različnih okolij ali organizacij, politično dobro obveščeni, izkušeni in pripravljeni izvajati (včasih tudi zasnovati) politične akcije.

Ker pa je bila šibka točka aktivov premajhna javnost dela, neizoblikovana procedura v političnem ravnanju, je prihajalo do prekoračenja pooblastil, zakulisnih kombinacij in delovanja neformalnih skupin. Forumski način dela,³ elementi hierarhičnih odnosov ter nepravilni kriteriji in praksa pri izbiranju in nameščanju kadrov so še bolj utrjevali odvisnost odnosov v kadrovske političnih strukturah od sprememb v družbi in v Zvezi komunistov.

² Gramsci, »Izbrana dela«, »Kultura«, Beograd 1959, str. 189.

³ »... dogaja se, da postanejo forumi predstavniki ožjih interesov določenih struktur ali pa da se usmerijo k političnim strukturam, katerih stališča niso v skladu z našim splošnim programom razvoja, včasih pa tudi k različnim skupinskim in osebnim interesom.« (Veljko Milatović v intervjuju za »Borbo«, 15. XI. 1969).

Zveza komunistov danes ne more delati tako, kot je delala takrat, ko se je borila za oblast in bila oblast. V samoupravnem procesu se lahko najbolj ustrezno integrira le z argumenti in z močjo zavesti. Nove vloge lahko uveljavlja le tako, da še naprej opušča hierarhične odnose in dominacijo izvršilnih organov; da se drugih organizacij ne poslužuje kot svoje transmisije, s spremembami v socialni strukturi ter z upoštevanjem tehle okoliščin:

1. Če bi ZKJ zdaj delovala po starem, bi se predvsem upirala stvarnosti. Če bi se za nove odnose borila z močjo oblasti, bi pasivizirala članstvo, bistvo reorganizacije pa je prav aktiviranje članstva. Ne da bi hoteli idealizirati avantgardo ali razred, pa tudi ne podcenjevati njune odlike, lahko rečemo, da v vedenju članstva dojamemo protislovnosti v socialnem okolju naše družbe. Naše gibanje doživlja pojave, ki jih je predvidel Engels, rekoč, da »na vsaki stopnji razvoja del ljudi zaostaja in ne gre naprej«. ⁴ Popolnoma razumljivo je, da ZKJ ne more biti ravnodušna do teh pojavov. Zveza komunistov se ne more bojevati za neposrednost v samoupravljanju, v svojih vrstah pa ohranjati posrednost. V tem smislu se njen avantgardizem individualizira, da bi se lahko vsak član izrazil kot politični subjekt in samoupravljevec.

2. Zlasti je pomembno, da se v občini uveljavi resnična zveza med političnim dogovarjanjem in uresničevanjem dogovorov. Še vedno je neprimerno več analiziranja in pojasnjevanja kot pa uresničevanja in spreminjanja. V dogovarjanju je mnogo »praznega teka«. V nekaterih okoljih se akcija dolgo zadržuje pri sklepih, zlasti če so plod »predelave gradiva« in so bolj dobro besedilo kot pa posledica racionalnega dogovora. Povzdigovanje dokumenta pelje v deklarativnost in stilistiko, ne pa k družbeni akciji. Tako fetišiziranje pomena političnega dokumenta se kaže npr. v pričakovanju, da bo prav ta dokument »spremenil svet«, ko se bodo ljudje z njim seznanili, da bo vse čudežno krenilo na boljše. Take politične utvare prihajajo na dan zlasti v idejno in materialno zaostalem okolju. Za naš družbeni vpliv je nedvomno pomembnejša udeležba in enotnost v političnih akcijah kot pa verbalne izjave. ⁵ Ljudje morajo delati, dokumenti so jim v oporo. Za politične organizacije je mnogo bolj pomembna povezava prek ljudi kot pa le po dokumentih.

3. V političnih organizacijah se vse bolj krepe kanali povezovanja med vodstvi in organizacijami. Ne samo članstvo, tudi širša javnost z zanimanjem spremlja zборе in politična stališča, kajti objavljane programa in drugih dokumentov je bilo in je tudi zdaj

⁴ »Izbrana dela«, II, str. 463.

⁵ »V vsakem primeru je za politično gibanje bolje, da dela kdaj pa kdaj tudi napake, če je sicer v celoti zagnano k akciji, kot pa da se predaja subjektivizmu in pragmatizmu posameznikov, kar ga bo slej ko prej pripeljalo do meja krize.« (Dr. Slavko Milosavljević, »Reforma ZK in bazične organizacije«, »Komunist«, 6. XI. 1969.)

»javno izobešena zastava, in javnost po njej sodi o partiji«.6 Politične organizacije se reorganizirajo, spreminjajo v skladu s stopnjo demokratizacije družbenih odnosov. Epicenter političnega odločanja se pomika k bazi, nastaja več centrov politične moči z raznovrstnimi oblikami samoupravnega odločanja in dogovarjanja. Skladno s temi procesi poteka konstituiranje političnih organizmov, nastajajo konference kot najvišji forumi organizacij. Uveljavlja se institucija delegiranja, ki mnogo bolj ustreza procesu demokratizacije političnih organizacij in je obenem tudi protiutež političnemu profesionalizmu. S stališča družbenih potreb in kadrovskih možnosti je delegat v sedanjem času lahko le družbeno aktivna osebnost; pravi predstavnik, ki je zrasel iz samoupravne in nacionalno enakopravne skupnosti; delegiran zato, da posluša in govori; da občuti potrebe časa, v katerem živi, probleme okolja, iz katerega je politično zrasel in katerega mandat ima zato, da posreduje mišljenje, potrebe in zahteve tega okolja. Delegat, kakršnega si zamišljamo in potrebujemo, da razmišljajoča in komunikativna osebnost; človeško pristna in sprejemljiva tako za ljudi v njegovi ulici kot za ljudi v organizaciji, v kraju in v občini. Delegat mora dajati nasvete in jih tudi sprejemati; mora ravnati zavedajoč se odgovornosti, in če je treba, se tudi dostojanstveno umakniti. Menimo, da delegat pri svojem delu ne bo osamljen, vendar pa dovolj samostojen, pričakujemo, da bo prispeval k utrjevanju vpliva baze in članstva na oblikovanje in usmerjanje politike v višjih organih. To so torej take metode družbenega dela, ko lahko vsakdo načrtuje ter pri tem bolj ali manj oblikuje tudi svojo osebnost.

III

V spremenjenih družbenih razmerah in odnosih, ki se zdaj uveljavljajo v političnih organizacijah, se moramo nujno vprašati: kaj je politični aktiv danes, koga združuje in kaj naj dela?

V okviru komune delujejo mnoge organizacije: politične, družbene, stanovske, specializirane itd. Vse imajo svoje forume in mnogo komisij, odborov, sekcij, podružnic, aktivov, posvetovanj in podobnih oblik delovanja, ki vse skupaj združujejo množico ljudi. Poleg tega so še predstavniški in samoupravni organi. Spričo take razvrstitve sil in take horizontalne politične sinhronizacije, ki jo morajo v komuni vsi upoštevati, smo v veliki zagati, če bi morali odločiti, kateri od naštetih delov je tisti politični »nukleus«, ki bi ga danes lahko, vsaj pogojno, imenovali politični aktiv. Celo v najmanjši občini je vsaj nekaj sto oseb, ki so voljene za določene politične funkcije.

Dosedanja politična praksa potrjuje, da so v pogledu oblikovanja in namenbnosti političnega aktiva nekatere dileme.

— Na primer, ali je občinski politični aktiv nujno potreben, če obstajajo že konference, skupščine in celo občinska skupščina

⁶ F. Engels, »Pismo Augustu Beblu«, Izbrana dela, II, str. 33.

ter številni organi? In če je že razlog za obstoj aktiva, v katerega naj bi pritegnili najbolj sposobne predstavnike družbenega življenja v določenem okolju, se vsiljuje vprašanje, zakaj ti ljudje že doslej niso bili izvoljeni v obstoječe forume in druge oblike delovanja?

— Če se aktiv izloča iz sedanjega sestava številnih politično dejavnih in izvoljenih oseb, bo nujno prišlo do nekaterih političnih, psiholoških in metodoloških posledic, ker posamezniki uživajo nekakšno prednost; obenem s krepitvijo enega pola aktivnosti se pojavlja na drugem polu pasivizacija. Pogostejša posvetovanja »vodilnih« funkcionarjev, oblikovanje koordinacijskih odborov in podobnih formalnih in neformalnih — vendar pa zoženih — teles lahko v določenih primerih meji na že opuščeno odločanje v »zaprtem krogu«.

— Če aktiv uporabljamo kot »skrajšano« pot od zamisli do realizacije, če opuščanje demokratične procedure opravičujemo s pomanjkanjem časa ali s tem, da je nesmotrno ali predrago sklicevati celoten forum, ravnamo nenačelno, v nasprotju z demokratično prakso in samoupravnim odločanjem. Prevelikega poudarjanja pomena izvršilnih teles in ohranjanja prakse, da je v vertikalno komuniciranje vključenih le nekaj glavnih funkcionarjev v občini, ne moremo opravičevati z nikakršnimi racionalnimi (zlasti še ne finančnimi) razlogi.

— Družbena praksa v nekaterih okoljih odkriva tudi elemente sektaškega in delno tudi transmijskega razvrščanja forumov po starem stereotipnem razvrščanju; tako ostanejo zunaj samoupravnega dogovarjanja in političnega angažiranja številni forumi političnih organizacij, združenja občanov in drugi organi, ki po taki klasifikaciji ne sodijo v krog klasičnih »političnih« forumov.

Prav gotovo pa teh dilem ne bi bilo, če bi se politična praksa ravnala po dveh temeljnih načelih: prvič, da je podružbljenje politike možno le ob neprestanem političnem dogovarjanju, v katerem bo sodelovalo kar največ ljudi. In drugič, da je izbira organizacijske oblike le funkcija uresničevanja političnega cilja. Če to upoštevamo, potem gotovo ne gre za opredeljevanje »za« ali »proti« političnemu aktivu, marveč za politično prakso, v kateri bodo reorganizirana Zveza komunistov in vsi samoupravni družbeni dejavniki s pobudami ustvarjalno sodelovali pri načrtovanju, odločanju in uresničevanju političnih akcij. Politični aktiv bi bil v vsebinskem in terminološkem pogledu že presežen, če bi deloval kot neformalna skupina izbrancev, ki sprejema zamisli, njihovo uresničevanje pa prepušča drugim.

V družbenih in političnih organizacijah se je že dokaj izoblikoval samoupravni mehanizem avtentičnih predstavnikov, ki lahko priteguje ljudi v politiko, politične akcije usmerja ter izbira svojemu bistvu in ciljem tudi primerne organizacijske oblike. Mednje lahko uvrstimo politični aktiv (v širšem in samoupravnem pomenu) le tedaj, če je po svojem namenu in postopkih usklajen z načeli samoupravnega odločanja in političnega dogovarjanja v občini.

Georges Gurvitch in samoupravljanje

*»La lutte pour la démocratie est
une lutte de tous les jours, de
tous les instants, lutte héroïque,
demandant un élan toujours renouvelé.«¹*

Ne da bi se spuščali v ocenjevanje, ali je Gurvitchova znanstvena misel dobila v jugoslovanskem prostoru tisto mesto, ki ji po pravici gre,² si upamo trditi, da smo vsaj eno področje njegovega znanstvenega prizadevanja pri nas skoraj popolnoma prezrli. Gurvitchove ideje, ki se bolj ali manj tesno navezujejo na idejo samoupravljanja in so vztrajno rasle več kot trideset let, smo v Jugoslaviji skoraj v celoti spregledali. Njegov obisk v naši državi jeseni 1957 je sicer pripomogel k spoznanju, da je Gurvitch na Zahodu najpomembnejši zagovornik delavskega samoupravljanja in so zato njegove ideje vredne pozornosti,³ toda pozneje je, kot vse kaže, bolj obveljala ugotovitev, da bo Gurvitcha obisk v Jugoslaviji pomagal predvsem njemu samemu, krepitvi njegovih argumentov ter njegovi vztrajnosti pri širjenju samoupravljaljskih idej na Zahodu.⁴ Nam tudi poslej, tako se vsaj zdi, ni imel dosti povedati. Resnici na ljubo moramo omeniti, da njegovo predavanje o ekonomski demokraciji in planiranju⁵ sicer ni ostalo čisto brez odmeva, toda nanj se posamezni domači avtorji sklicujejo samo mimogrede v potrditev navedbe, da je ideja samoupravljanja živa tudi na Zahodu. Nekaj več pozornosti je bila deležna starejša Gurvitchova razprava »Les voies de la démocratisation industrielle«,⁶ ki se loteva nujnosti ekonomske demokracije v sodobni družbi ter analizira vzroke njenih neuspešnih poskusov v kapitalističnem svetu. Končno opozarja na aktualnost Gurvitchove teorije o socialnem

znanost in družba

¹ G. Gurvitch, »La Déclaration des Droits Sociaux«, Paris 1946, str. 13.

² O zanimanju za njegove ideje pri nas glej: Miodrag Ranković, »Strane i domaće ocene teorijskih shvatanja G. Gurvitcha«, »Gledišta«, 1965/10, str. 1417—1428.

³ Radomir Lukić, »Osvrt na neka sociološka shvatanja prof. Gurviča«, »Naša stvarnost«, 1957, str. 630 in 635.

⁴ Prav tam, str. 631.

⁵ Predavanje je objavil sarajevski »Pregled«, 1958, str. 99+107, z naslovom »Radnički savjeti«.

⁶ Objavljena v reviji »Ésprit«, 1953/6, str. 964 in sl.; pri nas jo omenja in kratko povzema Nikola Tintić: »Radničko upravljanje privrednim preduzećima i neki problemi »privredne demokracije«, »Pregled«, 1955/1, str. 197—204.

pravu za normativno dejavnost delovnih organizacij v našem sistemu profesor Perić v delu »Struktura prava«.⁷

Tega, da je del Gurvitchovega znanstvenega prizadevanja, ki se ga tokrat lotevamo, naletel pri nas na tako šibak odziv, si najbrž ni mogoče razložiti samo z našo površnostjo, morda je prej iskati razlago v pretirani skrbi za »čistost«⁸ jugoslovanskega vzorca ter v njegovi preveč ozkosrčni ideološki utemeljitvi. Taka misel se vsiljuje še toliko bolj, če vemo, da Gurvitch po letu 1950 zelo pogosto omenja v svojih delih⁹ Jugoslavijo kot deželo, kjer je šel razvoj samoupravljanja najdlje; pri nas vidi tudi začetek uresničevanja svojega programa, ki ga je začrtal v »Deklaraciji socialnih pravic«¹⁰ leta 1944.⁹ Manj dobrodošlo je seveda njegovo vztrajanje pri trditvi, da je ideja samoupravljanja predvsem Proudhonova ideja in ne Marxova.¹⁰ Kot vse kaže, ni tej trditvi odpomoglo niti Gurvitchovo prepričanje, da je samoupravljanje uresničljivo samo v socialistični družbi, ki zraste iz revolucije.¹¹

Namen tega zapisa je skromen. S kratkim in zato vse prej kot izčrpnim pregledom razvoja Gurvitsovih idej, ki jih moremo bolj ali manj neposredno navezati na idejo samoupravljanja, bi želeli zgolj opozoriti na njegov pomembni prispevek pri iskanju in utemeljevanju take družbene organizacije, ki temelji na sodelovanju vseh članov družbe pri urejanju družbenega življenja. Opozorilo utegne doseči svoj namen samo tedaj, če bo vsaj rahla spodbuda za večje soočanje z Gurvitsovimi idejami o demokratični družbi. Ob tako zastavljenem cilju se tokrat odrekamo kritičnemu ovrednotenju Gurvitsovega teoretičnega razvoja ideje o samoupravljanju kakor tudi ocenjevanju uresničljivosti njegovih idej, čeprav naša razvojna pot samoupravljanja vabi k takemu ocenjevanju. Ob koncu bomo le skopo predočili jugoslovanski vzorec samoupravljanja ter tako dali možnost vsaj za bežno soočenje dveh teoretičnih vzorcev, saj tako srečanje idej utegne vendarle vplivati tudi na njihovo sedanje in bodoče uresničevanje ali vsaj na njihovo medsebojno utrjevanje in preverjanje. Pri tem izhajamo iz predpostavke, da je jugoslovanski vzorec samoupravljanja vsaj v svojih temeljnih elementih dovolj znan. Omejili se bomo zato samo na nekaj pripomb, ki naj opozorijo, v čem se ta vzorec razlikuje od Gurvitsove zasnove samoupravljanja.

Ze pri površni analizi Gurvitsovega znanstvenega opusa opazimo, da ga lahko razdelimo v dve obdobji. Za prvo je značilno zanimanje predvsem za filozofsko-pravne probleme, drugo (zlasti po drugi svetovni vojni) pa je napolnjeno predvsem s problemi sociologije in socialne filo-

⁷ Zagreb 1964, str. 162—166.

⁸ Glej npr. »La multiplicité de temps sociaux«, Paris 1961, str. 126, »Radnički savjeti«, n. m., »Structures sociales et démocratie économique«, IIIe Colloque de l'Association internationale des Sociologues de Langue française, Genève 1960, cit. po Viviane Isambert-Jamati, »Cahiers internationaux de Sociologie«, 1962/33, str. 173.

⁹ G. Gurvitch, »Mon itinéraire intellectuel ou le exclu de la horde«, »L'Homme et la société«, 1966/1, str. 8.

¹⁰ Najodločneje v razpravi »Proudhon et Marx«, »Cahiers internationaux de Sociologie«, 1966/40, str. 15, pa tudi drugje.

¹¹ »Les voies de la démocratisation industrielle«, op. cit., str. 966 in sledeče, »Radnički savjeti«, op. cit., str. 100.

zofije.¹² Če velja, da ni mogoče dojeti Gurvitchovih idej, ki so zrasle po drugi svetovni vojni, če ne poznamo njegovega dela pred vojno¹³, tedaj velja toliko bolj, da ni mogoče dojeti njegovih idej o samoupravljanju, ne da bi posegali v njegov idejni svet v tridesetih letih, ki ga navdihujejo zlasti ideje pravnega pluralizma in socialnega prava. Ideje, ki so rasle ob njegovem študiju zgodovine socialne filozofije in sociologije ob zavestni antiindividualistični in antietatistični usmeritvi, oplojeni z neposrednim doživljanjem oktobrske revolucije.¹⁴ Tu je iskati začetke Gurvitchovega doslednega poudarjanja nasprotja med družbo in njenim pogankom — državo, ki je kot zgubljeno jezero v morju družbenega.¹⁵

Določena koncepcija prava more obveljati samo dotlej, dokler omogoča tako urejanje, ki ne ustvarja prepada med dinamiko tega življenja in statiko prava. Če se je pokazalo, da individualistično pravo Code Napoléona ni moglo zajeti novih družbenih fenomenov, tedaj je napočila ura upora zoper monistično koncepcijo prava, ki vidi edini izvor prava v državi. Njegovi nezadostnosti ter neučinkovitosti naj bi odpomoglo »socialno pravo«, pravo, ki je vznikalo iz novo nastajajočih funkcionalnih skupnosti moderne družbe.

Gurvitch je s svojim iskanjem ustrežajočega pravnega urejanja moderne družbe nadaljeval boj francoske sociološke pravne šole (Duguit, Hauriou, Gény, Cruet, Morin) zoper pravni formalizem in etatizem. Socialno pravo¹⁶ utemeljuje kot pravo socialne integracije, ki se razlikuje od prava koordinacije in prava subordinacije v sistemu pravnega individualizma.¹⁷ Socialno pravo je pravo sleherne aktivne skupnosti, kjer temeljijo odnosi med njenimi člani na sistemu socialne integracije, ki ne pozna enostranskega podrejanja. To pravo nastaja v skupnosti sami, zato temelji njegova moč na neposredni avtoriteti te skupnosti. Gre torej za avtonomno pravo, ki sega samo do meja posamezne skupnosti, ki jo to pravo integrira. Tako vznika pluralizem različnega pravnega urejanja, ki se med seboj omejuje na temelju enakopravnosti. Učinkovitost socialnega prava ni vezana na brezpogojno prisiljevanje, značilno za sfero državnega prava, njegova učinkovitost temelji na medsebojnem zaupanju članov posamezne skupnosti, na njihovem skupnem prizadevanju, na medsebojni pomoči. Po svojem bistvu se to pravo dosledno upira vplivu države, skuša se uveljaviti kot popolnoma samostojen pravni red. V njem se odražata nasprotje in ravnotežje med državo in družbo. Svojo

¹² Primerjaj Renato Treves: »La sociologie du droit de G. Gurvitch«, »Cahiers internationaux de sociologie«, 1968/45, str. 51.

¹³ Prav tam, str. 53.

¹⁴ Primerjaj G. Gurvitch: »Mon itinéraire intellectuel ou l'exclu de la horde«, op. cit., str. 5 in 6.

¹⁵ G. Gurvitch, »L'idée du droit social«, Paris 1932, str. 152.

¹⁶ S pojmom »socialno pravo« je Gurvitch izzval vrsto bolj ali manj utemeljenih očitkov o ustreznosti tega pojma. Naše razmišljanje bi šlo čez zastavljeni okvir, če bi se predolgo mudili ob tem sicer obrobem problemu. Omeniti kaže vendarle, da tega pojma ni težko sprejeti, če dojamemo Gurvitchovo izhodišče. Zanj je bistvena antiteza država — družba oziroma državno pravo — pravo, ki ga ne ustvarja država, temveč družba. Tako dopolnjuje antitezo država — družba antiteza državno pravo — družbeno (socialno) pravo. Samo dejstvo, da s socialnim pravom ponavadi označujemo posebno panogo pozitivnega prava, še ne opravičuje trditve, da je Gurvitchov pojem popolnoma samovoljen in zato neutemeljen.

¹⁷ Podrobneje o teoriji socialnega prava glej G. Gurvitch: »L'idée du droit Social«, op. cit., zlasti strani 15—35, 37—39, 53—95 in 153.

neodvisnost in prirejenost državnemu pravu more doseči le tako, da preseže meje posebnih egoističnih interesov posameznih skupin ter prerase v oblikovalca skupnih družbenih interesov. Etatistično in individualistično pojmovanje, da je le država sposobna skrbeti za uveljavljanje splošnih družbenih koristi, postaja tako vse manj prepričljivo. Gurvitch daje prednost zlasti »čistemu in neodvisnemu« socialnemu pravu. Njegova »čistost« se kaže v sposobnosti, da povezuje v skupnost posameznike, ne da bi pri tem terjalo brezpogojno podrejanje, njegova neodvisnost pa ob trčenju z državnim pravom, kjer nastopa kot enakovredno ali celo kot nadrejeno pravo.

Ne bomo podrobneje prikazovali Gurvitchove razdelitve socialnega prava, ki se začneja s čistim in avtonomnim pravom in sega tja do socialnega prava, ki je že vključeno v pravni red države (nastati utegne le v demokratični državi); posebej naj omenimo še to zadnjo in najnižjo vrsto tega prava. Manjka mu predvsem element samostojnosti, ohranja sicer notranjo avtonomnost, toda v konfliktu z državnim pravom se mora le-temu podrediti.

Čisto in avtonomno socialno pravo nastaja predvsem v gospodarskih organizacijah, kjer pomeni omejevanje samovolje lastnikov. Pokazalo se je, da je državno pravo pretego in preveč shematično, da bi moglo dovolj učinkovito urejati zapletene odnose v proizvodnji; le-te je mogoče primerno urejati samo na temelju samoupravno organiziranih tovarn in podjetij, kjer spontano nastaja pravo medsebojne integracije in sodelovanja, ki temelji na načelu demokratičnosti in antihierarhičnosti. Gurvitch zasluti tedaj perspektivo »podružbljenja brez podržavljenja«, organiziranje proizvodnje neodvisno od državnega prisiljevanja. Temelj takega podružbljenja pa vidi v nastajanju socialistične lastnine, ki se bistveno loči od kolektivne privatne lastnine in od javne (državne lastnine). Socialistično lastnino pojmuje kot lastnino, ki pripada skupnosti in posameznikom obenem. Objektiven razvoj gre v smeri liberalizma funkcionalnih skupin, toda ta liberalizem se upira tako individualističnemu liberalizmu kakor tudi etatističnemu socializmu.¹⁸ V tej perspektivi se kaže »socialno pravo kot samo bistvo demokracije, pravno simbolizira in uteleša idejo samoupravljanja, ki temelji na enakopravnosti in svobodi«. ¹⁹

Ekonomsko demokracijo pojmuje Gurvitch predvsem kot nenehno upiranje vsake proizvodne skupnosti heteronomnemu oklepu individualističnega prava; njeno zmago pa v popolni podrejenosti organizacije podjetja socialnemu pravu, ki nastaja v tej organizaciji.²⁰

Uresničenje socializma pomeni zato predvsem uresničenje tako pojmovane ekonomske demokracije. Gurvitch pri tem opozarja, da zgolj sprememba subjekta lastnine še zdaleč ne pomeni spremembe njenega bistva. Nastanek državne lastnine pomeni predvsem krepitev državnega monopola, saj se političnemu monopolu pridruži še ekonomski,²¹ ki pelje v politični in gospodarski centralizem. Država je prisilna organizacija, ki temelji na monopolu fizičnega prisiljevanja in že zato ne more biti

¹⁸ G. Gurvitch, »Le temps présent et l'idée du droit social«, Paris 1931, str. 8—9 in 14—21.

¹⁹ G. Gurvitch, »L'expérience juridique et la philosophie pluraliste du droit«, Paris 1935, str. 263.

²⁰ Prav tam, str. 264—265.

²¹ »L'expérience juridique...«, op. cit., str. 266—277.

subjekt družbene lastnine, saj ta predpostavlja prostovoljno združevanje proizvajalcev.

Gurvitch že v tem prvem obdobju ne ostaja samo pri teoretičnem utemeljevanju družbene preobrazbe na temelju ekonomske demokracije, ki jo vidi v perspektivi uresničljivo samo v socializmu, ko bo temeljila na družbeni lastnini ter demokratičnemu ustroju politične oblasti. Z empiričnim odkrivanjem zametkov ekonomske demokracije v privatno-lastniških produkcijskih razmerjih ugotavlja vzroke njihove neuspešnosti, pri tem jih sicer v celoti ne zavrača, prej išče v njih potrditev svojih teoretičnih spoznanj o razvojnih perspektivah moderne družbe. Vzroke njihovega neuspeha vidi zlasti v dejstvu, da so oblike ekonomske demokracije nastajale predvsem kot posledica koncesij lastnikov produkcijskih sredstev, kar je že vnaprej ohromilo njihovo moč in stabilnost. Nenehna središča upora zoper lastniško samovoljo utegnejo postati oblike ekonomske demokracije samo tedaj, kadar se v njih izraža resnično delavsko predstavništvo.²²

Hkrati prihaja Gurvitch tudi do spoznanja, da je treba nad avtonomno ekonomsko infrastrukturo, organizirano po načelih ekonomske demokracije, zgraditi globalno strukturo te demokracije. Okrajni, regionalni in nacionalni ekonomski sveti kot predstavniki tovarniških svetov se bodo morali razviti v telesa, ki bodo uspešna protiutež državni oblasti. Svojo avtonomijo bodo ohranili samo tedaj, če bodo dosledno ločeni od predstavniških organov oblasti.²³

Spoznanje, da se je njegovo dotedanje iskanje ustreznih poti za demokratično organizacijo moderne družbe gibalo bolj v svetu vrednot kot v svetu dejanskosti,²⁴ je hkrati s prelomnico, ki jo je v življenje Evrope zarezala druga svetovna vojna, pripomoglo k oživitvi njegovih idej o samoupravno urejeni družbi v obliki zavestnega akcijsko-političnega programa.²⁵ Nastala je »Deklaracija socialnih pravic«, ki jo je Gurvitch napisal z upanjem in željo, da bo navdihnili sestavljalce ustave četrte francoske republike. Kmalu se je pokazalo, da je upal zaman.

V »Deklaraciji« je strnil svoja dotedanja spoznanja o nujnosti ekonomske demokracije. Ta nujnost se mu kaže še v večji meri ob spoznanju, da je nastalo med moderno industrijsko tehnologijo in družbenimi političnimi institucijami, ki bi morale preprečevati arbitrarno oblast birokratov in tehnokratov, očitno neskladje. Nasprotja naglo razvijajočega se monopolnega kapitalizma ga navajajo k prepričanju, da je mogoče zgraditi demokratičen sistem samo na plansko vodenem gospodarstvu, ki temelji na industrijski demokraciji. Politična oblast se mora omejiti na tiste funkcije, za katere je ta oblast res kvalificirana. Rešitev iz ponavljajoče se krize parlamentarizma vidi v reformiranju sistema državne oblasti v smeri skupščinskega sistema.²⁶

Vrača se k svoji ideji socialnega prava v prepričanju, »da morajo biti socialne pravice, razglašene v »Deklaraciji«, ob dejstvu, da je socialno

²² »Le temps présent...«, op. cit., str. 58–73.

²³ »Le temps présent...«, op. cit., str. 84–97, »L'expérience juridique...«, op. cit., str. 259.

²⁴ »Mon itinéraire...«, op. cit., str. 8.

²⁵ Prav tam, str. 8; primerjaj tudi Jean Duvignaud, »G. Gurvitch: Une théorie sociologique de l'autogestion«, »Autogestion«, 1966/1, str. 11.

²⁶ G. Gurvitch, »La Déclaration des droits sociaux«, Paris 1946. Ker je v tem delu sestavka na kratko prikazana vsebina »Deklaracije«, opuščamo navajanje strani.

pravo, pravo integracije, pravice, ki jamčijo sodelovanje skupin in posameznikov, in demokratičnost skupnosti, v katere so združeni.²⁷

V »Deklaraciji« obravnava človeka kot državljana, proizvajalca, potrošnika-uporabnika. Pri tem izhaja iz spoznanja, da se zlasti interesi proizvajalcev in potrošnikov pogosto razhajajo. V kapitalizmu jih sicer združuje skupni boj zoper lastnike proizvodnih sredstev, toda ko premine podlaga tega boja, stopijo toliko jasneje v ospredje njihova medsebojna nasprotja.

Gurvitch pojmuje svojo »Deklaracijo« kot listino, ki so jo skupno sprejeli državljani, proizvajalci in potrošniki-uporabniki. S tem je, po njegovem, nastala neke vrste družbena pogodba med državo in nacionalno ekonomsko organizacijo.

Lastnino opredeljuje kot socialno funkcijo, pri čemer odločno zavrača tako opredeljevanje lastnine kot javne funkcije, ki pušča ob strani pomen vprašanja, kdo je nosilec lastnine. Resnično rešitev vidi v tem, da se produkcijska sredstva dajo v razpolaganje kolektivnemu subjektu neetatičnega značaja. Šele tedaj postane lastnina družbena, univerzalizira se in integrira v celoto, namenjeno splošnim gospodarskim koristim. Ta oblika lastnine mora prevladati in vplivati na vse druge oblike lastnine. Zasebna lastnina naj ostane le tam, kjer ne more priti do škodljivega tekmovanja z družbeno lastnino.

Kot temeljno pravico proizvajalcev postavlja pravico do dela. Proizvajalčev dohodek naj bo odvisen od njegove poklicne izobrazbe, kvalitete opravljenega dela in njegove vloge v produkcijskem procesu. Kvantiteta dela in delavčeva starost pa odločata o višini akcij, ki pripadajo vsakemu delavcu. Vsak proizvajalec ima pravico sodelovati pri nadzoru in upravljanju organizacije, v kateri dela, pri odločanju v okviru ustrezne industrijske panoge, celotnega regionalnega, nacionalnega in mednarodnega gospodarstva. Odločno zavrača vse pomisleke o tem, ali so proizvajalci sposobni odločati o tehnično-ekonomskem vodenju gospodarske organizacije. Upravljanje pojmuje kot vodenje splošnega teka organizacije, ki ne nadomešča funkcij tehničnega osebja. Kot pripomoček, ki naj bi preprečeval razvoj tehnokracije, predlaga uvedbo reelekcije za tehnično osebje.

Proizvajalci uveljavljajo svojo pravico nadzora in upravljanja organizacije z volitvami predstavnikov v nadzorne svete in v svete upravljanja. Nadzorne svete sestavljajo neposredni proizvajalci (3/4) in predstavniki sindikatov (1/4). Njihove pristojnosti so določene s kolektivnimi pogodbami. Glavne naloge teh svetov so: izdelati notranja pravila organizacije (potrditi jih mora svet upravljanja), skrbeti za izvrševanje kolektivnih pogodb ter posredovati mnenja in pripombe proizvajalcev svetu upravljanja.

Svetom upravljanja pripada splošno vodenje delovne organizacije v ekonomskem in tehničnem smislu, sveti tudi imenujejo tehnično osebje in odločajo o politiki zaposlovanja. Sveti so sestavljeni po paritetnem načelu. Polovica članov so proizvajalci (polovico jih izvolijo neposredno, 1/4 jih voli nadzorni odbor, 1/4 sindikati), druga polovica pa predstavniki potrošnikov (1/4) in uporabnikov (1/4). Na področju privatnega kapitala nadomestijo predstavnike potrošnikov in uporabnikov zastopniki lastnikov. V družbenih službah so ti sveti sestavljeni iz predstavnikov

²⁷ Prav tam, str. 79.

proizvajalcev, uporabnikov in države (ali občine). Pristojnosti teh svetov določi nacionalni ekonomski svet.

Že opisana struktura svetov upravljanja pokaže, da uporabniki in potrošniki sodelujejo pri vodenju organizacij na področju gospodarstva in družbenih služb. Le-ti se lahko združujejo v posebne organizacije, saj si je le tako mogoče zamisliti organiziran nastop teh kategorij državljanov.

Kot vrh tako zgrajene ekonomske demokracije postavlja Gurvitch nacionalni ekonomski svet; pri tem poudarja, da gre za organ, »ki nima nobene zveze ne z drugim domom parlamenta niti s posebnim upravnim državnim organom«. ²⁸ Če bi nastal na podlagi korporativistične in profesionalne reprezentacije, bi pomenil etatizacijo gospodarskega življenja, v primerjavi s političnim predstavniškim telesom bi bil dosti manj demokratičen, saj ne bi nastal na podlagi splošne in enake volilne pravice. Tej nevarnosti se je mogoče izogniti samo tako, da organiziramo tak svet, ki bo sestavljen samo iz predstavnikov delavcev ter uporabnikov-potrošnikov. Tako kot za svet v okviru posamezne delovne organizacije velja tudi za ta svet, da utegne postati aktivno telo samo v planiranem gospodarstvu, kjer je vsaj delno izvedena nacionalizacija. V njegovo pristojnost sodi poleg splošnega usmerjanja družbene lastnine tudi kontrola cen, organizacija in vodstvo kreditov, določanje prejemkov delavcev, dokler niso o teh sklenjene kolektivne pogodbe, organiziranje socialnega zavarovanja ter vodenje postopka pri poravnavanju in arbitraži v gospodarskih sporih. Vmesna stopnja med organi samoupravljanja v podjetjih ter nacionalnim ekonomskim svetom so regionalni sveti, ki so sestavljeni po enakih načelih kot nacionalni svet.

Posebej velja opozoriti še na pravico delavcev do stavke, kot jo predvideva Gurvitch v svoji »Deklaraciji«. Ta pravica pa je zajamčena delavcem šele potem, ko izčrpajo postopek, ki je določen za poravnavo sporov (pomirjevanje in arbitraža). Tudi organi za ta postopek so sestavljeni po sistemu paritetne reprezentacije proizvajalcev in potrošnikov oziroma uporabnikov. Višja instanca je regionalni oziroma nacionalni ekonomski svet. Taka pot je torej obvezna, toda odločitev teh organov ne more v nobenem primeru izključiti pravice do stavke. Stavka se tako vključuje v splošno pravico upora zoper nasilje, ki pripada po »Deklaraciji« posameznikom in skupinam, ko so kršene njihove pravice.

»Deklaracija« ni doživela take usode, kot ji jo je namenil njen avtor, toda njegovo iskanje poti v samoupravno družbo se tudi poslej ne neha. Neuspeh »Deklaracije« ga je le še bolj utrdil v prepričanju, da kapitalistični sistem ne more prerasti v pluralistični kolektivism, ki bi temeljil na neposredni demokraciji, uresničeni z delavskim samoupravljanjem.

Spoznal je, da poskusi ekonomske demokracije v kapitalizmu niso imeli uspeha in prej ohromili delavski razred, kot ga okrepili. ²⁹ Med pglavitnimi vzroki tega neuspeha navaja predvsem dejstvo, da so oblike samoupravljanja ostale le v okviru gospodarskih organizacij ter niso preasle v sistem najvišjih demokratičnih samoupravnih organov, ki bi zajeli posamezne industrijske veje, večje gospodarske skupnosti ter končno splošno gospodarsko nacionalno skupnost. Vzrok vidi tudi v dejstvu, da

²⁸ »Déclaration...«, op. cit., str. 139—140.

²⁹ G. Gurvitch, »Les voies de la démocratisation...«, op. cit., str. 965.

nacionalizacija in planiranje nista zajela najpomembnejših gospodarskih področij.³⁰ Odločno odklanja reformizem kot pot v ekonomsko demokracijo; prepričan je, da mora biti preobrazba, ki pelje k tej obliki demokracije, revolucionarna ali pa do nje nikoli ne bo prišlo. Očitno je, da je ta demokracija nezdržljiva s kapitalizmom oziroma s privatno lastnino.³¹

V družbi, ki doživi revolucionarno preobrazbo iz kapitalističnega sistema v socialističnega, so po njegovem mnenju možne tri razvojne poti v samoupravno družbo. Ekonomska demokracija lahko nastane kot ena izmed poti uresničevanja te revolucije ali kot rezultat že uspešno izpeljane revolucije ali kot posledica porevolucionarne evolucije, v kateri se postopoma spreminjata državno planiranje in centralizem.

Največ navdušenja kaže za prvo pot razvoja samoupravljanja, saj bi taka pot že na začetku odpravila vsakršno nevarnost za razvoj tehnokratične avtokracije pri vodenju nacionalnega gospodarstva. Zaveda se, da je mogoč tak razvoj samo v državah, ki se ponajbolj z dolgo demokratsko tradicijo ter močno sindikalno organiziranostjo delavcev. Manj verjetna se mu zdi druga pot, kajti tu bi morala uvesti ekonomsko demokracijo politična oblast, ki je nastala z revolucijo. Težko je pričakovati, da bi se ta oblast, ki ji je uspelo organizirati plansko gospodarstvo na podlagi nacionalizacij, kmalu odrekla tej oblasti v korist neposrednih proizvajalcev. Samo pritisk delavskega gibanja bi jo mogel k temu prisiliti. Pri tretji poti se sicer zaveda, da utegne biti pot evolucije dolga, toda prepričan je, da nedvomno obstaja možnost take evolucije v vseh državah, kjer temelji gospodarski sistem na nacionalizaciji in planskem vodenju. Če v okviru kapitalističnega družbenega reda odločno odklanja reformizem kot učinkovito pot za preobrazbo v samoupravno družbo, tedaj zagovarja reformizem v okviru socialističnega sistema.

Globalna struktura demokratične družbe v socializmu bi morala temeljiti na ravnotežju med politično in industrijsko demokracijo. Planiranje bi moralo potekati od spodaj navzgor, pri čemer bi bili organi planiranja organi samoupravljanja v delovnih organizacijah ter organi samoupravljanja, ki povezujejo delovne organizacije v regionalno oziroma nacionalno celoto.³²

Ob koncu sprehoda po Gurvitchovih idejah o samoupravni organizaciji družbe si je vredno ogledati še nekaj njegovih pripomb, ki jih je leta 1957 izrekel na račun našega delavskega samoupravljanja.³³ Glavno hibo dotedanjega razvoja je videl v dejstvu, da se zbori proizvajalcev niso opirali na delavske svete, iz katerih bi bili morali pravzaprav izhajati. Zvest svoji konceptiji organizacije industrijske demokracije je seveda opazil, da v organih samoupravljanja ter v zborih proizvajalcev niso bili zajeti predstavniki potrošnikov. V zboru proizvajalcev je videl predvsem drugi dom skupščine, torej državni organ, zato je predlagal, naj bi vodenje gospodarstva in njegovo planiranje zaupali kongresu delavskih svetov, ki bi se sestel enkrat na leto. Temelj celotnega gospodarskega planiranja pa bi morali slej ko prej postati delavski sveti. Glede na svoje razlikovanje treh poti socialistične družbe v ekonomsko demokracijo je označil jugoslovansko pot za drugo pot, kjer ustanovi

³⁰ Prav tam, str. 965.

³¹ Prav tam, str. 966; glej tudi G. Gurvitch, »Déterminismes sociaux et liberté humaine«, Paris 1955, str. 287, in »Radnički savjeti«, op. cit., str. 100.

³² G. Gurvitch, »La multiplicité de temps sociaux«, Paris 1961, str. 126.

³³ G. Gurvitch, »Radnički savjeti«, op. cit., str. 102 in 105.

samoupravljanje oblast, ki je nastala v revoluciji. Na tej poti so po njegovem nastajale zlasti tele ovire: že omenjena pomanjkljiva vključitev delavskih svetov v organizme planiranja, slaba razdelitev dohodkov med delovnimi organizacijami in družbeno skupnostjo ter neurejeni odnosi ali vsaj ne dovolj natančno urejeni odnosi med sindikati in delavskimi sveti.

II

V jugoslovanski teoriji velja za nesporno, da se jugoslovanski vzorec samoupravljanja opira na delo klasikov marksizma,³⁴ pri čemer pa ne gre pozabljati nekaterih sicer kratkotrajnih, a vendarle pomembnih poskusov, da bi uresničili samoupravljanje (pariška komuna, tovarniški sovjeti ter razvoj med NOB). Zasluga Jugoslavije naj bi bila zlasti v tem, da je prva v večjem obsegu začela uresničevati zamisel o samoupravnih družbi, izhajajoč iz prepričanja, da pomeni samoupravljanje temelj zakonitosti socializma oziroma samo bistvo socializma.³⁵ Družbenopolitične osnove socialistične demokracije v Jugoslaviji so: »Delavsko samoupravljanje, poosebljeno v delavskih svetih in drugih samoupravnih organih proizvajalcev, samoupravljanje delovnega ljudstva v osnovnih celicah družbene ureditve, v komunah, in najrazličnejše oblike družbenega samoupravljanja s pomočjo organov, v katerih sodelujejo zainteresirani državljani in organizacije.³⁶ Vloga države v takem sistemu, zlasti na področju proizvodnje, ne izhaja več iz politične oblasti, zato mora država postajati čedalje bolj sistem teritorialno-politične samoupravne organizacije proizvajalcev in potrošnikov.³⁹ Mimogrede naj opozorimo, da je to ideološka deklaracija, ki je v sedanjem dogajanju še daleč od uresničitve.

Kot smo že opozorili, vztraja Gurvitch dosledno pri antitezi družba-država, državi kot družbi odtujeni sili postavlja nasproti avtonomno organizacijo družbe. Rešitev tega nasprotja ne išče v kakovostnem spreminjanju države, temveč zgolj v omejevanju le-te na njene politične funkcije. Zgradba ekonomske demokracije mora zrasti mimo nje ter postati njena učinkovita protiutež. Tudi ko pride do spoznanja, da v okviru kapitalistične ureditve ni pričakovati uresničenja samoupravljanja, ter išče poti tega uresničenja samo v socialistični ureditvi, se njegov odnos do države bistveno ne spremeni. Res je sicer, da zagovarja v socialističnem sistemu pot evolucije in reformizma, da jemlje kot pogoj za začetek uveljavljanja samoupravljanja nacionalizacijo in planiranje, toda hkrati poudarja, da mora z nacionalizacijo nastala lastnina preiti v družbeno lastnino, planiranje pa mora rasti od spodaj navzgor in mimo države. Da Gurvitch v tem delu svoje koncepcije ekonomske demokracije ne odstopa od svojih začetnih spoznanj, ni težko razumeti. Moč in vloga države

³⁴ Glej npr. Evgen Pusić: »Samoupravljanje«, Zagreb 1968, str. 49 in 55; Pero Damjanović: »Marks o društvenom samoupravljanju, Marks i savremenost«, Beograd 1964, str. 359—369; Jože Goričar: »Radniško samoupravljanje u svetlu naučnog socijalizma«, »Arhiv« 1957, str. 175—182; Vanek Šiftar: »Oblike delavskega soodločanja in upravljanja v industrijskih podjetjih, uzakonjene v Evropi po oktobrski revoluciji, Ljubljana 1965 (disertacija), str. 43—47.

³⁵ Primerjaj Ante Fiamengo: »Samoupravljanje i socijalizam«, »Društveno samoupravljanje u Jugoslaviji«, Split 1965, str. 13—16.

³⁶ Program ZKJ, Ljubljana 1961, str. 152.

³⁷ Prav tam, str. 122.

v socialističnem sistemu, njeno širjenje funkcij so mu bili v prepričljivo oporo pri takem vztrajanju.

Tudi če pustimo ob strani Gurvitchove začetne zasnove samoupravljanja v okviru kapitalistične ureditve, ki so v bistvu kompromisne, moramo ugotoviti, da se tudi kasnejše, zgolj na socialistični sistem omejene zamisli samoupravljanja razlikujejo od jugoslovanskega vzorca predvsem glede vloge države pri uresničevanju ekonomske demokracije.

Jugoslovanski začetki samoupravljanja so nastali ob prepričanju, da se utegne pretirano razrasli državni aparat odtujiti ciljem, ki pomenijo bistvo socialistične družbe, toda iz tega spoznanja ni sledil sklep, da mora tak aparat doživeti svoje omejevanje in utesnjevanje v okvire ozkih funkcij oblasti s pritiskom družbene organizacije, ki bi zrasla avtonomno, torej mimo državne oblasti, iz posameznih delov družbe. Zavestna akcija se je začela pri samem vrhu, tu je zraslo spoznanje, da je nevarno, če se državni aparat pretirano razrašča, o nujnosti njegovega utesnjevanja in prenašanja njegovih funkcij na posamezne funkcionalne skupnosti, ki pa se ne pojavljajo kot antiteza državnemu aparatu, zreduciranemu na njegove tipično državne funkcije, temveč pomenijo predvsem kvalitetno preoblikovanje tega aparata. Po tej zamisli ne sme samoupravljanje pomeniti antiteze državi, marveč integracijo družbe in države v korist prve. Gre tedaj za proces podružbljenja politike, v katerem se kaže država kot okvir in dejavnik samoupravljanja.

Skladno s tako spravo med družbo in državo se po ideološkem in normativnem konceptu spremenijo tudi državni organi. Najvišji organi posamezne družbenopolitične skupnosti se kažejo po tem konceptu kot tehnično stalne, toda vsebinsko nenehno se spreminjajoče »koncentrirane« oblike samoupravljanja.³⁸ Družbenopolitični sistem rase kot celota iz spleta samoupravnih družbenih organizmov. Družbeno samoupravljanje postane tako temeljno načelo naše družbenopolitične ureditve, ki združuje različne oblike samoupravljanja, všteti politično oblast.³⁹

Globalna shema samoupravljanja, ki jo zastopa Gurvitch, se tako popolnoma loči od jugoslovanskega vzorca. Gurvitch gradi svojo shemo samoupravnih organov od tovarniških svetov do osrednjega nacionalnega ekonomskega sveta ob dosledni zahtevi, da le-ta ne sme biti vpleten v splet državnih organov.

Jugoslovanske zbornice proizvajalcev od okraja, občine do zveze, ki so v bistvu le drugi zbor posamezne skupščine, označujemo skladno z opisanim konceptom kot institucije samoupravljanja, kot najvišje delavske svete. Tako velja pozneje tudi za specializirane zbornice posameznih skupščin.

Pojem družbenega samoupravljanja pomeni tedaj splet samoupravljanja v delovnih organizacijah in teritorialnega samoupravljanja. Le tako je mogoče razumeti opredelitev, da so skupščine splošni organi družbenega samoupravljanja družbenopolitičnih skupnosti.⁴⁰ V tem je videti »spajanje političnega in ekonomskega predstavnitva, politične oblasti in delavskega samoupravljanja, politične in ekonomske demokracije.«⁴¹

Če bi hoteli ugotoviti vse razlike med Gurvitchovo in jugoslovansko shemo samoupravljanja v delovnih organizacijah, bi to terjalo natančnej-

³⁸ Jovan Đorđević, »Ustavno pravo«, Beograd 1967, str. 117.

³⁹ Prav tam, str. 193.

⁴⁰ Glej ustavo Jugoslavije, člen 74.

⁴¹ Đorđević: op. cit., str. 207.

še obdelave; zato se bomo tokrat omejili samo na eno, posebej opazno razliko: sodelovanje potrošnikov pri vodenju delovne organizacije.

Če izvajamo ustavno in ideološko koncepcijo samoupravljanja kot globalnega družbenopolitičnega sistema ter se omejimo samo na samoupravljanje v delovnih organizacijah, moramo pritegniti mnenju, da prevladuje »proizvajalsko samoupravljanje«, ⁴² pri katerem so potrošniki v celoti potisnjeni ob stran. Tej ugotovitvi ne nasprotuje dejstvo, da sodelujejo pri upravljanju delovnih organizacij posebnega družbenega pomena tudi predstavniki širše družbene skupnosti, zakaj krog teh organizacij je vendarle razmeroma ozek. Interesi potrošnikov utegnejo biti prizadeti tudi pri delovnih organizacijah, ki se ukvarjajo izključno z gospodarsko dejavnostjo. Ni dvoma, da so interesi proizvajalcev in potrošnikov tudi v socialistični družbi pogosto nasprotni, »ne delamo si več iluzij, da se ti interesi samodejno usklajujejo že samo zato, ker gre za socialistične proizvajalce in potrošnike«. ⁴³ Vsa ta spoznanja pa v ničemer ne odpravljajo praktičnih in teoretičnih težav, ki utegnejo nastati pri poskusih, da bi organizirali sodelovanje potrošnikov pri upravljanju delovnih organizacij. Praktične težave nastajajo zlasti ob vprašanju, kako določiti predstavnike potrošnikov ob dejstvu, da so potrošniki široka in neorganizirana družbena skupina. ⁴⁴ Gurvitčev sistem sodelovanja potrošnikov (tako kot ga je zapisal v »Deklaraciji«) je dovolj dognan samo v pogledu sestave ter pristojnosti organov upravljanja v delovnih organizacijah, manj oprijemljiv pa je glede organiziranosti potrošnikov, ki bi omogočila njihov usklajeni nastop.

Poleg teh praktičnih težav nastajajo tudi teoretične: katero fazo produkcijskega procesa naj označimo kot tisto fazo, v kateri se začno križati interesi proizvajalcev in potrošnikov? Ali je to že proizvodnja sama ali šele delitev in menjava? Gurvitč se je odločil za prvo fazo, toda vprašanje je, ali je taka odločitev utemeljena, še posebno ob dejstvu, da so potrošniki nehomogena skupina, njihovi interesi pa vse prej kot enotni ali vsaj lahko ugotovljivi.

Ob koncu te vse prej kot izčrpne primerjave se vendarle kaže ustaviti vsaj še pri Gurvitčevem socialnem pravu ter normativni dejavnosti naših delovnih organizacij. Gurvitč, kot smo videli, postavlja socialno pravo dosledno kot antitezo državnemu pravu, njegovo funkcijo vidi prav v omejevanju in nasprotovanju državnemu pravu. Jugoslovanski vzorec samoupravljanja se sicer tudi opredeljuje za avtonomno in vsaj relativno izvirno normativno dejavnost delovnih organizacij, toda ta dejavnost ne pomeni antiteze državni normativni dejavnosti. Omeniti velja, da je vsaj del jugoslovanske teorije na tem področju bližje Gurvitčovi koncepciji socialnega prava, saj pogosto označuje predpise državnih organov kot pravo, ki hromi razmah avtonomnega prava v delovnih organizacijah. Tako se vsaj v določeni meri razhajata splošni koncept samoupravljanja, ki vključuje v samoupravljanje tudi politično oblast, ter koncept samoupravnega prava, ki se vsaj na sedanji stopnji razvoja spoprijemlje z državnim pravom, saj vidi v njem pogosto oviro za bližanje normativne dejavnosti delovnih organizacij teoretično postavljenemu vzorcu te dejavnosti.

⁴² Radomir Lukić, »Samoupravljanje in potrošniki«, »Teorija in praksa«, 1967, str. 188 in 189.

⁴³ Lukić: op. cit., str. 196.

⁴⁴ Prav tam, str. 194.

Kognitivna struktura pojmov komunizem, socializem in kapitalizem¹

Klasične metode za ugotavljanje stališč in interesov, kot sta npr. anketa in intervju, so bile pogosto kritizirane. Kot glavno pomanjkljivost navajajo direktno spraševanje. Pri tem se respondent zaveda, kaj od njega želimo. Zato se sprožijo hotne in nehotne obrambne reakcije. Hotnim se izognemo z anonimnim spraševanjem, nehotnih pa ne moremo povsem odstraniti, čeprav jih s spretnim postopkom omilimo. Kljub temu pa v tolikšni meri vplivajo na odgovore, da je njihova veljavnost dvomljiva. Posebne študije so pokazale, da odgovori le srednjevisoko ali celo nizko korelirajo s stvarnim obnašanjem. Na veljavnost vplivajo celo taki formalni činitelji kot npr. vrstni red, oblika, dolžina vprašanj, način spraševanja itd., da o vsebinskih vplivih ne govorimo.

Tak pristop pa je navadno omejen le na *evaluativno komponento* stališča. Vprašanja sprašujejo, ali se kandidat za nekaj zanima ali ne, ali to sprejema ali odklanja, kvečjemu, zakaj sprejema ali odklanja. Ob strani pa ostane vprašanje, kakšna je semantična in sploh *kognitivna* struktura pojmov, do katerih naj bi ljudje zavzemali stališča, kakšne konotacije in denotacije vzbujajo besede, ki o njih sprašujemo. Kognitivne strukture pojmov se med ljudmi in skupinami razlikujejo, npr. beseda »moralna« vzbuja vsakomur nekoliko drugačne asociacije, pomen, vsebine, dasiravno bodo v homogenih skupinah podobne. Toda v heterogenih skupinah, kakršne imamo zlasti v medkulturnih študijah, se kognitivne strukture pojmov bolj razlikujejo. Zato ni dovolj vedeti, za kaj se neka oseba ali skupina zanima, marveč tudi, kaj ji ta »kaj« predstavlja. Lahko bi našli isto smer in intenzivnost nekega stališča, a drugače podležečo kognitivno strukturo. R. White² je v obsežni med-

¹ Kognitivna struktura zajema konotativni in denotativni pomen pojmov. Konotativni sestoji iz človekovih stališč, vrednosti, emocij, interesov, motivov itd. Razčlenili so ga na razne komponente, od katerih je poglobljena evaluativna, ki pomeni pozitiven ali negativen odnos do tega, kar pojem označuje. Denotativni pomen pa pove, kaj pojem označuje.

² R. White, »Socialism« and »Capitalism«, Foreign Affairs. New York 1966, str. 216—228.

kulturni študiji, izvedeni v zapadni Evropi, ZDA in latinski Ameriki, našel zelo različne konotacije in denotacije za besedo socializem, od državnega lastništva na eni do socialnega in zdravstvenega skrbstva ob istovremni privatni lastnini na drugi. Kognitivne strukture pa se ne razlikujejo samo za občutljive politične, socialne in etične pojme. V medkulturni študiji, ki sta jo izvedla L. Szalay in J. Brent³ z Amerikanci, Kolumbijci in Korejci, so celo taki pojmi kot hrana, starši, otroci ipd. tvorili dokaj različne kognitivne strukture.

Iz teh razlogov so začeli iskati postopke, s katerimi bi ugotavljali stališča in interese indirektno; obenem pa bi se pokazala tudi ustreznost struktura pojmov. Posebno so se izkazale razne semantične analize pojmov, npr. semantični diferencial,⁴ sodbe podobnosti, kategorizacija pojmov. V sklopu teh iskanj je ponovno oživela že napol pozabljen asociativna preizkušnja.⁵

Asociativne preizkušnje so bile na »dnevnem redu« v psiholoških laboratorijih 19. stoletja, kasneje pa so jih v nekoliko predrugačeni obliki sprejeli psihoanalitiki za odkrivanje »psihičnih traum«. Šele v zadnjem času so jih začeli spet uporabljati za ugotavljanje interesov in stališč v socialni psihologiji in v namene ekonomske propagande. Vodilni reklamni psiholog L. Cheskin⁶ pravi, da daje asociativna tehnika še najbolj veljavne rezultate.

Poleg tradicionalne preizkušnje prostih asociacij z navodilom: »Povejte prvo besedo, ki vam pride na um, ko bom izrekel posamezno besedo,« uporabljajo še preizkušnjo kontinuiranih asociacij. V navodilu zahtevajo od kandidata, naj pove čim več besed, ki mu pridejo na um, recimo v eni minuti. Veljavnost take preizkušnje je večja, razen tega je primerna za osebnostne raziskave, ker dobimo od posameznika veliko število podatkov.

Ugotavljanje stališč z asociativnimi tehnikami temelji na predpostavki, da odgovori praviloma niso avtomatične reakcije na osnovi stičnosti ali fonične podobnosti, marveč da jih posreduje pomen stimulativne besede. Odgovori so torej semantične reakcije.

Danes je običajna delitev pomena na denotativne in konotativne komponente. Denotativni pomen, kot nam ga daje definicija nekega pojma, je razmeroma stabilen in nevariabilen, da bi našli v heterogenih skupinah manjše različice. Konotativni pomen je odvisen od človekovih motivov, emocij, stališč idr. subjektivnih činiteljev. Zato je manj stabilen, med heterogenimi skupinami pa najdemo večje razlike. Evaluativno komponento konotativnega pomena mnogi psihologi identificirajo

³ L. Szalay, J. Brent, The Analysis of Cultural Meaning through free verbal Associations. *Journal of Social Psychology*, 1969, 72, str. 161—187.

⁴ Semantični diferencial je sedemstopenjska lestvica, s katero ocenjujemo pojme glede na pridevnike dober—slab, velik—majhen ipd.

⁵ Asociativna preizkušnja je psihološka preizkušnja, pri kateri zahtevamo od poskusne osebe, da na neko besedo (ki jo spregovori eksperimentator ali ki se prikaže na listu) odgovori s prvo besedo, ki ji pride na um. Pri kontinuirani asociativni preizkušnji daje poskusna oseba več odgovorov.

⁶ L. Cheskin, *How to Predict what People will buy*, New York 1957.

s stališčem. Semantična ali kognitivna struktura nekega pojma naj bi vsebovala vse denotativne in konotativne komponente, čeprav jih sleherna raziskovalna tehnika, vključno asociativne preizkušnje, zajamejo le nekaj. Važno pa je, ali zajemajo poglavitne, tipične za neko osebo ali skupino.

To poročilo je napisano na osnovi podatkov, vzetih iz obsežne, še nedokončane ameriškoslovenske študije, ki jo izvajata L. Szalay s študenti v Washingtonu in V. Pečjak s študenti iz Ljubljane. Celotna študija naj bi prikazala kognitivno strukturo za osemdeset besed, dobljenih v posebni polotski študiji »važnih področij življenja«. Toda ugotovitve, posplošitve, sodbe, interpretacije in tudi kategorije v tem poročilu je izdelal V. Pečjak. Iz omenjene medkulturne študije so vzeti samo surovi podatki za tri pojme: komunizem, socializem in kapitalizem.

V obeh skupinah je sodelovalo po 50 oseb, od tega polovica moških in polovica žensk. Skupini sta bili izenačeni tudi glede na starost in študij. Testiranje je bilo skupinsko. Kandidati so morali za sleherno stimulatивно besedo napisati na list toliko odgovorov, kolikor jih zmorejo v minuti, toda v odgovorni poli je bil prostor samo za deset besed. Stimulativne besede so se vrstile v ustreznih rotacijah. Spraševanje je bilo anonimno.

Odgovori v poli so bili ocenjeni s točkami od 6 do 1, in sicer po rangi: prvi odgovor s 6, drugi s 5, tretji s 4, četrti, peti, šesti in sedmi s 3, osmi in deveti z 2 ter deseti z 1. Lestvica je izdelana na osnovi zanesljivosti odgovorov. V ponovni preizkušnji z istim instrumentom so se prvi odgovori v kakih 60 % znova pojavili, drugi odgovori v kakih 50 % itd. Lestvico v socialnopsiholoških študijah na široko uporabljajo, dasi so izdelali tudi drugačne, ki temeljijo na drugih principih.

Pojem komunizem

Na besedo komunizem so dali ljubljanski študenti 361 asociativnih odgovorov, od tega 188 različnih, medtem ko ameriški 463 odgovorov, od tega 211 različnih. Washingtonska skupina je bila na splošno bolj produktivna, zaradi česar je bilo treba vrednosti na semantogramih ustrezno dopolniti. Večjo produktivnost ameriških študentov so našli tudi v drugih medkulturnih študijah, ki so v njih uporabljali postopek kontinuiranih asociacij.

Iz nadaljnje obdelave pa so odpadli vsi odgovori, ki se v skupinah pojavljajo le enkrat. Enojni odgovori so premalo tipični, poleg tega jih je ogromno, kar otežkoča uspešno klasifikacijo v kategorije. Vsota vseh točkovanih odgovorov (brez enojnih) znaša za ljubljansko skupino 850 in za washingtonsko 1102. Tudi v tem se vidi kar za 23 % manjša produktivnost naše skupine.

Naslednje tabele kažejo odgovore in vrednosti odgovorov za obe skupini (Lj. in W.). Odgovori so grupirani v kategorije.

Pozitivne oznake

	Lj	W
enakost	68	0
mir	21	0
pravica	15	0
svoboda	14	0
ideali	13	0
blaginja	6	0
napredek	6	0
prijateljstvo	6	0
resnica	6	0
bratstvo	5	0
dober	0	17
	160	23

Negativne oznake

	Lj	W
vojna	15	25
izkoriščanje	8	0
slab	0	51
grožnja	0	15
zlo	0	15
sovraštvo	0	14
pritisk, tlačanje	0	20
temen, mračen	0	9
policija	0	7
strah	0	7
nor, blazen	0	7
reven, revščina	0	20
zarota	0	5
	23	195

Imena

	Lj	W
Tito	29	0
Marx	0	74
Engels	7	0
Hruščev	0	31
Stalin	0	16
Kastro	0	6
Ho-Ši-Minh	0	5
McCarthy	0	2
	36	134

Države

	Lj	W
SZ, Rusija	36	198
Kitajska	26	45
Jugoslavija	23	0
Francija	6	0
Vietnam	0	39
Kuba	0	9
ZDA	0	5
	91	296

Ljudje — družba

	Lj	W
družba	32	4
dežela, država	30	0
družbeni sistem	13	0
ljudje, ljudstvo	7	22
komuna-e	10	6
skupaj, skupen	0	14
	92	46

Delavstvo

	Lj	W
delavci	21	7
delo	14	7
delavski razred	0	4
proletariat	9	0
	44	15

Komunizem s simboli

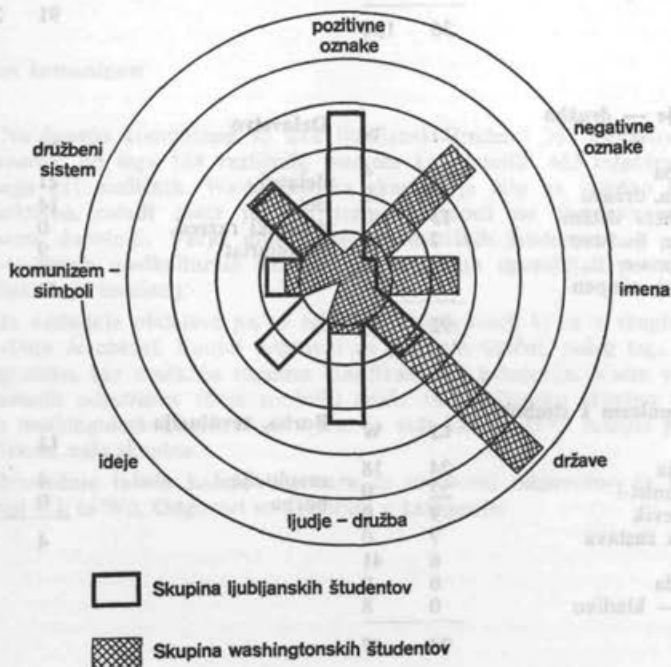
	Lj	W
partija	24	18
komunist-i	22	0
boljševik	9	0
rdeča zastava	7	0
rdeč	6	41
zvezda	6	0
srp — kladivo	0	8
	74	67

Borba, revolucija

	Lj	W
revolucija	4	4
borba	0	9
	4	13

Ideje			Nerealnosti		
	Lj	W		Lj	W
ideje	7	0	bodočnost	40	0
filozofija	7	7	utopija	35	0
smoter	6	0	iluzija	12	0
misli	4	0		87	0
doktrina	0	4			
	24	11	Ostalo	Lj	W
			vesolje	9	0
			samoupravljanje	8	0
			sestanki	8	0
			enotnost	6	0
			politika	6	0
			oče	5	0
			pradružba	5	0
			svet	0	17
			prevzeti	0	13
			širiti	0	12
			propaganda	0	12
			vlada	0	12
			različen	0	12
			idealističen	0	8
			železna zavesa	0	7
			tukaj	0	7
			kmetije	0	7
				47	107
Družbeni sistem, vladavina					
	Lj	W			
socializem	76	63			
kapitalizem	37	30			
demokracija	0	15			
diktatura	0	19			
fašizem	0	9			
nacizem	0	5			
	113	141			

Semantogram za besedo komunizem

Iste kategorije in odgovori so prikazani tudi na semantogramu, iz katerega pa je odpadla preveč heterogena kategorija »ostalo«, a kategorija »ljudje—družba« in »delavstvo« sta združeni v enotno socialno kategorijo ter »ideje« in »nerealnosti« v idejno kategorijo. Vrednosti za ljubljansko skupino so tudi ustrezno povečane zaradi večje produktivnosti ameriške skupine. Za kategorije »pozitivne oznake«, »negativne oznake«, »imena«, »države«, »ljudje-družba« (združena) ter »ideje« (združena) se frekvence odgovorov med obema skupinama statistično pomembno razlikujejo ($P\ 0,05$ ali $P\ 0,01$)⁷.

Iz tabel in semantograma je razvidna precej različna kognitivna struktura za besedo »komunizem« v obeh skupinah. Kategoriji »pozitivne oznake« in »negativne oznake« naj bi predstavljali evaluativno komponento pomena. Medtem ko so v ljubljanski skupini pozitivne oznake zelo visoke in negativne zelo nizke, je v washingtonski ravno narobe: pozitivne so zelo nizke in negativne zelo visoke, kar se sklada z znanim stališčem ameriškega prebivalstva do komunizma.

Vsaka kategorizacija je sicer do neke mere subjektivna. Čeprav sta v tem primeru dva neodvisna ocenjevalca sestavila zelo podobne kategorije za pozitivne in negativne oznake, bi mogli med slednje vtakniti tudi odgovore kot npr. fašizem, nacizem ipd., a v tem primeru bi se razlika med obema skupinama še povečala.

Takoj pade v oči tudi velika razlika med skupinama za kategoriji »imena« in »države«. Washingtonski študenti so navedli mnogo konkretnih osebnih in krajevnih imen: Marxa, Hruščeva, Stalina, Ho-Ši-Minha, Rusijo, Kitajsko, Vietnam, Kubo, celo ZDA. Odgovori ljubljanske skupine pa so mnogo bolj »jugoslovanski«, saj se pojavlja skoraj izključno Titovo ime. Med državami navajajo sicer tudi SZ in Kitajsko, toda neprimerno manj kot Amerikanci, obenem pa je mnogo odgovorov »Jugoslavija«, katero washingtonska skupina ne omenja. V tej se vežejo asociacije praviloma na »vzhodni blok«, v naši predvsem z Jugoslavijo.

Tudi v kategorijah »ljudje-družba« in »delavstvo« je dosegla ljubljanska skupina več točk. Ta socialni vidik je v washingtonski skupini šibek.

Isto velja za »ideje« in »nerealnosti«. V ljubljanski skupini sta močnejši kot v washingtonski. Zlasti »nerealnosti« imajo v ljubljanski skupini veliko točk, medtem ko so v ameriški odsotne.

Na splošno so ameriški študenti asociirali besedo komunizem z negativnimi oznakami in na konkretnem, operativnem nivoju, ljubljanski pa s pozitivnimi oznakami, vendar bolj na socialnem in idejnem nivoju. Ljubljanske odgovore za kategoriji »pozitivne oznake« in »nerealnosti« bi lahko strnili takole: komunizem je nekaj lepega, idealnega, a ne realiziranega. Ameriške pa: komunizem je nevarna, grozeča, konkretna stvarnost.

Pojem socializem

Ljubljanski študenti so dali 358 odgovorov, od tega 197 različnih, washingtonski 383 odgovorov, od tega 197 različnih. Vsota vseh točkovanih odgovorov (brez enojnih) pa znaša za ljubljansko skupino 834, za

⁷ Statistična pomembnost razlik med frekvencami je bila določena s hi kvadrat testom.

washingtonsko 886. Ta skupina je torej tudi v tem primeru bolj produktivna, a razlika ni velika.

Naslednje tabele kažejo odgovore in njihove vrednosti za obe skupini. Odgovori so grupirani v kategorije.

Pozitivne oznake			Negativne oznake		
	Lj	W		Lj	W
enakost	57	19	izkoriščanje	10	0
mir	57	10	slab	10	12
svoboda-den	19	28	prevara, laž	14	0
napredek	12	0	rev-ež-ščina	7	7
dober	7	27	napaka	6	0
blaginja	0	27			
prav-ilen	0	9		47	29
skupno dobro	0	9			
	120	129			

Imena	Države		Lj	W	
	Lj	W			
Tito	46	0	Jugoslavija	84	0
Lenin	24	6	SZ, Rusija	17	58
Engels	10	0	Anglija	0	57
Marx	36	52	Švedska	0	23
			ZDA	0	20
	106	58	Izrael, kibuc	0	25
				101	183

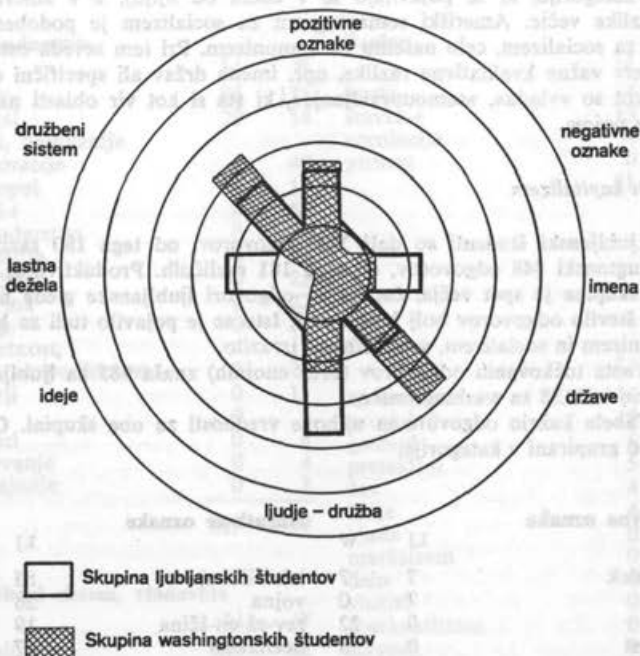
Ljudje — družba			Ideje, nerealnosti		
	Lj	W		Lj	W
družba	45	20	bodočnost	19	0
dežela, država	33	20	utopija	12	12
družbeni red,			idealizem	7	0
sistem, struktura	39	17	laž	6	0
družben	14	0	zakoni, pravila	0	11
ljudje, ljudstvo	7	36			
delavec-i	6	0		50	23
skupen, skupnost	0	10			
razred, sloj	0	8			
skupina	0	6			
	169	117			

Lastna dežela			Družbeni sistem, vladavina		
	Lj	W		Lj	W
Jugoslavija					
oziroma ZDA	76	20	kapitalizem	63	30
jugoslovanski	8	—	komunizem	61	113
samoupravljanje	15	—	demokracija	0	17
naš	7	0	diktatura	0	6
	106	20		124	166

Ostalo

	Lj	W
delo	15	14
tovarna	9	0
pot	8	0
vlada	8	52
šola	7	0
borba	6	0
zdravstvo,		
zdravstvena skrb	0	22
gospodarstvo	0	11
politika	0	7
denar	0	7
širjenje	0	7
davki	0	7
javna lastnina	0	7
posel-li	0	6
sociologija	0	6
	53	146

Semantogram za besedo socializem

Iz semantograma je izpadla kategorija »ostalo«, vrednosti za ljubljansko skupino pa so zaradi večje produktivnosti Washingtoncev ustrezno dopolnjene. Le na kategorije »imena«, »države«, »lastna dežela« in razlike med frekvencami statistično pomembne.

Že na prvi pogled je razvidno, da so razlike med odgovori obeh skupin mnogo manjše kot v prvem primeru. Pozitivne in negativne oznake so za obe skupini precej izenačene. A pozitivne so mnogo večje od negativnih. Ljubljanski in washingtonski študenti torej enako dobro ocenjujejo pojem socializem.

Toda kategoriji »imena« in »države« kažeta poleg kvantitativnih tudi kvalitativne razlike. Ljubljanska skupina je asociirala besedo socializem predvsem z jugoslovanskimi pojmi (Jugoslavija, Tito), medtem ko washingtonska z državami kot so Anglija, Švedska, Izrael, dasi so se mnogi odločili tudi v SZ. V obeh primerih najdemo torej drugačno denotacijo. Spričo tega je razumljiva ugodna konotacija za besedo socializem v ameriški skupini.

Jugoslovansko obarvane asociacije se v ljubljanski skupini še bolj izražajo v kategoriji »lastna dežela«. Ničesar podobnega ne najdemo pri Washingtoncih. Socializma ne povezujejo s svojo domovino, čeprav ga razmeroma ugodno ocenjujejo.

Kategoriji »ljudje-družba« in »ideje, nerealnosti« sta sicer močnejši v ljubljanski skupini, toda razlika ni pomembna. Isto velja za »družbeni sistem, vladavino«.

Zanimiva pa je primerjava odgovorov za komunizem in socializem. V ljubljanski skupini sta si semantograma podobna (seveda moramo odzvati kategorije, ki se pojavljajo le v enem od njiju), a v ameriškem so razlike večje. Ameriški semantogram za socializem je podoben našemu za socializem, celo našemu za komunizem. Pri tem seveda ostanejo nekatere važne kvalitativne razlike, npr. imena držav ali specifični odgovori kot so »vlada«, »samoupravljanje«, ki sta si kot vir oblasti nasprotujoča pojma.

Pojem kapitalizem

Ljubljanski študenti so dali 396 odgovorov, od tega 180 različnih, washingtonski 448 odgovorov, od tega 181 različnih. Produktivnost ameriške skupine je spet večja, čeprav so odgovori ljubljanske glede na celotno število odgovorov bolj heterogeni. Isto se je pojavilo tudi za besedi komunizem in socializem, vendar manj izrazito.

Vsota točkovanih odgovorov (brez enojnih) znaša 985 za ljubljansko skupino in 1138 za washingtonsko.

Tabele kažejo odgovore in njihove vrednosti za obe skupini. Odgovori so grupirani v kategorije.

Pozitivne oznake

	LJ	W		LJ	W
napredek	7	7	izkoriščanje	85	9
uspeh	7	0	vojna	26	7
dober	0	22	rev-ež-en-ščina	19	11
enakost	0	8	neenakost	37	0
svoboden	0	8	nepravičnost	14	0
blaginja	0	4	smrt	8	0
	14	49	korupcija	0	10
			slab	0	14
				189	51

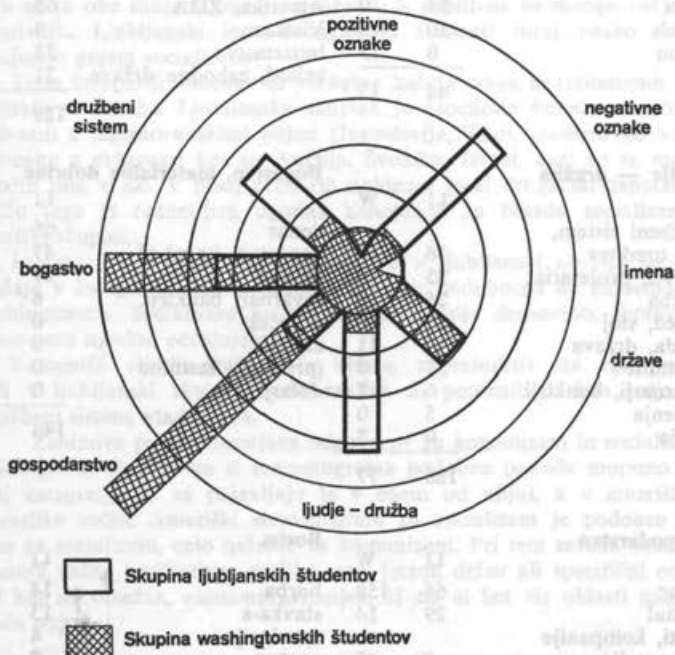
Imena	Države		Lj	W
	Lj	W		
Marx	34	0	Amerika, ZDA	65 146
Engels	10	0	Vietnam	9 0
Nixon	0	13	inozemstvo	23 0
	44	13	zahod, zahodne države	21 0
			129	146

Ljudje — družba	Bogastvo, materialne dobrine		Lj	W
	Lj	W		
družbeni sistem,			denar	66 158
red, ureditev	56	45	bogastvo, bogat-aš	47 43
delavci, proletariat	35	0	kapital	29 14
družba	25	6	tovarnar, bankirji	6 7
razred, sloj	23	0	dobiček	0 23
dežela, država	14	11	zaloge	0 16
kapitalist-i	22	0	(privatna) lastnina	0 7
tovarnarji, bankirji	6	7	dolarji	0 11
življenje	5	0		
ljudje	0	8	148	279
	186	77		

Gospodarstvo	Borba		Lj	W
	Lj	W		
denar	66	158	borba	14 0
kapital	29	14	stavka-e	13 0
trusti, kompanije			revolucija	4 0
korporacije	8	47	protest	0 6
monopol	6	11		31 6
posel-i	0	50		
gospodarstvo	0	73		
industrija	0	32		
dobiček	0	23		
trgovina	0	22		
zaloge	0	16		
podjetnost,				
privatna podjetnost	0	22		
dolarji	0	11		
trg	0	7		
poklici	0	4		
kupovanje	0	4		
prodajanje	0	3		
	109	497		

Družbeni sistem, vladavina	Ostalo		Lj	W
	Lj	W		
socializem	131	51	zgodovina	16 0
imperializem	13	8	razpadati	15 0
fevdalizem	8	0	gospod	6 0
demokracija	7	0	preteklost	5 0
fašizem	0	8	čas	4 0
			ladje	4 0
			vlada	0 58
			marksizem	0 11
			delo	0 10
			vložiti	0 10
			markantlizem	0 8
			Keynes	0 8
			kontrola	0 6
			ranjen	0 6
			politika	0 6
			ideali	0 5
	159	67	50	128

Semantogram za besedo kapitalizem

Na semantogramu so samo glavne kategorije. Zaradi različne produktivnosti so vrednosti ustrezno dopolnjene. Razlike med frekvenca odgovorov so statistično pomembne za vse kategorije razen za »države«, »pozitivne oznake« in »imena«.

Že na prvi pogled je razvidno, da se odgovori na besedo kapitalizem v obeh skupinah razlikujejo od odgovorov na besedi socializem in komunizem. Nekaterih prejšnjih kategorij sploh ni bilo mogoče uporabiti (npr. »ideje«), nekatere pa so se skrajšale (npr. »imena«, »države« in celo »pozitivne oznake«). Obenem sta se pojavili dve novi kategoriji, ki deloma sovpadata: »bogastvo« in nadvse močna kategorija »gospodarstvo«.

Odgovori se razlikujejo tudi med obema skupinama. Semantogram za ljubljansko skupino je precej drugačen od semantograma za washingtonsko.

Washingtonski študenti so dali več točk za pozitivne oznake, ljubljanski za negativne. Vendar polarizacija ni tako izrazita, kot smo jo dobili (v obratni smeri) za besedo komunizem.

Ameriška skupina povezuje besedo kapitalizem predvsem z lastno državo, medtem ko ljubljanska poleg z ZDA tudi z drugim zapadnim svetom. V prvi skupini se je pojavilo le eno ime: Nixon. Imena Marx in Engels v ljubljanski skupini pa sta najbrž asociacija na njuno kritiko kapitalizma in na knjigo Kapital.

Socialna kategorija »ljudje-družba«, je v washingtonski skupini tudi tokrat šibka. V njej ne najdemo odgovorov »delavci, proletariat,

razred», kar je glede na veliko število delavcev v industrijskih kapitalističnih družbah presenetljivo. Šibki sta tudi kategoriji »družbeni sistem« in »borba«. Zelo močni pa kategoriji »gospodarstvo« in »bogastvo«. Za washingtonske študente je kapitalizem predvsem »pozitivno gospodarstvo«, za ljubljanske pa »negativna družba«. Poleg različne konotacije najdemo spet različno denotacijo.

Sovpadanje odgovorov

Odgovori na različne stimulativne besede ali med različnimi skupinami bolj ali manj sovpadajo. V ljubljanski skupini je na besedo komunizem 20 študentov in na besedo socializem 15 študentov odgovorilo »enakost«. 15 odgovorov je torej sovpadlo.

Sovpadanje odgovorov lahko natančno določimo z indeksi sovpadanja⁸, ki variirajo od 0,0 do 1,0. V prvem primeru odgovori sploh ne sovpadajo. Niti dva si nista enaka. V drugem pa imamo popolno sovpadanje. Distribucija in vsebina odgovorov je v eni skupini povsem enaka distribuciji in vsebini v drugi skupini. Besede z visokimi indeksi sovpadanja naj bi imele podobno semantično ali kognitivno strukturo. Do največjega sovpadanja pride med sinonimnimi besedami.

Indekse sovpadanja dobimo, če število sovpadajočih odgovorov delimo s številom možnih sovpadajočih odgovorov. Ako jih pomnožimo s sto, dobimo odstotke skupnih odgovorov. Odgovorov ne kategoriziramo v skupine. Združimo kvečjemu sinonimne in semantično zelo podobne besede, npr. »družbeni red« in »družbena ureditev«. Upoštevamo le frekvence. Večina raziskovalcev vključuje tudi identifikacijske odgovore, tj. odgovore, ki so enaki stimulativni besedi in ki naj bi se latentno pojavili pri sleherni poskusni osebi. Če izvajamo raziskavo z velikim številom besed, se da poiskati »clusterje«, ki povedo, katere besede spadajo glede na kognitivno strukturo skupaj.

Sovpadajo bodisi odgovori na različne stimulativne besede v isti skupini, bodisi odgovori na iste stimulativne besede v različnih skupinah. Lahko pa določimo indekse sovpadanja za različne besede v različnih skupinah (čeprav nekateri raziskovalci tem primerjavam ugovarjajo).

V našem primeru imamo tri stimulativne besede: komunizem, socializem in kapitalizem. Odgovori so dobljeni v dveh skupinah. Zato so možni številni indeksi sovpadanja.

Najvišji indeksi sovpadanja so se pojavili znotraj obeh skupin, kar je seveda razumljivo, saj gre za iste poskusne osebe. V ljubljanski skupini znaša indeks sovpadanja za stimulativni besedi komunizem in socializem 0,58. Besedi imata torej zelo podoben semantični profil. V washingtonski skupini znaša isti indeks 0,41. Indeksi sovpadanja znotraj skupin za besede komunizem in socializem na eni ter kapitalizem na drugi strani so malenkostni z morebitno izjemo indeksa za socializem in kapitalizem v ljubljanski skupini, ki znaša 0,35.

Med obema skupinama znašajo indeksi sovpadanja 0,36 za besedo socializem, 0,29 za komunizem in 0,40 za kapitalizem. Najvišji je torej za kapitalizem. Toda za odgovore na besedo komunizem v Washingtonu in socializem v Ljubljani znaša indeks sovpadanja 0,33, a za odgovore

⁸ Indeks sovpadanja je bolj podrobno razložen v delu: V. Pečjak, Višji psihični procesi, Univerza v Ljubljani, 1969, str. 77–82.

na besedo socializem v Washingtonu in komunizem v Ljubljani 0,41, kar je nenavadno visoko. Pojem komunizem, kot so ga ocenili naši študenti, je semantično najbližji washingtonskemu pojmu socializem, kar je razumljivo spričo izrazito negativne konotacije komunizma v ZDA. Od drugih indeksov se spleča omeniti le še indeks za besedo komunizem v Washingtonu in kapitalizem v Ljubljani: 0,26. Indeks je sicer majhen, vendar je razumljiv spričo negativne konotacije komunizma v ZDA in negativne konotacije kapitalizma pri nas. Beseda kapitalizem je dala nizke indekse z drugimi besedami tudi zaradi važnih denotativnih razlik.

Indeksi sovpadanja izražajo samo kvantitativno podobnost ali različnost med odgovori in kognitivnimi strukturami. Nič pa ne povedo o kvalitativnih razlikah, ki morejo biti važne celo tedaj, kadar so indeksi nadvse visoki. Nekatere kvalitativne razlike v distribucijah odgovorov so bile opisane v prejšnjih odstavkih.

Namen tega prispevka ni samo prikazati kognitivno strukturo za tri važne pojme v dveh zelo različnih skupinah, temveč predstaviti eno od novejših semantičnih tehnik za merjenje stališč in interesov. Kontinuirana asociativna preizkušnja je izločila nekatere konotativne in denotativne komponente, ki bi s klasičnimi postopki ostale prikrile. A nova tehnika ima tudi pomanjkljivosti. Kategorizacija je preveč subjektivna. Nekateri odgovori so podani na osnovi nasprotja (npr. odgovor kapitalizem na besedo socializem), zato jih ni dopustno interpretirati kot konstitutivni del pomena. V tej študiji nastopa tudi vprašanje prevoda, ker je izolirane besede težko ustrezno prevajati. Toda semantične analize postajajo važno dopolnilo klasičnim tehnikam.

Semantične analize skrivajo še filozofsko nevarnost, da bi pojmovali kognitivne strukture, ki so v resnici le psihološke in psihosocialne kategorije, kot ontološke kategorije. Da bi zamenjali subjektivno semantiko za objektivno.

Kako se uresničuje koncepcija o občini kot komuni?

Ne morem si misliti, da bi mogli uspešno razpravljati o vprašanju, ali se uresničuje koncepcija komune, ki ga je postavilo uredništvo »Teorije in prakse« udeležencem pogovora »za okroglo mizo« v okviru teme o komuni in komunalnem sistemu, če najprej — kolikor se da precizno — ne ugotovimo, v čem je pravzaprav bistvo te koncepcije; kajti bistvo komune oziroma komunalnega sistema ni tako splošno znano in nesporno, da ga sploh ne bi bilo treba ugotavljati. Če tega ne ugotovimo, grozi nevarnost, da bo razprava razvojenila že samo zaradi neopredeljenosti pojma, za katerega gre; manjša je možnost, da se razprava usmeri k bistvenim točkam problema. Zato bom poskusil podati uvodoma pglavlitne elemente koncepcije o občini kot komuni, kakor so bili postavljeni najprej na idejno-političnem in nato tudi na ustavnopravnem nivoju.

Jugoslovanska občina se je vse do leta 1955 razvijala večidel v okviru klasične koncepcije o občini kot samoupravni organizaciji prebivalcev v najožji lokalni teritorialni skupnosti; ta občina opravlja zadeve lokalnega pomena, ki imajo neposreden pomen za prebivalce posameznih naselij, na komunalnem, socialnem in kulturnem področju; z njimi zagotavlja mirno sožitje in najbolj elementarne pogoje za življenje in delo ljudi v lokalni skupnosti. V prvem obdobju po osvoboditvi je bila ta občina sicer pretežno v službi centralnih državnih organov pri reševanju problemov splošnega državnega pomena, ki so bili aktualni v tem razdobju graditve nove socialistične države. Njena sistemska ureditev je bila prirejena po sovjetskem vzorcu, za katerega so značilna načela o enotnosti oblasti, demokratičnega centralizma in dvojne odgovornosti izvršilnih organov lokalnih enot. Ljudski odbori kot najvišji organi lokalnih enot so bili po ustavi iz leta 1946 »organi državne oblasti« v teh enotah. V tem času ni bil priznan niti sam pojem občina (kakor še danes ni priznan v sovjetskem sistemu). Pojem občina se je pojavil šele s splošnim zakonom o ljudskih odborih iz leta 1952, ki na splošno pomeni novo

orientacijo v sistemu jugoslovanske lokalne samouprave; ta se s tem zakonom v bistvenih vprašanjih ločuje od sovjetskega vzorca. V razdobju od leta 1952 do 1955 se je jugoslovanska ureditev najbolj približala ureditvi lokalne samouprave v drugih deželah, čeprav obstoje še zmeraj nekatere bistvene razlike v primerjavi z drugimi ureditvami; najvažnejša med njimi je v tem, da v jugoslovanski ureditvi nikdar ni prišlo do formalnega dualizma med državno oblastjo in lokalno samoupravo, ki je značilen za meščanske dežele; kajti po načelu enotnosti oblasti, ki velja slej ko prej tudi v jugoslovanskem političnem sistemu, je nosilec oblasti v vseh teritorialnih enotah isto suvereno delovno ljudstvo, ki je tudi nosilec centralne državne oblasti.

V letu 1955 pa je prišlo do vzpostavitve t. i. komunalnega sistema. S tem je ubrala jugoslovanska občina popolnoma novo pot, ki nima precedensa niti na Zahodu niti na Vzhodu. S tem se nam postavlja vprašanje, kaj je komuna oziroma kaj naj bi bila občina kot komuna v jugoslovanskem primeru in kateri so politično-ideološki temelji za njeno oblikovanje. Na to vprašanje ni mogoče odgovoriti na kratko z določeno formulo. Odgovor je treba iskati v ustreznih — povečini političnih — razpravah in opredelitvah komune, ki so bile izrečene ob vzpostavitvi komunalnega sistema; kajti iz normativnih aktov, ki so formalno uvedli komunalni sistem, kakor tudi iz neposrednih ukrepov samih, ki so bili uveljavljeni v letu 1955 in v poznejših letih, to ni bilo popolnoma jasno.

V jugoslovanski teoriji¹ ni spora o tem, da je pojem »komunalni sistem« vzet iz Marxove terminologije. V svojem delu »Državljanska vojna v Franciji«² razlaga Marx komuno kot posebno politično in družbenoekonomsko ureditev na prehodu iz kapitalizma v socializem, temelječo na samoupravljanju proizvajalcev v temeljnih teritorialnih enotah. Marx je zgradil svojo koncepcijo komunalnega sistema na praktičnem primeru pariške komune iz leta 1871. Tedaj je — med francosko-prusko vojno, ki jo je Francija izgubila — delavski razred v obkoljenem Parizu iztrgal oblast iz rok meščanstva in oklical svojo »socialno republiko — komuno«. Pariška komuna je sprejela vrsto zelo radikalnih političnih, socialnih in ekonomskih ukrepov, ki so — vzeti v celoti — pomenili nov tip politične ureditve družbe z izrazitimi socialističnimi tendencami. Komuna je predvsem razbila meščanski parlamentarizem in oblikovala vladavino ljudskega predstavništva; to neposredno izvoljeno predstavništvo je bilo delovno telo, hkrati zakonodajno in izvršilno; po svoji socialni strukturi je bilo izrazito razredno; sestavljeno je bilo iz delavcev in znanih predstavnikov delavskega razreda. Ti so bili odgovorni volivcem in vsak čas odstavljivi. To je bila diktatura proletariata. Pariška komuna je sprejela tudi vrsto socialnih in ekonomskih ukrepov

¹ Glej npr.: J. Đorđević, »Prilog pitanju komunae«, Beograd 1955, str. 8.

² Glej npr. izdajo Male knjižice marksizma-leninizma, Ljubljana 1950.

v zvezi z upravljanjem gospodarstva ter za varstvo delavcev in socialno šibkih slojev. Pariška komuna je trajala le 73 dni in to v vojnih razmerah, ko je bil Pariz obkoljen. Zato novega komunalnega sistema ni mogla izpeljati v okvirih celotne države.

Vzor pariške komune je bil za jugoslovansko občino v tem, da je predstavljala temeljno teritorialno skupnost, v kateri se je na samoupravnih osnovi odločalo o vseh bistvenih vprašanjih proizvodnje in potrošnje in o vseh drugih skupnih zadevah prebivalcev v tej skupnosti. Pariška komuna sicer ni odpravila privatne lastnine proizvajalnih sredstev, vendar pa je praktično prevzela v upravljanje tudi gospodarske obrate, ker so njihovi lastniki večinoma pobegnili iz Pariza.

Jugoslovanska občina, ki je bila dotlej le teritorialna samoupravna organizacija klasičnega tipa in se je ukvarjala le z lokalnimi problemi prebivalcev posameznih naselij, naj bi kot komuna vključevala tudi *samoupravo proizvajalcev*,³ ki se je že od leta 1950 razvijala v gospodarskih organizacijah, pozneje pa se je samoupravljanje pričelo razvijati tudi na drugih družbenih področjih. Občina kot komuna naj bi bila ne samo temeljna politično-teritorialna, ampak tudi temeljna socialno-ekonomska skupnost, v kateri naj bi se reševala vsa bistvena življenjska vprašanja občanov kot proizvajalcev in potrošnikov. Zato se je v prvi fazi razvoja poudarjala zlasti *gospodarska vloga* komune. Poudarjalo se je zlasti, da je komuna skupnost proizvajalcev in potrošnikov; poudarjala se je, dalje, ekonomska zaključenost in ekonomska samostojnost komune. Najbolj jasno je prikazal gospodarsko vlogo komune E. Kardelj, ko je dejal:⁴ »Komuna naj bo pravzaprav tisti činitelj, ki bo prevzel pobudo za razširitev proizvajalnih sil, ki jo ima v kapitalistični družbi kapitalist, hkrati pa naj bo tudi činitelj, ki spravlja v sklad korist individualnega proizvajalca s koristmi družbe. V njej mora biti individualna korist uravnovešena z družbeno. Vse osnovne gospodarske funkcije morajo imeti svoj izvor v komuni in komuna naj bo celica tega sistema, iz funkcij komune pa je treba izločiti tiste, ki bi otežkočale njen nemoten razvoj, ter jih prenesti na okraj in na višje organe.«

Komuna naj bi bila torej predvsem teritorialno *zaokrožen gospodarski organizem*, ki bi bil kot celota uravnovešen in sposoben samostojnega življenja in razvoja. Gospodarstvo raste iz komune; komuna je iniciator in usmerjevalec njegove rasti, in sicer neposredno — kot nosilec razširjene reprodukcije — in kot odločujoči faktor pri delitvi ustvarjenega dohodka. Komuna pa ni le to, ampak je, kot pravi J. Đorđević⁵, »*realna skupnost proizvodnje, dela in po-*

³ Glej M. Šnuderl, »Ustavno pravo federativne republike Jugoslavije«, Ljubljana 1956, str. 215.

⁴ Povzeto po delu J. Globevnika: »Komuna in problemi njene graditve«, Ljubljana 1955, str. 77.

⁵ Glej »Novi ustavni sistem«, Beograd 1965, str. 631.

trošnje ter med seboj povezanega življenja vseh širših človeških skupin. Razvoj proizvodjalnih materialnih sil ter komunalnih, socialnih in kulturnih potreb oziroma služb uresničuje pogoje, da se ta skupnost uveljavlja in čuti sama zase — in nasproti drugim kot družbenoekonomski individuum, ne le v demografskem in fizičnem, temveč tudi v družbenoekonomskem smislu, obenem pa tudi kot sestavni del višjih skupnosti in združevanja, ki se oblikujejo iz istih virov, to je, iz družbene lastnine proizvodjalnih sredstev in družbenega samoupravljanja.»

Spričo take koncepcije komune je bilo kljub pravni samostojnosti gospodarskih in drugih organizacij težko ločevati občino kot poseben subjekt od drugih organizacij znotraj občinskega območja; občina kot pravna oseba s svojim ljudskim odborom in z drugimi organi ter njihovimi pristojnostmi je bila za ta koncept preozek pojem. Zato je bil potreben širši politični pojem občine, ki naj bi izražal njeno bistvo kot komune. J. Globevnik govori o tem pojmu takole:⁶ »Zato je napačno, če si bodočo komuno predstavljamo tako kot dosedanjo občino, v kateri praviloma vidimo skupino državljanov in njihov ljudski odbor, ki v precejšnji meri opravlja naloge uprave in se dotira s sredstvi okraja. Komuna, to bodo na njenem območju številni samoupravni družbeni organizmi (podjetja, zadruge, zavodi, itd.), ki živijo sicer svoje samostojno življenje in skupaj sestavljajo komuno; ljudski odbor pa bo eden izmed teh, in sicer kot splošno družbeno predstavniško telo občine usmerjal celokupni razvoj občinske družbene skupnosti, obenem pa opravljal vse potrebne funkcije državne oblasti.«

Komuna naj bi bila torej — organizacijsko in funkcionalno — nekakšna simbioza vseh samoupravnih organizmov oziroma vseh oblik samoupravljanja na svojem območju; to je znani »splet odnosov« med temi organizmi, kakor se v tem času in tudi pozneje pogosto označuje komuna.

To je politična vsebina pojma komune. Drugo pa je vprašanje njenih nalog oziroma njenih pristojnosti. Če naj bo komuna res socialnoekonomska skupnost, v kateri naj bi se reševala vsa bistvena življenjska vprašanja občanov kot proizvodjalcev in potrošnikov, je morala prevzeti nase — tokrat seveda kot občina v ožjem, običajnem pravnem smislu — obširne naloge oblastvene in neoblastvene narave. Vrata za tak prevzem so bila odprta že takoj v letu 1955 s splošnim zakonom o ureditvi občin in okrajev, in sicer z znano klavzulo drugega odstavka 2. člena tega zakona o pristojnosti občine za opravljanje vseh družbenih zadev, izvzemši tistih, ki so z ustavo ali z zakonom izrecno dane v pristojnost širših družbenopolitičnih skupnosti ali pa samoupravnih delovnih organizacij. S tem zakonskim določilom je bila v pravnem sistemu postavljena presumpcija za univerzalno pristojnost občine glede izvrševanja vseh jugoslovan-

⁶ Glej »Komuna in problemi njene graditve«, str. 76.

skih zakonov in drugih predpisov ter glede organiziranja in financiranja vseh javnih služb, ki temelje na teh predpisih. Ta presumpcija je bila dejansko le posledica oziroma pravna izpeljava načelne vloge občine kot temeljne politično-teritorialne in socialnoekonomske skupnosti. Na podlagi te zakonske določbe je sledil v naslednjem razdobju obširen prenos pristojnosti z okraja in republike na občino s posebnimi zakoni o pristojnosti občinskih in okrajnih ljudskih odborov. Občina je postala prva instanca za izvrševanje vseh zveznih in republiških zakonov in vseh drugih predpisov vseh državnih organov. Po nekaterih pavšalnih ocenah predstavlja še danes to izvrševanje 70 do 80 % vsega dela občinske uprave, poleg tega pa tudi precejšnji odstotek dela svetov občinske skupščine in občinske skupščine same.

To pa je le del nalog, ki jih je morala prevzeti občina. Drugi del so naloge, ki se izvajajo v okviru samostojnih in samoupravnih organizacij, ki jih mora organizirati oziroma financirati občina iz svojih sredstev; to so organizacije, ki opravljajo javne službe — oziroma po jugoslovanski zakonodajno-tehnični terminologiji — dejavnosti posebnega družbenega pomena na področju šolstva, kulture in prosvete, zdravstva in socialnega varstva, varstva živali itd. Z načelom o univerzalni pristojnosti občine na vseh družbenih področjih je bil po letu 1955 sprožen splošni proces decentralizacije glede opravljanja vseh javnih služb oziroma dejavnosti posebnega družbenega pomena s tendenco, da se organizirajo znotraj posameznih občin. Ta proces je zajel celo področje zavarovalništva, službo socialnega zavarovanja, službo zaposlovanja, organizacijo pošt, telegrafa in telefona, banke itd. Na področju šolstva naj bi imela vsaka občina poleg določenega števila osnovnih šol tudi svojo gimnazijo in določene vrste strokovnih šol; na področju prosvete in kulture naj bi imela svoje prosvetne institucije, muzeje, knjižnice, gledališča itd.; na področju zdravstva naj bi imela občina celotno osnovno zdravstveno službo s temeljem te službe v občinskem zdravstvenem domu; v občini naj bi bila zavarovalnica, zavod za socialno zavarovanje, biro za zaposlovanje itd.⁷

Ustava iz leta 1963 je v celoti prevzela in ustavno sankcionirala tako koncepcijo občine kot komune. V načelnih določbah 86. člena ustave SRS in v analognih določbah 90. člena zvezne ustave, ki določata funkcijo občine, ni govora o občini kot pravni osebi, pač pa o občini kot socialnoekonomski skupnosti občanov in organizacij na njenem območju. V tej socialno-ekonomski skupnosti se opravljajo predvsem gospodarske funkcije, poleg teh pa tudi druge družbene funkcije, ki so izraz skupnosti življenja in dela. Značilne so že formulacije same po sebi, ki so v pasivu in ki tako izražajo navedeno

⁷ Glej npr. 197. do 287. člen statuta občine Domžale ali 75. do 121. člen statuta občine Novo mesto, itd.

konceptijo komune. Naj citiram le prvi in zadnji odstavek citiranega člena:

»V občini kot temeljni družbenopolitični skupnosti se zagotavljajo materialni in drugi pogoji za delo ljudi in za razvoj produkcijskih sil, usmerja in usklajuje razvoj gospodarstva in družbenih služb, določajo in razdeljujejo sredstva za potrebe občine, ustvarjajo pogoji za zadovoljevanje materialnih, socialnih, kulturnih in drugih skupnih potreb občanov, usklajujejo posamezni in skupni interesi s splošnimi interesi.

V občini se uresničujejo tudi druge funkcije družbene skupnosti razen tistih, ki so z ustavo določene kot pravice in dolžnosti širših družbenopolitičnih skupnosti.«

Po določbah citiranega ustavnega člena je vse, kar se dogaja na območju občine, praviloma stvar občinske skupnosti. Ustava se ne ukvarja z vprašanjem, kateri konkretni subjekt naj opravlja posamezno nalogo v organizacijsko amorfní občinski skupnosti. Ustava predpostavlja, da je v občini uresničena sinteza vseh oblik samoupravljanja in vseh področij življenja in dela in zato vprašanje pristojnosti posameznih organizmov v njenem okviru zanjo ni aktualno. Popolnoma dosledna sicer ustava ne more biti; na posameznih drugih mestih govori tudi neposredno o občini kot posebnem pravnem subjektu, kot npr.: občina samostojno gospodari s svojimi sredstvi⁸ ali: občina ustanavlja osnovne šole ter zagotavlja pogoje za njihovo delo⁹, itd. V teh primerih imamo očitno opravka z občino kot pravno osebo, to je z občino v običajnem smislu, ki je nosilec konkretnih pristojnosti ter konkretnih pravic in dolžnosti v sistemu družbenopolitičnih skupnosti. Toda položaj občine kot komune se določa po njeni socialnoekonomski vsebini, kakor je bila zamišljena v letu 1955.

Če poskusim zdaj sintetično podati vsebino občine kot komune v skladu z njeno idejno in ustavno pravno konceptijo, moram ugotoviti, da je zelo daleč od klasičnega pojma in tudi od klasične vloge občine. Komuna obsega sicer tudi vlogo klasične občine, je pa obenem mnogo več. Komuna naj bi bila na poseben način *integrirana socialnoekonomska skupnost vseh prebivalcev in organizacij na svojem območju, v okviru katere se na osnovi družbene lastnine proizvodjalnih sredstev kot materialne baze ter na osnovi samoupravljanja kot sistema odnosov med ljudmi zadovoljuje praviloma vse najvažnejše družbene potrebe prebivalcev kot proizvajalcev in potrošnikov*. Komuna naj bi bila model in obenem osnova nove organizacije družbe, to je *družbe samoupravljanja*. Politični sistem Jugoslavije predpostavlja, da občina že izpolnjuje navedene kvalitete. Zato je občina kot komuna z zakonom iz leta 1955 in tudi z ustavo iz leta 1963 razglašena za *temeljno družbenopolitično skupnost*

⁸ 91. člen ustave SRS.

⁹ 40. člen ustave SRS.

jugoslovanske družbe, iz katere se oblikujejo organi vseh širših družbenopolitičnih skupnosti. Na tem temelju se uveljavlja tudi presumpcija, po kateri je občina pristojna za opravljanje vseh javnih nalog na svojem območju razen tistih, ki so z ustavo ali z zakonom dane v pristojnost širših družbenopolitičnih skupnosti.

Občina kot komuna je dobila enoten pravni status in načeloma tudi enotno organizacijo v vsej državi; sociološki faktorji naselij, ki jih obsegajo posamezne občine, ne igrajo več nobene vloge; v največjih mestih se zaradi te enotnosti oblikuje več občin. Skladno z načelom univerzalne pristojnosti se naloge občine neprestano večajo, tako da jih male občine ne morejo več opravljati. To zahteva že ob samem začetku radikalno teritorialno reorganizacijo; občine kot komune se že od vsega začetka oblikujejo na zelo širokih območjih, ki daleč presegajo teritorialne okvire stare »klasične« občine. Vendar pa je to šele začetek. Neprestano naraščanje pristojnosti, ki jih nalagajo občini zvezni in republiški zakoni in drugi predpisi, zahteva neprestano teritorialno reorganizacijo, v kateri se zmanjšuje število občin hkrati s povečevanjem njihovega teritorija. Ta proces povzroča čedalje bolj nejasno vlogo okraja, ki vse bolj izgublja svoj pomen; v SR Črni gori so okraje že leta 1957 odpravili. Toda zaradi nadaljnjega prenašanja nalog z okraja na občino se v kratkem zastavi vprašanje same eksistence okraja. Že v letu 1965 se odpravijo okraji v SR Sloveniji, v naslednjih dveh letih pa v vseh drugih jugoslovanskih republikah. Jugoslovanska lokalna samouprava postane s tem enostopna. Število občin pa se še naprej krči in se približuje številu okrajev iz leta 1946. Zdaj imamo v Jugoslaviji le še 499 občin (v letu 1946 smo imeli 407 okrajev in 75 mest na stopnji okrajev).

II

Če hočemo zdaj preveriti realnost navedene koncepcije občine kot komune, moramo torej ugotoviti, ali oziroma kako se v praksi uveljavljajo bistveni elementi te koncepcije, in sicer:

1. ali se občina kot komuna dejansko uveljavlja oziroma ali se lahko uveljavlja kot *realna integrirana socialno-ekonomska skupnost* prebivalcev in samoupravnih organizmov na njenem območju;

2. ali se v njej res rešujejo vsa najbolj bistvena vprašanja, ki se tičejo življenja in dela ljudi, v skladu z njeno vlogo kot *temeljne družbenopolitične skupnosti*;

3. ali se je v njenem okviru res uveljavilo *družbeno samoupravljanje* s tako intenzivnostjo, ki bi kazala na to, da imamo v komuni v resnici zametek nove organizacije družbe samoupravljanja.

Menim, da nam lahko da najbolj zanesljiv odgovor na prvo vprašanje analiza odnosov med občino in delovnimi organizacijami na njenem območju; narava teh odnosov nam mora najbolj nedvoumno pokazati stopnjo realne integracije samoupravnega mehanizma znotraj občinskih meja. Odgovor na drugo vprašanje nam lahko da

analiza konkretnih nalog, ki jih ima občina na podlagi ustavnega načela o svoji univerzalni pristojnosti za opravljanje vseh javnih nalog na svojem območju, in analiza njihovega dejanskega izvrševanja. Odgovor na tretje vprašanje pa nam lahko da analiza realnega vpliva občanov na občinsko politiko.

Analiza odnosov med občino in delovnimi organizacijami na njenem območju pa nam pokaže, da se občina v praksi ne uveljavlja kot integrirana socialnoekonomska skupnost. Odločilnega pomena so odnosi med občino in gospodarskimi organizacijami. Analiza teh odnosov s pravnega, finančnega in politično ekonomskega vidika kaže, da ni mogoče govoriti o kakršnikoli integraciji gospodarstva znotraj občine. Občina — kakorkoli jo hočemo pojmovati — ni dobila besede niti pri delitvi ustvarjenega družbenega produkta na svojem območju niti ni postala nosilec razširjene reprodukcije in nosilec temeljnih ustavnopravnih pooblastil države nasproti gospodarskim organizacijam. Konceptija komune kot simbioze vseh samoupravnih organizmov znotraj občinskih meja je bila že od začetka dvomljiva glede na načela samoupravljanja, kakor se uveljavljajo v delovnih organizacijah na posameznih področjih, zlasti pa na področju gospodarstva. Ustava sama postavlja samoupravo v delovnih organizacijah na isto raven kot samouprava v občini. Samoupravljanje v gospodarskih organizacijah se uveljavlja po sistemu podjetniškega načina poslovanja teh organizacij. Tako poslovanje pa zahteva jasno razmejitvev sredstev, kompetenc in odgovornosti med gospodarsko organizacijo na eni strani ter občino oziroma državo na drugi. Proizvodne in druge gospodarske dejavnosti tečejo po svojih tokovih, ki jih ni mogoče uravnavati v okviru občinskih meja. Zato občina v takem sistemu ni in ne more postati »skupnost proizvajalcev in potrošnikov«. Seveda obstoje odnosi med občino in gospodarstvom oziroma gospodarskimi organizacijami, toda ne taki, kot so bili zamišljeni v letu 1955 s konceptijo komune, pač pa na moč podobni odnosom, kakršni so povsod drugod v svetu, kjer veljajo za gospodarstvo podjetniška načela. Občina lahko veliko pripomore k razvoju gospodarstva na svojem območju, vendar pa ne z neposrednim poseganjem v gospodarstvo, pač pa predvsem prav z opravljanjem svojih starih, naravnih nalog na komunalnem, socialnem in kulturnem področju. Seveda niso izključene tudi določene finančne in druge intervencije občine v gospodarskih panogah, kot so zlasti obrt, turizem, kmetijstvo itd., ki so po svoji naravi lokalizirane v občini.

Značilno za jugoslovansko ureditev je, da je integracija znotraj občine glede nekaterih bistvenih področij celo manjša kot drugod v svetu. V Jugoslovanski ureditvi prihaja do dezintegracije celo na tistih področjih, ki so sicer v svetu sestavni del občinske oziroma lokalne samouprave, to je na področju javnih služb oziroma dejavnosti posebnega družbenega pomena. Tudi te dejavnosti se namreč opravljajo v samostojnih in samoupravnih organizacijah, ki poslujejo načeloma podobno kot gospodarske organizacije; to pa jih od-

daljuje od občine in občanov in jih navaja k povezovanju po »stanovski liniji« — praviloma zunaj občinskih meja. Nastajajo nove »interesne« skupnosti, ki vse bolj praznijo vsebino komune in jo postavljajo v čedalje bolj nejasen položaj.

Pri obravnavi teh odnosov seveda ni mogoče prezreti, da jugoslovansko gospodarstvo, čeprav podjetniško in tržno, gospodari s sredstvi, ki so družbena lastnina. Zato se postavlja problem ustrezne družbene kontrole nad gospodarjenjem s temi sredstvi. Problem ni toliko v kontroli zakonitosti, ki se do neke mere zadovoljivo izvršuje, ampak v gospodarskopolični kontroli, ki naj bi zagotovila čimbolj racionalno, gospodarsko učinkovito in do družbe odgovorno poslovanje v gospodarskih in drugih delovnih organizacijah. To je problem tako imenovanega družbenega nadzorstva, ki je po ustavi zaupano skupščinam vseh družbenopolitičnih skupnosti — všteti občinske. Ta oblika nadzora za zdaj niti približno ne rešuje problematike, ki bi jo bilo treba v jugoslovanskem sistemu samoupravljanja reševati na tem področju.¹⁰ To je po mojem mnenju eno najbolj perečih vprašanj v jugoslovanskem političnem oziroma ekonomskem sistemu, o katerem pa menim, da ne bo moglo biti zadovoljivo rešeno v okviru najožje lokalne skupnosti, kakršna je občina.

Tudi analiza nalog oziroma pristojnosti, ki jih imajo občine na podlagi ustavnega načela o univerzalni pristojnosti, nam pokaže, da se ni uresničila in se tudi ni mogla uresničiti ideja o tem, da bi se v občini odločalo o vseh za življenje in delo ljudi bistvenih vprašanjih, kar naj bi dajalo občini materialno obeležje temeljne družbenopolitične skupnosti.¹¹ Občina je sicer v razdobju od uvedbe komunalnega sistema dalje pa vse do ustave leta 1963 in še pozneje v stalnem procesu decentralizacije dobivala nove in nove pristojnosti, toda to so pristojnosti upravno-izvršilnega značaja in druge naloge, ki sta jih določali federacija in republika s svojimi zakoni in drugimi predpisi. Tako je postala občina predvsem splošno oblastveno izvršilni organ federacije in republike ter organizator in financer največjega dela javnih služb oziroma dejavnosti posebnega družbenega pomena — všteti tiste, ki delujejo tudi za širše regionalno območje. Kako ozka pa je dejanska samoupravnost občine, kaže zlasti nazorno pregled originalne normativne dejavnosti občinskih skupščin;¹² ta se omejuje zgolj na lokalne zadeve najožjega pomena, to je na urejanje komunalnih in socialnih vprašanj v smislu pristojnosti stare klasične občine. Dejanskega odločanja o najbolj bistvenih vprašanjih, ki se tičejo občanov in delovnih organizacij, ni bilo mo-

¹⁰ Glej ugotovitve resolucije Zvezne skupščine o družbenoekonomskem in političnem položaju občine ter o nadaljnjem razvoju samoupravnih odnosov v občini (Uradni list SFRJ, št. 53/68).

¹¹ Glej: J. Šmidovnik, »Pravnik«, št. 4—6, 1970, »Ali je občina lahko temeljna družbenopolitična skupnost?«

¹² Tak pregled je bil napravljen v sekretariatu izvršnega sveta za zakonodajo v letu 1965 ob reviziji celotne zakonodaje na podlagi nove ustave iz leta 1963.

goče prenesti v občino; tega v sodobni družbi tudi ni mogoče storiti; kajti moderna družba se lahko uspešno razvija le ob enotnih pogojih za življenje in delo ljudi, ki se oblikujejo z zakoni ter z drugimi predpisi in ukrepi v širokih okvirih države, čedalje bolj pa se postavlja zahteva po izenačevanju pogojev v najširših svetovnih okvirih. Občina glede na svojo teritorialno omejenost lahko bolj ali manj suvereno odloča le o zadevah najožjega lokalnega pomena. S tem je treba računati. Problem jugoslovanske občine je ravno v neupoštevanju tega dejstva. Problem je v koncepciji, po kateri naj bi postala posamezna zadeva — ne glede na svoj dejanski pomen — samoupravna že s tem, ko se naloži občini v izvrševanje.

V resnici je narobe. S prenašanjem vse širšega kroga nalog na občino so se občine vse bolj spreminjale v izvršilne organe republike in federacije. Celotna struktura občin, teritorialna in funkcionalna, se je morala prilagoditi taki izvršilni vlogi. Obširne, z zakoni določene pristojnosti občinskih organov so zahtevale oblikovanje občin na daleč širših območjih, kot pa se oblikujejo občine kjerkoli v svetu. S tem ko je občina prevzela tudi pristojnosti okraja, se je morala približati okraju tudi po svoji teritorialni strukturi. Tako teritorialno oblikovanje občin in pa neustrezn sistem njihovega financiranja imata neugodne posledice za izvrševanje vseh nalog občine. Po eni strani trpijo naloge najširšega značaja, za katere je občina še zmerom preozek okvir, po drugi strani pa trpijo naloge lokalnega značaja v posameznih naseljih na komunalnem, socialnem in prosvetnem področju, za katere je občina daleč prerazsežna. Tako prihaja do tendence, da občine odrivajo svoje naloge deloma na republiko, kar povzroča novi republiški centralizem, deloma pa na krajevne skupnosti, kar pomeni popolno negotovost, kako se bodo opravljale oziroma ali se bodo sploh še opravljale.

Občina se tako čedalje bolj omejuje na opravljanje obveznih oblastvenih nalog, ki jih ima po zakonih in drugih predpisih, lokalne naloge samoupravnega značaja pa opravlja praviloma le v svojem središču, medtem ko podeželsko okolico prepušča krajevnim skupnostim. Krajevne skupnosti kot prostovoljne amaterske organizacije občanov teh nalog ne morejo uspešno opravljati in jih tudi dejansko ne opravljajo uspešno. Tako imamo v Jugoslaviji položaj, da večjega dela državnega teritorija nihče stalno ne oskrbuje z dobrinami oziroma dejavnostmi, ki so drugod v svetu stvar občine. Tako stanje ima za posledico trenja znotraj občine med središčem občine in zunanjimi naselji, katerih prebivalci kljub načeloma enakim finančnim bremenom glede uživanja navedenih dejavnosti niso izenačeni s prebivalci občinskega središča; čim bolj zaostala je občina, tem večje so potrebe občinskega središča, tem manjša je lahko njena skrb za druga naselja. Zlasti je problematičen položaj večjih in razvitejših naselij, ki niso več sedež občine; tu je najbolj očitno, kakšne posledice ima za razvoj in videz posameznega kraja pomanjkanje sleherne stalne in organizirane skrbi za nujno potrebne dejavnosti

na komunalnem, socialnem in prosvetnem področju. Opisano stanje je očitno že na prvi pogled, je pa tudi dokazljivo s podatki o javnih finančnih sredstvih, ki jih porabljajo občine za potrebe podeželja.

V tako oblikovani občini pa je oteženo tudi politično uveljavljanje občana, s čimer je prizadeta osnovna ideja, na kateri temelji komunalna ureditev, to je ideja družbenega samoupravljanja. V jugoslovanskem političnem sistemu imamo sicer celo vrsto pravic, ki naj zagotovijo sodelovanje občana pri odločanju o splošnih družbenih vprašanjih, in še posebej vrsto institucionalnih oblik, s pomočjo katerih naj bi uveljavljal te pravice, in sicer zlasti na bistvenih življenjskih področjih, ki se ga tičejo; to je v delovni organizaciji, kjer je zaposlen in kjer si zagotavlja osnovne pogoje za svoje življenje in za svoj osebni standard, ter v občini, kjer živi in kjer se odloča o tistih splošnih družbenih zadevah, ki so bistvenega pomena zanj ter za obstoj in razvoj družbene skupnosti kot celote. 34. člen ZU našteva te pravice oziroma oblike v sedmih alineah.

Toda iz analize praktičnega uveljavljanja občana vidimo, da je jugoslovanski občan zelo slabo obveščen o zadevah svoje občine in da tudi zelo malo sodeluje pri njihovem opravljanju. Sociološke raziskave tega vprašanja kažejo, da vpliv občana ne seže do občinskega središča in s tem do občinske politike. Opiram se na ugotovitve študije inštituta za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani z naslovom »Struktura vpliva v občini« iz leta 1969 ter na ugotovitve raziskave javnega mnenja o politično-teritorialni razdelitvi Ljubljane, ki ga je opravil center za raziskovanje javnega mnenja pri visoki šoli za politične vede v l. 1967. Zadeve občine se opravljajo daleč od občana v občinskem središču, ki je lahko tudi do 50 km oddaljeno od njegovega bivališča; njegovi interesi pa, kolikor jih kaže za zadeve občine, so omejeni na najožje zadeve lokalne skupnosti, ki so pereče v naselju, kjer živi. Ti interesi prihajajo do izraza zlasti v krajevnih skupnostih in na zborih volivcev na podeželju.

Znano je, da sta obe navedeni instituciji kot temeljni instituciji neposrednega samoupravljanja razmeroma pasivni v mestih, večji pomen pa imata na podeželju. Razlogi za tako stanje so očitni. Obe instituciji obravnavata oziroma opravljata zadeve, ki imajo neposreden pomen za občane v posameznih naseljih. Zbori volivcev imajo sicer načelno širšo vlogo; obravnavali naj bi tudi širšo družbeno problematiko, to je problematiko občine in še širših družbenopolitičnih skupnosti. Toda znana je ugotovitev, da se vsaka razprava na zborih volivcev — ne glede na dnevni red — spelje na področje komunalno socialne problematike, ki tare prebivalce v naselju. Probleme, ki so jih sposobni obravnavati zbori volivcev oziroma krajevne skupnosti, rešuje v mestu — v sedežu občine — neposredno občina sama po svojih službah; stvari se torej rešujejo — bolj ali manj uspešno — tudi brez posebnega prizadevanja občanov. Zato tu niti zbori volivcev niti krajevne skupnosti kljub vsem

prizadevanjem ne uspevajo. Na podeželju pa teh vprašanj občina — spričo preobremenjenosti z drugimi nalogami širšega pomena — ne more opravljati. Da se stvari sploh opravljajo, je tu potrebna posebna dejavnost občanov; ti morajo uveljavljati svoje interese — pogosto v boju s središčem občine za vsaj minimalna sredstva, s katerimi zagotavljajo določene komunalne in druge dejavnosti, ki so sestavni del današnjega družbenega standarda na podeželju. Zato so zbori volivcev in krajevne skupnosti na podeželju nekakšne bojne tribune občanov, v okviru katerih uveljavljajo potrebe in težnje svojega ožjega območja.

Tu so tudi realni okviri, v katerih lahko govorimo o neposrednem uveljavljanju občana oziroma o njegovem vplivu na reševanje javnih zadev v občini. Zbori volivcev in krajevne skupnosti nimajo skoraj nobenega neposrednega vpliva na občinsko politiko nasploh, saj nad njo nimajo pregleda zaradi oddaljenosti občinskega središča, pa tudi zaradi narave nalog, ki se tam opravljajo. Določen posreden vpliv imajo le na odločanje o tistih splošnih občinskih vprašanjih, ki se s posameznim delom nanašajo tudi na njihovo območje, kot so npr. občinski proračun, urbanistični plan, zazidalni načrt in podobno. Pri opravljanju tistih občinskih nalog pa, ki pomenijo zgolj izvrševanje zakonov in drugih zveznih in republiških predpisov, to je 3/4 vseh občinskih zadev, občani niti nimajo interesa sodelovati in tudi ne morejo, saj pri takih nalogah ne morejo uveljavljati svoje politične vloge niti občinska skupščina in njeni sveti. To so »suhe« upravne naloge, ki jih mora izvrševati občinska uprava v skladu s predpisi in s pravili ustrezne stroke. Kolikor več takih nalog se grmadi na občino, toliko bolj postaja občina tuja občanom, postaja oblast nad njimi.¹³

Vidimo torej, da je uveljavljanje občanov v občini omejeno s teritorialno razsežnostjo in naravo nalog občine. Zato se v posameznih naseljih ustvarjajo razni ožji centri političnega uveljavljanja občanov; ti centri so izraz »lokalnih« interesov občanov, ki pa so lahko tudi v nasprotju z interesi občinskega središča. Komuna torej tudi z vidika svoje teritorialne in demografske strukture ni nikaka homogena sociološka skupnost, ampak prej nekakšna federacija ožjih lokalnih skupnosti, ki uveljavlja svoje centralne interese s sredstvi, ki so ji na razpolago ob večjem ali manjšem odporu okoliških krajev. Obstoji torej centralizem znotraj občine, ki ga lahko označimo za komunalni centralizem. Ta je tem močnejši, čim bolj zaostala in nerazvita ter čim večja je občina po svojem obsegu.

Problematika komunalnega sistema ima razne negativne posledice tudi za širše družbenopolitične skupnosti, za federacijo in republiko. Najbolj očitna posledica je ta, da je izvrševanje zveznih

¹³ V tej zvezi je zaradi ponazoritve zanimiv podatek iz občine Kranj, ki je npr. izdala v letu 1966 60.327 upravnih odločb, pri čemer pa niso vštete odločbe sodnika za prekrške.

in republiških zakonov ter zvezne in republiške politike v največji meri odvisno od občin, in sicer od njihovih skromnih finančnih, strokovnih in kadrovskih zmogljivosti, poleg tega pa tudi od njihovih interesov. Tako prihaja do znane ugotovitve, da se jugoslovanski zakoni slabo izvršujejo ali pa se sploh ne izvršujejo.¹⁴ To seveda povzroča neučinkovitost celotnega političnega sistema. Pri tem federacija in republika nimata na razpolago nobenih učinkovitih sredstev za intervencijo v občinah; kajti šteje se, da so vse naloge občine njihove originarne samoupravne naloge ne glede na njihov dejanski pomen. Izjema od tega načela velja le glede manjšega dela zadev, in sicer zadev iz izključne pristojnosti federacije in deloma zadev, ki imajo splošen pomen za vso državo ali za republiko, glede katerih pa lahko rečemo, da režim njihovega izvrševanja ni usklajen s samoupravnim položajem občine in krši ta položaj.

III

Tako torej iz navedenih ugotovitev izhaja, da se koncepcija o občini kot komuni — kakor je bila postavljena v l. 1955 — ne uresničuje, in da se — kar je bistveno — v sistemu, kakršen je jugoslovanski, tudi ne more uresničevati. Pokazalo se je, da pariška komuna iz leta 1871, ki je nastala v obkoljenem mestu, ne more biti vzor za jugoslovansko občino v drugi polovici dvajsetega stoletja, čeprav gre za občino v deželi s socialistično ureditvijo. Pariška komuna je bila prvi primer proletarske revolucije v meščanski državi. V tem je njen veliki zgodovinski pomen in vzor. Toda vprašanje je, ali je lahko vzor za lokalno samoupravo; kajti cilji pariške komune so bili drugi, kot so naloge jugoslovanske občine; to so bili cilji splošnega državnega pomena. Jugoslovanska občina pa se mora — kot vsaka druga občina — ukvarjati z zagotavljanjem oziroma opravljanjem drobnih vsakdanjih nalog na komunalnem, socialnem in prosvetnem področju. Občina, ki naj te naloge opravlja, ne more biti prilagojena ciljem, kakršne je imela pariška komuna.

Koncepcija o občini kot komuni se torej ne uresničuje; vendar ne zato, ker ne bi dovolj vztrajali na njenem uresničevanju, ampak zato, ker na stopnji družbenega razvoja v drugi polovici dvajsetega stoletja te koncepcije ni mogoče uresničevati; vzrok ni v nerazvitosti velikega dela Jugoslavije, kot to trdijo tudi nekateri znanstveniki¹⁵, ampak nasprotno v njeni razvitosti. Komuna in komunalni sistem sta v naših razmerah anahronizem, kot pravi dr. Modic. Jugoslovanska občina je v praksi popolnoma nekaj drugega, kot pa je idejno zamišljena in tudi ustavnopravno sankcionirana komuna; poskuša biti navadna občina, kakršno potrebujejo občani in njihove

¹⁴ En sam podatek: Po poročilu, ki ga je v letu 1968 pripravil o položaju občine sekretariat za zakonodajo BiH za skupščino te republike, se v 68 (od skupaj 126) občinah BiH ne opravlja služba gradbene inšpekcije, ker sploh ni organizirana; podobno je tudi v drugih inšpekcijskih službah.

¹⁵ Glej npr.: J. Đorđević, »Novi ustavni sisteme«, str. 917.

delovne in druge organizacije; to je občina, ki mora zagotavljati mirno sožitje in najbolj elementarne pogoje za življenje in delo ljudi v lokalni skupnosti v skladu s konkretnimi razmerami in potrebami te skupnosti. To je naravna vloga občine povsod v svetu. Problem pa je v tem, da jugoslovanska občina, kakršna je nastala na podlagi ideje o komuni, ne more uspešno uresničevati te svoje naravne vloge, ker je oblikovana za druge potrebe. Njena enotna, od zgoraj ukrojena uniforma temelji na dogmi in se ne meni za pestrost življenja in potreb v različnih socialnih okoljih; ista uniforma mora pokrivati debele in suhe, revne in bogate, velike in majhne; ta uniforma se ne meri po telesu, ampak se mora telo prilagajati uniformi; če telo mero presega, ga je treba razrezati na manjše kose (mesta, razdeljena na občine), če je premajhno, ga je treba spojiti z desetimi ali stotimi drugimi, dokler ne doseže predvidene mere.

Razumljivo je zato, da tako nefunkcionalno oblikovana občina, ki je razen tega tudi edina oblika lokalnih skupnosti, ni primeren okvir za celo vrsto javnih služb, ki so ji bile naložene. Nikjer na svetu nimamo primera, da bi ena sama oblika lokalnih skupnosti opravljala vse vrste lokalnih nalog, poleg tega pa še izvrševala vse državne zakone in druge državne predpise ter naloge, ki temelje na teh predpisih; kajti to je — s čisto tehničnega vidika gledano — neuresničljivo. Vendar pa pri nas ta okoliščina ne navaja k razmišljanju za bolj ustrezno organizacijo lokalne samouprave in bolj ustrezno razporeditev kompetenc med posameznimi družbenopolitičnimi skupnostmi, pač pa rabi kot argument za iskanje raznih drugih načinov opravljanja javnih nalog, zlasti pa za nadaljnjo »deetatizacijo«¹⁶ že deetatiziranih dejavnosti in njihovo vključevanje v t. i. interesne skupnosti. Te skupnosti naj bi pomenile nadaljnjo stopnjo razvoja samoupravnega sistema, čeprav praksa sama kaže, da se z njimi ustrezne dejavnosti oddaljujejo in od občine in od občanov,¹⁶ in se zapirajo v svoje stanovske okvire. Tak razvoj ne prazni le vsebine občinske samouprave, pač pa tudi vsebino republike kot emanacije državnosti posameznih narodov Jugoslavije. Tudi nad tem razvojem, ki se sprejema popolnoma nekritično, bi se morali globlje zamisliti, ko govorimo o komuni in komunalnem sistemu.

■

¹⁶ Glej tudi ugotovitve resolucije o družbenoekonomskem in političnem položaju občine ter o nadaljnjem razvoju samoupravnih odnosov v občini, razdelek I, točka 3.

Problemi in perspektive razvoja manjših držav v zahodni Evropi

Proces ekonomske integracije, ki poteka v posameznih delih sveta v zelo različnih oblikah in z različnim tempom, glede na specifične pogoje in možnosti, je sprožil razprave in polemike o različnih vidikih tega procesa. Med drugim je dobil posebno mesto v teh razpravah problem položaja manjših nacionalnih gospodarstev v teh procesih in možnosti njihovega nadaljnega razvoja.

S tem vprašanjem se ukvarjajo male dežele na zelo različnih ravneh razvoja in v različnih območjih na svetu, kar daje tem razpravam poseben pečat. Poleg tega se za ta problem zanimajo tudi nekatere velike dežele v svetu, kot so npr. ZDA, za katere pomeni težnja k oblikovanju integracijskih grupacij v posameznih delih sveta prej oviro kot pa spodbudo za njihovo neovirano ekspanzijo v širših mednarodnih ekonomskih stikih. Končno, s problemom perspektivnega razvoja manjših dežel se ukvarjajo tudi tiste velike dežele v posameznih območjih na svetu, ki so praviloma pobudniki integracijskih procesov in oblikovanja integracijskih grupacij. Čeprav te dežele ponavadi izvajajo integracijo predvsem s stališča svojih posebnih interesov, pa ne morejo popolnoma obiti interesov in perspektive razvoja manjših ekonomij, ki se včlenjajo v te integracijske procese in ki na tem temelju postajajo sestavni del gospodarstva celotnih integracijskih področij.

Tendence v razvoju manjših dežel v svetu, predvsem dežel na najvišji ravni razvoja, so pomembne tudi za prihodnji razvoj naše dežele, saj nam njihove izkušnje pogostoma nakažejo probleme, s katerimi se bomo morali spoprijeti v prihodnosti.

Razprave o perspektivnem razvoju manjših dežel torej injicirajo različni centri odločanja, ki obravnavajo problem z različnih pozicij in interesov, ti pa se v praksi zrcalijo v teoretičnih prijemih pri analizi te problematike, v kriterijih pri izbiri kazalcev, na temelju katerih se problemi analizirajo in sploh v rezultatih proučevanja tega problema. Pragmatistični prijem in sklepanje sta v teh analizah še posebej pogosta zaradi tega, ker gre za izredno občutljivo področje, gledano tudi s političnega stališča, saj je boj za uveljavljanje določene stopnje suverenosti odkrito ali prikrito kot problem stalno prisoten v mednarodnih odnosih. Problem še bolj zaostreuje dejstvo, da gre za teoretično izredno neobdelano področje, čeprav so obstoj tega vidika razvoja zapazili že zdavnaj.

Na to, da obstaja določena korelacija med velikostjo dežele in nekaterimi vidiki njenega ekonomskega razvoja, je že opozorila klasična buržoazna ekonomska teorija, ki pa je te probleme navadno obravnavala samo s posameznih vidikov in statično, pa tudi kot drugorazredne, izpeljane iz kaknega drugega, splošnejšega problema. Poleg tega je dosedanja teorija problem razvoja manjših dežel pogostoma izenačevala s problemi razvoja manj razvitih dežel v svetu, predvsem tisti del teorije, ki velikost dežele identificira z velikostjo dohodka in iz tega povzema ustrezne sklepe.

Zanimivo je, da se je klasična buržoazna ekonomska teorija lotevala proučevanja problematike manjših dežel predvsem s stališča mednarodne menjave in menila, da imajo od medsebojnih ekonomskih odnosov dveh dežel, velike in manjše oziroma bogatejše in revnejše, večje koristi manjše dežele zaradi večjega popraševanja bogatejše dežele po proizvodih manjše dežele (stališče, na primer, S. Milla).

Poznejša ekonomska teorija, iz konca preteklega in začetka tega stoletja, ki je velikost posamezne dežele identificirala z njeno proizvodno in potrošno sposobnostjo, je menila, da se razmerja v menjavi dveh proizvodov med dvema deželama zadržujejo na ravni proizvodnih stroškov velike dežele, toda hkrati je zatrjevala, da v tem razmerju v večji meri uveljavljajo svoje koristi dežele z manjšo proizvodnjo (spet v skladu z omenjenim stališčem klasične teorije). Neoklasična ekonomska teorija je namreč zatrjevala, da manjša dežela, zaradi svoje manjše proizvodne sposobnosti, ne more zagotoviti zadostnih količin določenega proizvoda za svojo lastno potrošnjo in potrošnjo velike dežele, s katero stopa v ekonomske odnose, kar sili veliko deželo k temu, da se angažira tudi pri proizvodnji blaga, ki ga proizvaja manjša dežela, vendar z ustreznimi posledicami glede rentabilnosti proizvodnje. Torej lahko manjša dežela dosega ugodnejše rezultate, če je sposobna specializirati se za proizvodnjo blaga določene vrste, za katero je povpraševanje na notranjem in mednarodnem trgu večje, kakor je njena proizvodna sposobnost.

Poznejša ekonomska teorija je te analize še nadalje razčlenjevala in zajela ekonomske odnose med večjim številom dežel in menjavo večjega števila proizvodov. Analizirali so tudi določene dinamične elemente in trende v razvoju mednarodne menjave, ki pa niso pripeljali do dokončnih rezultatov tudi zaradi težav pri poskusih, da bi z matematičnimi metodami zajeli različne vidike tega kompleksnega problema.

Teoretične razprave o perspektivah razvoja manjših dežel so se vno-
vič razvnele v petdesetih letih v zvezi z intenzivnimi integracijskimi procesi, ki so se začeli hitro širiti v teh letih, predvsem v zahodni Evropi. Poleg tega sta sredi petdesetih let ameriški ekonomist ruskega porekla S. Kuznets in francoski ekonomist F. Perroux objavila rezultate svojih raziskovanj o tej problematiki in zatrjevala, da iz analize razvoja posameznih, predvsem razvitih dežel v svetu ni mogoče sklepati, da obstoji neposredna zveza med velikostjo posamezne dežele in hitrostjo njenega ekonomskega razvoja.¹ Opirajoč se na empirične raziskave za obdobje od 1860. do 1950. leta, sta ta dva ekonomista prišla približno do enakega

¹ To je bil v bistvu nov prijem pri proučevanju te problematike oziroma poskus analizirati položaj manjših dežel s stališča tempa rasti.

sklepa in ugotovila, da ni mogoče trditi, da so manjše dežele v pogojih cikličnih gibanj kapitalistične ekonomike pretrpele v gospodarskem razvoju večje motnje kot velike dežele, zajete v ta gibanja. Zaradi velikega pomena teh trditev se bomo dalje ustavili pri dosedanjih trendih in rezultatih razvoja manjših dežel zahodne Evrope.

a) Tempo ekonomske rasti manjših zahodnoevropskih dežel v zadnjih sto letih

Če analizo tempa rasti omejimo samo na dežele zahodne Evrope v zadnjih sto letih, lahko ugotovimo, da je bil razvoj manjših dežel tega območja celo bolj uspešen kot razvoj velikih dežel tega območja. Razvoj manjših dežel zahodne Evrope je bil predvsem uspešen v obdobju od 1870. leta pa do začetka druge svetovne vojne, ko je bil izrazito hitrejši kot razvoj velikih dežel tega območja.²

Manjše dežele so se tudi od 1945. do 1950. leta razvijale hitreje kot velike dežele zahodne Evrope. Dohodek na prebivalca, ki je bil v vseh manjših deželah zahodne Evrope na višji ravni razvoja, z izjemo Švedske, 1945. leta pod predvojno ravno (v primerjavi s predvojno ravno = 100, je bil dohodek na prebivalca 1945. leta v Norveški 97, v Danski 79, v Švici 90, v Finski 84, v Nizozemski 48 in v Avstriji 1948. leta 83, medtem ko je bil dohodek na prebivalca v istem letu v Franciji 57, ZR Nemčiji 78, Italiji 48 in v Veliki Britaniji 111), se je do 1950. leta v vseh omenjenih manjših deželah zahodne Evrope z izjemo Avstrije večal hitreje kot v katerikoli velikih dežel tega območja.³

V petdesetih letih je bil razvoj zahodne Evrope kot celote izredno uspešen in hitrejši kot sploh kdaj poprej. V okviru teh gibanj je bil razvoj velikih dežel zahodne Evrope, v primerjavi s prejšnjim večdesetletnim obdobjem, bolj uspešen kot razvoj manjših dežel v tem območju. Posebno velja to za prvo polovico petdesetih let.

Zanimivo je, da so manjše dežele v zahodni Evropi od 1958. do 1965. leta oziroma v obdobju intenzivnega procesa integracije na tem območju pospešile tempo rasti svojih gospodarstev in se razvijale hitreje kot velike dežele tega območja. Poleg tega sta se v tem obdobju hitreje kot v prejšnjih dveh petletjih razvijali dve deželi, Velika Britanija in Belgija, za kateri je tipično, da sta v celotnem povojnem obdobju dosegali skromnejše stopnje rasti kot druge razvite dežele zahodne Evrope.

Če primerjamo posamezne faze razvoja dežel zahodne Evrope od 1870. naprej, dobimo tole podobo:⁴

² Do tega sklepa smo prišli na temelju analize podatkov v študiji švedskega ekonomista I. Svernilsona, ki jo je objavila ekonomska komisija ZN za Evropo z naslovom: »Growth and Stagnation in the European Economy«, Genève 1954, str. 19.

³ Podatke smo črpali iz publikacije S. Kuzneta, »Postwar Economic Growth, The Harvard University Press«, Cambridge, Massachusetts, 1964, str. 91.

⁴ A. Maddison, »Economic Growth in the West«, »Comparative Experience in Europe and in North America«, A Twentieth Century Fund Study, New York 1964, str. 28; UN, ECE, »Some Factors in Economic Growth During the 1950's«, Genève; OECD, »Croissance économique, 1960—1970«, Paris 1966, str. 23.

Poprečne letne stopnje rasti bruto produkta manjših in velikih zahodno-evropskih držav:

	1870 do 1913	1923 do 1929	1950 do 1955	1955 do 1960	1960 do 1965
Velike zahodnoevropske države					
Nemčija	2,9	3,5	9,3	6,3	4,8
Italija	?	5,5	6,0	5,5	5,1
Francija	1,6	5,5	4,3	4,6	5,1
V. Britanija	2,2	2,9	2,7	2,8	3,3
Manjše zahodnoevropske države					
Avstrija	?	1,9	6,1	5,2	4,3
Belgija	2,7	4,0	?	2,5	4,5
Danska	3,2	2,2	2,1	4,7	4,9
Nizozemska	2,2	4,0	5,5	4,2	4,8
Norveška	2,2	3,6	3,5	3,2	5,2
Švedska	3,0	4,2	3,2	3,6	5,1
Švica	2,4	5,1	4,8	4,0	5,3

V celoti moramo poudariti, da je bila stopnja enakomernosti tempa ekonomske rasti vseh dežel zahodne Evrope v omenjenih obdobjih sorazmerno visoka. Poleg tega moramo opozoriti na stalni in vse hitrejši tempo razvoja manjših dežel v zadnjih sto letih. Večja nihanja v tempu ekonomske rasti je med velikimi deželami zahodne Evrope v omenjenem obdobju zaznamovala predvsem Nemčija, ki se je sorazmerno počasi razvijala od 1870. do 1913. leta, zelo hitro pa od 1950. do 1955. leta (ko je delno tudi nadomestila zastoj v razvoju, ki ga je pretrpela med drugo svetovno vojno), delno Francija in Italija, ki sta se počasneje razvijali od 1870. do 1913. leta, dosegli pa visoke stopnje ekonomske rasti v drugih obdobjih, zajetih v analizo. Skromnejši, vendar enakomeren tempo rasti je v celotnem preteklem stoletnem obdobju ohranila Velika Britanija, ki kaže tendenco k pospeševanju tempa rasti v zadnjem času. Poudarili bi še, da so se od 1870. do 1913. leta izrazito hitreje razvijale manjše in ne velike dežele zahodne Evrope, v drugih fazah pa so v poprečju spremljale tempo razvoja velikih dežel tega območja.

Rezultate razvoja manjših dežel zahodne Evrope še bolj jasno kažejo podatki o tempu rasti bruto produkta, ki jih je 1964. leta objavil ameriški ekonomist S. Kuznets za obdobje od 1880. do 1960. leta. Iz teh podatkov izhaja, da so se manjše in velike dežele zahodne Evrope, ZDA, Kanada in Japonska od 1880. do 1960. leta razvijale takole:⁵

Iz podatkov je videti, da se je bruto produkt manjših dežel zahodne Evrope v poprečju veliko hitreje večal kot pa bruto produkt velikih dežel tega območja, medtem ko se je bruto produkt ZDA, Kanade in Japonske v istem času večal hitreje kot v katerikoli deželi zahodne Evrope. Če pa rast bruto produkta opazujemo s stališča tempa rasti na prebivalca, pa vidimo, da se je produkt na prebivalca v največjem številu manjših in velikih dežel zahodne Evrope, v ZDA, Kanadi in Japonski povečal od 1880. do 1960. leta v poprečju na 300—400 (v primerjavi s 1880 =

⁵ S. Kuznets, »Postwar Economic Growth, Harvard University Presse, Cambridge, Massachusetts's, 1964.

	Bruto produkt	Prebivalstvo	Produkt na prebivalca
Belgija	509	165	308
Danska	992	222	447
Nizozemska	658	280	235
Norveška	865	188	460
Švedska	319	188	804
Švica	604	176	343
Francija	420	118	356
Nemčija	815	236	345
Velika Britanija	387	153	253
Italija	520	170	306
ZDA	1435	361	398
Kanada	1436	418	344
Japonska	1658	253	655

100); izjemi sta Velika Britanija in Nizozemska, kjer se je večal počasneje od omenjenega poprečja. (Nižje stopnje rasti produkta na prebivalca v Nizozemski so bile delno posledica izredno visokih stopenj rasti prebivalstva na sorazmerno skromnem obsegu teritorija, ki je na določeni stopnji razvoja te dežele vplival na tempo njenega razvoja.) Hitreje kot v katerikoli drugi deželi se je od 1880. do 1960. leta produkt na prebivalca večal v Švedski, nato v Japonski, Norveški in Danski.⁶

Dodali bi še, da so od 1955. leta naprej tudi manjše dežele na nižji ravni razvoja v zahodni Evropi (Španija, Portugalska, Turčija, Grčija) dosegale visoke stopnje ekonomske rasti, ki so bile nad poprečjem v zahodni Evropi.⁷ Zelo uspešen je bil po drugi svetovni vojni tudi razvoj najmanjših držav v zahodni Evropi, kot so Luksemburg, San Marino, Lichtenstein, kar vse potrjuje prepričanje, da velikost države, pri obstoječi strukturi proizvodnje in sistemu mednarodnih ekonomskih odnosov v zahodni Evropi ni hujša ovira za razvoj.⁸ Razumljivo je, da je uspešni razvoj teh držav zahteval vrsto posegov v strukturo gospodarstva, v metode poslovanja, določeno stopnjo državne intervencije v delovanje družbenoekonomskega sistema oziroma prilagajanja metod delovanja spremenjenim okoliščinam, predvsem pa visoko organizacijo mednarodnih ekonomskih stikov, kar je pomenilo faktor dinamiziranja ekonomske ekspanzije.

⁶ Iz navedenih podatkov bi lahko tudi sklepali, da je rast prebivalstva važnejši dejavnik razvoja, kot včasih mislijo.

⁷ Visoke stopnje ekonomske rasti, ki so jih dosegle od 1955. leta naprej manjše dežele zahodne Evrope na nižji ravni razvoja, potrjujejo stališče, da so te dežele že dosegle raven razvoja, za katero so tipične, predvsem kadar gre za manjše dežele, visoke stopnje ekspanzije. Ta razvoj bi lahko primerjali s tempom razvoja, ki so ga visoko razvite in manjše države zahodne Evrope dosegle približno med 1870. in 1913. letom. Iz tega tudi izhaja, da ni upravičeno primerjati probleme razvoja manjših razvitih s problemi nerazvitih dežel v svetu, kot se pogosto dogaja.

⁸ Teritorialni obseg države je bil tehtnejši dejavnik razvoja v fazi ko so naravni viri imeli važnejšo vlogo kot dejavnik razvoja, medtem ko z napredovanjem tehnike ta dejavnik razvoja postopoma izgublja pomen. V nekaterih fazah povojnega razvoja je bil uvoz surovin v dežele zahodne Evrope celo bolj rentabilen kot pa njihova proizvodnja, temelječa na eksploataciji domačih virov.

b) Novi pojavi v razvoju manjših zahodnoevropskih dežel

Vendar pa moramo opozoriti na dejstvo, da so se v razvoju manjših dežel v zahodni Evropi pojavili v najnovejšem času nekateri problemi, ki izvirajo tudi iz velikosti njihovega proizvodnega potenciala in do katerih bodo manjše dežele morale zavzeti določeno stališče oziroma oceniti svoje perspektive v nastalih razmerah. Problem je namreč v tem, da manjše dežele zahodne Evrope v zadnjem času ne zmorejo več slediti visoki stopnji rasti povpraševanja na večini trgov, na katere je usmerjen njihov izvoz. Analiza Evropske organizacije za sodelovanje in razvoj (OECD) je pokazala, da so se od 1967. — 1968. leta, predvsem pa od 1968. — 1969. leta pokazale večje razlike med tempom povpraševanja na zunanjih trgih in tempom izvoza v zunanji trgovini manjših kot pa velikih dežel zahodne Evrope, kot kažejo spodnji podatki.⁹

Stopnje rasti povpraševanja na zunanjih trgih in stopnje rasti izvoza manjših in velikih dežel zahodne Evrope

	1967—1968 (ocena)		1968—1969 (prognoza)	
	Tempo rasti povpraševanja na zunanjih trgih	Tempo rasti izvoza	Tempo rasti povpraševanja na zunanjih trgih	Tempo rasti izvoza
Velika Britanija	11,50	12	8,50	10,50
Francija	11,50	11	10	11
ZR Nemčija	11,25	12,25	8,50	9,50
Italija	13,25	14,50	9,50	10,50
Belgija, Luksemburg, Nizozemska	13,25	14	10	8
Manjše dežele severne Evrope (na višji ravni razvoja)	11,50	9,25	7,50	6
Dežele južne Evrope	12,75	7,50	8,50	11

Iz gornjih podatkov izhaja, da večina manjših zahodnoevropskih dežel v najnovejšem času ne more slediti tempu čedalje večjega povpraševanja na mednarodnem trgu. (Pred podobnimi problemi so se znašle tudi nekatere naše industrije, ki so v večji meri usmerjene na ameriški trg. V nekaterih primerih zahtevajo ameriški odjemalci dobavo blaga v količinah, ki presegajo proizvodno zmogljivost jugoslovanskega proizvajalca, in tako se zaradi tega odpirajo problemi večje ali manjše ekonomske upravičenosti predimenzioniranja proizvodnih kapacitet, da bi se zadostilo povpraševanju v določenem momentu.) To je nov pojav v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki bo zahteval določene teoretične in praktične solucije, višjo stopnjo usmerjanja tokov in obsega mednarodne trgovine in na tej podlagi ustrezna prilagajanja proizvodne strukture držav, ki stopajo v medsebojne ekonomske odnose.

To so novi vidiki razvoja, za katere dosedanja ekonomska teorija še ni našla ustrezne rešitve. Sodobna ekonomska teorija ne samo, da se do zdaj še ni ukvarjala s temi novimi vidiki razvoja manjših dežel, ampak

⁹ OECD, »Perspectives économiques de l'OECD«, n. 4, 1968, str. 23.

ni tudi resneje proučevala specifičnih problemov razvoja manjših dežel, vštevši probleme razvoja dežel na višji ravni razvoja, ki vsekakor obstoje in zahtevajo posebne prijeme in rešitve.

c) Nekatera stališča sodobne ekonomske teorije o aspektih razvoja manjših dežel

V zadnjem času se je del ekonomske teorije na Zahodu zavzemal predvsem za to, da bi dokazovali, da je neupravičen nadaljnji obstoj manjših dežel kot posebnih gospodarskih enot, pa tudi kot političnih dejavnikov, ki samostojno nastopajo in delujejo v mednarodnih odnosih sploh. Na to usmerjenost ekonomske teorije vplivajo tudi odločitve o snovanju integracijskih grupacij, h katerim spodbujajo tudi iz strateških razlogov. Na splošno lahko trdimo, da se politična povezanost veliko hitreje razvija in razmahuje kot pa ustvarjanje pogojev za uspešnejši razvoj mednarodnih ekonomskih odnosov.¹⁰ Sodobna ekonomska teorija na Zahodu, ki obravnava probleme razvoja manjših dežel z omenjenega vidika, v veliki meri odraža te politične in druge tendence. Na splošno lahko trdimo, da se glede na politično orientacijo, ki jo posamezniki

¹⁰ Ne bi mogli zanikati naporov mednarodne skupnosti, da bi se pospešil razvoj mednarodnih ekonomskih odnosov, vendar pa realizacijo rezultatov ustreznih pogajanj, kolikor sploh pride do izvajanja sprejetih sklepov, pogostoma spremljajo ukrepi ekonomske politike znotraj posameznih dežel, podpisnic mednarodnih pogodb, ki v veliki meri nevtralizirajo delovanje sprejetih aranžmajev. Kljub temu da se je po drugi svetovni vojni mednarodna menjava zelo hitro razvijala — celo hitreje, kot se je večala proizvodnja v razvitih deželah v svetu — to področje mednarodnega delovanja še vedno zahteva kar največjo pozornost mednarodne javnosti. Problem je namreč v tem, da je do 1966. leta delež zunanjetrgovinske menjave večine zahodnoevropskih držav v njihovem družbenem produktu bil, z redkimi izjemami, še vedno nižji kot pa 1938. leta, kot kažejo tile podatki:

	Delež izvoza v družbenem produktu		Delež uvoza v družbenem produktu	
	1938	1966	1938	1966
ZR Nemčija	16	21	17	19
Francija	15	15	21	14
Vel. Britanija	26	18	29	19
Italija	16	18	17	16
Avstrija	24	25	35	28
Belgija	59	36	58	37
Danska	52	29	51	30
Finska	45	21	43	23
Luksemburg	49	79	58	84
Nizozemska	51	44	56	45
Norveška	50	41	58	41
Švedska	35	24	37	25
Švica	38—40	31	41—44	30

(Vir: UN, »Growth and Stagnation in the European Economy by I. Svennilson«, ECE, 1954, str. 214; UN, »Yearbook of National Accounts Statistics«, 1966, str. 687—729; UN, »Statistical Yearbook«, 1967.)

zagovarjajo na tem področju¹¹, ekonomski teoretiki delijo na zagovornike snovanja integracijskih grupacij v posameznih območjih sveta na sedanjih temeljih, in pa na ekonomiste, ki s svojimi argumenti in analizami poskušajo dokazati določene šibke točke v argumentaciji prvih. Svoja stališča podpirajo z raznimi ocenami, do katerih prihajajo na podlagi različnih kazalcev, pogostoma izbranih na podlagi različnih kriterijev, rezultate takih analiz pa prenašajo na konkretno prakso v določenem območju glede na stališče in vidike razvoja, ki ga želijo zagovarjati.

Razumljivo je, da med temi stališči ni vedno možno potegniti jasne meje, pač pa se koncepcije medsebojno izprepletajo oziroma obstaja tendenca, da bi na temelju konkretne prakse skušali ugotoviti večjo ali manjšo upravičenost apriorističnih stališč, ki so definirana kot izhodišča pri oblikovanju obstoječih integracijskih grupacij. Na splošno lahko trdimo, da se teoretične predpostavke, ki naj bi bile ekonomska podlaga za včlenjanje posameznih predvsem manjših dežel v integracijske grupacije, delijo v dve skupini.

A. Del zahodne ekonomske literature, ki se v svojih stališčih opira predvsem na stanje v zahodni Evropi, išče ekonomsko upravičenost za včlenjanje manjših dežel v integracijske grupacije v sferi ekonomskih odnosov teh dežel s tujino, za katere trdi, da je značilno, v primerjavi z velikimi deželami, tole:

- visok delež zunanjetrgovinske menjave v družbenem proizvodu,
- visoka koncentracija v blagovni strukturi izvoza,
- visoka disperzija v blagovni strukturi uvoza, in
- visoka regionalna koncentracija izvoza.

Postavlja se vprašanje, do katere mere praksa potrjuje omenjena stališča in sploh kakšne posledice za razvoj posameznih manjših dežel, ki se vse bolj včlenjajo v mednarodne ekonomske odnose in mednarodno delitev dela, izhajajo iz tega.

Omenjene značilnosti razvoja manjših dežel zagovarjajo (z nekaterimi razlikami v stališčih) ekonomisti, kot so A. O. Hirschman, W. S. Woytinski, E. S. Woytinski in S. Kuznets. Te koncepcije pa v celoti ne sprejema, na primer, švedski ekonomist Anders Ostlind, ki v svojih delih zagovarja stališče, da disperzija uvoza manjših zahodnoevropskih dežel izhaja iz njihovih nizkih nediskriminatorskih carinskih ovir, obenem pa ugotavlja, da ta disperzija ni večja, kot je pri uvozu velikih dežel zahodne Evrope.

Čeprav moramo ugotoviti, da iz podatkov o stopnji odvisnosti posameznih dežel zahodne Evrope od mednarodnega trga izhaja, da je delež zunanjetrgovinske menjave v družbenem produktu manjših dežel večji, kot je ta delež v družbenem produktu velikih dežel tega območja,¹² moramo opozoriti na rezultate proučevanj, do katerih je prišel novozeelandski ekonomist P. J. Lloyd, ki je izračunal stopnjo odvisnosti od mednarodne menjave za približno 60 držav v svetu, katere so sredi šestde-

¹¹ Sporna ni samo upravičenost snovanja integracijskih grupacij, pač pa tudi oblike, v katerih se ti procesi razvijajo, oziroma postavlja se vprašanje, ali ostati pri carinskih unijah — pri čemer posamezna dežela članica ohrani svojo suverenost, ali razvijati še bolj intenzivno ekonomsko, pa tudi politično integracijo ipd.

¹² Leta 1938 je bil delež zunanjetrgovinske menjave manjših dežel v družbenem produktu za okoli trikrat večji, 1966. leta pa za okoli dvakrat večji kot pri velikih zahodnoevropskih deželah.

setih let imele v rokah okoli 90 % celotne mednarodne menjave zunaj socialističnega območja. Na podlagi podatkov za leto 1963/64 je Lloyd ugotovil, da razlike v stopnji odvisnosti teh dežel od mednarodne menjave ne presegajo 27 % in da ni neposredne korelacije med velikostjo posamezne dežele in njeno odvisnostjo od mednarodnega trga. Poleg tega je Lloyd ugotovil, da lahko ugotovimo, če velikost dežele identificiramo z obsegom družbenega produkta in upoštevamo dežele z družbenim proizvodom pod 20 milijard dolarjev (kar ustreza stanju v vseh manjših deželah zahodne Evrope na višji ravni razvoja), da so te dežele glede deleža zunanjetrgovinske menjave (uvoz in izvoz) v družbenem produktu sorazmerno enakomerno razporejene na abscisi diagrama, ki prikazuje ta delež za vseh 60 omenjenih dežel. Lloyd je poleg tega ugotovil, da so dežele z družbenim proizvodom pod 10 milijardami dolarjev glede stopnje koncentracije v blagovni strukturi izvoza zelo enakomerno razporejene na abscisi diagrama, ki zajema omenjenih 60 dežel, glavnih izvoznih v svetu. Poleg tega je Lloyd ugotovil, da je 1964. leta od sedmih dežel z družbenim proizvodom od 10 — 20 milijard dolarjev¹³ šest imelo koncentracijo v blagovni strukturi izvoza manjšo od poprečja vseh omenjenih dežel, zajetih v analizo. Končno bi še dodali, da iz podatkov o regionalni orientaciji izvoza velikih in manjših dežel zahodne Evrope na višji ravni razvoja izhaja, da je v zadnjih letih regionalna disperzija izvoza manjših dežel zahodne Evrope bila celo večja kot pa pri velikih deželah tega območja.

B. Drugi argument, katerega posamezni ekonomisti (kot so, na primer, Lipsey, Viner, Meade in Tinbergen) navadno navajajo za poglobitvega za vključevanje manjših dežel v integracijske grupacije, so učinki integracije na znižanje proizvodnih stroškov, ki jih pričakujejo od organizacije proizvodnje s stališča širšega gospodarskega prostora. Pri tem izhajajo iz apriorističnega stališča, da velikost posameznih, predvsem manjših dežel ne daje možnosti za rentabilno izkoriščanje proizvodnih kapacitet. Hkrati ti teoretiki ne analizirajo položaja posamezne dežele, ki je včlenjena v integracijsko grupacijo, temveč opazujejo celotni problem zgolj s stališča interesov celotne integracijske grupacije, opirajoč se na predpostavko, ki je prav tako aprioristična, da so »proizvodni učinki« integracije toliko večji, kolikor večja je velikost integracijskega območja. Tinbergen je celo izdelal poseben model, s pomočjo katerega dokazuje, da se s povečanjem števila dežel, ki se vključujejo v integracijsko grupacijo in ki so v modelu zamišljene kot vse enako velike, veča tudi »blaginja« integracijske grupacije in torej svetá kot celote. To stališče spet temelji na dveh apriorističnih predpostavkah o možnostih razvoja manjših dežel. Manjša razsežnost države se a priori identificira, po eni strani, z manjšo razpoložljivostjo naravnega bogastva in po drugi strani z manjšim obsegom proizvodnih zmogljivosti. Ta teorija v praksi poudarja pomen surovinske komponente v strukturi proizvoda in pomen mednarodne menjave blaga z izrazito visoko surovinsko se-

¹³ Za primerjavo s položajem manjših zahodnoevropskih dežel, ki so v našem primeru vzete za osnovo določenih sklepov, navajamo obseg družbenega proizvoda teh dežel v 1967. letu: Avstrija 9,15 mlrd. dolarjev, Belgija 16,57 mlrd. dol., Danska 1966. leta 9,2 mlrd. dol., Nizozemska 18,07 mlrd. dol., Norveška 6,95 mlrd. dol., Švedska 1966. leta 18,44 mlrd. dol. in Švica 13,39 mlrd. dol. (OECD, »Main Economic Indicators«, april 1969, str. 134.)

stavo¹⁴, posredno pa zanemarlja vlogo drugih proizvodnih dejavnikov, med katerimi ima zelo veliko vlogo človeški faktor, kar je precejšnja napaka te koncepcije.

Iz omenjenih dveh apriorističnih stališč avtomatično izhaja sklep, naj manjše dežele načelno omejujejo svojo proizvodnjo na manjše število proizvodov in na take vrste proizvodnje, ki ni nujno, da bi bile rentabilne, uvajanje kompleksnih proizvodnih postopkov, razen če svojo proizvodnjo usmerjajo na mednarodni trg. Mednarodni trg, torej še posebej trg integracijskega področja, naj bi bil najbolj učinkovit izhod za proizvodnjo v velikih serijah in za proizvodnjo visoko mehaniziranih proizvodnih postopkov oziroma za proizvodnjo, ki je omejeni trg manjših dežel ne more absorbirati.

Vendar pa moramo opozoriti, da tega stališča, čeprav ima določeno objektivno upravičenost, ne bi mogli sprejeti brez določenih rezerv. Njegov pomanjkljivosti so večstranske.

Ta koncepcija ne upošteva dejstva, da je možno, da bi večje dežele v okviru integracijske grupacije skušale prevzeti najbolj rentabilne sektorje proizvodnje, tudi tiste, ki so pred integracijo bili locirani v manjših deželah, v te pa prenesti manj produktivne panoge, vštevši kmetijsko proizvodnjo. Na te in druge probleme so opozorili tudi posamezni ekonomisti na Zahodu, med katerimi je, na primer, T. Scitovsky, ki je na podlagi analize pogojev, v katerih so v manjših deželah rentabilne tudi kapitalno-intenzivne investicije, prišel do ugotovitve, da v večini zahodnoevropskih držav obstoječa ali potencialna razsežnost nacionalnega trga ni ovira, ki bi preprečevala rentabilno poslovanje proizvodnih kapacitet.

Svoja proučevanja je temu problemu delno posvetil tudi ekonomist Hollis B. Chenery; prišel je do sklepa, da je velikost trga važna determinanta razvoja, da pa na različnih ravneh razvoja nima iste vloge. Izhajajoč iz števila prebivalstva in določenega dohodka na prebivalca kot merila za velikost države, je Chenery prišel do sklepa, da ima večanje razsežnosti nacionalnega trga kot posledica povečanega števila prebivalstva oziroma povečanega obsega dohodka važno vlogo kot dejavnik razvoja predelovalne industrije, predvsem pa panog z visoko organsko sestavo sredstev, vendar pa samo do določenega števila prebivalstva oziroma obsega dohodka, medtem ko se učinki velikosti trga na rentabilnost poslovanja prek tega obsega zmanjšujejo. Po Cheneryju se pri dohodku 300 dolarjev na prebivalca pozitivni učinki velikosti trga na učinkovitost (economies of scale) pri izkoriščanju proizvodnih kapacitet, predvsem z visoko organsko sestavo sredstev, večajo z naraščanjem prebivalstva približno do 100 milijonov (kar je enako učinku velikosti trga na rentabilnost poslovanja posameznih industrij pri dohodku na ravni ZDA in pri številu prebivalstva 10 milijonov¹⁵). Nad to mejo pa se pozi-

¹⁴ To stališče zagovarjajo tudi nekateri jugoslovanski ekonomisti. Ta argument uporabljajo zato, da bi dokazali upravičenost prioritete orientacije investicij v določena območja. Pri tem pa postopoma zanemarljajo rentabilnost takih investicij in sploh vlogo drugih kriterijev za investicijske odločitve, predvsem pa vlogo človeškega faktorja, ki ima v vseh primerih na sedanji ravni razvoja mednarodnih ekonomskih stikov primarno vlogo. Lahko celo trdimo, da ta stališča v zadnjem času poudarjajo v nekaterih krogih celo bolj kot poprej.

¹⁵ Chenery meni, da se pri dohodku na prebivalca 300 dolarjev učinki razširjenega trga zaradi povečanega števila prebivalstva zrcalijo v proizvodnosti dela v predelovalni industriji tako, da se pri povečanju prebivalstva z 2 na 50 milijonov

tivni učinki velikosti trga na rentabilnost poslovanja postopno zmanjšujejo.

Ta in podobna proučevanja posameznih ekonomistov na Zahodu, čeprav so zelo važna, niso izčrpala vse raznovrstnosti problematike, s katero se spoprijemajo manjše dežele v svetu v sedanjih razmerah. Problem je namreč v tem, da na rentabilnost poslovanja posameznih proizvodnih enot, o katerih je del dosedanje ekonomske teorije a priori trdil, da v okviru manjših dežel poslujejo manj rentabilno kot pa v velikih deželah (kar vedno ne ustreza objektivni stvarnosti), vpliva vrsta drugih dejavnikov. Med temi dejavniki je, na primer, pogostoma višja konkurenčna sposobnost proizvodnje v manjših deželah v primerjavi z velikimi deželami zaradi tega, ker so manjše dežele praviloma zaradi neposrednejšega stika z mednarodnim trgov v večji meri kot pa velike dežele usposobljene za konkurenčni boj na mednarodnem trgu. Poleg tega je za gospodarstvo manjših dežel po navadi značilna višja stopnja specializacije¹⁶, na katero se manjše dežele usmerjajo pod pritiskom mednarodnega trga, ki je, zaradi tesnejših stikov, močnejši kot na večino industrij v velikih deželah. Specializacija omogoča rentabilnejše poslovanje, olajšuje prodiranje manjših dežel na mednarodni trg in omogoča njihovo hitrejšo vključevanje v mednarodno delitev dela.

Važno vlogo v razvoju manjših dežel ima ta sorazmerno majhna oddaljenost njihovih središč proizvodnje od zunanjih trgov, na katere plasirajo svojo proizvodnjo, in raznovrstnost stikov s temi trgi.¹⁷

Večja konkurenčna sposobnost manjših dežel zahodne Evrope izhaja tudi iz dosedanjega sistema carinske zaščite, ki je izrazito nižja kot pa carinska zaščita gospodarstva večjih dežel v tem območju, iz višje poprečne strokovne usposobljenosti delovne sile v manjših deželah, ki je zaradi neposrednejšega stika z mednarodnim trgov bila prisiljena, da se stalno in vsestransko izpopolnjuje, ipd.

Novi problemi, ki se odpirajo v okoliščinah zelo hitrega naraščanja povpraševanja na zunanjih trgih tudi za proizvodnjo manjših dežel, pa postavljajo te dežele pred vrsto vprašanj in nalog, med katere, na primer, spada:

— nujnost nadaljnje specializacije proizvodnje teh dežel v okoliščinah višje ravni mednarodnega sodelovanja, razvijanja proizvodne kooperacije, pa tudi planiranja tokov mednarodne trgovine na temelju dolgoročnih proizvodnih aranžmajev;

— razvijanje mednarodne finančne kooperacije, saj je prelivanje kapitala spričo izredno velikih sprememb v gospodarski strukturi in pro-

produkt na prebivalca poveča za dvakrat, v industrijah z visoko organsko sestavo sredstev pa za trikrat.

¹⁶ Moramo pa opozoriti na tendenco, ki se kaže prav v zadnjem času, da se manjše dežele, hkrati s specializacijo, vse bolj usmerjajo k zgraditvi velikih proizvodnih zmogljivosti, v katerih razvijajo proizvodnjo večjega števila proizvodov, ki so rezultat medsebojno odvisnih proizvodnih procesov. Očitna je intencija, da bi se proizvodnja v posameznih deželah čimbolj osamosvojila, na temelju zaokroženega proizvodnega postopka, od zunanjega pritiska.

¹⁷ A. Marshall vidi razloge za veliko povezanost manjših dežel z mednarodnim trgov tudi v dejstvu, da imajo manjše dežele, v primerjavi s svojo površino, večjo dolžino meja, prek katerih usmerjajo svoj izvoz, kot velike dežele. (Razlike med dolžinami meja posameznih dežel, po Marshallu, se večajo v geometričnem zaporedju z manjšanjem obsega teritorija posameznih dežel.)

izvodni orientaciji manjših dežel eden poglavitnih pogojev za uspešnost njihovega razvoja v prihodnosti;

— razvijanje specifične nacionalne proizvodnje, temelječe na delovni tradiciji, specifičnih obeležjih podnebja in podobnem. Lahko pričakujemo, da se bodo cene pri realizaciji specifičnih nacionalnih proizvodov na mednarodnem trgu, spričo visoke konjunktуре, oblikovale na višji ravni kot pa cene velike serijske proizvodnje, proizvedene v velikih deželah. Prav tako upravičeno pričakujemo, da bodo vsa področja nacionalnega gospodarstva — tudi tista, ki usmerjajo proizvodnjo na domači trg, spričo visoke konjunktуре doživela, tudi zaradi boljših materialnih pogojev za povečano angažiranost subjektivnih sil in višjega kulturnega standarda, višjo stopnjo razcveta in razvoja, kot bi ga doživela sicer v pogojih avtarktično zaprtih nacionalnih gospodarstev in nizkih stopenj ekonomske rasti;

— izpopolnjevanje ukrepov za usmerjanje gospodarskega razvoja, predvsem z makroekonomskega vidika in s pomočjo instrumentov posredne intervencije, ki ne bodo omejevali iniciative;

— vzpostavljanje čedalje bolj raznovrstnih oblik mednarodnega sodelovanja in izpopolnjevanje sistema in instrumentarija, ki bo usmerjal včlenjanje nacionalnih gospodarstev v mednarodno delitev dela.

P. s.: Prispevek je bil napisan za posvetovanje o konceptu dolgoročnega ekonomsko-političnega razvoja Slovenije v zvezi z jubilejno skupščino ZES v Celju, od 16. do 17. aprila 1970.

MI IN NAŠI LJUDJE NA TUJEM: NADALJEVANJE

Náša ekonomska emigracija silno narašča.¹ In res je med njimi tudi veliko takih, ki hlepe po višjem standardu, avtomobilu; ki žele to doseči »na hitro roko«. Nimam namena govoriti o pogostem razočaranju, o bolečinah, trdem delu; še manj o dejstvu, ki ga je tako lepo izrazil tovariš Tito, da bi si tudi pri nas lahko »prigarali« avto. Moj namen je spregovoriti o ljudeh, naših državljanih, ki so odšli v tujino zgolj iz življenjske nuje in nujne potrebe; o naših včerajšnjih sodelavcih, soobčanih, sovolivcih, ki imajo pogosto na jeziku vprašanje, zakaj v Jugoslaviji ni dela in kdaj bo; ne nazadnje o Jugoslovanih iz svobodne, demokratične dežele, ki ima predznak samoupravne socialistične družbe, pa jim ne zagotavlja temeljnih političnih pravic: to so ljudje, delavci in intelektualci, tihi in marljivi, tudi glasni in razgrajški, vsi pa so v sivem »vsakdanu« prežeti z mislijo na domovino; kljub temu da je mačehovska do njih, jim ob vsakem stiku z njo, ob vsakem glasu od doma vztrepeta srce. Ti stiki so redki, ta redkost dviguje njihovo ceno, povečuje želje, sanje o domovini, o svojih ljudeh želijo spremeniti v resničnost. Razumljivo je zato, da končujejo pogovor takole: »Zagotovite meni in moji ženi delovno mesto s 500 dinarji na mesec in ne vrnem se več v Nemčijo, ostanem tu med svojimi.« In razumljivo je tudi, da jih bolijo besede: »Ne ljubiš domovine, tujec si, brezdomovinec.«² In marsikdo na tak očitek ne ve ne odgovora in ne zagovora, in »v tem molku je (bil) sram človeka, ki ne more govoriti o svoji najgloblji ljubezni«, čeprav bi lahko dejal: »Moje delo je knjiga ljubezni — odpri jo, domovina, da boš videla, kdo ti je pravičen sin! Dal sem ti, kar sem imel; če je bilo veliko ali malo — Bog je delil, Bog razsodi! Dal sem ti svoje srce in svoj razum, svojo fantazijo in svojo besedo, dal sem ti svoje življenje — kaj bi ti še dal?« — Ali ni med našimi rojaki v tujini tudi marsikdo, ki je pomagal zgraditi to domovino, socialistično in samoupravno, svobodno in demokratično, danes pa si išče kruh v tujini, v kapitalistični deželi, in pri tem prosi »domovino« za tisti konec njene dobrohotnosti, ki mu pomaga vztrajati, ohranjanja pogum, daje upanje in vizijo boljše prihodnosti. In marsikdo od njih bi dejal — ne sicer tako lepo, čisto in jasno kot Cankar — vendar pa z robotimi besedami z isto vsebino: »Ljubil sem te (domovina) s

¹ »Grobno povedano: zunaj naših meja je vsak štirideseti Jugoslovian, od volivcev vsaj vsak petindvajseti, od zaposlenega prebivalstva v Jugoslaviji vsaj vsak petnajsti, od članov jugoslovanskih sindikatov pa že vsak šesti.« (»Delo«, 14. 2. 1970, str. 19.) Skupno število zaposlenih Jugoslovianov v tujini pa je ca. 500.000.

² Ivan Cankar, »Bela krizantema«; isto tudi naslednji citati.

spoznanjem; videl sem te vso, v nadlogah in grehah, v sramoti in zmotah, v ponižanju in bridkosti, zato sem z žalostjo in srdom v srcu ljubil tvojo oskrunjeno lepoto, ljubil jo stokrat globlje in stokrat više od vseh tvojih trubadurjev.« Marsikdo med nami ima to domovino samo na koncu jezika; ko gre za konkretno pomoč našim rojakom, za njihove pravične zahteve, pa odpove, obrne hrbet, zatisne oči in spi spanje pravičnega. Le doklej!

Ti naši rojaki, še dandanes stokrat ponižani in razžaljeni, pa domovine ne zapuščajo, kajti ljubezen do nje je močnejša od ponižanja. Na drugi strani pa tujina te ljudi kali kot jeklo, nevzdržljivih duh se drobi kot steklo, ločuje se zrno od plevla. Zakaj ne pomagati našim rojakom onkraj naših meja, ko nanje »delujejo« politična emigracija, kler, vohunske službe itn.? Zakaj jim ne bi pomagali takoj? Zakaj jih prepuščati zgolj njihovi individualni zavesti in politični opredeljenosti, njihovi odporosti? Zakaj jih celo odbijemo?³ Čigava naloga je odpraviti in rešiti te »zakaj«, pa sploh ne bi smelo biti vprašanje.

* * *

Razmišljanje me je nekoliko zapeljalo, čeprav mislim, da osnovni namen ni bil presekan ali prekoračen. Če sestopim z literarnega gledanja na to problematiko, moramo najprej pojasniti, kaj me je spodbudilo k pisanju tega sestavka.

Čisto po naključju sem v reviji »Avto«⁴ v rubriki »Pisma uredništvu« naletel na tole: »Slovenci v Porurju. Morda ne veste, da nas je Slovencev v Porurju že več kot 10.000?! Beremo tudi vaš 'Avto' in vselej smo ga vesel. Pridite nas kaj obiskat, morda kakšen servis, ki ga upravlja naš človek! Morda ne veste, da skrbi za vso našo kulturno dejavnost le Cerkev, da nas nihče iz domovine ne pride pogledat — razen duhovnikov seveda, ki nas redno obiskujejo.« (Podčrtal M. B.) Pismo se še nadaljuje, podpis: dr. Ivan Podrenik, Knappschoff, Essen. Kaj vse veje iz tega pisma, obtožba in povabilo obenem! Pismo pa nam kaže, kdo bi moral poskrbeti za boljše odnose, stike z domovino z našimi rojaki po svetu in kdo nas na tem konkretnem področju (skrb za »dobro« počutje našega delavca v tujini) prehiteva. Zastavlja se vprašanje, kako dolgo bo to še trajalo, kdaj se bomo premaknili z mrtve točke, premagali svojo pasivnost, se odmaknili od obložene mize in tople peči, kar nam dobrohotno daje domovina, in se zavzeli za naše ekonomske emigrante širom po svetu.

Druga spodbuda za moj zapis je glosa A. Pereniča v tretji številki letošnje »Teorije in prakse« z naslovom »Mi in naši ljudje na tujem«, katerega glavno ost je v prikazu, kako naša soseda skrbi za ekonomske emigrante in ne pozablja na njihove državljanske pravice, ki so opredeljene v ustavi in zakonih, pri nas pa... Zato ni naključje, če slišijo jugoslovanski delavci od tujih delodajalcev vprašanja, zakaj ne gredo volit domov, in to večinoma v primerih, ko se italijanski delavci vozijo na volitve z brezplačno vozovnico. Lahko pa dodamo tole, in tu je pomen besede nadaljevanje, ki je v naslovu, da naša ustava jamči vsem držav-

³ Ko se vračajo v domovino, nimajo nobenih ugodnosti na carini. Francova Španija, Grčija, Italija so do rojakov veliko bolj širokosrčne.

⁴ »Avto«, 9/70, str. 4, 30. april 1970.

ljanom pravico, da volijo in da so voljeni (34. člen ustave). Ne gre torej konkretno samo za naše ekonomske emigrante, kot to velja za sosednjo republiko Italijo, vendar pa gre tudi zanje (saj so naši državljani bolj ali manj zavedni). Je pa to samo mrtva črka na papirju, samo teoretična in abstraktna pravica. Zavedni del našega življa v tujini pa se osvešča in zahteva naših rojakov — hočemo biti enakopravni državljani — nas ne (bi) sme(la) presenetiti in bi jo lahko realizirali tudi v okviru obstoječih ustavnopravnih razmerij. Če pa že razmišljamo o zagotavljanju posebnih pravic našim delavcem na tujem (kar naj bi bila in to je realno naša perspektiva), se moremo zavedati še nečesa. Ti problemi zaposlovanja v tujini, odnosov naših rojakov z domovino in relacije do tujine namreč nimajo samo **teoretične** ravni. Izkazalo se je, da je raven, na kateri pogosto razpravljamo o teh problemih, previsoka, da bi reševala **konkretne probleme in težave** naših delavcev na tujem. Vprašanje je, kaj pomeni delavcu sklenjena meddržavna konvencija o socialnem razvoju, če si tega zavarovanja ne zna zagotoviti; kaj mu pomeni zagotovljena dogovorjena meza, če je ne dobi, in še bi lahko naštevali. Konkretni teren je torej še neobdelan. Izgovorjamo se na pomanjkanje kadrov, da ni denarja, ne vprašamo pa se, kakšna administracija (beri: birokracija) bi v Jugoslaviji delala za tako velikansko populacijo aktivnega prebivalstva in koliko denarja bi šlo zanj. In tako se zaradi tega še zmeraj nismo lotili vprašanj, ki so za del naše populacije, ki živi v tujini, zelo pomembna, kot npr., kakšen je odnos naših narodnosti med seboj, ko se srečajo zunaj v velikem številu na strnjenem prostoru, kako in kaj je z družinami rojakov itn. In tako se delavci še zmeraj pritožujejo (kljub temu da smo napravili že velik korak v tej smeri), da z zaposlitvijo niso dobili tistega, kar so jim v zavodih za zaposlovanje obetali, da jih obravnavajo zelo različno (različni pogoji celo za posamezne narodnosti), da jim proti njihovi volji odbijajo od plače davek za Cerkev, da jim prevajajo povečini ljudje iz vrst politične emigracije, ki varujejo delodajalčev interes itn. Poseben problem, ki ima konkreten značaj, pa je obravnavanje naših delavcev iz tujine ob vrnitvi v domovino. Pred različnimi obsodbami jim ne pomaga niti družbenopolitična afirmacija, niti afirmacija zaposlovanja v tujini.

Pahljača problemov, s katerimi se srečujejo naši ljudje na tujem, je zelo široka. Omeniti velja še posebej problematiko obveščanja naših delavcev na tujem o dogodkih v domovini, kajti neobveščenost je še vedno velika. Tudi z delovanji klubov in njihovo problematiko organiziranja se bomo še srečevali.

Če zahtevajo rešitev svojih problemov, če hočejo to doseči sami, s pomočjo svojih poslancev, ki bi skrbeli za njihove interese (poslanci skrbijo pri nas večinoma za parcialne interese in so tako naši državljani na tujem brezpravni, brž ko zapustijo domovino), ali jim bomo to obravnili ali pa jim bomo to omogočili, in sicer čimprej?

Sklep: Dejstvo je, da smo za naše delovne ljudi v tujini storili vse premalo. Res je tudi, da nam ta problematika zmeraj »uide«, da se je sicer lotimo na raznih ravneh, celota pa ostane nedotaknjena. In res je, da kljub vsemu premalo in površno pišemo o vseh težavah naše ekonomske emigracije, se jih ne zavedamo v zadostni meri — to pa je bil tudi namen tega zapisa.

* * *

Sindikati, zavodi za zaposlovanje, za socialno zavarovanje, občinske skupščine, Izselsjenska matica, banke itn. — na plan! Ne več z delegacijami in besedami, ampak z dejanji in dolgoročno politiko, in to ne samo takrat, ko gre za njihove devize. Beležnice so polne — obljube pa niso uresničene. Kako bodo našli pot do sonca v temi, sami? Vendar »oči se odpirajo, iščejo luči, roke se iztegajo, iščejo ciljev, — naša odgovornost se večja«. Ali bo naše (ne)dejanje takole zapisano v zgodovini: »Plevel smo sejali, vzrasla pa je pšenica,« ali pa ne bo niti tega?

Hic Rhodus, hic volta! Jugoslovani doma.

M. BREZOVŠEK

NE FRAZE, MARVEČ DEJSTVA!

(o družbenem in zasebnem kmetijstvu)

Konec leta 1968 je republiška skupščina sprejela sklepe in priporočila o nadaljnjem razvoju kmetijstva v Sloveniji. V tem, za slovensko kmetijstvo pomembnem dokumentu so stvarno zapisane naloge posameznih organov, od zveze do delovnih organizacij, in kmetov.

Ko zdaj po letu in pol ocenjujemo, kaj je bilo uresničeno in kaj ne, bi bilo nepošteno trditi, da sprejeti sklepi in priporočila niso pripomogli k izboljšanju gospodarjenja v kmetijstvu. Nasprotno. Priznati je treba, da je sprejete sklepe in uresničevanje le-teh že občutiti pri pridelovanju in prireji. To potrjujejo med drugim tudi sklepni računi kmetijskih delovnih organizacij. Rečemo lahko, da so zveza, republika, občine in delovne organizacije doslej precej naredili. Uresničen je marsikateri sklep — priporočilo.

Hkrati pa je treba priznati, da reševanje težav v kmetijstvu ni popolnoma usklajeno. Še zmeraj delamo napake. Povečini rešujemo le težave, ki so najbolj kritične, in to, žal, takrat, ko je že prepozno (npr. živinoreja). Dogaja se tudi, da rešujemo težave, da pomagamo kmetijstvu, na drugi strani pa globoko segamo v njegov žep. Priča smo tudi nedoslednosti in polovičarskemu reševanju. Naj za zgled navedem oprostitev plačila zveznega prometnega davka pri nakupu kmetijskih strojev. To priporočilo je zveza rešila tako, da pri nakupu kombanja npr. ni treba plačati zveznega prometnega davka, medtem ko ga kupec pri nakupu nahrbtna, prevozne, traktorske ali kake druge škroplilnice mora, in to kljub znanim težavam v sadjarstvu in vinogradništvu. Nevzdržna je tudi ugotovitev, da so trgovske organizacije (morda tudi industrija), potem ko jim ni bilo treba več obračunavati zveznega prometnega davka (v prodaji na drobno), za toliko ali še več zvišale ceno strojev v prodaji na drobno.

Govorimo o izboljšanju v kmetijstvu, hkrati pa ugotavljamo, da kmetijstvo za pomladansko setev na primer ni dobilo potrebnih količin gnojila, kakovostnega semena, da ne dobi traktorjev, da ni kosilnic itd. Vse izboljšanje vidimo v trenutno precej ugodni ceni živine. Pri tem pa po-

zabljamu na pridelovalce-sadjarje in vinogradnike, ki imajo leto za letom večje težave.

Ko ugotavljamo uspehe opravljenega dela, ne moremo mirno mimo izredno pomembne ugotovitve. V javni razpravi smo se zelo odločno zavzeli, da moramo kmetijstvo enotno obravnavati, ne glede na sektor lastništva. Ne trdim, da ga teoretično ne obravnavamo. Praktično pa je to drugače. Med zasebnim in družbenim kmetijstvom je še zmeraj precejšnja razlika. Nekaj primerov. Če gnojila ni dovolj, ga družbeno kmetijstvo dobi, kmet pa ne. Družbeno kmetijstvo dobi stroje prej kot zasebno. Tako je pri semenu in škropivu. Ta ugotovitev še zlasti velja tam, kjer je družbeno in zasebno kmetijstvo združeno v eni delovni organizaciji. Razlika pa ni samo pri oskrbi, ampak tudi pri prodaji in ceni. Družbeno kmetijstvo proda prvo in dobi več za pridelke enake kakovosti. Razlika je npr. najbolj občutna pri mleku. Odkupna cena ni različna samo zaradi premije, ampak tudi zaradi različne osnovne odkupne cene. Da trditev ni iz trte zvita, dokaz: doslej so nekatere slovenske mlekarne plačevale za toliščobno stopnjo 28 par franko hlev mleko, ki so ga dale družbene krave, in 28 par za toliščobno stopnjo franko mlekarina mleko, ki so ga dale krave v pogodbeni reji. Za prevozne stroške so mlekarne odštete pri izplačilu 4 do 10 par pri litru. Razlika v ceni mleka, ki so ga dajali kmetje nekooperanti, je bila še občutnejša. Po novem odkupujejo mlekarne vse mleko (iz družbene in pogodbene prireje) po 28 par za toliščobno stopnjo, vendar dobi družbeno kmetijstvo še 10 par pri litru (tako je vsaj v Mariboru). Če k razliki med odkupno ceno dodamo še premijo, je razlika očitna, in to v škodo kmeta kooperanta, ki mu pravimo tudi družbeni proizvajalec.

Nimam namena trditi, da dobi družbeno kmetijstvo preveč za mleko, saj številni gospodarski računi kažejo, da tudi pri tej ceni proizvodnja mleka ni gospodarna. Zavzemam se le za izenačitev odkupne (osnovne) cene mleka, namreč mleka iz družbene in pogodbene proizvodnje. Menim tudi, da je prav, če s premijami spodbujamo veliko in zagotovljeno proizvodnjo. Toda pri tem ne smemo pozabiti na tiste kmete, ki so specializirali pridelovanje in se s podpisom pogodbe obvezali, da bodo oddali na leto 30, 40, 50 tisoč litrov mleka. Tudi to je velik in zagotovljen donos in prodaja.

V nasprotju z omenjeno trditvijo pa dobi družbeno kmetijstvo ceneje to, kar potrebuje za proizvodnjo. Res je, da ta razlika nastaja predvsem zaradi tega, ker kmet kupuje potrebščine za proizvodnjo v prodaji na drobno. Toda razlika je in bo tako dolgo, dokler bo moral kmet kupovati potrebščine za proizvodnjo pri posrednikih (kmetijskih ali trgovskih organizacijah), družbeno kmetijstvo pa pri proizvajalcih ali grossistih. Ali lahko potem v takih okoliščinah govorimo o enotnem in enakopravnem kmetijstvu. Ne. Ne zdaj in ne tako dolgo, dokler bodo omenjene in še druge razlike takšne in tolikšne.

K uresničevanju republiške resolucije o kmetijstvu so pripomogle tudi občinske skupščine. Toda če hočemo ugotoviti kako, vidimo, da na šestdeset različnih načinov. Kolikor občin, toliko različnih načinov reševanja in urejanja kmetijske politike. Tako kljub priporočilu v Sloveniji nimamo enotne davčne politike. Nekatere občine so ustanovile sklad za pospeševanje kmetijstva, druge ga niso. Občine zelo različno obravnavajo odnos do pospeševalne službe, preusmerjanja in načrtovanja. Politika davčnih olajšav je različna in podobno. Slovenija je tako majhna, da bi

morala ta vprašanja enotneje reševati. Če bi jih, potem v pridelovanju prav gotovo ne bi omahovali iz ene skrajnosti v drugo, tako kot se to zdaj dogaja.

Vprašanje, na katero želim opozoriti v nadaljevanju, morda ne spada popolnoma med kmetijska vprašanja. Vsi dobro vemo, da je cena osnovnih živil pod nadzorstvom. Osnovne surovine za kruh, olje, sladkor itd. prideluje kmetijstvo. Plod dela v kmetijstvu je tudi mleko in meso. Zaradi določanja cen, s čimer želimo zavarovati življenjsko raven, je kmetijstvo prizadeto. Cene v prodaji na drobno so določene. Določa jih šestdeset občinskih skupščin. Šestdesetkrat toliko in toliko odbornikov razpravlja, ali bodo po treh, štirih ali celo petih let dali soglasje za zvišanje v prodaji na drobno npr. za 10 par. Ne zagovarjam sprostitev cen. Opozoriti želim na nesmisel, da v sorazmerno majhni Sloveniji šestdesetkrat in na šestdesetih mestih žolčno razpravljamo o višji ceni (pri tem seveda niso vsi svetli, ki tudi razpravljajo o podražitvah, pa sindikati, občinske konference SZDL, ZM in drugi) kruha, mleka, celo o ceni olja, kateremu so višjo ceno določili že drugi. Žolčno razpravljamo o minimalni podražitvi, pri tem pa pozabljamo, da se nenehno zvišujejo cene, ki niso pod nadzorstvom in ki morda še bolj vplivajo na življenjsko raven naših občanov. Sprašujem, ali ni mogoče, da bi imeli v Sloveniji enotne cene, ki jih bolj ali manj navsezadnje vendarle imamo. Zakaj ne bi bilo določanje v prodaji na drobno (tistih, ki so pod nadzorstvom) v pristojnosti republiške skupščine. Nekateri občine trdijo, da bi se kaj rade odpovedale tej pristojnosti v korist republike. Če z enotnim določanjem najvišjih dovoljenih cen v prodaji na drobno ne bi dosegli nič drugega, bi dosegli vsaj to, da bi bili Slovenci manjkrat nervozni. Sicer pa bi bilo enotno določanje cen potrebno tudi zaradi čedalje večjega povezovanja in sodelovanja. Primer: nekatere pekarnice in mlekarne prodajajo kruh in mleko na območju več občin. Čeprav so proizvodni stroški enaki, se dogaja, da ena občina da soglasje za zvišanje cene, druga pa ne. Prodajna cena je tako različna. Občani ene občine jedo kruh enake kakovosti dražje kot drugi. Prav bi bilo, da bi o tem razmislili. Morda bi od enotnega določanja cen imelo kanček koristi tudi kmetijstvo.

Omenil sem, da na eni strani kmetijstvu pomagamo (davčne olajšave, denar za pospeševalno službo, beneficirane obresti, premije, regresije, odplačilo nekaterih posojil itd.), na drugi strani pa ga z raznimi novimi dajatvami tlačimo v nove in morda še hujše težave. To ugotovitev potrjuje občinski prometni davek na vino.

Občinske skupščine, še najbolj tiste, ki nimajo nič skupnega s pridelovanjem grozdja, so lani neusmiljeno zvišale prometni davek in tako pridobile denar za proračunske izdatke. Davek so zvišale predvsem v škodo pridelovalcev — vinogradnikov. Zaradi tega je zahteva vinogradnikov, da bi bil prometni davek v vsej Sloveniji enak, seveda precej nižji, kot je zdaj, popolnoma upravičena.

Tudi delovne organizacije različno rešujejo sklepe in priporočila. So posamezna območja, kjer gredo po poti napredka, kjer so pravilno razumeli sklepe in priporočila. So pa tudi območja, kjer delovne organizacije stojijo ob strani, kjer ni sodelovanja, povezovanja, pa bodisi med kmetijstvom ali med kmetijstvom, predelovalno industrijo, trgovino. Taki primeri so in zaradi nerazumevanja posameznikov zaostajajo celi predeli, čeprav so za pridelovanje vsaj takšne možnosti kot tam, kjer napredujejo. Marsikje so tega krivi vodilni delavci. Čeprav bi bilo marsikje sodelo-

vanje in združevanje koristno, do tega zaradi boja za direktorske stolčke ne pride. Namesto resnih pogovorov je slišati izjave: »Ko grem v pokoj, se bo podjetje združilo. Dokler pa sem jaz direktor podjetja, nas pustite pri miru; itd...

Pa še nekaj misli o našem kmetu. Kar v uvodu naj zapišem, da so naši kmetje zelo strpni. Že majhnega izboljšanja, napredka so zelo veseli. Zelo strpno pa prenašajo tudi težave. Ne dolgo tega sem se na sestanku pogovarjal s kmeti. Pripovedovali so o težavah, ne da bi se razburjali. Govorili so, kako je imela včasih zadruga traktorje, škroplilnice in druge stroje, s katerimi jim je pomagala. Pred leti je njeno nalogo prevzel kombinat. Ščasoma so ostali brez kmetijskih strojev. Pri obdelovanju so odvisni od redkih posameznikov, ki imajo traktorje. Kombinatski odkupuje le mleko in živino (leta 1968 seveda tudi živine ni odkupoval). Sadja niso odkupovali. Če bi se s takšnimi težavami, takšnim dohodkom (tudi osebnim), takšnimi težavami pri prodaji in oskrbi s potrebščinami za proizvodnjo, kot se srečujejo kmetje, srečevali delavci v tovarnah, potem bodimo prepričani, da bi več kot samo stavkali. Naši kmetje, to pa velja tudi za kmetijske delavce, ki imajo v posameznih kombinatih še zmeraj samo 500,00 ali 600,00 dinarjev mesečnega dohodka, to strpno prenašajo in kdaj pa kdaj na kakšnem sestanku le potarnajo. Ta strpnost se jim maščuje, saj povečini menimo, da v kmetijstvu ni težav. Zaradi tega menim, da smo po petindvajsetih letih dolžni ne samo z besedami, ampak tudi z delom bolj odločno, zavzeto in dosledno pomagati našemu kmetijstvu, ki je med vojno in vsa leta doslej nosilo težko breme boja in povojne graditve. To ni fraza — to so dejstva.

Z. LEŠNIK

»MAJHNA REVOLUCIJA« V KADROVSKI POLITIKI FEDERACIJE

V zvezni skupščini, pa tudi na nekaterih drugih mestih, smo v zadnjem času večkrat slišali trditve, češ da dosedanja kadrovska politika v federaciji ni bila najbolj v redu in da je ta politika danes v krizi.

Zanimivo je, da prihajajo te trditve največkrat iz posameznih republik. Kako je torej s tem? Menim, da — čeprav so take ocene verjetno nekoliko preostre — marsikaj drži. Priznati moramo, da smo izvajali doslej kadrovske politike v federaciji v dokaj zaprtih krogih. O namestitvi zveznih funkcionarjev ni bilo širših razprav. K temu je treba dodati še neko napako: pogosto pri izbiri kadrov ni bilo celo nujno potrebnih dogovorov med federacijo in republikami.

Od tod izhajajo po mojem mnenju krilatice o »zveznem birokratizmu« in o tako imenovani »trdnjavi etatizma«. Popolnoma razumljivo

je, da je tak položaj moral pripeljati do sedanjih precej širokih razprav o kadrovske politiki v prihodnje. Zdi se, da ni nikogar več, ki ne bi priznal, da je treba to politiko spremeniti, da je zadnji čas, da postavimo prave ljudi na prava mesta. Žal pa se naša stališča še vedno razlikujejo, ko gre za načela, ki opredeljujejo te prave ljudi na pravih mestih. **Prvo načelo:** zagovarjamo dvojne načela, za kateri menim, da bi morali biti v prihodnje vodilo pri izvajanju kadrovske politike v federaciji. Treba bi bilo zagotoviti prisotnost republik in pokrajin na vseh mestih, kjer sprejemajo pomembne odločitve. V izvajanju kadrovske politike bi morali torej nujno zagotoviti načelo paritete.

Tega načela danes ne uresničujemo. Poglejmo nekaj podatkov. V zveznem aparatu je trenutno zaposlenih 3.436 ljudi. Ko govorim o zveznem aparatu, mislim na zvezne upravne organe, na zvezne svete in razne organizacije. To je torej dokaj velik aparat. Tu se seveda takoj zastavlja vprašanje, v kolikšni meri lahko ti ljudje vplivajo na usmerjanje zvezne politike in v kolikšni meri — kar je še bolj pomembno — lahko vplivajo na sprejemanje posameznih odločitev.

Na to vprašanje ni tako lahko odgovoriti. Vemo le to, da je v tem aparatu 699 ljudi, ki so nosilci posameznih funkcij, da ima 1461 oseb status sodelavca, itd. Tu pa se zastavlja vprašanje zastopstva posameznih republik. Vprašanje namreč je, od kod so ti funkcionarji, ki delajo na teh odgovornih mestih. Pa se spet ozrimo na nekatere podatke. Okrog 58 % strokovnjakov ali, če hočete, nosilcev funkcij je iz SR Srbije, 18,6 % iz Hrvaške, in 12,6 % iz SR Bosne in Hercegovine. Malo manj je zastopana v teh organih Črna gora, najmanj pa Makedonija in SR Slovenija. Tu smo Slovenci s 3,1 % na zadnjem mestu.

Zdi se mi, da zahteve po enakopravnem zastopstvu vseh republik in pokrajin v zveznih organih izhajajo prav iz tega nesorazmerja. Teh kadrov doslej večidel nismo iskali po republikah, ampak smo velikokrat imeli pred očmi le praktične razloge.

Drugo načelo: Gotovo ne bi bilo prav, če bi v prihodnje pri izvajanju kadrovske politike v federaciji upoštevali zgolj načelo paritete. Ob tem bi bilo verjetno treba tudi jasno postaviti kriterije, ki bi pokazali, kakšne ljudi potrebujemo na posameznih odgovornih delovnih mestih. Se pravi, da bi se bilo treba hkrati zavzemati za to, da uresničimo tudi drugo načelo, namreč načelo konkurence, sposobnosti posameznikov. Načela kakovosti doslej nismo dosledno upoštevali. To pričajo tudi nekatere kadrovske težave, s katerimi se prav zaradi teh pomanjkljivosti srečujemo na posameznih mestih.

Priznati moramo tudi, da doslej največkrat uspešnosti posameznih funkcionarjev sploh nismo ocenjevali. Dogajalo se je, da smo zamenjali funkcionarje, pa tudi celotne organe, ne da bi bili pri tem povedali, zakaj smo jih zamenjali, zakaj nismo bili zadovoljni z njimi. Mimo tega ponekod še vedno prevladuje mnenje, da taka demokratizacija kadrovske politike v federaciji ne bi smela veljati za vse organe. Tu ponavadi naštevajo državni sekretariat za narodno obrambo, za zunanje zadeve in še nekatere druge institucije.

Sodim, da ni trdnih razlogov za taka mnenja in da bi moralo biti izjem v taki politiki čim manj.

Nesporazumi: Še dvojne vprašanj, ki sta povezani s sedanjimi razpravami o prihodnji kadrovske politiki v federaciji. Zvezni izvršni svet meni, da bi bilo treba sprejeti stališče, po katerem bi lahko v prihodnje kon-

kurirali za vsa delovna mesta v federaciji kandidati iz vseh republik, s tem da bi, seveda, upoštevali to, kar smo že rekli, prednost imeli tisti, ki bi imeli večjo strokovno usposobljenost itd. Vlada kaže torej precej dobre volje za nujno potrebne spremembe v tej politiki, vrsta pa je zdaj na zveznih poslancih. Računajo, da se bodo začele razprave o tem v zvezni skupščini že v prihodnjih dneh.

S sprejetjem teh načel bi se seveda marsikaj spremenilo. K izvajanju te politike bi veliko bolj kot doslej pritegnili republike in pokrajine, ki so doslej marsikdaj stale ob strani. Še več. Republike bi prevzele s tem nase za izvajanje kadrovske politike v federaciji tako rekoč dvojno odgovornost: do federacije in do svoje javnosti, ki ji ne more biti vseeno, koga je republika predlagala za zveznega funkcionarja.

Ce bomo tako usmeritev sprejeli, bo v prihodnje okrog teh občutljivih vprašanj tudi veliko manj nesporazumov na relaciji federacija-republika, čeprav menim, da samo z novo politiko na področju izbire kadrov še ne bomo odpravili vseh težav. Verjetno bo treba hkrati s tem rešiti tudi nekatera druga vprašanja, med katerimi postavljam na prvo mesto potrebno po jasnejši opredelitvi vloge federacije na sedanji stopnji razvoja naše samoupravne družbe.

Eno in drugo bo treba reševati na kar najbolj odprt in demokratičen način. Če ostanem ob koncu samo pri kadrovski politiki, potem se mi ne zdi pretirano reči, da smo na tem področju končno vendarle pred »majhno revolucijo«, ki smo jo sicer napovedali že ob prvi rotaciji, a se nam je doslej nekako izmikala iz rok.

D. MARIN

ZAKAJ SE ZAVZEMAMO ZA NAPREDEK EKONOMSKEGA SISTEMA?

Letos smo v vrsti razprav glede gradiva za pripravljanje srednjeročnega plana slišali tudi dokaj obširna mnenja in ocene o prihodnjem razvoju ekonomskega sistema. Med njimi mi je ostala v mislih trditev v delu hrvatskega tiska, (baje so jo povzeli tudi nekateri zahodnonemški časniki),¹ da se mora sosednja republika pravzaprav sama v državi zavzemati

¹ Sredi marca je zagrebški »Privredni vjesnik« zapisal: »Kot se govori, imajo nekatere republike močne banke in reeksporterje, tako da jih spremembe v sistemu ne zanimajo. Druge, manj razvite, tudi v sedanjem sistemu dobivajo denar. Tretje živijo od maloobmejnega prometa in brezcarinskega izvoza v Jugoslavijo... »Tako pride do že znanega ključa 5:1, po katerem bi bila za novi sistem zainteresirana le SR Hrvatska«. — Ko se ukvarja približno v istem času Frankfurter Allgemeine Zeitung z jugoslovanskim položajem, ga ocenjuje približno tako, da je Zagreb med jugoslovanskimi centri edina progresivna oaza, ostali pa so konservativci, združeni proti idejam, ki prihajajo iz glavnega mesta Hrvatske. — Pri tem je težko ugotoviti kdo od koga povzema oceno. (op. p.)

za zamišljeni napredek ekonomskega sistema po reformnih smernicah. Ne zanimajo me sicer razlogi, zakaj se druge republike odločneje ne izkažejo na sistemski fronti, zanimiva pa je trditev, ki smo jo tudi v preteklosti že večkrat imeli priložnost slišati: Sloveniji je dobro, ker ji zagotavljata gospodarski napredek notranji izvoz (to je prodaja iz Slovenije v druge republike) in obmejni promet. Poglejmo podrobneje, kako je s to zadevo.

Najprej glede obmejnega prometa s sosednjimi deželami. Če ga vzamemo v ožjem smislu kot dejanski promet obmejnih področij, najprej povejmo, da meji Slovenija s štirimi občinami na Italijo in z desetimi na Avstrijo. V omenjenem številu so zajete tudi Jesenice, ki mejijo na Avstrijo in Italijo, in Murska Sobota, ki ima razen meje z Avstrijo sosedstvo tudi z Madžarsko, na katero meji tudi Lendava, ki je 11 slovenska obmejna občina. Skupno je torej ob meji šestina slovenskih komun. Prav gotovo je, da imajo nekatere med njimi precejšnjo gospodarsko korist od obmejnega prometa. Vendar to velja le za tiste občine z živahnimi prehodi, ki morajo biti dobro urejeni. Zaradi deviznega priliva in dobrih sosedskih odnosov ima seveda koristi tudi vsa družbena skupnost. Pri tem naj omenimo, da ne gre za nobeno z neba navrženo bogastvo, ampak za trda prizadevanja ljudi v obmejnih predelih in razumevajoče odnose republiških in državnih organov. Napačno bi bilo misliti, da denar tu leži na cesti. Po splošni razvitosti so številne obmejne občine v Sloveniji v spodnji polovici lestvice. Naj omenimo, da je med 60 slovenskimi komunami Dravograd na 27., Tolmin na 40., Mozirje na 41., Gornja Radgona na 53., in Murska Sobota na 56. mestu. Vidno v ospredju so: Koper na tretjem mestu, Jesenice na šestem, Kranj na desetem, Nova Gorica na 11., Tržič na 12. in Sežana na 15. mestu. (Podatki republiškega zavoda za plan in sekretariata za finance). Vendar bi bilo težko trditi, da so zadnje našete občine močnejše razvite le zaradi obmejnega prometa, saj večino med njimi odlikuje močna industrija.

Poleg tega pogled na geografsko karto že sam pove, da je obmejni promet v najožjem pomenu besede pogosto pomemben le za posamezni predel, ne pa za celo komuno.

Če pogledamo širše, pa obmejni promet zgubi značaj lokalnega in celo republiškega dobrodelnika, saj zajema veliko širše območje. Odprta meja pač prinaša korist sila širokemu področju. Prav gotovo sega njen vpliv čez tistih 30 km slovenske obale na vso Istro in globoko v Dalmacijo in če, štejemo povezavo po morju, na vso našo obalo — ne samo na Hrvaško, ampak tudi na črnogorsko in na obširno zaledje. Po drugi strani je te vplive čutiti v notranjosti ne le v Sloveniji, temveč segajo vse do hrvaškega glavnega mesta, če ne še naprej do jugoslovanske metropole in drugam. Vsaj zagrebški in beograjski hotelirji se s številnimi italijanskimi turisti in poslovnimi gosti sila radi pohvalijo in v manjši meri to velja tudi za Avstrijce. Glede prometa v nasprotno smer pa ni treba posebej opisovati, da razen Slovencev, med katerimi je vedno več ogleda tuje dežele željnih turistov, potujejo v zamejstvo cele karavane nakupujočih romarjev iz drugih republik. Ne ustrašijo se nobenih razdalj in odhajajo na pot celo tja do bolgarske in grške meje.

Če pogledamo še eno svojevrstno obliko obmejnega sodelovanja, to je blagovno menjavo po sejemskih sporazumih z Avstrijo in Italijo, moramo mimogrede ugotoviti, da ne kaže ravno zavidljivega napredovanja. Vendar pa velja povedati, da ne koristi le Sloveniji, ampak v njej sodeluje

pri vseh poslih enakopravno tudi gospodarstvo sosednje republike Hrvatske.

In kako je s slovenskim izvozom v Jugoslavijo? Res je, da je Slovenija majhno tržišče in da moramo veliko blaga prodati v drugih republikah. Res pa je tudi, da ga veliko prodamo v tujini. Delež izvoza v slovenskem družbenem proizvodu je občutno večji kot v Jugoslaviji. (Slovenija izvozi 18,2 % družbenega proizvoda, Jugoslavija 15,1 % — gradivo Inštituta za ekonomske raziskave za koncept dolgoročnega ekonomsko-političnega razvoja Slovenije). Nadalje je treba upoštevati, da je tudi kupna moč prebivalcev v Sloveniji vidno nad jugoslovanskim poprečjem. Torej smo hvaležni kupci za kakovostno blago iz vse Jugoslavije in seveda iz tujine. Žal v nasprotni smeri — pri prodaji zunaj Slovenije — pri domačih kupcih nimamo vedno dovolj zanesljivega merila naših gospodarskih sposobnosti. In če smo že pri tem tako imenovanem notranjem izvozu, naj omenimo še drug jugoslovanski primer: kakšen notranji izvoz pa pomeni na primer za Hrvatsko nekaj sto kilometrov jadranske obale med Savudrijo in Hercegovino z vsem turizmom. Ta prostor priteguje obiskovalce iz vse dežele in je izrednega pomena za gospodarski napredek. Zato ni čudno, če je v zadnjih petnajstih letih prav ta obala doživela tak preporod kot menda noben drug predel Jugoslavije.

Sicer pa teh nekaj navrženih pomislekov in oporekanj ni tisto najpomembnejše. Pomembnejša je druga zadeva. V mislih imam odgovor na vprašanje — zakaj se Slovenci ne bi trudili za razvoj sistema v smislu proklamiranih družbenih načel, oziroma zakaj se zanj moramo zavzemati. Poskušal bom biti nazoren.

Poglejmo si dva spleta vprašanj s področja ekonomskega sistema: razširjeno reprodukcijo in mednarodne ekonomske odnose. Oba sta v zadnjem obdobju najpogostejši predmet razprav in ocen ter upravičenih predlogov za spodbudne spremembe. Glede razširjene reprodukcije le tole: zakaj Slovenci ne bi bili močno zainteresirani za dosledno uveljavitev sprejetega načela (v praksi pa zanemarjenega), da morajo o razširjeni reprodukciji odločati predvsem sami delovni kolektivi. Iz dneva v dan občutimo kot življenjsko nujnost, da se tu mora nekaj spremeniti. Slovenija ima najbolj zastarele strojne naprave v državi. Imamo odpisanih 43 % osnovnih sredstev, vsa Jugoslavija pa 37 %. (Gradivo IER). Delež gospodarstva v delitvi družbenega proizvoda tudi v Sloveniji upada, namesto narašča. In da bi videli, kaj si dejansko lahko pomagamo v zastareli industriji kot nosilni veji našega razvoja, posežimo še po nekaterih podatkih. Udeležba Slovenije v jugoslovanskih investicijah v povojnem obdobju se je gibala med 13 in 15 odstotki, v družbenem proizvodu pa med 15 in 18 %. V jugoslovanskem uvozu je v letih 1966, 1967 in 1968 znašal delež opreme 23 in pol odstotka, v slovenskem le 22 %. Menda je jasno, da smo ta podatek navedli zato, ker uvožena oprema navadno predstavlja obenem najkvalitetnejša osnovna sredstva. In še nekaj navedb v oporo dejstvu, da smo zainteresirani za doslednejše in racionalnejše poteze na področju razširjene reprodukcije: družbeni proizvod na zaposlenega v Sloveniji je še vedno za okrog 17 % večji kot v Jugoslaviji in na sto dinarjev poprečno koriščenih osnovnih sredstev imamo v Sloveniji 90 dinarjev, v Jugoslaviji pa 67 dinarjev družbenega proizvoda (gradivo IER-podatki za leto 1968).

Preidimo k drugemu področju in k drugemu vprašanju: zakaj se ne bi živo zavzemali za izpolnjevanje zunanjetrgovinskega in deviznega si-

stema. To je v bistvu eden temeljnih pogojev našega razvoja. Omenili smo že, da je delež izvoza v družbenem proizvodu Slovenije vidno večji kot velja za Jugoslavijo. Vendar poglejmo še nekatere ugotovitve. Skoraj tri četrtine našega izvoza je namenjenega tržiščem, kjer plačujejo kupci blago s čvrsto valuto, medtem ko gre skupno le nekaj nad polovico jugoslovanskega izvoza na konvertibilna področja. Menda je jasno, da poslovanje z zahtevnimi tržišči, kamor prodamo Slovenci večino izvoženega blaga, terja kar se da sodoben zunanjetrgovinski mehanizem. Vsekakor daleč boljši kot je zdaj veljavni bastard, krojen po deficitu plačilne bilance ne pa po zahtevah najnaprednejšega in najprodornejšega dela gospodarstva. In če hočemo v prihodnjih 15 letih doseči, da bomo prodali na svetovnem trgu že dobro tretjino slovenskega družbenega proizvoda, kot je zamišljeno v osnutku našega dolgoročnega razvojnega koncepta, so napredne spremembe v zunanjetrgovinskem sistemu za Slovenijo nujne, temeljnega pomena.

Omejil sem se samo na dve sistemski področji, vendar res bistveni. Menda tudi praktično ravnanje kaže, da je nadaljnji razvoj sistema za nas velikega pomena. Ne da bi podrobneje brskal po spominu ali dokumentaciji, lahko kot otipljive primere prizadevanj naše republike za sistemski napredek naštejemo v zadnjem obdobju slovenska stališča ob pripravah srednjeročnega plana, predloge glede vrste zadev v zunanjetrgovinskem sistemu in v tem spletu predlagane rešitve za vračanje dela carin gospodarstvu, za spremembo predpisov o prostih carinskih conah in o naložbah tujega kapitala, gradivo o financiranju razširjene reprodukcije, nekatere zamisli za stabilizacijo trga, vprašanja okrog izvenproračunske bilance federacije, itd. Vrsto takih in podobnih pobud so dali republiški organi skupno ali pa vsak posebej — gospodarska zbornica, sindikati, skupščina, izvršni svet, ZK in tako naprej, da sploh ne govorimo o dnevnih zahtevah gospodarstva v okviru njegovega poslovnega povezovanja znotraj jugoslovanskega prostora.

Seveda je mogoče razpravljati, ali so bila vsa stališča iz Slovenije v federaciji vedno pravočasno, dovolj odločno in povsem enotno predložena. Verjetno bi tu hitro ugotovili, da moramo še marsikaj izboljšati predvsem glede odločnosti in enotnosti. Prav bi bilo, da to čimprej storimo. Veliko huje pa je, da so v praksi zadnjih let številne utemeljene ali vsaj razmisleka vredne predloge za dolgo časa požrli predali zvezne administracije. Marsikateri ni prišel nikoli več na svetlo iz pisarniškega prahu. Glede tega pa je usoda nešteti in drugih pobud iz Slovenije in od drugod, žal, precej podobna.

T. KRAŠOVEC

ALI SMO SAMI GROBARJI KONVERTIBILNOSTI?

Pred petimi leti smo si za dva od temeljnih ciljev družbenogospodarske reforme zastavili tudi odpravo primanjkljaja v blagovni bilanci s tujino in konvertibilnost dinarja leta 1970?

V sedanjih smernicah pa vse premalo poudarjamo to temeljno nujnost gospodarske stabilizacije, čeprav lahko na prvih straneh časnikov dostikrat beremo takele naslove: »Dinar konvertibilen v doglednem roku«, ali: »Čimprej konvertibilni dinar«, ali vsaj »Dinar konvertibilen do leta 1975!« Na vseh ravneh nam sicer zagotavljajo, da te naloge niso pozabili, vendar so dobre želje eno, dejstva pa drugo. Podobno kot nedavno objavljena karikatura Milana Mavra, »Jadra smo dvignili, vetra pa ni«. Kajti kljub temu da smo se ob koncu marca razveselili ob nekoliko nižjem primanjkljaju v naši blagovni bilanci s tujino, pa smo že konec aprila doživeli hladno prho, primanjkljaj je v enem samem mesecu dosegel milijardo novih dinarjev oziroma je skupaj precej večji od lanskega v enakem obdobju.

Če naša uravnovešena blagovna bilanca s tujino ne bo kolikor toliko uravnotežena, pa bomo le izredno težko dosegli enakopravni položaj dinarja z drugimi trdnimi valutami v svetu, saj smo videli, kako je bilo z velikimi silami, kot sta na primer Velika Britanija in Francija, ki sta si ohranili trdnost svojih valut z devalvacijo in hkrati z nadzorstvom nad cenami, ali pri Nemčiji, katere primer je za nas bolj spodbuden, z omejitvijo uvoza, s skrajnim varčevanjem in delnim nadzorstvom nad cenami. Če že sprejemamo nekatera načela tržnega gospodarstva, potem bi ne bilo slabo, če bi si vzeli za zgled nekatere brezkompromisne ukrepe, ki so jih uvedli v tujini in s katerimi jim je uspelo stabilizirati gospodarstvo (Velika Britanija, ki je v pol leta spremenila primanjkljaj v blagovni bilanci v presežek).

Sicer pa ponovimo, kaj je rekel s tem v zvezi predsednik ZIS Mitja Ribičič v »Ekonomske politike«: »Mislim, da moramo ta strateški cilj (konvertibilnost dinarja — EP) reforme spremeniti v taktični, operativni in tako rekoč dnevni cilj naše ekonomske politike. Temu cilju je treba prilagoditi koncept in program ukrepov na področju zunanjetrgovinskega in deviznega režima. Na tej poti je nujno nadaljnje odpiranje našega gospodarstva k svetu in odrekanje inflaciji kot metodi spodbujanja gospodarske rasti (podčrtal E. R.). Dinar nam je uspelo že precej okrepiti, posebno če ga primerjamo s položajem valut socialističnih dežel. (To smo lahko ugotovili tudi pri menjavi dinarja v tujini, E. R.). Pot h konvertibilnosti pa predpostavlja tudi drugačno stališče do stopnje rasti, ki jo hočemo prilagoditi našim ambicijam pri zadovoljevanju te ali one potrošnje.«

Če bi nam uspelo te besede in misli Mitje Ribičiča uresničiti v praksi, potem pot h konvertibilnosti dinarja ne bi bila dolga, in čas bi bil, da predsednik vlade v svojem mandatnem obdobju brez nenehnega poseganja v njegovo delo uresniči tako dobro in ekonomsko-politično zastavljeni

cilj! Sicer pa pogledajmo, kaj pravi Mitja Ribičič glede konvertibilnosti še v naslednjem odgovoru (v istem intervjuju):

»Naš notranji demokratični sistem zahteva, da postane dinar konvertibilen, delavcu ali državljanu ne dajemo nobene refakcije ali premije na njegovo plačo. Jugoslavija je odprta dežela, in če njena valuta ni enakovredno sredstvo menjave, potem plačamo ceho povsod.«

Mitja Ribičič je tudi dejal, da bo predlagal, naj postane konvertibilnost dinarja del srednjeročnega načrta, obveznost, ki jo je treba izpolniti do leta 1975. Vsekakor je dovolj razveseljivo, da smo se le spet spomnili, da mora dinar postati konvertibilen, in če ne bi po nesrečni smrti tvorca reforme Borisa Kraigherja tolikokrat popustili pri izvajanju njegove ostro začrtane politike, bi verjetno bili danes konvertibilnosti dinarja precej bližje, ne pa da je spet pet let pred nami, za zdaj kot cilj. Res je, da smo v tem času imeli nekaj težav, ki so pripomogle k nestabilnosti našega gospodarstva, kot na primer povečani izdatki za obrambo med češkoslovaško krizo, nekaj elementarnih nesreč ter nekaj resnejših stavk in študentskih demonstracij v deželi, vendar pa to vsekakor niso mogli biti dovolj močni razlogi, da smo začeli popuščati na vseh področjih, zanemarjati reformnska načela že ob pritisku posameznih občin, republik ali podjetij!

Prav tako ni opravičila za ogromne količine blaga, ki smo ga uvozili popolnoma po nepotrebnem ter spravili v težave domačo industrijo s pretvezo intervencijskega uvoza, čeprav smo potem uvoženo blago prodajali dražje, kot je bilo domače, kar je omogočilo čezmerne zaslužke v nekaterih trgovinskih organizacijah, ki imajo danes že položaj države v državi.

Prav tako ni opravičila, da nismo znali urediti razmerja med osebnimi dohodki in akumulacijo, ki se je zmanjšala od 27 odstotkov v letu 1965, na 18 odstotkov v letu 1970. Prevelikih osebnih dohodkov se nam še do danes ni posrečilo zmanjšati z ustrezno obdavčitvijo, ki doseže pri 60.000 dinarjih osebnega dohodka komaj 7 odstotkov kot nikjer drugje v svetu, kjer so obdavčitve dosti hujše.

Prevelik odtok denarja v zasebne blagajne je povzročil ne samo koristen razvoj zasebne obrtne dejavnosti (gostinstvo), temveč tudi nekoristnega, kjer velika serijska proizvodnja »obrti« spravlja v težave nekatera družbena podjetja, uveljavljajo pa se ne toliko z nižjimi cenami (ob ugodnejših davčnih pogojih, seveda), temveč bolj s podkupovanjem in korupcijo.

V tujini mora biti že precej premožen kapitalist, ki si zgradi weekend-hišico (prave vile) ob morju in v hribih hkrati, pri nas pa rasejo kot gobe po dežju, medtem ko se družbeni sektor, od koder ta denar namreč prihaja, duši v nelikvidnosti in pomanjkanju sredstev. Sicer pa sem se v »navalu svojih emocij« že preveč oddaljil od naslova članka, ko govorim o konvertibilnosti dinarja. Zato ne bo odveč, če ponovimo ob koncu s tem v zvezi še besede predsednika RIS Staneta Kavčiča, ki je prav tako v svojem intervjuju za »Ekonomske politike« o tem povedal tole:

»Kurz h konvertibilnosti dinarja mora zmanjšati obseg redistribucije dohodka na ravni federacije. Čvrste obveznosti je treba izpolniti in o njih ni treba razpravljati, razen morda o rokih. Če pa gre za izvoz kapitala prek kreditiranja izvoza opreme in ladij, potem se tu ne morejo nadalje širiti obveznosti federacije. Če mi v Sloveniji lahko zberemo v petih letih milijardo dinarjev, da bi olajšali procese v gospodarstvu, ne vidim

nobene ovire, da ne bi republike, ki imajo interes za širjenje teh kapacitet, zbrale dvakrat ali trikrat več sredstev v ta namen!»

Torej, načrte poti h konvertibilnosti imamo, precej jasno in določno sta jih postavila dva predsednika; vprašati pa se je treba, kdo ovira uresničevanje teh ciljev, kdo lahko dovoli, da sprejmemo ukrepe za stabilizacijo cen pol leta potem, ko prenašamo njihovo divjanje in hkrati pohod inflacije, ko so cene do konca aprila kar za 11 odstotkov višje od lanskih, ko stane kvadratni meter stanovanjske površine **enkrat več** kot v začetku lanskega leta! Tudi v pogojih samoupravljanja je poseg države nujen, če so interesi samoupravljalcev preveč heterogeni!!

Če hočemo poriniti voz naprej, se moramo vanj upreti vsi, res pa je, da bo za enega napor večji kot za drugega, toda naprej bo šlo, in z vozom se bomo potem lahko peljali vsi, težje pa bo, če bi eni sedeli na njem, drugi pa ga potiskali.

E. RASBERGER

»GRK ZORBA« IN LJUDJE BREZ POSLUHA

Režim, ki pomeni tipično norčevanje iz vsega, na kar smo včasih ponosni kot pripadniki razvite družbe z demokratičnimi ustanovami, postaja s svojimi zunanjimi manifestacijami zanimiv za raziskovalca-družboslovca. Še posebno, če raziskuje načine človekovega prilagajanja in spreminjanja na zunaj, ne da bi se spremenil navznoter, hkrati pa še reakcije tretjih na te navidezne spremembe.

Zanimivo, najbolj zvestih privržencev zahoda, ki so svojo zvestobo potrjevali na najbolj nedvoumne načine, zahod načelno nikoli ni sprejel (dovoljujem si to trditev na osnovi nekajletnega prebiranja zahodnega, torej ne samo ameriškega časopisja, pa tudi zato, ker ločim vojaške kroge od normalnih političnih, ki so tudi »zahod«). Sprejel jih ni zlasti zato, ker so praktično odpravili parlamentarno demokracijo in se požvižgali na klasične človekove pravice. Vzhod, ki je pri parlamentarizmu in človekovih pravicah nekoliko manj občutljiv, je zatorej lahko izpolnil praznino, ki je nastala v komunikaciji Grčije s svetom. Navsezadnje se svet še naprej vrti, evropski mir je z vsakim dnem bliže, konferenca o evropski varnosti bo čudežno zdravilo za organizem, ki je prepojen z blokovskim revmatizmom, zakaj torej ne bi pozabili na stare zdrahe in naredili nekaj konstruktivnega za mir!

Toda... Kako bi bilo preprosto, če ne bi bilo teh »toda«: morda so nekateri voditelji v Evropi pozabili, da se ljudje povsod še niso odrekli temu, da bi veljali za misleča bitja. Le-tem nikakor ne gre v račun, da bi morali biti prav oni plačilo za mir v Evropi, za tisto genialno poenostavljeno darilo splošnemu napredku, za tisto, pred čemer si vsak zatise ušesa in zapre oči, da ne bi bil obveščen in da mu ne bi bilo treba imeti

stališča. Teh nekaj ljudi je v Grčiji razcepljeno v različne politične skupine, ki pa imajo en sam cilj — proč s polkovniki, ne dopustiti, da bi Evropa mislila o Grčiji v tistih okvirih kot razmišlja o Španiji in Portugalski. Skratka, gibati, živeti, opozarjati nase, zagotavljati, da so polkovniki samo vrhnja plast, ki pa jim ljudstvo ni dalo poverilnic. Med temi gibajočimi možgani so tudi komunisti in to tisti, ki živijo sredi diktature, poznajo razmere in vedo, kako se je najbolje boriti proti njej. To naj bo v razliko od tistih, ki so že dvajset let v tujini, se pustijo podpirati od velikega zaščitnika in solijo pamet prvim, ki so na mestu samem, da bi nekaj naredili za resnično in samoraslo osvoboditev ljudstva.

Tukaj se začne konflikti, ki bi mu sicer lahko rekli že klasičen, ki pa ima vedno nove variante, tako da ne more nikoli povsem zastarati. Skupina komunistov v tujini z vso materialno in moralno pomočjo zaščitnikov tuli (dobesedno, Kolianisova »prava« grška partija ima radijsko postajo Glas resnice) proti tistim komunistom, ki se borijo proti diktaturi v Grčiji, češ da ti zadnji hočejo s svojim združevanjem v nekako ljudsko fronto vreči deželo na pot »socialdemokratizacije«. Značilno je, da polkovniki pritiskajo na iste ljudi še z drugačnimi sredstvi — zaradi istega greha. Tako je Teodorakisova glasba prepovedana na atenski radijski postaji, kakor tudi na postaji Glas resnice, ki oddaja s sovjetskega ozemlja.

Glasbeni okusi so pa res nepredvidljiv pojav.

Naj nam bo všeč ali ne, Grčija je že bila nekoč v svoji novejši zgodovini plačilo za mir v Evropi. Ko je to postala, je bila obsojena na začarani krog tistega, kar ne moremo natanko zaznati in opredeliti, kar pa nedvomno visi nad našimi glavami in mu rečemo lepše tudi interesna področja. Veliki so navadno dovolj gentlemanski, kadar ne gre zanje, ampak za domenke med njimi o tretjih. Zato Grčija lahko vstane kot eden in napravi revolucijo, pa bo Kolianis vse skupaj ozmerjal skozi Glas resnice z malomeščani in social-demokrati (naziv, ki kljub Palmejem, Brandtom in drugim še vedno velja iz kominternskih časov za nekaj človeka nevrednega). Taka je usoda revolucionarjev v deželah, ki bi spremembe še kako potrebovale, pa so imele to smolo, da so bile določene plačati račune velikih.

Toda v grškem primeru se zadeva ne konča tako preprosto. Sitni in nadležni Skandinavci zadeve niso pripravljeni priznati in nenehno razburjajo duhove v Evropskem svetu, se pritožujejo na različne zahodne organizacije, ki temeljijo na klasičnih človekovih pravicah. Nenadoma so polkovniki osamljeni, zato se zadovoljijo z »milejšo« obliko diktature, na vse mogoče intervencije izpustijo nekaj političnih zapornikov. Toda hkrati so jezni. Zelo jezni. Jim bodo že pokazali, Skandinavcem, bojkotirali bodo njihovo blago, še stožilo se jim bo po grškem morju. Sploh pa, saj imajo na voljo druge partnerje, ki so še veseli, da lahko kljubujejo tistim, ki so delali tak hrup ob Češkoslovaški. Najbrž bi paktirali z vsakomer, samo da bi odpravili tisto, česar so se vedno najbolj bali in se še vedno — da bi se ljudsko gibanje razvilo brez zunanjih impulzov z domačih tal, zraslo v revolucijo brez vsevednih tujih svetovalcev. Za polkovnike tri muhe na en mah: domača opozicija razdeljena in bolj v laseh med seboj kot s polkovniki, širjenje stikov z ogromnim tržiščem vzhoda in karta za isiljevanje v paktu NATO.

Ne, ne eni ne drugi se navznoter niso spremenili — oboji vedo za svoje interese in jim strežejo. Če pri tem trpi nekaj tisoč političnih jetnikov in vsi ostali padajo v malodušje, se razburja zahodni liberalni svet, kaj jim mar. Trgovina je trgovina, denar je denar.

Da ne bi bilo dvoma o resničnosti tega, je Husakova vlada zaprla v Pragi središče grških beguncev, prepovedala izdajanje njihovega časopisa in zamrznila fonde, ki so bili namenjeni grškim beguncem, ki še od strtja grške ljudske vstaje tavajo po Evropi in so se — kakšna ironija — zatekli prav v vzhodnoevropske socialistične države. Njihovo nerazumevanje polkovniške umnosti bi utegnilo škodovati evropskemu pomirjenju in seveda trgovini.

Miroljubna koeksistenca je širok pojem, mir na Balkanu tudi. Najnovejše grško prizadevanje za mir v tem delu sveta je moč spraviti v okvire obeh. Nič hudega, če ta mir lahko zagotovijo samo grški polkovniki, glavno je, da čustvene simpatije ali antipatije ne prevladajo v treznem političnem razsojanju. Tako je lahko zunanji minister Pipinelis izjavil, da so odnosi z Jugoslavijo tradicionalno dobri in prijateljski in da »občasna nepomembna nesoglasja ne morejo skaliti teh odnosov, ki jih iskreno želita vladi in naroda obeh držav.«

Izjavo je prenesel Tanjug samo tri dni pred drugim pomembnim sporočilom, namreč, da se naša podjetja resno zanimajo za opremljanje elektrarn v Grčiji in da so se (Rade Končar in Ingra) že konkretno pogovarjali o tem. Proti Pipinelisovi izjavi ni nihče protestiral, niti proti temu, da si »iskreno želimo sodelovanja«. Navsezadnje pa ne bi mogli najti bolj primerne trenutka, da pokažemo svojo objektivnost, ki tukaj že smrdi na nevtralnost — Grčijo vržejo iz Evropskega sveta, jo dokončno obsodijo najožji zavezniki, da se odloči celo bojkotirati njihovo blago (določene britanske in nemške izdelke po pisanju Frankfurter Rundschau 2. febr. 1970), že smo tukaj, pripravljeni potrditi, da je trgovina trgovina.

Morda vidim preveč črno, Teodorakis je navsezadnje bil v Jugoslaviji, imel je priložnost razložiti svoja stališča, toda ali pa bomo zaradi njega ali koga drugega opustili oblike obvezujočega približevanja režimu, kjer je miroljubna koeksistenca sicer uporabljiva kot smer zunanje-političnih odnosov, ne pa tudi aktivno sodelovanje? Ali bomo prenehali izbijati borbem proti diktaturi še zadnje orožje, ki ga tako potrebujejo, mednarodno solidarnost?

M. MURKO

Politično javno mnenje v Italiji

prikazi, recenzije

P

Italijanski inštitut za javno mnenje DOXA je nedavno opravil raziskavo, ki odkriva nekatere aktualne polarizacije in razmerja sil v italijanskem političnem življenju. Namen naročnika (revija »Il Europeo«) je bil sicer ožji, namreč pojasniti razliko med številom vpisanih članov komunistične partije Italije (PCI) in dejanskim številom glasov, ki jih dobe italijanski komunisti na volitvah. Vendar pa je raziskava osvetlila širši politični prostor ter nakazala medsebojne odnose političnih strank in odnos volivcev do njih, prav tako pa tudi nekatere realnosti in možnosti medsebojnega povezovanja in sodelovanja.

Raziskava zasluži končno pozornost zaradi izredno zanesljive strategije vprašanj, ki so prilagojena italijanski politični dejavnosti. Tako je dejansko pripadnost neki stranki (eni od devetih) ugotavljala zgolj posredno in s pomočjo vrste kazalcev. Med njimi sta bili npr. vprašanja, katera stranka naj bi se na prihodnjih volitvah okrepila in katera naj bi zgubila glasove. Predpostavka, da v razmerah italijanskega političnega življenja volivci predvsem zaradi velikega števila političnih strank niso trdnje opredeljeni in da jih pri opredeljevanju vodi vrsta dejavnikov, se je izkazala za utemeljeno iz več razlogov.

Tak razlog je predvsem glasovanje iz protesta, ki ga je kot razlog, zakaj glasujejo za PCI tudi volivci, ki formalno niso njeni člani, navedlo 15,7 % anketirancev (na vprašanje dajejo anketiranci še druge odgovore: 17,2 % jih glasuje, ker se sicer boje kazati dejansko prepričanje, 15,2 % — zaradi političnega neznanja, 12,4 % — ker zapajo v PCI, 7,2 % — ker ni potrebno biti član, zato da voli PCI, ker je PCI pravična — 6,0 itd.). Zanimivo in hkrati logično je, da navajajo ta odgovor v manjši meri anketiranci iz okolij, ki dajejo PCI večje število glasov (predvsem so to sami pripadniki PCI in PSIUP), v večji meri pa pripadniki višjih socialnih slojev.

Dejavniku protesta, ki gotovo vpliva tudi na glasovanje v prid drugim strankam, se na poseben način verjetno pridružuje presoja, da so posamezne stranke predvsem poklicane za reševanje določenih problemov v Italiji. (Anketiranci naštevajo po vrstnem redu tele pereče probleme: boj proti inflaciji in poviševanju cen — 32,0 %, nezaposlenost — 19,1 %, kmetijstvo — 14,3 %, stavke in delovni spori — 9,3 %, korupcija v politiki in administraciji 7,9 %, šolska reforma — 5,8 % itd.)

Najprimernejše za reševanje posameznih problemov so, sodeč

po ugotovitvah, tri največje stranke: krščanska demokracija (DC), komunistična partija in socialistična stranka (PSI). Krščanska demokracija je po mnenju večine primernejša v vseh pogledih oziroma za reševanje vseh naštetih problemov — vendar le, če ocenjujemo PCI in PSI popolnoma ločeno. Če bi namreč sešteli število anketirancev, ki sodijo, da je v posameznem primeru najprimernejša ena teh strank, bi se (ne upoštevajoč še druge leve stranke) ocena prevesila v prid levi. Kot najprimernejše za reševanje vseh vprašanj v celoti so po mnenju anketirancev te stranke (glede na število omemb): PCI — 14,7, PSI — 13,2 % (obe največkrat omenjeni kot primerni za reševanje delovnih sporov), PSIUP — 2,7 %, PSU — 4,4 %, DC — 27,2 % itd. (največkrat omenjena kot primerna za reševanje vprašanj šolstva).

Raziskava ne pojasnjuje motivov, ki vplivajo na odločanje v prid drugim strankam. Odkrila pa je verjetno najzanimivejši element italijanskega političnega življenja po mnenju 17,2 % vseh anketiranih (22,9 % privrženecv PCI in PSIUP) je privrženecv PCI dejansko več, le da iz strahu pred posledicami (izgube zaposlitve itd.) ne izražajo javno svojih stališč. Temu stališču je blizu po svojem pomenu sicer dosti slabše izraženo mnenje — 7,2 % anketiranih — da formalno članstvo ni pogoj za to, da nekdo voli PCI.

Naslednji sklop vprašanj, h katerim je raziskava usmerjena, so načini in pogoji za spremembe v italijanski družbi. Večina anketirancev sodi, da se po njihovem najpomembnejši problemi v Italiji lahko rešijo s postopnimi reformami — 56,5 % (43,3 % pripadnikov PCI in PSIUP); za odločno preosnovo je 22,0 % anketirancev

(35,6 %)¹ za revolucijo 4,9 % (9,7 % in za dobro zakonodajo 12,9 % (10,4 %). Opredeljevanje za postopne reforme je tem močnejše, čim bolj na desni je stranka (z izjemo neofašistov). Naklonjenost odločni preosnovi in revoluciji je večja pri mlajših anketirancev in pri moških, glede na področje pa na severozahodu in na jugu Italije, zanimivo pa je, da socialni položaj in izobrazba nanjo skoraj ne vplivata.

Potrebo po spremembah, ki jo izražajo anketiranci skoraj v celoti, je raziskava na eni strani povežala z obstoječimi strankami, na drugi strani pa z ekstremno rešitvijo — začasno prepustitvijo celotne oblasti enemu samemu človeku. Potrebne spremembe lahko izvedejo po mnenju anketirancev predvsem te stranke: DC (21,0 %), PCI (11,9 %), PSI (9,2 %), PSU (4,1 %), itd. Zanimivo je, da se hkrati pojavlja tudi težnja po neki novi stranki, ki bi izvedla te spremembe; to težnjo izraža 7,0 % anketirancev. Zlasti je močna pri anketirancih z višjo izobrazbo in pri mlajših. Razvrstitev strank se zelo ujema z razvrstitvijo ob vprašanju, katera stranka je najprimernejša za reševanje problemov, torej spet odkriva temeljna razmerja med posameznimi strankami.

Vprašanje, ali bi izvedbo najnujnejših reform prepustili enemu samemu človeku, ki bi razpolagal s popolno oblastjo, je dejansko zunaj tega okvira in odkriva verjetno nezaupanje v stranke oziroma v njihovo učinkovitost v celoti, hkrati pa tudi politični idealizem, kar 65,7 % anketiranih Italijanov v sedanjem času. Manjši del — 7,8 % anketiranih, privoljuje v to rešitev pogojno in le četrtina — 26,5 %, jih izrecno odklanja tako možnost (za tako rešitev je npr. 64 % anke-

¹ Številke v oklepajih pomenijo ustrezne odstotke pripadnikov PCI in PSIUP.

tirancev, mlajših od 35 let, in celo 66 % anketirancev, starejših od 50 let, ki so imeli priložnost doživljati fašizem).

Tak človek obstoja po mnenju 29,9 % anketirancev, manjši del, 9,9 %, celo navaja imena pomembnejših politikov. Dejansko pa se presenetljivo veliko nagnjenje v prid taki rešitvi močno zmanjša, saj dobršen del anketirancev nima konkretnih predstav o takem človeku.

Pomen te in podobnih raziskav ni v ugotavljanju neopredeljive in precej hipotetične naklonjenosti ekstremnim rešitvam. Precej trden temelj pa nam daje za predvidevanja glede prihodnjih volitev v Italiji. Specifični položaj PCI se kaže v razmerju med potrebo po njeni okrepitvi na volitvah, kot jo čutijo anketiranci, in nasprotno težnjo, ki je precej v njeno škodo (19,9 % : 43,1 %). Pri tem se očitno kažejo, nasprotja med samimi levimi strankami. Porazu PCI na volitvah namreč ni naklonjenih samo 77,4 % privrženecv DC, temveč tudi 46,3 % privrženecv PSI, PSU in PRI. Medsebojna odbojnost levih strank se kaže tudi v pripravljenosti na povezovanje: za povezovanje s PCI se izrecno opredeljujejo še privrženeci PSIUP, ki ima relativno majhno članstvo, hkrati pa se privrženeci PSI veliko močneje opredeljujejo za povezovanje z DC (14,4 %) kot za PCI (8,6 %).

Navedena razmerja seveda ne pomenijo že kakih napovedi, lahko pa seveda rabijo za nekatera predvidevanja, saj očitno izhajajo iz realnih razmer. Ugotavljanje javnega mnenja na področju političnih odnosov oziroma odnosa javnosti do političnih subjektov je le posnetek trenutnega stanja in vsi nakazani trendi dožive v praksi korek-

cije in spremembe. Uspešnost političnega taktiziranja političnih vodstev in motiviranost političnega opredeljevanja v konkretnem trenutku sta odvisni od vrste domačih, pa tudi zunanjih dejavnikov. Veliko zanimanje za dogajanje na italijanski levisi in v sami PCI — v tej zvezi naj omenimo vprašanja o samostojnosti italijanske partije oziroma poti v socializem, ki so jih sprožili na različnih straneh — je verjetno posledica nekaterih dogodkov in sprememb na mednarodnem področju.

Naj ne bo odveč, če pri tem uporabimo še neko ponazorilo iz raziskave, ki je zajela tudi opredeljevanje glede modela socializma. Ugotovitve, ki so za nas še posebej zanimive, odkrivajo dokajšnje razlike v predstavah. Pravi socializem ima po mnenju večine anketirancev (23,7 %) Švedska, njej sledita z majhno razliko ZSSR (11,0 %), in Jugoslavija (9,0 %). Privrženeci PCI in PSIUP omenjajo ZSSR na prvem mestu (27,2 %), za njo je Švedska (15,73 %) in potem Jugoslavija (11,0 %). Socialisti in vse druge stranke pa postavljajo Jugoslavijo na drugo mesto, takoj za Švedsko in pred ZSSR. (Glede na področje postavljajo Jugoslavijo najbolj v ospredje na severovzhodu (13 %), ki je naši državi najbližji).

Kljub posameznim negativnim ugotovitvam raziskava ne daje vseh odgovorov in pojasnil, zlasti pa ne nakazuje kakršnihkoli sprememb v škodo PCI. Razmerja v moči in vplivu posameznih strank so dejansko bolj ali manj znana, ugotovitve jih samo potrjujejo in hkrati potrjujejo, da se stanje v bližnji prihodnosti ne bo spremenilo.

DRAGO ZAJC

Zbornik »Dialektika osvoboditve«

Če bi pod pojmom knjige razumeli zgolj sistematično in koherentno zgrajeno tekstualno celoto, bi nas utegnili pričujoče delo zavesti, če že ne razočarati. Knjigo namreč sestavlja dvanajst sestavkov¹ oziroma, bolje rečeno, mišljenj, ki iz zelo različnih idejnih ali strokovnih izhodišč utirajo pot filozofičnim in političnim spoznanjem o dialektiki osvoboditve. Dogmatični, postvarili in enodimenzionalni podobi današnjega sveta se postavlja nasproti misel, ki s svojo temeljno različnostjo najbolje jamči, da ji gre za drugačen svet, tak, ki socializira individuuma, ne da bi pri tem okrnili tisto bistveno, kar mu kot človeku gre. In prav to slednje, kaj človeku kot človeku gre, je tisto prvo, kar zanima udeležence razprave; tedaj ne le gola negacija obstoječega stanja, temveč tudi njegov kvalitativni in vrednostni obrat.

Še preden se bomo seznanili s tezami nekaterih govornikov, moramo zapisati, da je pobuda za

¹ Zbornik »Dialektika osvoboditve«, avtorji: Gregory Bateson, Stokely Carmichael, David Cooper, John Gerassi, Lucien Goldmann, Paul Goodman, Jules Henry, Ronald Laing, Herbert Marcuse, Gajo Petrovič, Ross Speck, Paul Sweezy, izdal »Praxis«, Zagreb, 1969, ... strani.

kongres o dialektiki osvoboditve prišla iz Londona; zanimivo je, da so njeni uresničevalci psihiatri in psihoanalitiki (Ronald Laing, David Cooper, Joseph Berke, Leon Redler) že v okviru svojega strokovnega področja opazili meje tiste psihiatrije, ki se ukvarja zgolj s posameznikom, ne da bi le-tega videla v širšem družbenem kontekstu. Kongres (bil je julija leta 1967) je pomenil tako za psihiatre kot tudi za druge profesionalne usmeritve redko priložnost za izmenjavo informacij in hipotez v horizontu treh pojmov: dialektike, fenomenologije in osvoboditve. Organizator (D. Cooper) je že na samem začetku definiral te tri pojme, iz česar je v določenem smislu že mogoče razbrati delovno usmerjenost kongresa. *Dialektika* je po tej definiciji dejstvo spremembe, ki se vrši s konfrontacijo nasprotij, protislovij, boj elementov v življenju neke osebe ali znotraj neke skupine ali skupnosti. *Dialektika* je tudi metoda raziskovanja, ki se usklaja s to stvarnostjo spremembe. *Fenomenologija* je oblika raziskovanja, ki vključuje doživljanje boli zaradi spremembe, ki jo imenujemo dialektično, razmišljanje o tej boli in njena osebna uresničitev. *Osvoboditev* vključuje polno sprejetje boli, a to kot predpogoj radosti. Osvoboditev ni idealna, ni mesijanstvo, ni »napredek« — ni niti »bolje« — toda je resnično. Osvoboditev je naše jamstvo nam samim in vsem drugim, da se bomo obdržali kot osebnosti v tej dobi. Osvoboditev pomeni, da bomo v dejanju samovladanja doživeli konec dvojstva izkoriščevalec — izkoriščani. Osvoboditev pomeni, da se bomo uprli, da smo preprosto izkoriščevalci, pomeni tudi, da nočemo biti več izkoriščani.

V razpravi je bila večkrat izražena ocena, češ da je bil kongres razdvojen, da je bilo mogoče na

eni strani slišati psihološke motivirane referate in na drugi strani predvsem politične analize. Na filozofskem nivoju da je bil le Herbert Marcuse, čigar referat je nosil naslov Osvoboditev od družbe izobilja. Seveda so vse te ocene prezrle strukturo vabljenih, v glavnem so bili to psihologi ali politični aktivisti, od filozofov sta prišla le Marcuse in naš Petrovič. Najpomembnejše pa je vendarle dejstvo, da je bila skorajda v vsaki razpravi postavljena kritična zveza z ostalimi sogovorniki ali da je vsaj vsak prispevek meril na naslov kongresne teme. Žal v tej knjigi ne beremo tudi polemik, ki so se odvijale po vsakem posameznem referatu in nam ostaja integralna podoba kongresa bolj ali manj zakrita. Ostaja poleg tega vprašljivo, koliko je kongres uspel vsaj v skromnem obsegu uresničiti »željo« D. Coopera, da bi na njem »odkrili nove oblike gverilskega delovanja, ki bi na nek način prevzelo oblike borbe, ki se vodi v Vietnamu, Latinski Ameriki in Afriki, ki pa bi bilo prilagojeno našim razmeram«. V tem smislu menim, da je kongres kvečjemu ponovil stališča, ki v posameznih militantnih organizacijah že obstoje, in jih osvetlil tudi z vidika ostalih disciplin in političnih prepričanj.

Laing R. D., psihiater, vidi izhod iz iracionalnosti družbenega in svetovnega sistema v posredovanju med različnimi sistemi, od mikro pa tja do največjih makro sistemov. V bolnišnici je, na primer, videl, da je moral od pacientih proučevati celovitejša družbene situacije, iz katerih mu je šele omogočeno razumevanje pacientovega pa tudi družbenega stanja. Pri tem nastopajo velike težave, saj je individualni primer obkoljen z najrazličnejšimi metakonteksti in metametakonteksti. Psihijatrijo oziroma antipsihijatrijo, kot jo Laing

raje imenuje, mora sedaj in tukaj zanimati »normalna« psiha in ne prvenstveno »nenormalna«. Avtoriteta je dobila takšno moč, da se ljudje počutijo krive, če ne izpolnijo nekega ukaza, pa čeprav vedo, da je še tako napačen. Normalnost kot slepa poslušnost in kot stanje kolektivne podrejenosti zaenkrat še ni predmet resnejših analiz v tradicionalno ali, bolje rečeno, veljavno pojmovani psihijatriji. *Gregory Bateson* analizira kibernetične značilnosti človekovega obnašanja. Vsi sistemi, tako prirodni kot družbeni, vztrajajo na nespremenljivosti, tudi obnašanje današnjega človeka je tako, da prej opazi tisto, kar je mogoče vključiti v obstoječi sistem, kot pa tisto, kar je očitnejše, toda izven možnosti vključitve v veljavna pravila družbene igre. Človek je postal usodno selektiven in si je s tem zaprl mnoga vrata svoje osvoboditve. Aktualna je Batesonova kritika sodobne medicine, ki da je v bistvu mreža trikov (kako se rešiti otroške paralize, raka itd.) in manj ali sploh ne raziskuje sistematike in kibernetične uravnanoosti človekovega telesa. Gre za omejenost cilja, ki vam natanko selekcionira in omeji tisto, kar pride pod zavestni nadzor. V nekem smislu gre Batesonu za kibernetično medicino, tudi »filozofijo« medicine in ne le tehnično medicino, ki je nenehno v circulus vitiosus.

Stokely Carmichael, znan črnski borec v ZDA in avtor parole »black power« (črna oblast) je začel svojo razpravo z besedami, da je aktivist in se zato ne ukvarja s posameznikom. Seveda te izjave ni mogoče preprosto obsoditi ali razumeti v stalinističnem smislu, temveč govori o značilnosti položaja črnškega kolektiva v ZDA, ki mu ne dovoljuje, da bi se »obsodil« zgolj na akcijo razreševanja individualnih stisk, temveč poskuša v celoti,

kolektivno, revolucionirati svoj družbeni status. Zastavlja se vendarle vprašanje, kako bo to mogoče narediti, ne da bi se slej ko prej odgovorilo na vprašanje o posamezniku, čeprav je treba dodati, da je Carmichaelova začetna misel v nadaljnjem izvajanju dobila dokaj relativen pomen, saj je na splošnem političnem planu vendarle zaobjel množice individualnih usod, najpogostejše tragedij in stisk. Carmichael je prav tako razlikoval dva tipa rasizma, individualnega in institucionalnega. Prvi je očiten, najpogostejše na TV, ljudje ga navadno obsojajo (na primer: neki belec je ubil pet črnih otrok), drugi je subtilnejše narave, je celoten represivni sistem, v katerega je postavljen črni človek in je bolj redko predmet večinske kritike. Primer institucionalnega rasizma je na primer dejstvo, da v Birminghamu, Alabama, vsako leto umre 500 črnih otrok zaradi pomanjkanja hrane in nezadostne medicinske nege. Ameriška družba zapira oči pred temi problemi, ker je neenakopravni položaj črncev eden od izvorov bogastva bele večine. Belec — v mednarodnem merilu sta to tako prvi kot drugi svet — je zato le nosilec reda in zakona, ohranitve obstoječega stanja, ameriški črnc in ves tretji svet nosita zahtevo po pravici. Črni človek bo prenehal biti suženj s tistim dnem, ko bo prenehal uporabljati definicije svojega gospodarja; definicije zgodovine kot zgodovino belega človeka, definicijo civilizacije in svobode kot nečesa imanentnega beli rasi... Perspektive ameriškega črnca so večje, belec zapušča mesto, ki je središče bogastva, in ga prepušča črnemu getu, potreben je le še revolucionarni sunek, da se bo zgodilo tisto, kar razume Carmichael pod besedama »black power«. Jules Henry piše o naravnosti novodobnega sveta, ki postavlja

subjekte v permanentni medsebojni boj. Ameriška družba je psihološko in ekonomsko pripravljena na vojno, avtor dokazuje, da pri tem ne gre le za neko namišljeno pripravljenost, temveč na nekaj, kar se celo izplača. V tej luči so nadalje analizirane zveze med vladnimi in korporacijskimi interesi, vojaški in ekonomski kompleksi itd.

John Gerassi — sodeloval je tudi v delu Mednarodnega sodišča za vojne zločine ZDA v Vietnamu — je prepričljivo analiziral tezo, da ZDA niso imperialistične in rasiistične šele od danes ali včeraj, temveč sta ti dve opredelitvi že prisotni v samem zgodnjem obdobju ameriške državnosti. Avtor posebej preverja to tezo na odnosu ZDA — Latinska Amerika.

Paul Sweezy je bil tokrat bolj politik kot ekonomist. Izrazil je dvom nad Vzhodom kot nad Zahodom, ki hočeta uloviti tretji svet na svojo orbito. Kolikor bi to enemu ali drugemu uspelo, bi to pomenilo gotovo smrt za tretji svet. Brez argumentov napove za sedemdeseta leta glad, revolucije in populacijske eksplozije.

Ross Speck je postavil pred človeštvo nalogo, da »odkriva sebe in svoj svet« ter se tako ubrani tehnološkega totalizma. Prav tako skuša z metodo psihoterapije na nivoju družbenih mrež izvršiti spremembe na nivoju družbene organizacije nad družino in s tem zamenjati odtujitev sodobnega človeka. Speck nam razvije nekaj konkretnih, doseženih rezultatov preiskav, ki vse dokazujejo, da imajo individualni konflikti svoje osnovne izvore v protislovjih družbe.

Tudi *Paul Goodman* je predvsem opozarjal na nevarnosti, ki jih prinašajo moderna tehnologija, slaba urbanizacija in centralizirani administrativni sistem. Poleg Marcusea je bil edini, ki je opozoril na negativne pojave v uporabi mladih.

Medtem ko je Goodman opozarjal na to, da je bil avtor ideje o svobodni univerzi, da pa ga je enostranska uresničitev ideje razočarala (le politična vzgoja in ne tudi širše strokovno izobraževanje), in se prav tako ni strinjal z izključitvijo belih študentov iz radikalne črnske organizacije SNNC, je Marcuse opozoril, da gre pri hipijih mnogokrat za maškarado na privatnem nivoju, kvečjemu en del ima politično usmeritev in je izraz novih nagonskih potreb in vrednosti. Goodman vidi edino resnično internacionalo zoper tehnološkomežersko vladavino v uporuh mladih in inteligence od Berlina, Varšave, Tokia ... do Berkleya.

L. Goldmann je spregovoril o problemu kritičnosti in dogmatičnosti v književnosti. Tehtna je njegova dialektična opredelitev vrednot, ki morajo po eni strani zaščititi strukturo človekovega dostojanstva pred zgodovinskimi izbruhi in po drugi nenehoma sprejemati kritičnost človekove izdvojenosti od te strukturalno-zgodovinske konstante.

Herbert Marcuse je postavil za nas instruktivno, čeprav ne tudi neznano trditev o nezadostnosti institucionalne spremembe, ki jo mora vendarle dopolniti revolucija v samem človeku, to je razvijanje potreb, ki so potisnjene v podzavest. Socializem je zatorej mogoče razumeti kot biološko nujo. Proti temu pa je organiziran celoten kapitalistični sistem preko ideje o družbi izobilja. Vzpostavljen je diktat nad zavestnim in nezavestnim v človeku. Potlačene energije usmerja establishment zoper sovražnika (komunizem), da ne bi le-te eksplodirale zoper sam sistem. Inteligenci je Marcuse pripisal vlogo revolucionarnega katalizatorja (odločilno pripravljalno funkcijo), ki sam zase ne more izvesti dejanske revolucije.

Pomembnost knjige je določena še posebej po tistem, kar se je dogodilo v »vročih« mesecih leta 1968. Kongres iz leta 1967, na predvečer revolucionarnega trenutka, je spregovoril mnogo od tistih misli, ki jih je kasneje sprejelo nase sorbonnsko zidovje.

Glede na to je pričujoča knjiga brez dvoma na takšni kvalitetni ravni, da nam omogoča globlje razumevanje vzrokov, ki so pripeljali do upora mladih v zadnjem desetletju, poleg tega pa predstavlja sama zase interdisciplinarno analizo sedanjega svetovnega trenutka.

RUDI RIZMAN

Atif Purivatra

Nacionalni in politični razvoj Muslimanov

(Etnična posebnost Muslimanov v Bosni in Hercegovini)

Muslimani v Bosni in Hercegovini se razlikujejo od drugih jugoslovanskih narodov in nasploh od Slovanov po tem, da pripadajo islamski religiji; že v njihovi zgodnji zgodovini se vpliv islama ni odražal le v religiozni sferi, marveč v mnogoterih vplivih na kulturno, socialno, politično in celo ekonomsko življenje bosenskih Muslimanov. Dejstvo je, da so se Slovani srečali z islamom že zelo zgodaj (znano je npr., da so bile med Bolgari pred njihovim dokončnim pokristjanjenjem razširjene islamske knjige), nastanek bosenskih Muslimanov pa časovno

sovpada s prihodom Osmanov v naše kraje. Konkretno v Bosni (s Hercegovino) se je začela množična islamizacija konec 15. stoletja in je intenzivno potekala vse do konca 17. stoletja. K islamu so pristopali pretežno pripadniki tako imenovane »bosenske cerkve«, pa tudi katoliki in pravoslavci.

Že v »bosenski cerkvi« — iz katere se je izoblikoval nukleus bosenskih Muslimanov — so opazni obrisii fenomena, ki ga danes pogosto omenjamo kot muslimansko etnično posebnost. Zaradi posebnega političnega položaja (zlasti ker so bili Muslimani vladajoči sloj, torej politično ljudstvo), zaradi posebnega družbenega položaja (zanj je značilno, da so bili večidel svobodni kmetje in so dajali ton tudi mestnemu življenju) ter zaradi posebnih kulturnih značilnosti (simbioza avtohtone slovanske in islamske civilizacije) so stopili Muslimani v moderno življenje, ki se začelja z avstroogrsko okupacijo leta 1878, s precej specifičnimi obeležji. Njihov moderni razvoj je navezoval na že trasirane tradicije ter se je usmerjal povsem analogni in paralelno z nacionalnim razvojem Srbov in Hrvatov v Bosni. Na kateremkoli družbenih področij je prišlo do diferenciacije, ki je temeljila na nacionalni podlagi, so nastopali ob Srbih in Hrvatih kot tretji nacionalni dejavnik tudi Muslimani: ob srbskih in hrvaških kulturnih društvih in čitalnicah so nastajale tudi muslimanske, nastajale in delovale so posebne muslimanske politične stranke, časopisi, posebne šole; razlikovanje se je kazalo tudi v takih ustanovah, kot so banke in »Sokol« (pred 1918. letom so imeli namreč tudi Muslimani sokolsko organizacijo).

Knjiga Atifa Purivatre, docenta na fakulteti za politične vede v Sarajevu, z naslovom »Nacionalni in politični razvoj Muslimanov«, ki

je po prvi izdaji leta 1969 doživela že drugo izdajo, obravnava najnovejši razvoj Muslimanov, zlasti kar zadeva njihove etnične posebnosti. Kajti ob Srbih, Hrvatih, Slovenih, Makedoncih in Črnogorcih obstaja — pa najsi to priznamo ali ne — še en nacionalni subjekt, namreč Muslimani v Bosni in Hercegovini.

Nekoliko presenetljivo zveni, da ima ena izmed etničnih skupin versko ime. Muslimani so se dejansko poprej, za časa Turkov, prav zaradi poudarjenega etničnega razlikovanja od Osmanov imenovali Bušnjake, svoj jezik pa bosančico. Po avstro-ogrski okupaciji, ko so se razmere spremenile in ko so odigrali v političnem življenju Bosne in Hercegovine enakovredno vlogo tudi Srbi in Hrvati, naziv Bošnjaki izključno za Muslimane ni več pravilno odražal dejanskih odnosov; zato se je velika večina Muslimanov istovetila z muslimanstvom, svoj jezik pa so tudi poslej označevali z bosančico ali cirilsko pisavo (v stari Jugoslaviji je začelo tudi pri Muslimanih prevladovati srbohrvaško ime za njihov jezik). Purivatra v svoji knjigi posebno pozornost obravnava prav to nacionalno muslimanstvo. Le-to je povezano z muslimani, katerih jezik je srbohrvaški (hrvaškosrbski) in ki žive ne le znotraj sedanjih meja SR Bosne in Hercegovine, temveč tudi v nekdanjem novopazarskem sandžaku (danes pripada SR Črni gori in SR Srbiji) in v črnogorskih mestih; od tega nacionalnega muslimanstva moramo ločevati muslimanstvo (islam) kot pripadnost svetovni religiji. V praksi pišemo besedo »Muslimani« v pomenu etnične pripadnosti z veliko, v pomenu pripadnika islama pa z malo začetnico. Pojem Musliman v smislu etnične pripadnosti zajema torej tudi Muslimana-ateista.

Purivatra opisuje, da so že v začetku nacionalnega prebujanja

in nacionalnih gibanj pri Srbih in Hrvatih poskušali Muslimane vključiti v srbstvo oziroma v hrvatstvo. To je imelo v nacionalno-političnem življenju negativne posledice — zlasti v razmerah antagonistično usmerjenega srbskega in hrvaškega nacionalizma. Široke množice muslimanov in pa del muslimanskih intelektualcev se je upiral istovetenju bodisi s Srbi, bodisi s Hrvati, čeprav so etnično zelo sorodni enim in drugim. Samo del muslimanske inteligence se je »opredelil« za Srbe ali Hrvate, vendar je to razumeti bolj kot politično in kulturno usmeritev k srbstvu oziroma hrvatstvu.

Temu »opredeljevanju« in pritiskom k »opredeljevanju« kot tudi različnim teorijam o tem vprašanju je posvetil Purivatra v svoji knjigi precej prostora. Purivatra logično sklepa, da je bilo opredeljevanje za »nacionalno neopredeljene« v bistvu nacionalno opredeljevanje: ob edini alternativni, ki so jo Muslimanom ponujali v povojnih razmerah, da se deklarirajo bodisi za Srbe, bodisi za Hrvate, so se Muslimani prav zato, ker so že opredeljeni kot Muslimani, množično izjavljali za nacionalno neopredeljene; to je dejansko bila nacionalna neopredeljenost, vendar le v odnosu do srbstva in hrvatstva. Tu lahko mimogrede omenimo, da so posamezniki izjavljali celo, da so Slovenci, da bi se tako izognili nacionalni identifikaciji s srbstvom in hrvatstvom.

Purivatra poudarja, da etnična posebnost Muslimanov ni odkritje najnovejšega časa. Že Komunistična partija Jugoslavije je realno ocenila nacionalno stanje in odnose v državi ter v smislu boja za nacionalno enakopravnost vseh narodov in narodnosti prva Muslimanom priznala etnično individualnost. Do tega je prišlo zadnja leta pred drugo svetovno vojno.

Purivatra je podrobno proučil dokumentarično gradivo, ki obravnava odnos komunistične partije oziroma Zveze komunistov do nacionalnega vprašanja Muslimanov. Zlasti temeljito obravnava medvojno in povojno obdobje. Pri tem ugotavlja, da so med vojno v Bosni in Hercegovini obvezno in dosledno upoštevali ob Srbih in Hrvatih tudi etnično subjektiviteto Muslimanov. Prav upoštevanje muslimanske etnične komponente je pospešilo in blagodejno vplivalo na proces pritegovanja Muslimanov v vrste narodnoosvobodilnega boja.

Za našo politološko literaturo so pri Purivatri zelo pomembne raziskave političnega razvoja Muslimanov v stari Jugoslaviji. V tej knjigi je poudarek na jugoslovanski muslimanski organizaciji (JMO), ki je bila glavna in pravzaprav edina meščanska politična sila Muslimanov v stari Jugoslaviji. Zaradi tega, ker so predstavniki JMO sodelovali v posameznih vladah stare Jugoslavije, se je med širšo javnostjo ustvarjal vtis, da so Muslimani enakopravni državljani. Resničnost pa je bila popolnoma drugačna. Že ob samem nastanku stare Jugoslavije niso spoštovali niti fizične integritete Muslimanov. Agrarna reforma je zelo malo upoštevala socialne kriterije, pač pa je bil njen cilj, da Muslimane kot ekonomsko najmočnejši sloj razlastijo. Muslimani so bili izrazito zapostavljeni tudi na drugih področjih javnega življenja: v politiki zaposlovanja, v dodeljevanju koncesij, v šolanju, štipendiranju itd.

Knjiga Purivatre obravnava probleme, o katerih ima naš poprečni intelektualce kaj pogosto napačno predstavo. V dosedanji skromni (poleg tega pa še pretežno pristransko napisani) literaturi o tej problematiki težko najdemo pravilne odgovore na mnoga vprašanja, ki jih Purivatra obravnava zelo teme-

ljito, dokumentirano in objektivno. Upoštevati moramo tudi dejstvo, da je bilo ob popisu prebivalstva leta 1961 v Bosni in Hercegovini 1,205.075 Muslimanov ali 36,8 % vsega prebivalstva BiH. Po številu so Muslimani za Srbi, Hrvati in Slovenci na četrtem mestu. Že sama številčnost muslimanske populacije narekuje, da stvari gledamo take, kot so; knjiga Purivate pa je tehten prispevek k razjasnjevanju obravnavane problematike.

M. HADŽIJAHIC

Jože Goričar

Oris razvoja socioloških teorij

Ameriški sociolog C. W. Mills, pripadnik »radikalne« smeri v novejši sociologiji, je v znanem delu (*The Sociological Imagination*) zapisal: »Sociološka misel pomeni obeležje vsega tistega, kar je najboljše v sodobnih študijah o človeku in družbi.« Morda je ta ocena preveč laskava, razumljiva pa je, če vidimo v sociologiji možnost človekovega spoznavanja dejanskih razmerij, v katerih živi kot družbeno bitje. Človeško hotenje po samozavedanju je vse bolj prisotno in zato najbrž ni naključje, da napovedujejo nekateri misleci sociologiji izreden razmah in še večji pomen v prihodnosti.

Pogosto se srečujemo z mnenjem, da je sociologija mlada di-

sciplina; s tem opravičujejo nekateri neizdelanost celo temeljnih kategorij te discipline (npr. razred, ipd.) Različnost intelektualnih stilov je pri študiju človeka in družbe večja kot pri katerem koli drugem področju znanstvene dejavnosti. V dobrem poldrugem stoletju se je sociološka teorija razvijala v vrsti šol in smeri, ki predstavljajo klasično sociološko tradicijo. Zveza med tradicijo in sodobnostjo je zlasti v sociologiji zelo močna; mnoga klasična prizadevanja predstavljajo živ del sodobne sociološke misli, ne pa zgolj mrtev predmet zanimanja ljubiteljev starin. Prekinjeni stik med tradicijo in sedanjostjo pa botruje pojavljanju novosti, ki večkrat predstavljajo le novo terminologijo.

Velik del klasične sociološke misli izvira iz nasprotovanja idejam Karla Marxa, ki velja za eno osrednjih osebnosti v sociološki teoriji. C. W. Mills¹ meni, da se daleč nad druge vzpenjata dva sociologa: Karl Marx in Max Weber, ki bi naj bil »najtemeljitejši« revizionist Marxove misli. Za oba pa je značilno (po Millsovem mnenju) izjemno poznavanje zgodovine, ki se v delih staplja z jasnimi analitičnimi pojmi.

Z razvojem sociologije se je pokazala potreba po sistematizaciji temeljnih socioloških teorij. Te teorije niso pomembne le kot prispevek k zgodovini raziskovanja in mišljenja družbe, temveč tudi zaradi vpliva na kasnejšo sociološko misel. Kljub vse močnejšemu uveljavljanju sociologije pri nas bi do nedavna zaman iskali zgodovino sociologije ali vsaj kak manjši priručnik v slovenščini. V srbohrvaščini so nam bila že doslej dostopna dela, ki obravnavajo posamezne smeri v sociologiji (zlasti nedokončano izdajanje sociološke zbirke

¹ »Klassik der Soziologie«, Frankfurt a. M. 1966, str. 21.

pri Matici Hrvatski) in prevod »Socioloških teorij v XIX. in XX. st.« P. Sorokina, ki je izšel že pred vojno v Beogradu (1932). Težavne naloge predstaviti zgodovino sociološke misli v celoti se je lotil profesor pravne fakultete v Ljubljani in znan slovenski sociolog dr. Jože Goričar, ki je napisal »Oris razvoja socioloških teorij«.²

Že sam naslov dela, ki ni obsežno (212 strani), kaže njegov namen, ki je predvsem v tem, da bi seznanjal (podčrtala M. J.) bralca s »poglavitnimi teoretičnimi tokovi v sociologiji, od njene osamosvojitve v samostojno vedo, pa vse do našega časa«, kot je zapisal avtor v predgovoru. Ob informativni usmerjenosti je v delu opazno avtorjevo marksistično izhodišče ter iskanje možnih stičnih točk marksistične teorije z drugimi. Vprašanje klasifikacije je avtor rešil tako, da se je odločil za »nečisto« klasifikacijo, ki je z vidika objektivnega prikazovanja gotovo primernejša (ni upošteval niti »nacionalne«, ki obravnava posamezne sisteme po nacionalni pripadnosti, niti »tradicionalne«, ki zajema podobne sociološke sisteme v nekaj teoretičnih smeri).

Prvi tovrstni priročnik ima gotovo posebno nalogo: čim bolje vpejljati bralca (tudi nesociologa) v širino sociološke teorije. Na kratko si oglejmo, kaj nam učbenik pri-
naša.

Celotna snov je razdeljena v tri glavna poglavja: — doba osamosvajanja sociologije; — teoretične smeri in šole neposredno po nastanku sociologije; — teoretični tokovi v sociologiji 20. stoletja.

Sociologija kot samostojna disciplina se je začela razvijati šele v začetku 19. stoletja, v burnem ob-

dobju po francoski revoluciji, ki je bistveno spremenila fevdalno utesnjeno gledanje na človeka in družbo. Zato nekateri celo menijo, da je z ustanovitvijo sociologije francoska revolucija razdala svojo teoretično energijo. O tem, kdo je utemeljitelj sociologije, si znanstveniki niso čisto enotni; prevladuje pa prepričanje, da je dejanski utemeljitelj sociologije Saint-Simon, najpomembnejši utopični socialist. Sicer pod vplivom mehanicizma, zlasti pa organicizma, je zahteval oblikovanje posebne znanosti o človeku, ki bi naj temeljila na »socialni fiziologiji«. K tej znanosti je sam precej prispeval: postavil je tezo o nasprotju med t. i. ekonomsko družbo in državo, ki je razredna vladavina; razredno razkladnost družbe je videl v obstoju vojaškega in industrijskega razreda ter razreda »legistov in metafizikov« (z zadnjim je poimenoval birokracijo). V njegovih delih (»Organizator«, »Katekizem industrialcev«) najdemo misel o odmiranju države, ki je v času močnejše manipulacije tako aktualna kot ob nastanku: »Vladanje nad ljudmi je zamenjano z upravljanjem stvari.« Izredno velik pomen je pripisoval lastnini, s katero so se ukvarjali tudi njegovi neposredni nasledniki (B. P. Enfantin, A. Bazard). Avtor orisa omenja med predhodniki sociologije tudi P. J. Proudhona, očeta anarhizma, ki ga poznamo tudi po znameniti enačbi: lastnina = tatvina. Je izredno oster nasprotnik države. (V delu »Splošna ideja revolucije« je zapisal: »Mi znikamo državo in oblast zato, ker smo za osebnost in samostojnost ljudskih množic.«)

Z nastankom sociologije kot samostojne znanstvene panoge se večinoma povezuje ime A. Comta, ki mu avtor orisa pripisuje mesto formalnega ustanovitelja sociologije. Comte velja za izrazito konserva-

² Delo je izšlo 1969 pri založbi »Obzorja« v Mariboru; v istem letu pa je tudi že izšel prevod v srbohrvaščini pri založbi »Rad« v Beogradu.

tivno usmerjenega družboslovca; Marx ga ni cenil, v novejšem času mu tudi ne pripisujejo posebne vrednosti, ker da je predvsem »filistrski mlajši Saint-Simon«,³ ki ga je moč z lahkoto spregledati. A. Comte izhaja s pozicij meščanstva, ki je izvedlo revolucijo; po njej pa so mu potrebne zlasti reforme, ki naj ohranijo pridobitve (znano je njegovo načelo: *ordine ad progressum*). Sociologijo je pojmoval kot reformatorsko silo, današnje ime pa ji je dal v IV. zvezku »Tečaja pozitivne filozofije« 1840. leta. Postavil je tudi enega »lažnih problemov« sociologije 19. st. (po Gurvitchevi kritiki), namreč delitev sociologije (prej socialne fizike) na socialno statiko in socialno dinamiko. Je tudi utemeljitelj pozitivistične metode v sociologiji.

Med utemeljitelje sociologije je dr. Goričar postavil tudi H. Spencerja, katerega osrednje zanimanje velja problemom evolucije v družbi, ki je razvojni proces od homogenih k heterogenim stanjem. Z njegovim organicističnim pojmovanjem družbe je povezana kategorija ravnotežja, ki jo je oživila zlasti funkcionalistična smer sociologije. Nekateri sicer menijo, da je H. Spencer »mrtev«, vendar obstoje tudi druge ocene (npr. P. Kellerman⁴), ki poudarjajo specifičnost njegove sociološke misli.

V 19. st. so se, opirajoč se na dediščino utemeljiteljev sociologije in pod vplivom močnega razvoja drugih disciplin, razvile mehanicistična, biologistična in psihologistična šola. Posebno mesto v sociologiji 19. st. ima F. Le Play, ki mu P. Sorokin⁵ pripisuje takšen po-

men kot Comtu ali Spencerju. Le Play je pomemben kot pretežno empirično usmerjen sociolog (proučevanje delavskih družin).

Med sociologi mehanicistične smeri velja posebej opozoriti na V. Pareta, ki je znan po teoriji družbenega ravnotežja, s katero sta povezana pojma »reziduum« in »derivatum«, ter po misli, da je zgodovina »pokopališče aristokracije«.

Biologistično sociologijo, ki je nastala pod vplivom izrednega razmaha biologije, deli avtor v dve veji:

— sociološki organicizem (tu najdemo ekstremno pojmovanje: »Sociologus nemo nisi biologus« pri P. von Lilienfeldu);

— socialni darvinizem, ki družbeno dogajanje razlaga z »bojem za obstanek«. K tej smeri prišteva avtor poleg L. Gumplovicza, G. Ratzenhoferja, J. Novikova tudi začetnika ameriške sociologije W. G. Sumnerja. Začetek ameriške sociologije je sporen in si v njegovem utemeljevanju ameriški sociologi niso edini (ali je začetek 1883. leta, ko je izšla Wardova »Dynamic Sociology«, ali 1894 — prvi zvezek »American Journal of Sociology«, ali 1905, ko je bilo ustanovljeno sociološko društvo). Bolj zanimive so ocene o vzrokih razvoja ameriške sociologije. Prevladuje mnenje, da se je sociologija v ZDA razvila zlasti kot odgovor na vprašanja, ki so nastopila po državljanski vojni ob hitri industrializaciji in urbanizaciji.⁶

V 19. st. se je močno razmahnila tudi psihologistična smer v sociologiji, ki jo deli avtor na individualno psihološko (G. de Tarde in analiza posnemanja) ter kolektivno psihološko smer (W. Wundt in dva znana teoretika množic: S. Sighele in G. Le Bon).

³ C. W. Mills, »Klassik der Soziologie«, str. 24.

⁴ »Kritik einer Soziologie der Ordnung«, Freiburg 1967.

⁵ »Soziologische Theorien im 19. und 20. Jahrhundert«, München 1931, str. 28.

⁶ G. J. Hinkle in R. C. Hinkle, »The Development of Modern Sociology«.

Obravnavo teoretičnih tokov v sociologiji 20. st. začena dr. Goričar s tem, da predstavi začetnika nemške sociologije F. Tönniesa, ki je po mnenju nekaterih predhodnik ali pa celo utemeljitelj formalne sociologije⁷, drugi pa vidijo v njem samostojno znanstveno osebnost (tudi avtor Orisa). Slaven in v različnih oblikah tudi posneman je zlasti po znani delitvi družbenega združevanja v občestvo, skupnost (Gemeinschaft) in v družbo (Gesellschaft). Zanimivo je njegovo obravnavanje javnega mnenja (v delu »Kritika javnega mnenja« 1922 razlikuje med »uradnim« in neformalnim javnim mnenjem).

Eden najpomembnejših in po mnenju nekaterih najboljših francoskih sociologov je E. Durkheim, ki ga označujejo tudi kot sociologa. E. Durkheim je nadaljeval pozitivistično usmeritev v sociologiji, znan pa je zlasti po nekaterih študijah, kjer je uspešno povezoval empirična dejstva s teorijo (npr. »Samomor«). Družbo je razumel kot psihični pojav in je poudarjal zlasti pomen »kolektivne zavesti«. Eno osrednjih mest v Durkheimovem sociološkem opusu pripada »anomiji«, ki jo v novejšem času tako pogosto omenjajo (pogosto v zvezi z alienacijo).

Kot tretjo usmeritev sociologije 20. st. nam avtor predstavi formalno in relacionistično sociologijo v Nemčiji (G. Simmel, L. von Wiese, ki deli družbene procese na združevalne in razdruževalne) in v ZDA (E. A. Ross, E. A. Park, E. W. Burgess, ki meni, da so družbene skupine temeljne družbene tvorbe).

Posebej in dokaj obsežno je avtor orisal sociološko misel Maxa Webera, ki je močno vplival na poznejša sociološka prizadevanja, zlasti na behavioristično sociologijo (poudarjanje zavestnega ravnanja).

Pomemben je njegov prispevek na področju metodologije: je utemeljitelj »idealnih tipov«, ki naj rabijo za boljše proučevanje empiričnih družbenih pojavov. Sicer pa je bil na stališču, da družbene pojave lahko samo razumemo, ne moremo jih pa razlagati. Osrednji pojem Webrove sociologije je družbeni odnos; razlikuje konfliktne in solidarnostne odnose, ki so še lahko odprti in zaprti. Zaprti družbeni odnosi sestavljajo »združenje« (Verband); na temelju te kategorije je Weber gradil svojo teorijo organizacije, družbene moči, imperativne kontrole, birokracije in političnih strank. Pogosto povezujejo njegovo ime z razlago razvoja kapitalizma; v delu »Protestantska etika in duh kapitalizma«⁸ se je ukvarjal z vprašanjem o zvezi med protestantsko ideologijo in ideologijo zgodnjega kapitalizma.

Po obravnavi univerzalizma (O. Spann, P. A. Sorokin), socialne filozofije L. T. Hobhousa se avtor ustavi pri fenomenološki usmerjenosti (M. Scheler, A. Vierkandt, T. Litt, T. Geiger — znan zlasti po delu »Razredna družba v topilniku«; J. Monnerot, delno R. Aron). Avtor prišteva k tej smeri tudi znana sociologa G. Gurvitcha, ki je izdelal izredno obsežno in dokaj zamotano teorijo z metodo »hiperempirične dialektike«.

Zadnji dve usmeritvi, ki jih avtor obravnava v tem delu — behaviorizem in funkcionalizem, zastopajo predvsem imena ameriških sociologov. Behaviorizem, ki poudarja analizo družbenega ravnanja človeka, sestavlja (po Don Martindalu) nekaj smeri: — pluralistični behaviorizem (F. H. Giddings, E. A. Ross — ukvarjal se je zlasti s pojavom »družbene kontrole«, W. F. Ogburn — problem »družbe-

⁷ R. Lukić, »Formalizam u sociologiji«, »Prosveta«, Beograd 1969.

⁸ Prevod tega dela je izšel pri založbi Veselin Masleša v Sarajevu 1968 z obsežno študijo dr. Vojina Milića.

nih sprememb«, M. F. Nimkoff — sociologija družine); simbolični interakcionizem (Ch. H. Cooley — klasifikacija družbenih skupin na primarne in sekundarne, W. Thomas in F. Znaniecki — »Poljski kmet v Evropi in Ameriki«, G. H. Mead — družbene vloge); teorija socialne akcije (T. Veblen — teorija brezdelnega razreda; J. R. Commons, R. M. MacIver obravnava problem občestva, skupnosti, ki je eno izmed treh temeljnih vprašanj ameriške družbe: democracy, mobility, community.⁹ K tej smeri prištevata avtor deloma tudi C. W. Millsa — nadaljevalca marksistične usmerjenosti in avtorja znanih kritičnih del: »Beli ovratnik«, »Elita oblasti«, »Sociološka imaginacija«).

Oris zgodovine socioloških teorij sklene avtor z obravnavo funkcionalizma, ki se je razvil po drugi svetovni vojni. V oceni te smeri se avtor pridružuje precejšnjemu številu kritikov, ki opozarjajo na konservativnost in na vračanje k idejam organicizma. Opozarja pa ob tem na velik teoretični in metodološki pomen, ki ga ima ta teorija tudi »v rokah marksističnega raziskovalca« (»Oris« — str. 207). Najpomembnejši predstavniki te smeri so T. Parsons (znan zlasti po delu »Družbeni sistem«; velja za utemeljitelja funkcionalizma), R. Merton (k tej smeri spada le delno; dialektično obravnava funkcijo in razlikuje manifestne in latentne funkcije), G. E. Homans (ukvarja se s problemom človeške skupine kot socialnega sistema), K. Lewin (mikrofunkcionalist).

V novejšem času se je kot »komplementarna« funkcionalni teoriji razvila t. i. »teorija konflikta«, ki jo nekateri¹⁰ štejejo za najpomemb-

nejšo teoretično smer v sodobni sociologiji. Glavno zanimanje predstavnikov te smeri (R. Dahrendorfa, L. Coserja in C. W. Millsa) velja konfliktom, protislovjem, nasprotjem v družbenih sistemih in njihovim spremembam. To smer v knjigi še ni zajeta. Prav tako ni zajeta strukturalistična smer.

Že kratek pregled temeljnih usmeritev v sociologiji kaže na izredno različnost in bogastvo socioloških prizadevanj. V delu marksistična smer ni posebej obravnavana, oziroma je izločena. Avtor pojasnjuje svojo odločitev s tem, da »nanjo sploh ne moremo gledati kot na eno med mnogimi sociološkimi teorijami; če ne zaradi drugega, zategadelj, ker se je od vsega nastanka pa do danes močno razvejala že na nekaj struj in tokov, ki se med seboj bolj ali manj razlikujejo«. (Predgovor.)

Delu je dodano imensko in stvarno kazalo. Morda bi avtorju lahko očitali neenakomernost v prikazovanju posameznih socioloških sistemov. Zlasti je namenil premalo prostora novejši sociologiji.

S kratkimi citati nam avtor poskuša približati nekatera najznačilnejša stališča v socioloških teorijah. Iz citatov pa slovenski bralec ne more dobiti zadostne predstave o sociološki klasiki. Naj na tem mestu izrazim svojo željo, da bi v bližnji prihodnosti mogli obogatiti naše znanje s prevodi nekaterih temeljnih del ali vsaj z obsežnejšim izborom iz sociološke klasike.

Oris razvoja socioloških teorij dr. Jožeta Goričarja bo mnogim predstavljal prvo informacijo o zgodovini discipline, ki si krepko utira pot v naš vsakdan. Tistim pa, ki so v sociologiji bolj »doma«, bo gotovo pomenil sistematični okvir za morebitni poglobljeni študij.

M. JOGAN

⁹ Kot ugotavlja R. Dahrendorf v delu »Die angewandte Aufklärung«, München 1963, str. 127.

¹⁰ J. Klofač, »Sociološka teorija konflikta« in dialektična teorija protislovij, (v nemščini) Soziale Welt 1965, št. 3.

KRONIKA

Nova rubrika, imenovana KRONIKA. Nomen-omen. Pa vendarle na kratko o razlogih zanjo, o njeni vsebini in fiziognomiji.

V skladu z usmeritvijo revije »Teorija in praksa«, ki jo izdaja VŠSPVN, naj bi ta rubrika na področju družboslovja z informacijsko razčlenitvijo znanstveno-raziskovalne dejavnosti bila limes, mejnik pri preseganju in odpravljanju persistence komunikacijskega statusa quo, ki obstaja ob siceršnjem razširjanju raziskovalne dejavnosti na tem področju. Seveda pa rubrika ne bi seznanjala samo z raziskavami, ki jih opravljajo razni centri, tako na VŠSPVN kot tudi druge zunanje institucije, temveč tudi o raznih oblikah interpersonalnih komunikacij znanstvenega kadra na področju sociologije in politologije, o posvetovanjih in seminarjih, o izmenjavah izkušenj ob raznih obiskih tujih in domačih znanstvenikov in podobnem, tudi o dogajanju na VŠSPVN. Rubrika, ki bo stalna ali občasna, to bodo pokazale potrebe, pa ne bo vrednostno-ocenjevalna, ampak bo zgolj informativnega značaja. »Živeti dejavno pomeni biti zmeraj dobro informiran« (Norbert Wiener).

Na VŠSPVN je šest raziskovalnih centrov. Oglejmo si, s čim se trenutno ukvarjajo.

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Najbolj znane so njegove vsakoletne raziskave slovenskega javnega mnenja. Letošnje »Slovensko javno mnenje 70« je bilo planirano za pomlad, vendar so ga premaknili na jesen zaradi aktualne problematike; zdaj je v delu raziskava »Stališča občanov do

razvoja cestnega omrežja v Sloveniji»; v načrtu pa so tele raziskave: »Ekonomska emigracija kot dejavnik družbenega razvoja« kot tudi raziskava s področja komunikacij (zajela bo stanje samoupravljanja na področju komunikacijskih sredstev, mednacionalno komuniciranje, vpliv tujih medijev in podobno) in še nekatere druge. Od raziskav, ki so v končni fazi interpretacije, pa velja omeniti raziskavo »Volilni procesi v Sloveniji«, v okviru katere so potekale posamezne raziskovalne naloge: »Analiza volilnih priprave«, »Analiza socialne strukture poslancev in odbornikov, voljenih na področju SRS«, »Poslanska dejavnost« in »Potek kandidiranja v skupščino SRS«. Razno gradivo tega centra se dobi v knjižnici VŠSPVN, gradivo drugih centrov pa, če ni bilo objavljeno, v samih centrih.

Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, ki je edina tovrstna ustanova v Jugoslaviji, ima poleg razvite informativno-dokumentacijske dejavnosti v delu več analiz in projektov, bodisi zveznega, bodisi republiškega značaja ali pa za potrebe podjetij, ki sodelujejo z deželami v razvoju (npr. analize za Splošno plovbo Piran, Slovenijales, Agrokombinat Emona itd.). Zveznega značaja sta dva projekta: »Gospodarsko, politično, kulturno, znanstveno-tehnično sodelovanje Jugoslavije z deželami v razvoju«, ki bo končan leta 1972; skupaj z zagrebškim inštitutom za proučevanje Afrike pa imajo v pripravi projekt »Oblici pomoči sodelovanja z zemljama u razvoju«. Republiško obeležje ima projekt »Možnosti za razširitev sodelovanja Slovenije z deželami v razvoju«, ki je sedaj v drugi fazi, končan pa bo pozimi 70/71. Center pripravlja razne seminarje (npr. za medicinsko osebje, ki se je zaposlilo v Libiji), izdeluje razne monografije (o Libiji, Iranu itd.), v programu pa ima organizacijo postdiplomskega študija za diplomante posameznih fakultet, ki se bodo zaposlili v deželah v razvoju, kot tudi izdajanje stalnega zbornika z bibliografskimi podatki o deželah v razvoju in naših odnosih z njimi.

Center za politološke raziskave je usmerjen k trem globalnim sektorjem: k problemu politične teorije s posebnim poudarkom na politični teoriji socializma, k sodobnim političnim sistemom in k mednarodnim političnim odnosom. Cen-

ter spodbuja skupaj s Politološkim društvom publiciranje politološke literature (tu bi opozorili na edicijo »Socializem in demokracija« pri založbi »Komuniste«), prireja debate o aktualnih problemih našega političnega sistema (npr. debata o metodi dela v družbenopolitičnih organizacijah). Trenutno pripravlja obsežno študijo o interesnih skupinah in vlogi interesnih skupin v sodobnih političnih sistemih, v prvi fazi pa je projekt, ki se nanaša na sodobna študentska gibanja. Komplementarna dejavnost centra so magistrske naloge, ki po svoji naravi sodijo v širši program centra.

Center za proučevanje religije in Cerkve. Letošnji delovni program izhaja iz globalnega projekta, sprejetega leta 1967 — »Družba in religija«. Letošnje teme iz tega projekta z naslovom »Šola in religija« so: »Idejni horizont izobraževalnega procesa«, »Družina, socialno okolje in (ne)religiozni dijaki«, »Eksplikacija filozofskih osnov današnje religioznosti«, »Interpretacija religije v šolskih učbenikih«, »Odnos šola — religija, kakršen v današnjem času je in kakršen naj bi bil«. Druge teme raziskovanja centra v letu 1970 so še: »Komunisti, religija in Cerkve v Sloveniji«, »Industrijski delavci, religija in Cerkve«, »Religioznost in politična stališča študentov«, »Cerkve in država v socialistični družbi«, »Filozofske osnove nove teologije«, »Socialni izvor in struktura duhovniškega naraščanja v SRS«.

Center za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij. V okviru že opravljenega raziskovalnega projekta »Socialni razvoj Slovenije« so bile realizirane te teme: »Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj«, »Problematika planiranja in razvoja kadrov z višjo in visoko izobrazbo v SRS«, »Uvajanja inovacij in nove tehnologije v velikih in majhnih podjetjih«, »Razvojni problemi samoupravljanja in odnosi med podjetji in širšim družbenim sistemom«, »Konflikti v delovnih organizacijah«, »Družbeni razvoj malega naroda«, »Nekatere razvojne tendence v kmetijstvu«, »Izseljevanje z ozemlja Slovenije v času 1860 do 1969«. V delu pa so te raziskave: »Vpliv izobraževanja na participacijo občanov«, »Odnos med delovnimi organizacijami in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi« (projekt: »Jugoslovanska ko-

muna«), »Sociološki in politološki aspekti procesov integracije mesta in podeželja«, »Indikatorji družbenopolitičnih sprememb v komunah«, »Dolgoročni program razvoja in izobraževanje v SRS«, »Konflikti v delovnih organizacijah«.

Center za marksološki študij si prizadeva za dvig marksistične teoretične kulture pri nas. Ena pomembnih nalog je skrb za strokovno ustrezno prevajanje in redakcijo klasične in sodobne marksistične literature, kjer smo v precejšnjem zaostanku. Svoje napore je center usmeril v pripravo za izdajo III. knjige »Kapitala«, v zbirko »Izbranih del Marxa in Engelsa«, ki jo bosta v kratkem dopolnila dva zvezka (drugi in peti), ki sta redakcijsko gotova, pripravljajo pa posebno delo o korespondenci Marxa in Engelsa v dveh knjigah. Za stoletnico Leninovega rojstva imajo v pripravi deset snopičev, jubilejne zbirke nekaterih poglavitnih Leninovih del in nekaterih tematsko zaokroženih zbornikov, npr. o nacionalnem vprašanju, o kulturi, o socialistični graditvi itn., vendar jih pri zbranih delih Lenina čaka še veliko dela. Pripravljajo obširen izbor del iz Plehanova, teksti, ki so že izšli, bodo dopolnjeni z nekaterimi sestavki (npr. »O anarhizmu«). V delu imajo izbor iz Gramscija, njegove glavne politične in filozofske, splošno teoretske spise, za drugo leto ob stoletnici rojstva Rose Luxemburg pa pripravljajo tudi nekatera njena v slovenščini še neobjavljena dela. Ob vsem tem ne smemo pozabiti na komentarje k raznim tekstom, za katere skrbijo, kot tudi na težnjo po izdajanju dokumentacije marksistične literature.

Kot poseben oddelek obstaja na šoli **Center za družbenopolitično izobraževanje**, ki proučuje programiranje, metodologijo družbenopolitičnega izobraževanja, organizira strokovna predavanja, seminarje (za upravitelje osnovnih šol o samoupravljanju v šolstvu, idejnosti v šoli in religiji; za vodje kadrovskih služb po podjetjih itn.), izdali so »Snopič prispevkov za družbeno ureditev SFRJ«, konec maja pa so s sodelovanjem Društva inženirjev in tehnikov Slovenije organizirali »Simpozij o problemih izobraževanja visoko strokovnih kadrov, visokega in višjega šolstva na Slovenskem« z 18 referati.

Poleg treh temeljnih usmeritev, ki ob-
stajajo na VŠSPVN (soc., pol., nov.),
namerava šola vzpostaviti še eno: ka-
drovsko usmeritev.

Od 28. do 30. maja 1970 je bilo v
Mariboru posvetovanje »Determinante
družbenega razvoja«, za katero je bilo
pripravljenih 33 referatov. Organizator je
bilo Društvo sociologov SRS v sodelo-
vanju z Inštitutom za sociologijo in filo-
zofijo in inštitutom za ekonomska raz-
iskovanja.

V začetku maja (11. maja 1970) je
obiskal VŠSPVN Ralph Miliband, pro-
fesor politične znanosti na London School
of Economics and Political Science, ki
je imel dve predavanji, in sicer: »Izvor
in narava konflikta v kapitalizmu« in
»Razmišljanje o odnosu med državo in
družbo v poznem kapitalizmu«.

Od 10. do 13. junija pa je delegacija
VŠSPVN, ki so jo sestavljali dr. Vlado
Benko, Peter Klinar, Janez Škerjanec in

Boštjan Markič, obiskala pravno-ekonom-
sko fakulteto v Prištini in se s pred-
stavniki fakultete pogovarjala o sodelo-
vanju na področju sociologije, polito-
logije in novinarstva.

Revija »Teorija in praksa« je skupaj
s študentskim politološkim društvom le-
tos razpisala nagradni natečaj za srednje-
šolce SRS (objavljeno v 2. številki). Do
roka (30. maj) je prispelo 36 tekstov, na
posamezne razpisane teme pa: »Moj po-
gled na svet« — 12 tekstov, »Kaj mi po-
meni socializem« — 1 tekst, »Naša revo-
lucija in sodobnost« — 3 teksti, »Enakost
in neenakost v socializmu« — 5 tekstov,
»Mir, velika želja ljudi XX. stoletja« —
15 tekstov in »Kaj spodbuja in ovira
dobre odnose med narodi« — brez teksta.
Prispele tekste bo ocenjevala komisija,
ki je sestavljena iz profesorjev VŠSPVN,
študentov VŠSPVN in članov redakcijskega odbora »Teorije in prakse«.

Toliko za prvič. Vnaprej pa bomo to
dopolnjevali.

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

ĐUROVIĆ Borislav: Lenin o notranji partijski disciplini. Komunist, Lj., 29. maja 1970, št. 22.

FISCHER Ernst: Vstajenje Lenina. Komunist, Lj., 15. maja 1970, št. 20.

HRIBAR Tine: Človek kot subjekt. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1967. (II) + 176 str. 40. (Antropološki in ontološki kategorialni aparat pri Marxu. 2/3.) — IV/2093-2/3.

MARKOVIĆ Milenko: Lenjin i partija. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 4, str. 443—460.

ZIVANOV Sava: Lenjinov stvaralački pristup revolucionarnom preobražaju. Socijalizam, Beograd 1970, št. 4, str. 461—476.

II. FILOZOFIJA

ADORNO Theodor W.: Glosa o osebnosti. Prostor in čas, Maribor, 1970, št. 2—3, str. 135—138.

BIBIČ Adolf: Hegel kot politični filozof. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 113—125.

BURIAN Willi: Strah kot instrument gospodovanja. Tribuna, Lj., 19. maja 1970, št. 12—13.

DEBENJAK Božidar: Odtujitev — dialektika — zgodovina. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 97—112.

HEIDEGGER Martin: Onto-teološki stroj metafizike. Tribuna, Lj., 19. maja 1970, št. 12—13.

KIRN Andrej: Revolucionarne zasnove in omejenosti Feuerbachove misli z ozirom na Marxa in Engelsa. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 126—135.

KOLAKOWSKI Leszek: O smislu tradicije. Prostor in čas, Maribor, 1970, št. 2—3, str. 145—150.

MITROVIĆ Marija: Zgodovinski razvoj fenomenološke metode. Problemi, Lj., 1970, št. 88, str. 18—20.

—: SEDANJE in bodoče mesto humanističnih strok. Anketa. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 89—96.

SEKELJ-SINGER Laslo: Kritika ideološkega mita revolucije. Tribuna, Lj., 19. maja 1970, št. 12—13.

III. SOCIOLOGIJA

ČUK-KRANJC Ana: Skupina kot sociološki pojav. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 3, str. 221—225.

DIVJAK Milan: O proučevanju sodobne mladine. Dialogi, Maribor, 1970, št. 5, str. 324—330.

DIXON Marlene: Zakaj osvoboditev žensk? Naši razgledi, Lj., 8. maja 1970, št. 9.

—: DRUŠTVENA osnovna prava studenata na samoupravljanje: Anketa. Ideje, Beograd, 1970, št. 2, str. 10—50.

DŽUVEROVIĆ Borislav: Nespokoјstvo našega doba i studenti. Ideje, Beograd, 1970, št. 2, str. 81—89.

INĐIĆ Trivo: Sociologija Emilea Durkheima. Sociologija, Beograd, 1969, št. 4, str. 633—674.

KECMANOVIĆ Dušan: Paranoidni stav kao opšti oblik društvenog ponašanja. Sociologija, Beograd 1969, št. 4, str. 573—585.

JURIJ Smiljan: Osnovi nauke o društvu. deo 1. Naučna knjiga, Beograd 1968. (II) + 188 str. 80. — II/10.929—1.

LEVIN Boris: Socialni portret alkoholičara. Naši razgledi, Lj., 22. maja 1970. št. 10.

LUKIĆ Radomir D.: Formalizam u sociologiji. Beograd, Prosveta 1969. (VIII) + 214 str. (cir.) 80. — II/11.030.

MILISAVLJEVIĆ Ratko D.: Šta su društvene pojave i društvene svesti. Beograd, Naučna knjiga 1965. 302 str. 80. — II/11.025.

MIŠKOVIĆ Miloš D.: Karta razmeštaja stanovništva SFRJ. Sarajevo, Geografsko društvo BiH. 1969. 40. — IV/2105.

PFEIL Elisabeth: Radna uloga žene i brak. Žena, Zagreb, 1970, št. 2, str. 77—82.

POPOV Nebojša: Štrajkovi u savremenom jugoslovenskom društvu. (Prilog sociološkim istraživanjima.) Sociologija, Beograd, 1969, št. 4, str. 605—632.

PULISELIĆ Stjepan: Suvremeno društvo. 2. izd. Zagreb, Narodne novine 1970. (XII) + 340 str. 80. (Biblioteka udžbenici. 40.) — II/9109-40.

ŠEŠIĆ Bogdan: Savremeni čovek i svet. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije. (1969). 202 + (II) str. 80. — II/11.018.

SOLJAN Marija: Neka pitanja rada žena i porodice u nas. Žena, Zagreb, 1970, št. 2, str. 57—70.

IV. PSIHOLOGIJA

PEČJAK Vid: Sodobne teorije psihične mediacije in reprezentacije. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 25—39.

PEČJAK Vid: Vpliva frustracije na fantazijsko projekciju v socialni situaciji. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 56—59.

PETRIĆ Marija: Delovna izmena in doživljanje utrujenosti. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 49—54.

TRSTENJAK Anton: Med psihologijo in filozofijo. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 9—22.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

AHAČIĆ Draga: Kulturna vzgoja mladine. Delo, Lj., 22. maja 1970, št. 22.

—: BEG možganov. Naši razgledi, Lj., 22. maja 1970. št. 22. (1).

ČOLIĆ Milutin: Ugroženo dostojanstvo filma. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 5, str. 655—668.

FLERE Sergej: Nova priroda visokog obrazovanja. (Istorijski pregled, selekcija, selektivna bibliografija o društvenom položaju studenata od 1965 . . .) Ideje, Beograd, 1970, št. 2, str. 141—174.

GOGALA Stanko: Moja pedagogika. Sodobna pedagogika, Lj., 1970, št. 1—2, str. 12—24.

GSPAN Alfonz: Še pravdanje o Prešernovem portretu. Nov in zadnji odgovor Čoru škodlarju. Delo, Lj., 16. maja 1970.

HUSEN Thorsten: Pedagoško raziskovanje in šolska politika. Sodobna pedagogika, Lj., 1970, št. 1—2, str. 25—34.

—: KAKŠNA je raven raziskovalnega dela — Dialogi, Maribor, 1970, št. 5, 302—320.

KONC Jože: Osip študentov (dalje). Tribuna, Lj., 19. maja 1970, št. 12—13.

MIČUNOVIĆ Vukašin: Podruštvljanje kulture. Socijalizam, Bgd, 1970, št. 5, str. 600—617.

MILENKOVIĆ Miodrag: Dinamika razvoja visokog školstva i zapošljavanja diplomiranih studenata. Ideje, Beograd, 1970, št. 2, str. 227—274.

PEDIČEK France: Izobraževanje staršev. Naši razgledi, Lj., 8. maja 1970, št. 9.

OSREDKAR Milan: Razmišljanje o raziskovalnem delu pri nas. Komunist, Lj., 29. maja 1970, št. 22.

—: OMLADINA i kulturne aktivnosti. Kulturni život, Beograd, 1970, št. 3, str. 245—275.

—: PRINCIPI izobrazbe in vzgoje. Anthropos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 139—206.

SCHMIDT Vlado: Analiza vzgojnega procesa. (Sledi nadalje). Sodobna pedagogika, Lj., št. 1—2, str. 1—11, 1970.

ŠKODLAR ČORO: Odvečni napor. K poslednji znanstveni polemiki A. Gspana. Delo, Lj., 23. maja 1970.

URBANČIČ Ivo: Ideologija in znanost. Problemi, Lj., 1970, št. 88, str. 9—11.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

BORJAN B. V.: Studentski pokret i nova levica. Ideje, Beograd, 1970, št. 2, str. 66—80.

ČAVOŠKI Kosta: Studenti i svet politike. Ideje, Beograd, 1970, št. 2, str. 51—63.

ĐUROVIĆ Borislav: Lenjin, radnička klasa i partija. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 4, str. 477—488.

GRUBIŠA Damir: Althusser o studentima i revoluciji. Ideje, Beograd, 1970, št. 2, str. 209—215.

HOTERBEKS Marsel: Dileme univerzitetse levice u zapadnoj Evropi: participacija ili kontrola. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 481.

KARDELJ Edvard: Radnička klasa, samoupravljanje i naučnotehnički progres. (Beograd, Institut za političke studije FPN 1969.) 113 + (IV) str. 80. (Politička misao i praksa. 2.) — I/2572—2.

KLINAR Peter: Razredno in nacionalno v sodobnem socializmu. Naši razgledi, Lj., 22. maja 1970, št. 10.

SMILAGIĆ Nerkez: Socijalistička misao i emancipacija žene. Žena, Zagreb, 1970, št. 2, str. 11—55.

ZUN Anton: Nekaj pogledov na problem razmerja med pravom in pravičnostjo. Pravnik, Lj., 1970, št. 1—3, str. 9—15.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

CAREVIĆ Mićo: Funkcionisanje izbornog sistema i opština. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 5, str. 618—638.

CIGALE Marija: Načelo socialne varnosti in praktično uresničevanje. Komunist, Lj., 29. maja 1970, št. 22.

DABČEVIĆ-KUČAR Savka: Problemi društvenog položaja žene — problemi našeg samoupravnog socijalističkog društva u cjelini. Žena, 1970, št. 2, str. 2—10.

DOLNIČAR Ivan: Armada dobiva vedno bolj pečat javne službe. Komunist, 8. maja 1970, št. 19.

JARC Vlado: Ali so interesne skupnosti tisto, kar so bile zamišljene? Komunist, Lj., 8. maja 1970, št. 19.

KRŽIŠNIK Anton: Uresničitev načela socialne varnosti v našem sistemu socialnega varstva. Komunist, Lj., 29. maja 1970, št. 22.

—: OSMA seja predsedstva ZKJ: Aktualna vprašanja mednarodnega položaja in notranjepolitičnega razvoja Jugoslavije. Komunist, Lj., 1. maja 1970, št. 18.

PAŠIĆ Najdan: Samoupravna integracija i politički sistem. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 5, str. 579—599.

TITO: Protestiramo in obsojamo. Govor na Reki... Delo, Lj., 4. maja 1970.

—: ZVEZNEMU izvršnemu svetu Jugoslavije: Udeleženci zborovanja v študentskem naselju v Ljubljani. Tribuna, Lj., 19. maja 1970, št. 12—13.

3. Politični sistemi in organizacije:

BEBLER Aleš: Četrto stoletje Združenih narodov. Komunist, Lj., 29. maja 1970, št. 22.

PATRNOGIĆ Jovica: Zenevske konvencije za zaščito žrtava rata (1949) i prava čoveka. Međunarodni problemi, Beograd, 1969, št. 4, str. 69—79.

5. Mednarodni odnosi:

BREZARIĆ D.: Na relaciji Beograd—Peking. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 482.

—: DVA dokumenta tržaške federacije KPI o zaščiti pravic slovenske manjšine. Dialogi, Maribor, 1970, št. 5, str. 335—340.

KAUNDA Kenneth: »Mi se ne organiziramo proti nobenemu narodu«. Zdravica... Delo, Lj., 9. maja 1970.

MIRKOVIĆ Slavko: Jugoslavija i Latinska Amerika. Poseta E. Kardelja... Međunarodna politika, Beograd 1970, št. 482.

OREŠČANIN Bogdan: Uzajamni interes Jugoslavije i NR Kine za prevazilaženje zastoja u međusobnim odnosima. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 483.

PRUNČ Erich: Umreti nočejo, živeti ne znajo. Ideologija kot sredstvo represije (nadaljevanje). Dialogi, Maribor, št. 5, str. 320—323.

RAIČEVIĆ Jovan: Klasno i nacionalno u savremenom socijalizmu. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 5, str. 679—687.

TITO: »Miroljubne sile naj se boriyo proti vmešavanju«. Zdravica Kaundi. Delo, Lj., 9. maja 1970.

VOJINOVIĆ Novica: Lenin o nacionalnem vprašanju. Komunist, Lj., 1. maja 1970, št. 18.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALLEN V. L.: Dogma empirizma u proučavanju organizacija. Sociologija, Beograd, 1969, št. 4, str. 587—603.

BLUM Emerik: Direktorjeva praksa in delavsko samoupravljanje. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 3, str. 167—180.

BRANDENBERGER J. — R. Konrad: Tehnika mrežnog planiranja. Prev. Helmut Jaeger. Zagreb, Tehnička knjiga 1970. 194+(II) str. 80. — II/11.028.

DRAGAN Zvone: Soodvisnost plana in sistema. Komunist, Lj., 1. maja 1970, št. 18.

LAPAJNE Ivan: Razvoj manj razvitih območij Jugoslavije. Komunist, Lj., 15. maja 1970, št. 20.

LOVRENČIČ Kristina: Zakaj Slovenija kadrovska zaostaja? Komunist, Lj., 1. maja 1970, št. 18.

MERHAR Viljem: Ekonomisti o razvoju. Naši razgledi, Lj., 8. maja 1970, št. 9.

MINČEV Nikola: Dohodkovna politika. Komunist, Lj., 1. maja 1970, št. 18.

—: NERAZVITA področja Slovenije. (...tribuna mariborskih študentov...) Anthopos, Lj., 1969, št. 3—4, str. 207—219.

—: PODUZEĆE i tržište. Postavljanje, planiranje i ostvarenje dugoročnih ciljeva poduzeća. Zagreb, Informator 1970. XII+444 str.+pril. (Biblioteka »Marketing«. 2.) — II/11.026-2.

POPOVIĆ Mitar: Proizvodna posvetovanja v Sovjetski zvezi. Upravljanje gospodarstva v socialističnih državah. Komunist, Lj., 1. maja 1970, št. 18.

POPOVIĆ Svetolik: Poljoprivredno zadruštvo i samoupravljanje. Socijalizam, Beograd, 1970, št. 4, str. 489—518.

TOŠ Niko: Emigracija: škoda ali korist? Naši razgledi, Lj., 22. maja 1970, št. 10.

VUKANDINOVIĆ Radovan: Odnosi među evropskim socijalističkim državama. SEV i Varšavski ugovor. Zagreb, Školska knjiga 1970. (X)+328 str. — II/11.022.

WHYTE William H.: Čovek organizacije. (The Organization Man. Prev. S. Đorđević, Nikola Mišić.) Beograd, Prosveta (1967.) 537+(IV) str. 80. (Biblioteka Današnji svet. 4.) — 11.947-4.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

—: NOVINAR in etika. Komunist, Lj., 8. maja 1970, št. 19.

ŠIFTAR Vanek: Madžarizacija in prekmurski tisk v začetku XX. stoletja (konec). Dialogi, Maribor, 1970, št. 5, str. 277—290.

—: ZAKAJ protestiramo in kaj nas resnično skrbi (komunisti Fil. fak.). Tribuna, Lj., 19. maja 1970, št. 12—13.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BILANDŽIĆ Dušan: Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945 do 1969. Zagreb, Institut za historiju radn. pokreta Hrvatske 1969. 146+(II) str+32 sl. 40. — III/2676.

BRECELJ Marijan: Prva slovenska vlada — sklepna beseda naše osvobodilne vojne. Delo, Lj., 4. maja 1970.

KAVČIČ Stane: V usodnih dogodkih Slovenci nismo bili narod zamudnikov. Delo, Lj., 4. maja 1970.

KOŠAK Miha: Podoba mesta — heroja. Delo, Lj., 11. maja 1970.

KRAIGHER Sergej: Slovencem in svetu — primer junaške domovinske ljubezni. (Govor ob podelitvi odličij mestu Ljubljani.) Delo, Lj., 11. maja 1970.

—: LJUBLJANA — mesto heroj. Iz utemeljitve ... Delo, Lj., 9. maja 1970.

NAD Kosta: Prispevek Jugoslavije. 25 let od zmage nad fašizmom. Komunist, Lj., 15. maja 1970, št. 20.

—: OB 25-letnici zmage nad fašizmom: Jaka Avšič, Rado Pehaček, Jože Štok-Korotan. Borec, Lj., 1970, št. 5, str. 385—390.

—: OD avgusta 1918 do maja 1945 (kronologija). Delo, Lj., 9. maja 1970.

PLETERSKI Janko: Državnost in čas. Naši razgledi, Lj., 8. maja 1970, št. 9.

—: POKRETI otpora u Evropi. 1939-1945. (Beograd, Mladost 1968. 316+(III) str. 80. — IV/2120.

—: VLADA se predstavi. Na današnji dan pred 25 leti. Delo, Lj., 5—9. maja 1970.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

ANDRIĆ Stanislava-Marija Sever-Jazbec: Bibliografija o učešću radnika u upravljanju poduzećima u Jugoslaviji. (1950—1969.) Zagreb, Ekonomski institut 1969. IX+47 str. 80. — 12.241.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

BOBBIO Norberto: Da Hobbes a Marx. Saggi di storia della filosofia. (Napoli, Morano (1965.) — 270+(II) str. (Collana di filosofia. 4.) — II/11.016-4.

III. SOCIOLOGIJA

—: ASPEKTE der Entwicklungssoziologie. Hrsg. von René König etc. Köln und Opladen, Westdeutscher Vlg (1969.) 816 str. 80. (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderheft 13.) — II/3109-13.

—: AUTOGESTION. Etudes, débats, documents. Paris, Anthropos 1966. 80. — II/11.040.

BARRY Brian: Sociologists, Economists and Democracy. (1. print.) London, Collier-Macmillan & Macmillan (1970.) VI+202 str. 80.

JENCKS Christopher: The Academic Revolution. (By) Ch. Jencks and David Riesman. Garden City, Doubleday 1969. XX+580 str. 80. (Anchor Books. A0 11.) — II/11.024-A0/11.

LOCKWOOD CARDEN Maren: Oneida: Utopian Community to Modern Corporation. Baltimore, John Hopkins (1969.) XXII+228 str. 80. — II/11.039.

—: STUDIEN und Materialien zur Rechtssoziologie. Hrsg. von Ernst E. Hirsch & Rehbinder. Köln und Opladen, Westdeutscher Vlg (1967.) 412 str. 80. (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderhefte 11.) — II/3109-11.

THEUNISSEN, Walter: Gesellschaft und Geschichte. Zur Kritik der kritischen Theorie. Berlin, Walter de Gruyter & Co. (VIII)+40 str. 80. — 12.222.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

—: COMPUTER Programming and Formal Systems. Ed. by P. Braffort and D. Hirschberg. Amsterdam, North-Holland Publ. Co. 1967. VII+161 str. 80. — II/11.019.

HEMPERL Carl G.: Aspects of scientific planation and other essays in the philosophy of science. (2. print.) New York & London, The Free Press & Collier-Macmillan (1968.) IX+505 str. 80. — II/10.987.

KAHN Herman and Anthony J. Wiener:
The Year 2000. A Framework for
Speculation in the Next Thirty-Three
Years. (7. print.) London, Macmillan
& Collier-Macmillan (1969.) XXX+
431 str. 80. — II/11.027.

—: VALUES and Future. The impact of
technological change on american
values. Ed. by Kurt Baier and Ni-
cholas Rescher. New York-London,
The Free Press - Collier-Macmillan
(1969.) XIV+527 str. 80. — III/2662.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

—: INTEGRATION économique entre
pays en voie de développement. Pa-
ris, OECD (1969.) 172+(III) str.
(Etudes du Centre de Développement.
1969/1) — II/10.998-1969/1.

LATTES Robert: Max Dordives: Mille
milliards de dollars. Le monde éco-
nomique de demain. (Paris, Premie-
res 1969.) 221+(II) str. 80. —
II/10.010.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

CASY Alan: Mass Media and Mass.
Man. New York (itd.) Holt, Rine-
hart and Winston (1968.) VIII+260
str. 80. — II/11.009.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

HAMILTON F. E. Ian: Yugoslavia. Pat-
terns of Economic Activity. London,
G. Bell and Sons 1968. XVI+384
str. 80. — II/11.013.

—: MODERNE Deutsche Sozialgeschich-
te. Hrsg. von Hans-Ulrich Wehler.
Köln-Berlin, Kiepenheuer & Witsch.
(1966.) 585+(VI) str. (Neue Wis-
senschaftliche Bibliothek. 10.) —
II/10.799-10.

UDC 378.12(497.12)

KORNHAUSER, dr. Aleksandra: Cadre Composition in the System of our Higher Schools**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 6/7, p. 890—900**

The economic and political power of a nation depends on the intellectual potential of inhabitants. The development of science demands increasing investment in educational and research process. In Slovenia a considerably too small part of the young generation is included in study at higher schools; the number of people with degrees compared with the number of inhabitants, or rather employees is decreasing; working positions are held by insufficiently qualified cadres. In higher schools the conditions of more efficient education should be created, that is of educational and research work of highest quality. The first task is to increase the educational cadres on the basis of the criteria of the educational community of the republic. The realization of the three-year programme should ensure professors for all fundamental subjects, a gradual decrease of the number of students in groups making possible individual work, as well as make younger the age structure of teaching cadres, and increase the number of assistants thus making possible a better selection of future professors, strengthening basic departments and contributing to interdisciplinary co-operation. In order to achieve the necessary growth of economic power in Slovenia a system of permanently increasing investments in schools and especially in higher schools should be secured.

UDC 308:631

MLINAR, dr. Zdravko: Sociology, Agrarian Policy and Rural Development**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 6/7, p. 901—913**

In order to identify the factors determining the actual or potential contribution of sociology to rural development, two analytical constructs were formulated and discussed: 1. the model of *directive-etatistic management of agricultural and rural development*; 2. the model of *market-oriented management of agricultural and rural development*. These two models are based upon four components: *sociology, agrarian (social) policy, market, and agricultural (rural) development*. In the first model politics plays a dominant role while all other components have a subordinate position. They can not actualize their potential stimulative roles and do not interact and influence one another. The task of sociology is more to justify a given agrarian policy than to provide the basis of defining it. The role of market is limited to a minimum and farmers in private sector are considered to represent the conservative forces in society. In the second model the role of the market increases thus the economic criteria are most important. Social considerations have a more instrumental character. Social research substitutes for experimentation in the total society and for arbitrariness of decision-making. Increased numbers of autonomous actors represent an increase of incentives as well as an extension of the areas of application of sociological results.

UDC 331.152.1

PERENIC, Anton: Georges Gurvitch and Self-government**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 6/7, p. 1011—1021**

The beginning of Gurvitch's ideas which can be more or less directly connected with the idea of self-government, reach back to the thirtieth years of this century; they got richer and more accomplished till his death. In them it is impossible to overlook Gurvitch's interest in the Yugoslav efforts towards a self-government society. The first part of the article gives a chronological and schematic picture of Gurvitch's thoughts on economic democracy, where a central position is held by his action programme as outlined in his *Declaration of Social Rights*. There follows his search for the reasons of unsuccessful attempts of economic democracy in the capitalist world and his thoughts on various ways of the realization of this democracy in socialist countries. The second part of the article is given to considerations about the parting of Gurvitch's concept of self-government from the Yugoslav concept, especially regarding the role of the state in self-government society, the position of consumers in self-government decisions and normative activities of working organizations.

UDK 378.12(497.12)

KORNHAUSER, dr. Aleksandra: Kadrovska sestava našega visokošolskega sistema
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 6/7, str. 890—900

Ekonomska in politična moč vsakega naroda zavisita od intelektualnega potenciala prebivalstva. Razvoj znanosti zahteva vse intenzivnejša vlaganja v izobraževalni in raziskovalni proces. Slovenija vključuje znatno prenek del mlade generacije v visokošolski študij, v številu diplomiranih na število prebivalstva oziroma na zaposlene nazadnje; delovna mesta zasedajo nezadostno kvalificirani kadri. V visokem šolstvu je treba ustvariti pogoje za učinkovitejše izobraževanje, tj. za kvalitetno pedagoško in raziskovalno delo. Primarna naloga je okrepitev pedagoškega kadra, predlagana na osnovi kriterijev republiške izobraževalne skupnosti. Realizacija triletnega sanacijskega programa naj zagotovi redne učitelje za vse temeljne predmete, s postopnim zniževanjem števila študentov v skupinah omogoči individualno delo, pomladi starostno strukturo pedagoškega kadra, zagotovi večje število asistentov in s tem večjo selekcijo bodočih učiteljev, okrepi matične katedre, prispeva k interdisciplinarnemu sodelovanju. Za nujno rast ekonomske moči Slovenije je treba zagotoviti sistem nenehno naraščajočih vlaganj v šolstvo, posebej v visoko šolstvo.

UDK 308:631

MLINAR, dr. Zdravko: Sociologija, agrarna politika in razvoj podeželja
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 6/7, str. 901—913

Da bi razkril dejavnike, ki določajo dejanski ali potencialni prispevek sociologije k razvoju podeželja, je avtor izoblikoval dva analitična modela: 1. model direktivno-etatiističnega usmerjanja kmetijskega in podeželskega razvoja, 2. model tržno-usmerjenega upravljanja kmetijstva in podeželskega razvoja. Oba modela temeljita na štirih komponentah: sociologija, agrarna politika, tržišče in razvoj kmetijstva oziroma podeželja. V prvem modelu dominantno vlogo igra politika, medtem, ko so vse ostale komponente v podrejenem položaju. Zato ne morejo ostvarjati svoje potencialno stimulativne vloge. Vloga družboslovja je bolj v tem, da opravičuje dano agrarno politiko kot pa da bi predstavljalo osnovo za njeno opredeljevanje. Vloga tržišča je omejena na minimum, zasebni kmetje pa so označeni kot konservativna sila družbe. V drugem modelu se poveča vloga tržišča, ki spet nadalje postavlja na prvo mesto predvsem ekonomske kriterije. Razni socialni oziri postajajo bolj instrumentalnega značaja. Družboslovno raziskovanje nadomesti eksperimentiranje v celotni družbi in arbitrarnost v odločanju. Povečano število samostojnih subjektov predstavlja obenem razširitev pobude in razširitev področij uporabe socioloških rezultatov.

UDK 331.152.1

PERENIČ, Anton: Georges Gurvitsch in samoupravljanje
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 6/7, str. 1011—1021

Začetki Gurvitchevih idej, ki jih je možno bolj ali manj neposredno navezati na idejo samoupravljanja, segajo v trideseta leta tega stoletja, bogate in dopolnjujejo pa se vse do njegove smrti. V njih ni mogoče prezreti Gurvitchevega zanimanja za jugoslovanske napore na poti k samoupravno urejeni družbi. Prvi del razprave se loteta kronološkega in bolj shematičnega prikaza Gurvitchevih razmišljanj o ekonomski demokraciji, kjer ima osrednje mesto njegov akcijski program, ki ga je začrtal v Deklaraciji socialnih pravic. Sledi njegovo iskanje vzrokov za neuspele poskuse ekonomske demokracije v kapitalističnem svetu ter razmišljanje o različnih poteh uresničevanja te demokracije v socialističnih državah. Drugi del razprave je namenjen razmišljanju o razhajanju Gurvitchevega koncepta samoupravljanja z jugoslovanskim, zlasti glede vloge države v samoupravni družbi, mesta potrošnikov v samoupravnem odločanju ter normativne dejavnosti delovnih organizacij.

PEČJAK, dr. Vid: The Cognitive Structure of the Concepts Communism, Socialism and Capitalism*Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 5, p. 1022—1034*

Fifty students from Ljubljana and from Washington participated in this inter-cultural research. This research had two tasks: (1) to establish the differences in the cognitive structure of the concepts of both groups, (2) to establish the differences inside the group. Respondents passed the tests of free and continued word associations. To each stimulus word (»communism«, »socialism«, »capitalism«, together with several others, which are not included in this report) they had to answer with words which came to their mind in one minute's time. Their answers were graded by means of a special scale. Then they were put in appropriate logical categories (for instance: evaluative category). The comparison of categories for individual stimulus concepts showed considerable connotative and denotative differences between the two groups for the same concept and inside the groups for different concepts.

ŠMIDOVNIK, dr. Janez: How is Realized the Concept of Commune as a Commune in Marx's Sense?*Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 6/7, p. 1035—1048*

The author establishes that in practice the Yugoslav commune is not emerging as a commune in Marx's sense and as conceived in the ideological-political concept in 1955 and anticipated by the constitution norms in 1963. The commune in Marx's sense should be based upon self-government of producers in fundamental territorial units. The author analyses the essential features which a commune should have and establishes that none of them is realized in practice and also cannot be realized in a social order like the order in Yugoslavia. That is why the Yugoslav commune is in practice rather different from what it was conceived to be. It tries to be a normal commune with the role as had by communes everywhere in the world. Still, it is hard for it to perform such role because it was formed for different purposes. Its functional and territorial structure cause hard problems in relations inside the commune and in relations to the republic. New forms of carrying out tasks which communes cannot perform (local communities, intercommunal cooperation, interest groups) are being sought, still this is not enough.

AMBROZIČ-POČKAR, dr. Marija: The development of Smaller States in West Europe*Teorija in praksa, Ljubljana 1970, vol. 7, No. 6/7, p. 1049—1060*

This article gives a short review of some problems of the development of smaller states in the world which have been touched upon by the Western economic theory and calls attention to some new problems of this development encountered by smaller states in more recent time. The experiences of Western economic theory in this field are interesting for us also, for our present and above all for our future development. This is the case especially because this theory founds its conclusions mainly on the problems and achievements of those smaller states in West Europe, which have attained the highest level of development, or rather states which had to find appropriate answers to problems which in future will have to be solved in the Socialist Republic of Slovenia also. The investigation of the problems of the development of smaller states is becoming topical also because of the changed circumstances in internal life as well as changes in international cooperation.

UDK 159.9 — 052:32.019.5

PEČJAK, dr. Vid: Kognitivna struktura pojmov komunizem, socializem, kapitalizem
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 5, str. 1022—1034

V tej medkulturni raziskavi je sodelovalo 50 študentov iz Ljubljane in 50 iz Washingtona. Raziskava je imela nalogi: 1. ugotoviti razlike v kognitivni strukturi pojmov obeh skupin, 2. ugotoviti razlike znotraj skupin. Poskusne osebe so opravile preizkušnjo prostih, kontinuiranih besednih asociacij. Na sleherno stimulativno besedo (»komunizem«, »socializem«, »kapitalizem«, poleg številnih drugih, ki o njih poročilo ne poroča) so morale odgovoriti z besedami, ki jim pridejo na um v eni minuti. Odgovori so bili točkovani s pomočjo posebne lestvice. Nato so bili kategorizirani v ustrezne logične kategorije (npr. evaluativna kategorija). Primerjava kategorij za posamezne stimulativne pojme je pokazala precejšnje konotativne in denotativne razlike med skupinama za iste pojme in znotraj skupin za različne pojme.

UDK 352.07(497.1)

SMIDOVNIK, dr. Janez: Kako se uresničuje koncepcija o občini kot komuni?
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 6/7, str. 1035—1048

Avtor ugotavlja, da se jugoslovanska občina v praksi ne uveljavlja kot komuna v Marksovem smislu, kakor je bila idejnopolitično zamišljena v letu 1955 in tudi ustavno normirana v letu 1963. Komuna v Marksovem smislu naj bi temeljila na samoupravljanju proizvajalcev v temeljnih teritorialnih enotah. Avtor analizira bistvene karakteristike, ki naj bi jih imele komune, in ugotavlja, da se nobena izmed njih ne uresničuje v praksi, in da se v ureditvi kakršna je jugoslovanska, tudi ne more uresničevati. Zato je jugoslovanska občina v praksi čisto nekaj drugega, kot pa je bila zamišljena. Poskuša biti normalna občina z naravno vlogo, ki jo ima občina povsod po svetu; vendar pa težko opravlja tako vlogo, ker je formirana za drugačne potrebe. Njena funkcionalna in teritorialna struktura povzročata težavne probleme tako v razmerjih znotraj občine kakor tudi v razmerjih do republike. Iščejo se nove oblike za opavljanje nalog, ki jih občina ne zmore (krajevne skupnosti, medobčinsko sodelovanje, interesne skupnosti itd.), vendar te ne zadovoljujejo.

UDK 382.14:327

AMBROŽIČ-POČKAR, dr. Marija: Razvoj manjših držav v zahodni Evropi
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 6/7, str. 1049—1060

Članek podaja kratek pregled nekaterih problemov razvoja manjših držav v svetu, s katerimi se je doslej ekonomska teorija na Zahodu že ukvarjala in opozarja na nekatere nove probleme razvoja, s katerimi se srečujejo manjše države v novem obdobju. Izkušnje zahodne ekonomske teorije na tem področju so zanimive tudi za naš sedanji, predvsem pa bodoči razvoj. Zlasti zato, ker ta teorija svoje sklepe opira pretežno na probleme in dosežke tistih manjših držav v zahodni Evropi, ki so na najvišji ravni razvoja, oziroma držav, ki so morale že v dosedanjem razvoju najti ustrezne odgovore na probleme, ki jih bomo morali v perspektivi reševati tudi v SR Sloveniji. Proučevanje problematike razvoja manjših držav postaja aktualno tudi spričo spremenjenih razmer v notranjem življenju kot tudi sprememb v mednarodnem sodelovanju.

JUGOBANKA

podružnica Ljubljana, Titova c. 32 in
Ekspozitura Šiška, Ljubljana, Celov-
ška 106

PO NAJUGODNEJSIH POGOJIH:

- prodaja devizna sredstva na potne
liste za privatna ter službena po-
tovanja
- odkupuje tuje valute ter vnovčuje
čeke in kreditna pisma
- odpira in vodi zasebne devizne
tekoče račune
- sprejema dinarske hranilne vloge

Vsa vplačila in izplačila z deviznega
računa opravlja banka **brezplačno**.

Vabimo Vas, da nas obiščete v naši
banki v Ljubljani, Titova 32, oziroma
Celovška 106, kjer Vam bomo nudili
podrobnejše informacije.

ZIVILSKI KOMBINAT

ŽITO LJUBLJANA

Šmartinska 154

priporoča potrošnikom izdelke
našega proizvodnega programa:

žita, mlevske izdelke,
testenine PEKATETE,
ječprenje, ovsene kosmiče,
bonbone ŠUMI,
čokolado GORENJKA
in mehke kolače.

iz vsebine naslednjih števil

• RADOMIR LUKIČ: Naše novo pravo in kmečka družba • NIKO TOŠ: Premiki v socialni strukturi članstva ZK Slovenije • JOŽE ŠTER: Znanstvena revolucija in revolucija znanosti • EGON RIEGLER: Avstrijski levi katolicizem • JOŽE LOJK: Družbeno-geografski aspekti visokošolskega izobraževanja • STANE SAKSIDA: Štiri možnosti načrtovanja kadrov z visokošolsko izobrazbo • MARJAN BREZOVŠEK: Oblaki nad podeželjem • TOMO GRGIČ: Razpotja ustavnega sodstva • SVETOZAR POLIČ: Bistvena vprašanja razvoja sodišč • SERGEJ FLERE: Odgovor F. Bučarju • ZDENKO ROTER: Klerikalizem danes •